

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXIV. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Lízka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Vajda Barnabás (Szlovákia), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

CSERNICSKÓ ISTVÁN

Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében 3

GAZDAG VILMOS

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok szovjet párt- és kolhozérettel kapcsolatos archaizálódó neologizmusai 31

HORBULÁK ZSOLT

Dél-Szlovákia gazdasági helyzete a koronavírus árnyékában 45

VARGA KRISZTINA

A komáromi tárgyalások és az első bécsi döntés korabeli sajtója 59

MIKLÓS DÁNIEL

Milan Hodža megítélése a második világháború alatt Magyarországon 83

ROMAN KODET

A nyugati külföldi közösség kialakulása Japánban 103

Közlemények

FÜLÖP LÁSZLÓ

Czobor Erzsébet nádorné családi leveleiről 1621–1626 121

Oral history

NAGY ILDIKÓ

Hodossy Gyula: Ragaszkodjunk a sajátunkhoz 131

Műhely

TEGDÉS EGYHÁZI DÓRA

Serény szlovákiai magyar könyvtárosok – beszámoló a Szlovákiai

Magyar Könyvtárosok Egyesületének tevékenységéről 172

Könyvek

Bodnár Krisztián: Fried István: „Addig repülni, hol csak fény lakik”.

Egy Kazinczy-pályakép vázlata 175

Bodnár Krisztián: Parlamentarizmustörténeti tanulmányok 176

Baka L. Patrik: H. Nagy Péter: A képzelet tudománya.

Praxeológiai bevezetés 177

Csanda Gábor: Peres Imre: A halál fullánkja. Eszkatológiai reménység

vagy emberi reménytelenség a halál küszöbén 180

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Aedacta, Kft., Csillizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2022. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Aedacta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • jún 2022 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

CSERNICSKÓ ISTVÁN

Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében

ISTVÁN CSERNICSKÓ

Language (Human) Rights, Violations and Security Policy in the Context of Russia's War Against Ukraine

Keywords: linguistic (human) rights; minority rights; language policy; security policy; linguistic (human) rights; Ukraine

1. Bevezetés

„A nyelvet mint a csoportidentitás erőteljes szimbólumát, gyakran említik a csoportok közötti konfliktus okaként. És a történelem során a mai napig a nyelvhasználat korlátozása fontos szerepet játszott az ilyen a konfliktusokban” – írja Davies és Dubinsky. (2018, 161. p.) Roter és Busch (2018, 156. p.) szerint „a kizárólagos nemzetépítés folyamatában [...] a nyelvi kérdések gyakran ürügyként szolgálnak a hatalmi küzdelmek elfedésére, amelyek heves konfliktusokat eredményezhetnek az államon belül vagy az államok között”.

2022. február 24-én, amikor Oroszország megtámadta Ukrajnát, új geopolitikai korszak kezdődött. Ez a háború nagy eséllyel jelentősen átalakítja majd a globális biztonságpolitikai rendszert is. A háború oroszok általi megindítása előtt sokszor merült fel a kisebbségi és nyelvi (emberi) jogok kérdése. Oroszország már a Krím 2014-es orosz megszállása során és az Ukrajna keleti régióiban 2014-ben kirobbant fegyveres konfliktus előtt is ürügyként használta fel a nyelvi kérdést. (Cserniczkó 2016)

A nyelv és a biztonság kérdése szorosan összekapcsolódik Ukrajnában, s egy orosz szakértő véleménye szerint a nyelvi konfliktusok akár háborús cselekményekhez is vezethetnek (Kondraskina 2016, 853. p.), és vezettek is. „A mai ukrajnai helyzet példája annak, hogyan válik a nyelvi és kulturális háború előfeltételévé és hivatalos alapjává egy valódi hadjáratnak” – írta Drozda (2014) nyolc évvel ezelőtt, a Krím megszállása és a kelet-ukrajnai szakadár köztársaságokkal folyó harcok kitörése idején. „Bárhonnan nézzük, a jelenlegi orosz–ukrán háború a nyelv miatt kezdődött. Ez vitathatatlan tény.

Oroszország épp a nyelvi tényezőt használta fel mint az agresszió okát – azzal magyarázva, hogy meg kell védenie az orosz ajkú polgárokat Ukrajnában” – foglalta össze a konfliktus okait egy évvel később Osznacs. (2015) Sakwa (2015, 173–175. p.) is úgy vélte, hogy az Ukrajna keleti részén kirobbant konfliktusnak a nyelvkérdés volt az egyik kiváltó oka.

Vlagyimir Putyin orosz elnök a Krím-félsziget Oroszországhoz csatolásának moszkvai ceremóniája során 2014. március 18-án tartott beszédében az általa „elsősorban orosz ajkú Krím”-nek nevezett régióról kijelentette:

A Krím és Szevasztopol lakói Oroszországhoz fordultak, hogy védelmezze meg életüket és jogaikat azzal, hogy megelőzi az olyan eseményeket, mint amelyek Kijevben, Donyeckben, Harkovban és más ukrán városokban történtek, illetve történnek jelenleg is. Ezt a kérést nyilvánvalóan nem hagyhattuk figyelmen kívül. Részünkről ez felért volna egy árulással. [...] Több millió, orosz nyelvet beszélő ember él Ukrajnában, és él majd a jövőben is. Oroszország mindig meg fogja védeni érdekeiket, minden politikai, diplomáciai és jogi eszközt bevetve. De elsősorban mégis Ukrajna érdeke kellene legyen ezen polgárok jogainak és érdekeinek teljes körű védelme. Ez ugyanis Ukrajna állami stabilitásának és területi integritásának garanciája.¹

„Arra kényszerítettek bennünket, hogy megvédjük az oroszul beszélőket a Donbáson” – nyilatkozta valamivel később az orosz elnök.²

Jelzésértékű az is, hogy Putyin közvetlenül az Ukrajna elleni háború megindítása előtt, 2022. február 21-én elmondott beszédében ötször is előfordul a *язык*, vagyis a *nyelv* szó.³ Mindez azt jelenti, hogy a nyelvek és nyelvi jogok kérdésköre nem hagyható figyelmen kívül, ha Ukrajna biztonságáról esik szó.

Ezen sorok írásakor, 2022 áprilisában, még folynak a harcok Ukrajnában. Egyelőre nem tudhatjuk, milyen hatással lesz az orosz–ukrán totális háború az ukrán nyelvpolitikára, és milyen következményei lesznek a kisebbségek nyelvi (emberi) jogaira. Azt azonban jól tudjuk, hogy „a biztonság és a háború gyakran jelentős hatást gyakorol a nyelvpolitikára”. (Charalambous et al. 2016, 2. p.) A radikális politikai áttrendeződések mindig maguk után vonják a nyelvpolitikai változásokat is (Wright 2012), Oroszország háborúja Ukrajna ellen pedig kétségkívül meghatározó esemény, világpolitikai léptékben is.

Az alábbiakban azt tekintjük át röviden, milyen kapcsolat lehet a nyelvi (emberi) jogok és azok megsértése, valamint a biztonságpolitika között. A kárpátaljai magyar közösség nyelvi jogainak példáján keresztül megvizsgáljuk, hogy az utóbbi évek ukrán

1 A beszéd az orosz elnöki hivatal honlapján: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>

2 Путин: Вынудили защищать русскоязычных на Донбассе. <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3756878-putyn-vynudyly-zaschyschat-russkoiazichnykh-na-donbasse>

3 <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>

nyelvpolitikája értelmezhető-e a nyelvi jogok megsértéseként, és arra is választ keresünk, hogy a kisebbségek nyelvi jogainak biztosítása és a biztonságpolitika között lehet-e egyensúly.

2. Mik azok a nyelvi (emberi) jogok?

Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata⁴ 1948 óta összefoglalja azokat az általános emberi jogokat, amelyek minden embert (nemtől, kortól, vallástól, anyanyelvtől, bőrszíntől vagy vagyoni helyzetétől függetlenül) megilletnek. (Davies–Dubinsky 2018) Ez a rendkívül fontos dokumentum azonban gyakorlatilag semmit sem mond arról, milyen jogok kapcsolódnak a nyelvhasználathoz, így az nem derül ki belőle, mik is azok az általános nyelvi (emberi) jogok. (Skutnabb-Kangas 2012)

A nyelvi emberi jogok olyan egyéni és kollektív jogok, amelyek a nyelvek használatára vonatkoznak, és amelyekkel elvileg minden ember rendelkezik; olyan emberi jogok, amelyek hatással vannak az állami hatóságok, egyének és más entitások nyelvi preferenciáira vagy nyelvhasználatára. (Skutnabb-Kangas–Phillipson eds. 1994, 2022; Kontra–Phillipson–Skutnabb-Kangas–Váradý 1999) Ezek „úgy írhatók le, mint az állami hatóságokra vonatkozó kötelezettségek sorozata, amelyek arra vonatkoznak, hogy bizonyos nyelveket bizonyos kontextusokban használjanak, vagy ne avatkozzanak bele a privát felek nyelvi választásaiba és megnyilatkozásaiba”.⁵

A nyelvi (emberi) jogok kérdésköre összetett. Az nyilvánvaló, hogy „a nyelv alapvető emberi jog, vagy legalábbis olyan emberi jog, amelynek elvesztése vagy megtagadása negatívan befolyásolhatja más jogok érvényesülését”. (Davies–Dubinsky 2018, 167. p.) Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy bár a nyelv és az emberi jogok közötti kapcsolat nyilvánvalónak tűnik, ez a nézőpont mégis ellentmondásos, és élénk tudományos és közpolitikai vitákat vált ki a jogászok, politológusok és nyelvészek körében egyaránt. „Az emberek különböző álláspontokat képviselnek a nyelvi jogok kérdésében. Így a nyelvi jogok megvalósítása korántsem egyszerű” – állapítja meg Davies és Dubinsky. (2018, 167. p.)

Az általános, minden embert megillető nyelvi jogok definiálására természetesen történtek kísérletek. De Varennés (1996, 117. p.) szerint az emberi jogok és a nyelvi jogok szoros összefüggésben vannak; ő univerzálisnak, tehát a nyelvi jogokra is kiterjedőnek tekinti azt a jogot, hogy minden ember megkülönböztetés nélkül egyenlő bánásmódban részesüljön (uo.). Phillipson és Skutnabb-Kangas (1995, 483. p.) úgy vélik, „a

4 Universal Declaration of Human Rights. <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version>

5 *Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation*. Geneva: Office of the High Commissioner for Human Right, 2017. p. 5. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf

nyelvi jogok az emberi jogok egyik fajtáját képezik, és mint ilyenek, a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok igazságos gyakorlásának elidegeníthetetlen, egyetemes normáinak egymással szorosan összefüggő elemei”.

Szerintük egy egyetemes nyelvi emberi jogi nyilatkozatnak vagy egyezménynek mindenképpen tartalmaznia kell a következő, minden embert megillető jogokat (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1995, 499–500. p.; magyarul: Kontra 2010, 18. p.):

A) Mindenki

1. azonosulhat az anyanyelvével (vagy anyanyelveivel) úgy, hogy azt mások elfogadják és tiszteletben tartják;

2. tökéletesen megtanulhatja az anyanyelvét mind szóban (ha ez fiziológiailag lehetséges), mind írásban (ez azt feltételezi, hogy a kisebbségek a saját nyelvükön részesülnek oktatásban);

3. használhatja az anyanyelvét a legtöbb hivatalos szituációban (beleértve az iskolát is).

B) Mindenki, akinek az anyanyelve nem hivatalos nyelv abban az országban, ahol lakik, kétnyelvűvé (vagy háromnyelvűvé, ha két anyanyelve van) válhat az anyanyelvén és az (egyik) hivatalos nyelven (saját választása szerint).

C) az anyanyelv bármely cseréje önkéntes és nem kényszerített.

1996-ban Barcelonában, a nyelvi jogok világkonferenciáján⁶ a résztvevők megfogalmazták *A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* című dokumentumot,⁷ amely azonban, bár bemutatták az UNESCO főigazgatójának, a nemzetközi szervezettől nem kapott hivatalos jóváhagyást. A nyelvi (emberi) jogoknak így máig nincs egyetemes, minden emberre kiterjedő definíciója.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)⁸ abból a célból hozta létre a nemzeti kisebbségi főbiztos tisztségét⁹ 1992-ben, hogy a kisebbségi alapú konfliktusok a lehető legkorábbi szakaszban megelőzhetőek legyenek. A főbiztos hivatala több olyan ajánlást dolgozott ki és ajánlott az EBESZ tagállamainak figyelmébe, amelyek célja a kisebbségekkel kapcsolatos konfliktusok megelőzése és csökkentése. Ezek közül több érinti a nyelvi jogok, a nyelvhasználat kérdéskörét. Például: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések* (1996);¹⁰ *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések* (1998);¹¹ *Útmutató a kisebbségi nyelvek használatá-*

6 World Conference on Linguistic Rights. Barcelona, 6-9 June, 1996. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000104267>

7 Universal Declaration of Linguistic Rights. https://pen-international.org/app/uploads/drets_culturals389.pdf

8 Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/>

9 OSCE High Commissioner on National Minorities. <https://www.osce.org/hcnm>

10 *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities*. <https://www.osce.org/hcnm/hague-recommendations>

hoz az elektronikus médiában (2003).¹² Az ENSZ kisebbségügyi különleges jelentéstevőjének hivatala¹³ dolgozta ki a *Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation* (2017)¹⁴ című dokumentumot. Ez azonban – akárcsak az EBESZ említett ajánlásai – nem általános nyelvi emberi jogi egyezmény, hanem csupán a nemzeti és/vagy nyelvi kisebbségek nyelvhasználati jogaira vonatkozó ajánlás; így tehát nem kötelező érvényű. Közös ezekben a dokumentumokban az is, hogy nem általános emberi jogként, hanem a (nemzeti vagy nyelvi) kisebbségek speciális jogaként érintik a nyelvi jogokat.

A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* című dokumentumot az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága fogadta el 1992-ben.¹⁵ A Kartát ratifikáló államok – bizonyos megkötésekkel – *à la carte* rendszerben válogathatnak a dokumentumban kínált rendelkezések közül. A választás egyik része az, hogy az állam választhat, mely nyelvekre terjeszti ki a Karta hatályát. Továbbá az államok – a dokumentum I. Rész 2. cikk 2. pontjában foglalt előírásokat figyelembe véve – úgy válogathatnak a Karta rendelkezései közül, hogy a II. Részt mindenképpen alkalmazzák, a III. Rész rendelkezései közül pedig legkevesebb 35 bekezdést vagy pontot alkalmaznak, mégpedig legalább hármat-hármat a 8. és 12. cikkből, továbbá egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. cikkből.

Egyáltalán nem mindegy azonban, hogy a Kartát ratifikáló államok hogyan válogatnak a dokumentum kínálta lehetőségek közül. Ezt a Karta 8. cikk 1. pontjának egy részletét áttekintve mutatjuk be. A Karta 8. cikk 1. pontja az óvodától az egyetemig és a felnőttoktatásig ezeket lehetőségeket kínálja:

Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy...

i. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást¹⁶ az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik az általános iskola lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

11 *The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities.* <https://www.osce.org/hcnm/oslo-recommendations>

12 *Guidelines on the Use of Minority Languages in the Broadcast Media.* <https://www.osce.org/tk/hcnm/32313>

13 United Nations Special Rapporteur on Minority Issues. <https://www.ohchr.org/en/issues/minorities/srminorities/pages/srminorityissuesindex.aspx>

14 https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf

15 European Charter for Regional or Minority Languages. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>

16 Ugyanezek a lehetőségek jelennek meg az iskola-előkészítő oktatás, a középiskolai oktatás, a szakiskolai és szakmunkásképzés, valamint a felsőoktatás kapcsán is.

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i.-iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszáma elegendőnek minősül; [...].

Jól érzékelhető, mennyi minden függ attól, melyik opciót választja egy adott állam. Miközben például az *i* bekezdés azt jelenti, hogy a kisebbségek anyanyelvükön tanulhatnak, az *ii* azt, hogy bizonyos tantárgyak oktatása a kisebbségi nyelven folyik, az *iii* már csak azt, hogy nyelvük tantárgyként van jelen az oktatási folyamatban.

A *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* című dokumentum 1995-ben született.¹⁷ A dokumentum egyes cikkei a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogokat is megfogalmazznak, ám meglehetősen általánosan és burkoltan. (Cserniczkó 2019)

Azokban az államokban, amelyek ratifikálták a Kartát és/vagy a Keretegyezményt, a nemzetközi dokumentum a belső jogrend részévé vált. Azonban a 2022. február 20-ai állapot szerint az Európa Tanács¹⁸ 47 tagállama közül korántsem mindegyik ratifikálta a Kartát és a Keretegyezményt (1. táblázat).

1. táblázat. A Karta és a Keretegyezmény státusza az Európa Tanács tagállamaiban (2022. február 24-ei állapot)¹⁹

	Ratifikálta és alkalmazza	Aláírta, de nem ratifikálta	Nem írta alá, nem ratifikálta
Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ²⁰	25	9	13
Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről ²¹	39	4	4

17 Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://rm.coe.int/16800c10cf>

18 Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/portal>

19 Amikor ez a szöveg készült, az Európa Tanácsnak még 47 tagállama volt. Az Orosz Föderációt azonban 2022. március 16-án a nemzetközi testület kizárta a tagjai sorából. Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428th meeting of the Ministers' Deputies). https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a5da51

20 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=148>

21 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=157>

A kisebbségi nyelvek európai szintű védelme kapcsán megemlítendőek az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1985 (2014),²² 2196 (2018)²³ és 2368 (2021)²⁴ számú határozatai is, amelyek azonban a *softlaw* kategóriájába tartoznak, vagyis nem kötelező érvényűek.

Kymlicka (2015, 4–5. p.) a nemzetközi kisebbségi jogok kapcsán megfogalmaz négy, a nyugat-európai demokráciák és a nemzetközi szervezetek körében az 1990-es években a poszt-szocialista államokra vonatkozóan kialakult előfeltevést: (1) a nyugati demokráciákban léteznek bizonyos közös normák vagy modellek; (2) ezek a nyugati országokban jól működnek; (3) ezek alkalmazhatók Kelet- és Közép-Európára, és ott is jól működnek majd, ha elfogadják őket; (4) a nemzetközi közösségnek szerepe van e normák előmozdításában és bevezetésében. Hangsúlyozza azonban, hogy ezek mindegyike erősen vitatható, már csak azért is, mert maguk a nyugati államok sem egységesek saját kisebbségeik helyzetének kezelésében, és arról is vita folyik, vannak-e egyáltalán kodifikált nemzetközi normák e területen. Megállapítására rímelnek Pavlenko (2011, 44. p.) szavai, aki azt írja: „A kezdeti nyugati próbálkozások, hogy megtanítsák az újonnan feltörekvő országoknak, hogy a »jó liberális demokráciák« miként döntenek a nyelvpolitikai dilemmákban, gyorsan ahhoz a felismeréshez vezettek, hogy a Nyugat nagyon messze van az etnolingvisztikai kérdések »megoldásától«, és hogy valójában nincs a nyelvi jogoknak normatív elmélete.”

A világ és Európa országai olyannyira eltérő nyelvi jogi szabályozásokat alkottak, hogy ma lehetetlen általánosan érvényes „nemzetközi standardok”-ról vagy „európai normák”-ról beszélni a nyelvi jogokat illetően: „különböző kísérletek történtek a nyelvi jogok nemzetközi jogi keretének megteremtésére, de ezek a kérdések nagyrészt a szuverén államok belátására vannak bízva, és a nyelvi vitákat a belpolitikában vívják meg.” (Deen–Romans 2018, 19. p.) Ahogyan azt a téma nemzetközi szakértői megállapítják, „a nyelvi jogoknak nincs általánosan elfogadott kategorizálása a nemzetek feletti szinten”. (De Varennes–Kuzborska 2019, 40. p.) Ami az egyik államban kodifikált jog, az a másikban elképzelhetetlen. Éppen ezért a nyelvi jogsértéseket csak az egyes államok belső jogszabályaiban kodifikált jogokhoz képest lehet dokumentálni.

Az alábbiakban előbb röviden bemutatjuk Ukrajna nyelvi jogi szabályozását, majd a Kárpátalján élő magyar nemzeti kisebbség példáján keresztül megvizsgáljuk, szűkítette-e a kijevi hatalom a kisebbségek nyelvi (emberi) jogait az utóbbi néhány évben.

22 PACE Resolution 1985 (2004). The situation and rights of national minorities in Europe. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20772&lang=en>

23 PACE Resolution 2196 (2018). The protection and promotion of regional or minority languages in Europe. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24410&lang=en>

24 PACE Resolution 2368 (2021). Preserving national minorities in Europe. <https://pace.coe.int/pdf/828e8bbd173fce65bb7319d889417d619577c7449749a553f2d78cf0dfc4a29c/resolution%202368.pdf>

3. Nyelvi jogok a független Ukrajnában

Ukrajna a Szovjetunió széthullása következtében vált független állammá 1991-ben. Az ukrán nemzetépítést jelentősen megkönnyítette a kommunizmust építő birodalom föderatív felépítése. A Szovjetunió belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság – a többi szövetségi köztársasághoz hasonlóan – kvázi államként működött: rögzített külső és belső közigazgatási határokkal rendelkezett; volt saját címere, zászlaja, himnusza; saját kormánya volt a fővárosban, Kijevben, ahol parlament és minisztériumok is működtek; a köztársaságnak volt saját alkotmánya és törvényekben kodifikált jogrendszere; a törvényhozás mellett kiépített rendszere volt a végrehajtó hatalmi ágak is; működtek az államigazgatási hivatalok, s azokban képzett hivatalnokok dolgoztak; a közigazgatás – az orosz mellett – ukrán nyelven is folyt, a törvényeket ukrán nyelven is közzétették; Ukrajna képvisellel bírt az ENSZ-ben.

A szuverenitás első éveiben a többségi nemzet és az ország kisebbségeinek nyelvi céljai sok tekintetben egybeestek: a Szovjetunió szétesését követően mind az ukránok, mind pedig a románok, magyarok, lengyelek, krími tatárok stb. körében felerősödött a saját kultúra és nyelv iránti figyelem, megjelentek a saját nyelv használati körének kiterjesztésére irányuló igények a korábban privilegizált helyzetű orosz nyelv pozícióval szemben. Ám miközben az ukrán többség és a kisebbségek helyzete a Szovjetunióban több szempontból megegyezett, 1991 után a saját nyelv pozícióinak erősítésére irányuló párhuzamos törekvések keresztezik egymást: az ukrán állami nyelvpolitika ahhoz ragaszkodik, hogy mindazokat a funkciókat, melyekkel korábban az orosz nyelv rendelkezett, az ukrán vegye át, a nemzeti kisebbségek viszont minél több nyelvhasználati szintéren szeretnék anyanyelvüket használni.

Azonban 1991 után – a mély gazdasági válság és a társadalmi, politikai átalakulás okozta sokk mellett – a modern ukrán nemzet formálódását megnehezítette a jelentős orosz közösség, amely egyik napról a másikra szociológiai értelemben kisebbségi helyzetbe került a függetlenné vált Ukrajnában. (Brubaker 1996, 17. p.) A többmillió ukrán orosz közösség úgy vált hirtelen kisebbséggé, azaz *de jure* alárendelt státuszúvá, hogy korábban a szovjet birodalom nyelvileg és kulturálisan privilegizált csoportjához tartozott. Ám *de facto* ezeket a kedvező gazdasági, politikai és kulturális pozíciókat az orosz nyelvű elitnek jelentős részben az államváltás után is sikerült átmentenie, s az orosz nyelv a függetlenség után csaknem három évtizeddel is széles körben használatos a társadalmi és közélet legtöbb területén, főként a nagyvárosokban és az ország keleti és déli régióiban. Ez azonban – ahogyan az ilyen helyzetekben általában lenni szokott (Weidt 2015) – az új államot saját nemzetállamaként elképzelő ukrán elit körében elégedetlenséget váltott ki. Az új ukrán nemzetépítés módjairól folyó diskurzus, valamint a politikai hatalomért folytatott harc az ukrán és az orosz nyelv helyzete körül kibontakozott vitákon keresztül is folyt, s az ukrán nyelvpolitika leghangsúlyosabb törekvése az ukrán államnyelvi státuszának megerősítése, az ukrán nyelv használati körének folyamatos bővítése lett. (Cserniczkó 2017, Beregszászi–Cserniczkó 2021)

Az ukrán nyelv pozíciót az országban használatos többi nyelv kárára erősítő nyelvpolitikai irányt jelzik azok a jogalkotási lépések, amelyekre 2014 óta került sor, és amelyek alapjaiban alakítják át a kisebbségi nyelvek és azok beszélőinek helyzetét. E téren a legfontosabb jogi lépések a következők: az állami szolgálatról szóló törvény (2015),²⁵ az elektronikus sajtó nyelvének szabályozását megváltoztató törvény (2017),²⁶ az új oktatási kerettörvény (2017),²⁷ az államnyelvi törvény (2019),²⁸ az általános középfokú oktatásról szóló törvény (2020),²⁹ valamint az őshonos népekről szóló törvény (2021)³⁰ elfogadása, továbbá a felsőoktatási törvény módosítása (2019)³¹ és a 2012-es nyelvtörvény hatályon kívül helyezése (2018).³²

4. A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában

Az alábbiakban azt mutatjuk be néhány konkrét példa révén, hogy:

(a) ezek a jogszabályi változások hogyan szűkítik a kárpátaljai magyar közösség nyelvi jogait;

(b) ezeknek a jogszabályi változásoknak a túlnyomó többsége nem egyeztethető össze Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival.

A kisebbségek, köztük az Ukrajna nyugati részén, Kárpátalján élő magyarok nyelvi jogainak folyamatos szűkítése a társadalmi élet minden területét érinti.

25 Закон України «Про державну службу». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

26 Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text>

27 Закон України «Про освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

28 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

29 Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

30 Закон України «Про корінні народи України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

31 Закон України «Про вищу освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20140701>

32 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28. 02. 2018 р. № 2-р/2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text>

4.1. A kisebbségek anyanyelvi oktatása

A magyar nyelven folyó oktatásnak jelentős történelmi hagyományai vannak a mai Kárpátalja területén. Ez a terület több különböző államhoz tartozott az elmúlt 150 évben. Azonban az Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királyság (1867–1918), a Csehszlovák Köztársaság (1919–1938), Kárpáti Ukrajna (1939), a Magyar Királyság (1939–1944) és a Szovjetunió (1945–1991) egyaránt biztosította a kisebbségek számára az anyanyelvi oktatás jogát és lehetőségét. (Cserniczkó–Tóth 2019)

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna sokáig szintén biztosította a területén élő kisebbségek számára az anyanyelven folyó oktatás jogát. Ukrajna Alkotmánya³³ 53. cikk ötödik része rögzíti: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a kommunális oktatási intézményekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével.” A nemzeti kisebbségekről szóló törvény³⁴ 6. cikke az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról. Ugyanezt ismétli meg a gyermekkor védelméről hozott jogszabály 19. cikkelyének 3. bekezdése.³⁵

Az 1989 és 2012 között hatályos nyelvtörvény 25. cikkelye a fentieknél szélesebb jogokat kodifikált.³⁶ Az állampolgárok „elidegeníthetetlen jogaként” határozta meg azt, hogy a gyermekek oktatásának nyelvét a szülők szabadon választhatták meg, és garantálta minden gyermek számára az anyanyelven való tanulás jogát. Az 1989-est váltó 2012-es nyelvtörvény 20. cikke szerint „az oktatás nyelvének szabad megválasztása az állampolgárok elidegeníthetetlen joga az államnyelv kötelező, oly mértékű elsajátítása mellett, amely elegendő az ukrán társadalomba való integrációhoz”. A törvény idézett cikke értelmében Ukrajna állampolgárai számára szavatolt volt a kisebbségi nyelveken való tanulás joga az oktatás minden szintjén, az óvodától az egyetemig.³⁷

A 2017-ben elfogadott új oktatási törvény³⁸ 7. cikke, az általános középfokú oktatásról szóló törvény³⁹ 5. cikke és az államnyelvi törvény⁴⁰ 21. cikke azonban jelentős

33 Конституція України. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

34 Закон України «Про національні меншини в Україні». <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

35 Закон України «Про охорону дитинства». <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

36 Закон України «Про мови в Українській РСР». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

37 Закон України «Про засади державної мовної політики». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>

38 Закон України «Про освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

39 Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

40 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

mértékben megváltoztatták az oktatás nyelvére vonatkozó normákat. Ez a három jogszabály négy nagy csoportra osztja Ukrajna állampolgárait az oktatás nyelvére vonatkozó jogaik alapján. Az első csoportba a többségiek (az ukránok) tartoznak: őket nem érintik a jogszabályi módosítások, hiszen továbbra is végig anyanyelvükön tanulhatnak. Az őshonos népek képviselői szintén anyanyelvükön folytathatják tanulmányaikat.⁴¹ Az Európai Unió valamely hivatalos nyelvét anyanyelvként használó nemzeti kisebbségek képviselői (például magyarok, románok) az alsó tagozaton (1–4. osztály) saját nyelvükön tanulhatnak, ám az 5. osztályban az éves óraszám minimum 20%-át az államnyelven tanulják; a 9. osztályra ennek az aránynak el kell érnie a 40%-ot; a 10–12. osztályban az éves óraszám legalább 60%-át ukránul kell tanulniuk. A nem EU-s nyelvet beszélő nemzeti kisebbségek (oroszkok, belaruszkok) az 5. osztálytól kezdve az éves óraszám legalább 80%-át államnyelven tanulják. (Csernicskó et al. 2020) Az államnyelvi törvény IX. Rész 3. pont 1. bekezdése alapján az orosz tannyelvű iskoláknak 2020. szeptember 1-től kötelezően át kellett térniük erre az oktatási modellre. A magyar és román tannyelvű iskoláknak 2023. szeptember 1-től kell átállniuk az új oktatási rend alkalmazására.

Ha figyelembe vesszük, hogy egészen a 2017-es új oktatási törvény elfogadásáig az ukrán állampolgároknak joga volt ahhoz, hogy az oktatás minden szintjén anyanyelvükön folytassák tanulmányaikat, akkor nyilvánvaló, hogy ezek az új jogszabályok szűkítik ezt a jogot.

Az oktatási törvény 7. cikkelyét élesen bírálta az Európa Tanács (ET) Parlamenti Közgyűlése.⁴² A Velencei Bizottság is határozottan elítélte véleményében a nemzeti kisebbségek megkülönböztetését azon az alapon, hogy anyanyelvük hivatalos nyelv-e az EU-ban, vagy sem.⁴³ Ezt az álláspontját a nemzetközi jogász testület nemcsak az oktatási törvény kapcsán hangsúlyozta, hanem a 2019. december 9-én kiadott, az államnyelvi törvényt negatívan értékelő véleményében is.⁴⁴ A kijevei parlament időköz-

41 Az ukrán parlament 2021. július 1-jén szavazta meg az *Ukrajna törvénye „Az őshonos népekről Ukrajnában”* [Закон України «Про корінні народи України»] című jogszabályt (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>). A törvény 1. cikkének 2. pontja szerint őshonos népek Ukrajnában a krími tatárok, a karaimok és a krimcsakok.

42 Resolution 2189 (2017) of Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24218&lang=en>

43 CDL-AD (2017) 030. Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State language and minority and other languages in education. Opinion no. 902/2017. Strasbourg, 11 December 2017. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)

44 CDL-AD(2019)032. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)

ben 2020. január 16-án elfogadta az általános középfokú oktatásról szóló törvényt is, amely szintén a fent meghatározott csoportokra osztja Ukrajna lakosságát.⁴⁵

Ukrajna 48 parlamenti képviselője 2017. október 6-án beadványban fordult Ukrajna Alkotmánybíróságához,⁴⁶ melyben kérték az oktatási törvény alkotmányellenességének megállapítását. Az Alkotmánybíróság azonban 2019. július 16-án kiadott határozatában⁴⁷ nem nyilvánította alkotmányellenesnek az oktatási törvényt, sem annak 7. cikkét. Egyetlen szóval sem említi azonban a testület a Velencei Bizottságnak a törvényről 2017 decemberében kiadott állásfoglalását és az abban megfogalmazott kritikákat és ajánlásokat. Annak ellenére sem, hogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 2017. október 12-én kiadott határozatának 15. pontjában ez áll: „A Közgyűlés felszólítja az ukrán hatóságokat, hogy teljes mértékben hajtsák végre a Velencei Bizottság soron következő ajánlásait és következtetéseit, és ennek megfelelően módosítsák az új oktatási törvényt.”⁴⁸ Az ET Miniszteri Bizottsága 2020. december 8-án kiadott határozatában szintén felszólítja Ukrajnát arra, hogy „Hajtsa végre a Velencei Bizottságnak az oktatási törvény rendelkezéseiről szóló, 2017. szeptember 5-i véleményében foglalt ajánlásokat.”⁴⁹

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2014. július 1-jén fogadta el a felsőoktatásról szóló törvényt.⁵⁰ A törvény 48. cikk 3. pontja a magán felsőoktatási intézmények számára engedélyezte az oktatás nyelvének megválasztását, az államnyelv külön tantárgyként való oktatásának kötelező biztosítása mellett. A 2017-ben elfogadott oktatási törvény 7. cikke és a 2019-ben megszavazott államnyelvi törvény 21. cikke alapján azonban 2019. április 25-én megváltoztatták a felsőoktatási törvény 48. cikkét. A módosítás révén Ukrajna megszüntette a magán felsőoktatási intézmények jogát arra, hogy megválaszthassák az oktatás nyelvét, ezzel kiszorítva a kisebbségi nyelveket mint tannyelveket a felsőoktatásból.

45 Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

46 Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf

47 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» № 10-р/2019. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2019_0.pdf

48 Resolution 2189 (2017) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24218&lang=en>

49 Resolution CM/ResCMN(2020)13 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Ukraine. (Adopted by the Committee of Ministers on 8 December 2020 at the 1391st meeting of the Ministers' Deputies). https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a07742

50 Закон України «Про вищу освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20140701>

4.2. Igazságszolgáltatás

Az államnyelvi törvény 13. cikke szerint Ukrajnában a törvényeket, rendeleteket államnyelven fogadják el és teszik közzé. A jogszabály csak azt engedélyezi, hogy a törvényeket, rendeleteket krími tatár nyelven is publikálják (arra hivatkozva, hogy ez őshonos nyelv Ukrajnában). Arról nem esik szó a törvényben, hogy lehetőség van arra is, hogy más kisebbségi nyelveken is publikálják a törvényeket, rendeleteket és más jogi dokumentumokat, akár regionális (például megyei, járási vagy települési) szinten. Ukrajna azonban a Karta ratifikálásával vállalta annak bátorítását, hogy „a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék”.⁵¹

Ukrajna büntető törvénykönyve⁵² 29. cikke szerint mindazok a személyek, akik nem beszélnek vagy nem megfelelő szinten ismerik az államnyelvet, tanúvallomást tehetnek anyanyelvükön vagy azon a nyelven, amelyet ismernek. Az államnyelvi törvény 6. cikk 1. pontja azonban Ukrajna minden állampolgára számára kötelezően előírja az ukrán mint államnyelv ismeretét. Erre való hivatkozással Ukrajna megtagadhatja a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a bírósági vagy peres eljárások során, hiszen ha törvényi kötelezettség az ukrán nyelv ismerete, akkor annak nem tudása törvényt sért.

4.3. Nyelvhasználat a közigazgatásban és a helyi önkormányzatok munkájában

Az 1989-es és a 2012-es nyelvtörvény bizonyos feltételek teljesülése esetén engedélyezte a kisebbségi nyelvek használatát az államnyelv mellett a közigazgatásban és a helyi önkormányzatok munkájában. (Cserniczkó–Fedinec 2016) Az államnyelvi törvény 1. cikk 1. pontja szerint azonban „Ukrajnában az egyetlen államnyelv (hivatalos nyelv) az ukrán”. A törvény szövege alapján ez azt is jelenti, hogy Ukrajnában az ukránon kívül más nyelv sem rendelkezhet a hivatalos nyelv státuszával, még regionális szinten sem.

Az államnyelvi törvény és az állami szolgálatról szóló törvény⁵³ kötelezően előírja, hogy az állami hivatalnokoknak, tisztségviselőknek ismerniük kell az államnyelvet. Ez a rendelkezés természetes és szükségszerű. Egyetlen szó sem esik azonban ezekben a törvényekben arról, hogy a kisebbségi nyelvek használatának területein ezeket a nyelveket ismerő köztisztviselőket neveznek ki. Pedig a Karta 10. cikk 4. pont c bekezdésének ratifikálásával Ukrajna vállalta, hogy „a kisebbségi nyelvek használatának területein a regionális vagy kisebbségi nyelveket ismerő köztisztviselőket nevezzenek ki”.

Az államnyelvi törvény 1. cikk 7. pontja kötelezően előírja az államnyelv használatát „az állami hatóságok és a helyi önkormányzati szervek feladatainak ellátása során, valamint a jelen törvény által meghatározott egyéb nyilvános helyzetekben”. A törvény

51 Закон України «Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин». <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

52 Кримінальний процесуальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

53 Закон України «Про державну службу». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

ezzel gyakorlatilag lehetetlenné teszi a kisebbségi nyelvek megjelenését és használatát az állami és önkormányzati szervek munkájában.

Az államnyelvi törvény 12. és 13. cikke előírja, hogy az állami szervek, valamint a helyi és regionális hatóságok munkájának nyelve az államnyelv. A 12. cikk 2. pontja elvileg engedélyezi más nyelvek használatát is az állami szervek, valamint a regionális és helyi hatóságok ülésein. Ilyen esetekben azonban kötelezően előírja, hogy mindent, ami nem az államnyelven hangzott el, le kell fordítani ukránra. Ez azonban a gyakorlatban lehetetlenné teszi, hogy a helyi önkormányzatok üléseit kisebbségi nyelveken folytassák le. A 13. cikk 3. pontja azt is előírja, hogy a regionális vagy helyi hatóságok határozataikat, dokumentumaikat államnyelven tegyék közzé.

Ukrajna azonban a Karta ratifikációja során vállalta, hogy megengedi „a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban”; bátorítja, hogy „a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék” (a Karta 10. cikke). A Keretegyezmény ratifikálásával⁵⁴ a dokumentum 10. cikk 2. bekezdése révén Ukrajna szintén vállalta, hogy lehetőség szerint biztosítja a kisebbséghez tartozó személyek és a közigazgatási hatóságok között a kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket. Az államnyelvi törvény tehát ellentmond Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásainak. (Cserniczkó 2021)

A Velencei Bizottság az államnyelvi törvény kapcsán kiadott véleményében (46. pont) egyértelműen leszögezi, hogy a köztisztviselőket nem szabad arra kötelezni, hogy a nem hivatalos egymás közötti szóbeli vagy írásbeli érintkezésben kizárólag az államnyelvet használják. A vélemény 60. pontjában nemzetközi precedensekre hivatkozva hívja fel a Velencei Bizottság a figyelmet arra is, hogy „az államnak el kell fogadnia, hogy ha magánszemélyek nem hivatalos nyelven fordulnak a hatóságokhoz, a köztisztviselők önkéntesen válaszolhatnak ezen a nyelven, ha erre képesek”.⁵⁵

Az államnyelvi törvény 39. cikk 3. része előírja, hogy az állami hatóságok, önkormányzati szervek, vállalatok és intézmények névtáblái, hivatalos iratai, pecsétjei és bélyegzői államnyelven készülnek. Ugyanennek a cikknek a 4. pontja megengedi, hogy az államnyelv mellett ezek a megnevezések, feliratok angol nyelven is megjelenjenek. A törvény elvileg azt is lehetővé teszi, hogy az önkormányzati szervek, vállalatok és intézmények névtáblái, hivatalos iratai, pecsétjei és bélyegzői az államnyelv mellett krími tatár nyelven, valamint a nemzeti kisebbségek nyelvein is megjelenhessenek. A törvény 39. cikk 4. pontjának második bekezdése azonban azt mondja ki, hogy a kisebbségi nyelvek használatát e területen egy külön törvény, az őshonos népek és nemzeti kisebbségek jogait szabályozó jogszabály

54 Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>

55 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. p. 14–15. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)

biztosítja. Azonban e sorok írásakor (2022 áprilisában) ez a törvény még nem létezik. Annak ellenére sem készült el ez a jogszabály, hogy a 2019. április 25-én elfogadott államnyelvi törvény IX. rész (Záró és átmeneti rendelkezések) 8. pont 3. bekezdése előírja Ukrajna Kormánya számára, hogy a törvény hatályba lépését követő 6 hónapon belül nyújtsa be a parlament elé az őshonos népek és nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítéséről szóló törvény tervezetét. Az államnyelvi törvény 2019. június 25-én hatályba lépett. A kormánynak tehát 2020. január során be kellett volna nyújtania a kisebbségek jogairól szóló törvény tervezetét a parlament elé. E sorok írásáig, azaz 2022. április 22-ig azonban erre (még) nem került sor.

Kárpátalján történelmi hagyományai vannak a többnyelvű intézménynevtábláknak, pecséteknek, bélyegzőknek és hivatali formanyomtatványoknak. (Cserniczkó 2013) Ezeket a kétnyelvű táblákat azonban több településen fokozatosan elkezdték egy nyelvű táblákra cserélni 2021 második felében. Az 1. ábrán például a Beregszászi járásban található *Mezőgecse* és *Macsola* (ukránul: *Геча, Мочола*) falvakban látható az, hogy a 2020-ban még ukrán–magyar kétnyelvű táblákat 2021 során ukrán egy nyelvű táblákra cserélték a hatóságok. A legutóbbi (2001-es) ukrainai népszámlálás adatai alapján előbbi településen 88,6%, az utóbbi faluban pedig 80,2% volt a magyar anyanyelvűek aránya.

1. ábra. Hivatalok névtáblái Kárpátalján 2020-ban és 2021-ben

A 2. ábrán pedig az látszik, hogy az ukrán–német és az ukrán–román feliratokat is fokozatosan ukrán nyelvűre cserélik le. A fotók az ukránul *Павшино*, németül *Pausching* nevű

településen, valamint a románul *Strâmtura*, ukránul *Глибокий Потік* nevű községben készültek 2016-ban, majd 2021-ben. A legutóbbi (2001-es) ukrainai népszámlálás adatai alapján *Pausching* (*Павшино*) település lakosainak 34,3%-a német anyanyelvű volt; *Strâmtura* (*Глибокий Потік*) községben a román anyanyelvűek aránya 98,4% volt ekkor.

2. ábra. Önkormányzati hivatalok névtáblái 2016-ban és 2021-ben

2016 – ukrán és román
2021 – csak ukrán

2016 – ukrán és német
2021 – csak ukrán

4.4. A sajtó

Az elektronikus sajtó nyelvének szabályozását megváltoztató törvény⁵⁶ és az államnyelvi törvény⁵⁷ jelentős mértékben szigorítja a televíziós és rádiós műsorszórás nyelvi kvótáit. Utóbbi törvény például 75%-ról 90%-ra növeli az államnyelven megjelenő tartalom minimális arányát az országos lefedettségű műsorszolgáltatók számára, a regionális vagy helyi tévé- és rádiótársaságok számára pedig 60%-ról 80%-ra. A törvény nem tesz kivételt a magán műsorszolgáltatókkal sem, beleértve a műsorainak egy részét magyar nyelven sugárzó „Ungvár TV21” televíziót és a „Pulzus Rádió” nevű rádióadót, így ezek a kvóták rájuk is érvényesek.

56 Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text>

57 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Az államnyelvi törvény 27. cikk 6. pontja az Ukrajnában regisztrált online sajtótermékek (például hírportálok) számára is előírja, hogy kötelezően rendelkezniük kell ukrán nyelvű változattal. Az államnyelven szerkesztett oldalnak az elsődlegesnek kell lennie (az ukrán nyelvű oldalnak kell a főoldalon szerepelnie). Az ukrán nyelvű oldal tartalmában, méretében, szerkezetében nem lehet kisebb, mint a más nyelvű oldal.

Ezek a rendelkezések korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát, s ellentmondanak a Keretegyezmény 9. cikk 3. pontjának.⁵⁸

4.5. A földrajzi nevek

Az államnyelvi törvény 41. cikk 1. pontja előírja, hogy Ukrajnában a földrajzi nevek, valamint a terek, sugárutak, utcák, egyéb közterületi megnevezések, hidak stb. megnevezése ukrán nyelvű. Ez azonban nem egyeztethető össze Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival: lásd a Karta 10. cikk 2.g részét és a Keretegyezmény 11. cikk 3. bekezdését.

Az államnyelvi törvény 41. cikk 2. pontja előírja, hogy a földrajzi neveket más nyelvekre az ukrán nyelvből írják át (transzliterálják) más nyelvekre. Ez például azt jelenti, hogy az ukrán iskolákban használatos magyar nyelvű tankönyvekben az ukrán főváros, *Київ* nevét nem lehet(ne) a magyar nyelv több évszázados hagyományai szerint *Kijev* formában használni, hanem csak a *Kyiv* változat (volna) alkalmazható a magyar nyelvű szövegben is.

Az államnyelvi törvény 41. cikk 4. pontja előírja, hogy a földrajzi neveket tartalmazó táblákon (például a települések vagy utcanévek névtábláin) a feliratok kötelezően ukrán nyelvűek. Az ukrán nyelvű felirat alatt vagy attól jobbra (kisebb betűmérettel) az adott földrajzi név latin betűs átíratban is megjeleníthető. Ez a rendelkezés kizárja a földrajzi nevek (városnevek, falvak megnevezése, utcák, terek neve, folyók vagy hegyek neve stb.) hagyományos megnevezéseinek használatát a kisebbségek nyelvein.

A törvénynek ez a rendelkezése azt jelenti, hogy a magyarul több száz éve használatos *Ungvár*, *Beregszász*, *Munkács*, *Nagyszőlős* (ukránul: *Ужгород*, *Берегове*, *Мукачеве*, *Виноградів*) stb. városnevek helyett a törvény alapján csak ilyen formában jelenhet meg ezeknek a településeknek a megnevezése a névtáblákon: *Uzhhorod*, *Berehove*, *Mukachevo*, *Vynohradiv*. Ez jelentős visszalépés a korábbi és a jelenlegi gyakorlathoz képest, hiszen az 1990-es évek eleje óta közel száz település névtábláján szerepel az ukrán nyelvű felirat mellett a település hagyományos magyar megnevezése is, mert ezt a korábban hatályos törvények lehetővé tették. (Beregszászi 1996) Az ukrán–magyar helységnevtáblák mellett Kárpátalján ma még ukrán–román és ukrán–német helynévtáblák is hagyományosan használatban vannak (3. ábra).

58 Analytical Note on the Law „On ensuring the functioning of Ukrainian as the State language” 05/09/2019. p. 10. <https://ukraine.un.org/en/78513-analytical-note-law-ensuring-functioning-ukrainian-state-language>

3. ábra. Román, német és magyar feliratok kárpátaljai helynévtáblákon 2020-ban

4. ábra. Ukrán nyelvűre cserélt ukrán-magyar helységnevtáblák Kárpátalján

Számos településen azonban már elkezdtek az állami hatóságok a korábban kétnyelvű helynévtáblák egynyelvűre cserélését. A 2001-es népszámlálás hivatalos adatai szerint *Badaló* (ukránul: *Бадалово*) községben a lakosok 98,2%-a, *Nagydobrony* (ukránul:

Велика Добронь) településen pedig 97,7%-a volt magyar anyanyelvű. Mindkét falu határában kétnyelvű helynévtábla jelezte, hogy a községben magyarok is élnek. A 2021-es év során azonban az évtizedek óta ukrán–magyar kétnyelvű utcanévtáblákat ukrán egynyelvű táblákra cserélték, amint ez a 4. ábrán látható. Hasonló cserét hajtottak végre több más településen is.

Néhány településen már a korábban kétnyelvű utcanévtáblákat is ukrán egynyelvű feliratokra cserélték; például a Beregszászi járásban található Som (ukránul: Шом) községben.

4.6. Részvétel a közügyekben (nyelvvizsga)

Hátrányosan különbözteti meg a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárokat, hogy az államnyelvi törvény 9. és 10. cikke előírja, hogy bizonyos tisztségek és beosztások csak akkor tölthetők be, ha az erre pályázó személy meghatározott típusú nyelvvizsgát tesz, amely felméri, milyen szintű ukrán nyelvtudással rendelkezik. Megdöbbentő, hogy Ukrajna parlamenti képviselői számára nem írja elő az államnyelvi törvény, hogy ukrán nyelvtudásuk szintjét nyelvvizsgával kell igazolniuk, de például a köztisztviselőknek, vagy éppen az állami és magán oktatási intézmények (óvodák, iskolák, egyetemek) vezetőinek nyelvvizsgával kell igazolniuk ukrán nyelvtudásuk szintjét.

Az államnyelvi törvény nem határozza meg, milyen szintű nyelvtudást várnak el például a magyar nyelven oktató falusi magánóvodák vagy -iskolák igazgatóitól. A *Національна комісія зі стандартів державної мови* (National Commission on State Language Standards) megnevezésű állami hivatal azonban a 2021. június 24-én 31-es számmal kiadott határozatában azt írta elő, hogy az oktatási intézmények vezetőinek (az intézmény tulajdonformájától, az oktatás nyelvétől és szintjétől függetlenül) C1-es szintű, vagyis felsőfokú ukrán nyelvtudásszinttel kell rendelkezniük, és a nyelvtudást igazoló okmányt kizárólag ennél az állami hivatalnál letett vizsgával szerezhetik meg.⁵⁹

Az ukrán állam semmilyen anyagi támogatást nem nyújt a magán oktatási intézmények működéséhez. Mindeközben még a kis falusi magánóvodák és -iskolák vezetőitől is azt várja el a központi hatalom, hogy felsőfokú, a *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (CEFR)*⁶⁰ szintjei alapján C1 szintű ukrán nyelvtudást igazoló nyelvvizsgát tegyenek. Azok az oktatási intézmények, amelyek vezetői nem szerzik meg ezt a nyelvvizsgát, nem kapnak működési engedélyt, vagy más (C1 szintű ukrán nyelvvizsgával rendelkező) vezetőt kell választaniuk. Ez az eljárás diszkriminatív a nemzeti kisebbségek szervezetei és az egyházak által alapított oktatási és kulturális intézmények vezetőivel szemben.

59 Про затвердження класифікації рівнів володіння державною мовою та вимог до них. http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/RE36546.html

60 <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>

A regionális és helyi önkormányzatok képviselőinek abban az esetben nem kötelező a központilag előírt típusú ukrán nyelvvizsga-bizonyítvány beszerzése, ha iskolai tanulmányaik során tanulták az ukrán nyelvet. Azonban azok, akik a Szovjetunió fennállása idején (tehát 1991 előtt) nemzetiségi nyelven (például magyarul vagy románul) oktató iskolában érettségiztek, azok nem tanulták tantárgyként az ukrán nyelvet. (Beregszászi–Cserniczkó 2017) Ezzel a kárpátaljai magyarok jelentős része számára az államnyelvi törvény nagyon megnehezíti azt, hogy jelöltként részt vegyenek a helyhatósági választásokon.

A közhivatalokhoz való hozzáférés nyelvi követelményei azonban nem korlátozhatják a polgárok azon jogát, hogy ilyen posztokra pályázzanak, és a választók azon jogát sem, hogy szabadon megválasszák képviselőiket. A Kijev által bevezetett korlátozások ugyanis lehetőséget teremtenek arra, hogy bizonyos képviselőjelölteket vagy tisztviselőket csupán azon indokkal szorítsanak ki a politikai és közéletből, mert nem rendelkeznek megfelelő ukrán nyelvvizsgával. Indokolatlan és diszkriminatív korlátozás a képviselőjelöltek névjegyzékéből való kizárása is az államnyelv ismeretének fokát tanúsító bizonyítvány hiánya miatt. Ez általában összeegyeztethetetlen a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (Ukrajna által 1973-ban ratifikált) 25. cikkével, amely kimondja, hogy a választási jogot minden megkülönböztetés nélkül kell gyakorolni.⁶¹ Ez a kisebbségi nyelveket beszélők közéletben való részvételének gátja is lenne. Ugyanez vonatkozik a nem választott pozíciókra is (rendőrség, ügyészség, fegyveres testületek stb.), beleértve a kormányzati szerveket, ahol az államnyelvi törvény szintén előírja az ukrán nyelvtudás (magas) szintjét igazoló nyelvvizsga-bizonyítvány beszerzését.⁶²

5. Nyelvi jogok és biztonságpolitika

Az EBESZ 1992-ben a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos tisztségének létrehozását azzal indokolta, hogy ez a lépés elsősorban válasz a volt Jugoszlávia területén etnikai-nemzeti és nyelvi alapon kialakult háborús helyzetre, mivel attól tartottak, hogy hasonló szituáció megismétlődhet Európa más pontjain is; azt is hangsúlyozták, hogy a szomszédos államok mint anyaországok nemzeti kisebbségekért történő fellépései „potenciális forrásai az államok közötti feszültségeknek, sőt konfliktusoknak; az ilyen feszültségek valóban döntő szerepet játszottak Európa történelmében”.⁶³

61 International Covenant on Civil and Political Rights. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

62 Analytical Note on the Law „On ensuring the functioning of Ukrainian as the State language” 05/09/2019. p. 6. <https://ukraine.un.org/en/78513-analytical-note-law-ensuring-functioning-ukrainian-state-language>

63 Erről lásd pl. az EBESZ kisebbségi kérdésről kiadott ajánlásainak bevezetőit. Például: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések*, 1. old.

Az emberi jogok és a biztonságpolitika közötti összefüggésekről tanúskodik a *Recommendations of the Forum on Minority Issues at its 14th session on the theme „Conflict prevention and the protection of the human rights of minorities”*: report of the Special Rapporteur on Minority Issues című dokumentum is, amit az ENSZ adott ki 2021-ben.⁶⁴

Fiala-Butora (2020, 257. p.) szerint „a kisebbségeket érintő biztonsági és emberi jogi konfliktusok gyakran átfedik egymást, és a gyakorlatban nehéz őket analitikusan elkülöníteni”. Deen és Romans (2018, 3. p.) arra figyelmeztetnek, hogy „a sokszínű társadalmakkal rendelkező államok esetében a kiegyensúlyozott nyelvpolitikát a belső kohézió fenntartása és a regionális biztonság előmozdítása alapvető elemének kell tekinteni”.

A nyelvpolitika, a nyelvi (emberi) jogok és a biztonságpolitika közötti kapcsolatról gyakran esik szó Ukrajna kapcsán is. Az Euro-Atlantic Security Leadership Group⁶⁵ nevű szervezet két évvel az orosz–ukrán háború kitörése előtt, 2020 februárjában közzétett egy *Twelve Steps Toward Greater Security in Ukraine and the Euro-Atlantic Region* című dokumentumot⁶⁶, amelyben leszögezik:

Az euroatlanti régió államainak még nem sikerült meghatározniuk, kialakítaniuk vagy megvalósítaniuk egy olyan biztonsági megközelítést, amely mindenki számára biztosítaná a békét, a függetlenséget és az erőszakkal szembeni félelemtől való mentességet. Az Oroszországgal fenntartott kapcsolatokra vonatkozó öt „irányelvvel” összefüggésben az EU 2016-ban elkötelezte magát a „szelektív szerepvállalás” mellett, de ennek a kötelezettségvállalásnak a pozitív menetrendje továbbra is megfoghatatlan maradt. Ukrajnán belül, valamint az ukránok és szomszédjaik között a társadalmi változások befolyásolják a történelmi emlékezet és a nemzeti identitás politikáját, és nehéz kérdéseket vetnek fel a kormányok számára az állampolgárság és a nyelvi jogok tekintetében – ez pedig valós hatással van a politikára, a gazdaságra és a biztonságra.

A már idézett Deen és Romans (2018, 4–5. p.) megállapítása szerint

A nyelv és a biztonság közötti kapcsolat nem elvont fogalom vagy a távoli múlt kérdése; ez ma is nagy aggodalomra ad okot Európa-szerte. Az, hogy az ukrán parlament a Janukovics elnök 2014. márciusi menesztése utáni napokban visszavonta az „állami nyelvpolitika alapjairól” szóló, vitatott 2012-es nyelvtörvényt, hozzájárult az Ukrajnában és környékén kialakult válsághoz, mivel ezt úgy értékelték és mutatták be, mint ami veszélyt jelent az ország orosz ajkú lakosságára.

A 2019-ben az államnyelv támogatásáról született törvény kapcsán kiadott állásfoglalásában Ukrajna Alkotmánybírósága erre a következtetésekre jutott: „Az ukrán

A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések, 1. old.

64 <https://digitallibrary.un.org/record/3955766>

65 <https://www.europeanleadershipnetwork.org/networks/euro-atlantic-security-leadership-group-easlg/>

66 https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2020/02/EASLG-Statement_Ukraine_FINAL_updated-021420.pdf

nyelv államnyelvi jogi státusza egyidejűleg alapvető alkotmányos érték, az ukrán állam egységének (oszthatatlanságának) jelképe és kulcsfontosságú tényezője, valamint alkotmányos identitásának szerves része.⁶⁷ Az alkotmánybíróság jogértelmező állásfoglalása szerint az ukrán nyelvet fenyegető veszély egyenértékű Ukrajna nemzetbiztonságát, az ukrán nemzetet és az államot fenyegető veszélyekkel, „mert a nyelv a nemzet sajátos kódja, nem csupán kommunikációs eszköz”.

Az alkotmánybírák szerint:

Az ukrán nyelv teljes körű funkcionálása nélkül Ukrajnában a közélet minden területén az ukrán nemzetet a tituláris és államépítő nemzet státuszának és szerepének elvesztése fenyegeti, ami egyenértékű az ukrán államnak a világ politikai térképéről való eltűnésének veszélyével. Az ukrán nyelv Ukrajna államiságának és egységének végzetes feltétele (*conditio sine qua non*).

Az inkább politikai vagy filozófiai, mintsem jogi kinyilatkoztatás értelmében „az ukrán nyelv államnyelvi jogi státuszának bármilyen megsértése Ukrajnában elfogadhatatlan, mert sérti az állam alkotmányos rendjét, veszélyezteti a nemzetbiztonságot és Ukrajna államiságát”.

Kymlicka (2015, 12. p.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági válságok és a nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvekről és azok támogatásáról szóló diskurzusokat. A központi hatalom és a többségi társadalom ilyen helyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas szándékát, törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékeli, a kisebbségi eliteket pedig ötödik hadoszlopnak tekinti. Az államnyelv így szimbolikus szerepre tesz szert, és minden olyan kísérlet, amely funkcióinak maximális kiterjesztését gátolja, az egész nemzetet és annak biztonságát fenyegető veszélyforrásként mutatható fel. A nyelv ilyen funkciókkal való felruházása tipikus példája annak, hogy a nyelv instrumentalizálható és biztonságpolitikai kérdéssé is emelhető. (Deen–Romans 2018, 4. p.)

A nyelv és a biztonság kérdésének összekötése magában foglalja „azt a gyakorlatot, hogy az »ellenség« és a »félelem« fogalma a politika integratív, energikus elvévé válik, kiszorítva a szabadság és az igazságosság demokratikus alapelveit”. (Huysmans 2014, 3. p.) A kiélezett társadalmi, politikai, gazdasági válságok idején a többségi nemzetek körében gyakran felerősödik a történelmi tapasztalatokra alapozott ellenségkép a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban. (Kymlicka 2015, 21. p.) Sajnos példája mindennek a 2014 utáni Ukrajna, ahol a „méltóság forradalma” révén hatalomra jutott kijevi elit épp a külső veszélyre hivatkozva tett meg mindent az ukrán nyelv helyzetének megerősítéséért, a kisebbségi nyelvek háttérbe szorításáért. (Beregszászi–Cserniczkó 2020) A hatalmi elit

67 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 1-р/2021 від 14 липня 2021 р. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf

által generált diskurzusban a kisebbségeket gyakran külső hatalmak ügynökeivé, hazaárulókká minősítik, nyelvüket pedig a nemzeti egységet fenyegető tényezőnek tekintik. (Öllös 2004, 31–37. p.) Szakértők szerint „mivel a geopolitikai instabilitás érzése sok helyen növekszik”, az ellenségkép és a fenyegetettségre való hivatkozás egyre hangsúlyosabb elemmé válik a politikában és a mindennapi intézményi életben, annak ellenére is, hogy ennek a hatásai megjósolhatatlanok és kiszámíthatatlanok. (Charalambous et al. 2016, 15. p.) A kisebbségi jogokat azonban nem szabad feláldozni a biztonságpolitika oltárán. (Fiala-Butora 2020, Kontra 2021, Cserniczkó–Kontra 2022)

Kontra (2021, 68. p.) úgy véli, „a nyelvi emberi jogok és a biztonságpolitika szembeállítása és konfrontációja csak pusztító hatású lehet. A nyelvi emberi jogok és a biztonságpolitika közötti szoros kapcsolat megerősítése tűnik azonban a legjobb módszernek a konfliktusok kezelésére és elkerülésére.” A kisebbségi nyelvek használatra vonatkozó garanciák alkalmasak lehetnek a konfliktusok elkerülésére vagy megszüntetésére. (Deen–Romans 2018, 5. p.)

Ukrajnában azonban sajnos nem ez történt. Roter és Busch (2018, 165. p.) szerint az ukrán nyelv erőteljes támogatása 2014 után felerősödött, és a kizárólagos nemzetépítés egyértelműen az ukrán nyelvnek mint a közszféra egyetlen legitim nyelvének a népszerűsítésére irányult, „különösen az orosz, de más kisebbségi nyelvek rovására is”. Ebben az időszakban a nyelvpolitika a történelmi reváns eszközzé vált. A 2019-es államnyelvi törvény preambuluma például – „Az állami nyelvpolitika koncepciója” című dokumentumra hivatkozva⁶⁸ – leszögezi, hogy a törvény célja a nemzeti nyelvi-kulturális és nyelvi-információs tér deformációinak leküzdése, amelyeket az orosz gyarmatosítók és a megszállók évszázados asszimilációs politikája okozott. Ez a fajta nyelvpolitika a mai társadalmi problémákról a történelmi sérelmekre alapozott ellenségkép felidézésével tereli el a figyelmet. Ebben a folyamatban a kisebbségi nyelvek az ukránosítás és az oroszellenes politika járulékos veszteségeként jelentek meg, de ettől ez még nem volt kevésbé fájdalmas az e nyelveket beszélők számára. Szakértők megállapítása szerint „a nyelvekre, az oktatásra és a kisebbségekre vonatkozó speciális normák közötti kapcsolatok [...] nem teremtettek »méltányos egyensúlyt« az ukrán és a kisebbségi nyelvek oktatásban való használata között”. (Rabinovych–Berg-Nordlie 2021, 110. p.) A nyelvi jogok korlátozása pedig rendszerint konfliktusokat eredményez. (Paulston–Heidemann 2006)

6. Következtetések és diszkusszió

Kymlicka (2015, 8. p.) rámutat arra, hogy a nemzetközi jog elmarad számos nyugat-európai állam nyelvpolitikai gyakorlatától, hiszen egyetlen nemzetközi dokumentum sem tartalmaz például a kisebbségi nyelvek hivatalos státuszának elismeréséhez való jogot. A nemzetközi jog továbbra is csupán homályos minimumsztenderdeket sorol fel,

68 Концепція державної мовної політики. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>

és azokat is csupán ajánlások formájában (uo. 9. p.). Ma a nemzeti kisebbségek azonban már nem az állam és a többségi társadalom jóindulatára hivatkozva követelnek jogokat maguknak, hanem az általános emberi jogok, az emberek egyenlősége a legfőbb érv (uo. 10. p.).

Annak ellenére, hogy – amint arra írásunk elején rámutattunk – az univerzális nyelvi (emberi) jogoknak a jogi kodifikálása még várat magára, vannak olyan fogalmak, amelyek révén megragadható a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi jogok megsértése.

A nyelvi genocídium olyan gyakorlat, melynek során egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban; ennek következtében nyelvcsere, nyelvi asszimiláció, szélsőséges esetben pedig nyelvhalál következhet be. (Skutnabb-Kangas 2000, 8–9. p.) A lingvicizmus a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő. (Skutnabb-Kangas 2000, 63. p.)

Ebben a tanulmányban nem csupán a nyelvtörvényekbe foglalt jogok megsértését dokumentáltuk. Az ismertetett esetek jelentős része leírható a lingvicizmus fogalmi keretével. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna a legutóbbi években számos olyan törvényt fogadott el, amelyek szűkítik a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogokat. Olyan jogokat is visszavont Kijev az új törvényei révén, amelyekkel a kisebbségi közösségek, például a Kárpátalján élő magyarok, már az ország függetlenné válása előtt, a Szovjetunió fennállása idején is rendelkeztek. Ukrajna Alkotmányának 22. cikk 3. része alapján a jogok szűkítése alkotmányellenes; új törvények elfogadásakor megengedhetetlen a már meglévő jogok szűkítése. Nyilvánvaló, hogy a korábban meglévő jogok teljes vagy részleges visszavonása nem egyeztethető össze Ukrajna Alkotmányának 22. cikkével.

A 2017-es oktatási törvény kapcsán kritikai véleményt fogalmazott meg az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése⁶⁹ és Velencei Bizottság.⁷⁰ Még súlyosabb kritikai megjegyzéseket adott ki a Velencei Bizottság a 2019-es államnyelvi törvényről.⁷¹ Ez utóbbi törvényről az ENSZ Ukrajnai Emberi Jogí Monitoring Missziója megállapította, hogy az

69 Resolution 2189 (2017) of Parliamentary Assembly. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24218&lang=en>

70 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which Concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session (8-9 December 2017). Strasbourg (Fr), Dec. 2017, 11. 25 p. Opinion no. 902/2017 CDL-AD (2017) 030. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)

71 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)

„nem biztosítja a kellő jogi egyértelműséget, és nem nyújt szilárd jogi garanciákat a kisebbségi nyelvek védelmére és használatára”.⁷²

Elemzések azt is megállapították, hogy Ukrajna már a 2017-es oktatási törvény és a 2019-es államnyelvi törvény elfogadása előtt sem teljesítette teljes mértékben azokat a nemzetközi kötelezettségeit, amelyeket a Keretegyezmény és a Karta ratifikációjával vállalt. (Cserniczkó et al. 2020, 78–94. p.; Cserniczkó–Márku 2020, Nagy 2021 stb.) Az újabb, a kisebbségek nyelvhasználati jogait szűkítő törvények elfogadása pedig azt jelzi, hogy Ukrajnának nem is áll szándékában eleget tenni nemzetközi kötelezettségeinek. Persze Ukrajna példája korántsem kirívó vagy szokatlan: sok állam aláírja ezeket az egyezményeket, de nem tesz erőfeszítéseket végrehajtásukra. (Phillipson–Skutnabb-Kangas 2017, 6. p.)

Kijev hosszú éveken át ignorálhatta a kisebbségek nyelvi jogainak biztosítása terén vállalt nemzetközi kötelezettségeit, hiszen egyetlen nemzetközi testület sem kérte komolyan számon a jogszűkítést. (Fiala-Butora 2020) Ezzel a nemzetközi szervezetek sajnos hozzájárultak ahhoz, hogy Ukrajna olyan nyelv- és kisebbségpolitikát folytasson, amely olyan jogokat vont részben vagy teljesen vissza a kisebbségektől, amelyekkel azok már hosszú ideje, hagyományosan rendelkeztek. (Cserniczkó et al. 2020) A nemzetközi testületek határozatlanságukkal és tétlenségükkel így sajnos statisztáltak ahhoz, hogy Oroszország ürügyként használhassa fel a kisebbségi nyelvi jogokat erodáló ukrajnai nyelvpolitikát egy igazságtalan és a nemzetközi jog alapján indokolhatatlan véres háború megindításához.

Az azonban, hogy Putyin milyen ürügyet kreált a nemzetközi joggal ellentétes háború megindításához, nem változtat azon a tényen, hogy meg kell találni az egyensúlyt a biztonságpolitikai szempontok és a nyelvi (emberi) jogok között. Hangsúlyozzuk, hogy az Ukrajnához tartozó Kárpátalján élő magyarok nem kérnek különleges jogokat: csak azokat a jogokat szeretnék megőrizni, amelyeket az évtizedek során kivívtak maguknak.

Az, hogy milyen nyelvi jogi helyzet jellemzi majd Ukrajnát a háború után, egyelőre megjósolhatatlan. Tudjuk viszont, hogy a nyelvészet és a nyelvpolitika „gyakran a biztonsági apparátus szerves részét képezi”. (Charalambous et al. 2015, 19. p.) A nyelvi (emberi) jogok és a biztonságpolitika közötti összefüggések alapján csak olyan nyelvpolitika teremtheti meg a béke és biztonság esélyét Ukrajnában, amely tekintettel van a kisebbségek nyelvi (emberi) jogaira, nem kínálva ürügyet azok fokozatos szűkítésével a konfliktusok végletes és végzetes kiélezésére. Mert bár tudjuk, hogy „a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves állapotot” (Sándor 2014, 315. p.), a nyelvi (emberi) jogok tiszteletben tartása csökkent a nyelvi alapú konfliktusok kialakulásának lehetőségét.

72 Analytical Note on the Law „On ensuring the functioning of Ukrainian as the State language” 05/09/2019, p. 16. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-07/2019.09.11%20-%20Analytical%20Note%20-%20Language%20Law%20ENG.pdf>

Irodalom

- Beregszászi Anikó 1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, 43, 1–8. p.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2017. Kidobott pénz vagy megtérülő befektetés? Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. *Magyar Nyelvőr*, 141/3, 292–309. p.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2020. Nyelvpolitika: harc a hatalomért. *Magyar Nyelv*, 116/3, 257–274. p. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2020.3.257
- Brubaker, Rogers 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Charalambous, Constadina–Charalambous, Panayiota–Khan, Kamran–Rampton, Ben 2015. *Sociolinguistics & security*. Urban Language & Literacies 177.
- Charalambous, Constadina–Charalambous, Panayiota–Khan, Kamran–Rampton, Ben 2016. *Security & language policy*. Urban Language & Literacies 194.
- Cserniczkó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Cserniczkó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár, Autdor-Shark.
- Cserniczkó István 2017. Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In Simone E. Pfenninger and Judit Navracscics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol, Multilingual Matters, 120–148. p.
- Cserniczkó István 2019. Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében. *Pro Minoritate*, 2019/Nyár, 3–26. p.
- Cserniczkó István 2021. A nyelvi jogok az oktatásban és a közigazgatásban a Karta Szakértői Bizottságának jelentései tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23/1, 3–21. p.
- Cserniczkó István–Fedinec Csilla 2016. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, 23/4, 560–582. p. DOI: 10.1163/15718115-02401004
- Cserniczkó István–Hires-László Kornélia–Karmacsai Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2020. *Ukrainian Language Policy Gone Astray: The Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” (analytical overview)*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Cserniczkó István–Kontra Miklós 2022. The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In Skutnabb-Kangas, Tove and Phillipson, Robert (eds.): *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford, Wiley Blackwell.
- Cserniczkó István–Márku Anita 2020. Minority language rights in Ukraine from the point of view of application of the European Charter for Regional or Minority Languages. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 20/2. DOI: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2020.2.002>
- Cserniczkó István–Tóth Mihály 2019. *The right to education in minority languages: Central European traditions and the case of Transcarpathia*. Ungvár, Autdor-Shark.
- Davies, William–Dubinsky, Stanley 2018. *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict*. Cambridge, Cambridge University Press, 161–183. p.
- Deen, Bob–Romans, William 2018. Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability. In Iryna Ulasiuk, Laurențiu Hadîrcă, and William Romans (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston, Brill Nijhoff, 3–22. p. DOI 10.1163/97890 04357754_002

- Drozda, Andrij (Дрозда Андрій) 2014. Rozrubati movnij vuzol. Skilky rosijськомовних українців готові наполягати на російськомовності своїх дітей і внуків? *Портал мовної політики* November 23, 2014. <http://language-policy.info/2014/11/rozrubaty-movnyj-vuzol-skilky-rosijskomovnyh-ukrajintsiv-hotovi-napolyahaty-na-rosijskomovnosti-svojih-ditej-i-vnukiv/>
- Fiala-Butora, János 2020. The Controversy Over Ukraine's New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues* 17, 233–261. p. DOI: http://dx.doi.org/10.1163/22116117_01701011
- Huysmans, Jeff 2014. *Security unbound: Enacting democratic limits*. New York, Routledge.
- Kondraskina, Jelena (Кондрашкина Елена) 2016. Языковые конфликты. In В. Михальченко (ed.): *Язык и общество: Энциклопедия*. Москва, Издательский центр «Азбуковник», 849–853. p.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kontra, Miklós–Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove–Várady Tibor (eds.) 1999. *Language: A Right and a Resource, Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest, Central European University Press.
- Kontra, Miklós 2021. (Linguistic) Human Rights and/or Security Policy. *Foreign Policy Review*, 2, 62–72. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.47706/KKIFPR.2021.2.62-73>
- Kymlicka, Will 2015. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 14/4, 4–25. p.
- Nagy, Noémi 2021. Language Rights of European Minorities in the Administration of Justice, Public Administration and Public Services. International Developments in 2019. *European Yearbook of Minority Issues*, 18/1, 113–140. p. DOI: https://doi.org/10.1163/22116117_01801006
- Osznacs, Szerhij (Оснач Сергій) 2015. Мовна складова гібридної війни. *Портал мовної політики* June 13, 2015. <http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/>
- Öllös László 2004. *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Paulston, Christina Bratt–Heidemann, Kai 2006. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd, 292–310. p.
- Pavlenko, Aneta 2011. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy*, 10/1, 37–58. p.
- Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove 1995. Linguistic rights and wrongs. *Applied Linguistics*, 16/4, 483–504. p.
- Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove 2017. Introduction to Volume 4. Language Rights: Challenges in Theory and Implementation. In Skutnabb-Kangas, Tove and Phillipson, Robert (eds.): *Language Rights*, Volume 4. London/New York, Routledge, 1–13. p.
- Rabinovych, Maryna–Berg-Nordlie, Mikkel 2021. Regulating Minority Languages in Ukraine's Educational System: Debate, Legal Framework and Implementation. In Aadne Aasland and Sabine Kropp (eds.): *The Accommodation of Regional and Ethno-cultural*

- Diversity in Ukraine*. Cham, Palgrave Macmillan, 83–110. p. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80971-3_4
- Roter, Petra–Busch, Brigitta 2018. Language Rights in the Work of the Advisory Committee. In Iryna Ulasiuk, Laurențiu Hadîrcă, and William Romans (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston, Brill Nijhoff, 155–181. p.
- Sakwa, Richard 2015. *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London, I.B. Tauris.
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske, SZAK Kiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove–Phillipson, Rober eds. 1994. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert (eds.) 2022. *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford, Wiley Blackwell.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah–New Jersey–London, Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2012. Linguistic Human Rights. In Peter M. Tiersma and Lawrence M. Solan (eds.): *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford, Oxford University Press, 235–247. p. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0017
- Varenes De, Ferdinand 1996. *Language, minorities and human rights*. The Hague, Kluwer Law.
- Varenes De, Fernand – Kuzborska, Elżbieta 2019. Minority Language Rights and Standards: Definitions and Applications at the Supranational Level. In Gabrielle Hogan-Brun and Bernadette O'Rourke (eds.): *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. London, Palgrave Macmillan, 21–72. p.
- Weydt, Harald 2015. Linguistic borders – language conflicts: Pleading for recognition of their reality. In Rosenberg, Peter–Jungbluth, Konstanze–Rhubodes, Dagna Zinkhahn (eds.): *Linguistic Construction of Ethnic Borders*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 131–145. p.
- Wright, Sue 2012. Language policy, the nation and nationalism. In Bernard Spolsky (ed.) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York, Cambridge University Press, 59–78. p.

ISTVÁN CSERNICKÓ

LANGUAGE (HUMAN) RIGHTS, VIOLATIONS AND SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

Russia has already used the issue of linguistic and nationality rights of the Russian minority in Ukraine as a pretext in 2014, when it invaded Crimea and supported the breakaway regions of eastern Ukraine. Russian President Putin's speech immediately prior to the launch of the war against Ukraine also emphasises the language issue. This paper looks at the possible link between linguistic (human) rights and their violation and security policy. Using the example of the linguistic rights of the Hungarian community in Transcarpathia, it examines whether Ukrainian language policy in recent years can be interpreted as a violation of linguistic rights, and also seeks to answer the question of whether there can be a balance between the guarantee of linguistic rights of minorities and security policy.

GAZDAG VILMOS

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok szovjet párt- és kolhozélettel kapcsolatos archaizálódó neologizmusai*

VILMOS GAZDAG

Archaizing Neologisms of Transcarpathian Hungarian Language Varieties Related to Soviet Party and Collective Life

Keywords: Transcarpathian Hungarian language; Soviet Union; Party ideology; Kolkhoz life; Slavic lexical elements; neologisms; archaizing process

1. Bevezetés

Első olvasatra talán furcsállni véli az olvasó a címben szereplő látszólagos paradoxont, vagyis azt, hogy a neologizmusok miként archaizálódhatnak. Természetesen ebben az esetben nem egyenidejűségről van szó, hanem arról, hogy az 1900-as évek első harmadában a szovjet rendszer számos olyan politikai, gazdasági és közéleti újítással rukolt elő, melynek hatása a nyelvben is megmutatkozott, hiszen az új dolgoknak új nevet kellett adni. Ezek az újonnan megalkotott szavak, a korszak neologizmusai, melyek túlnyomórészt a Szovjetunió különböző korszakainak politikai-ideológiai és történelmi folyamataihoz kapcsolódnak (Kaganov 2012, 267. p.), azaz erős ideológiai színezetet hordoznak magukon, s mint ilyenek a társadalmi rendszer átalakulása, a Szovjetunió felbomlása, valamint a kolhozok 2000-es évek fordulóján bekövetkező felszámolása révén kikerültek az aktív szókincsből, s folyamatosan archaizálódnak, mivel az általuk jelölt fogalmak manapság már nem vagy csak a történettudományban felbukkanó szakszavakként használatosak. (Kalinovska 2008, 36. p.)

Az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (Cserniczkó–Melnik 2007, 138. p.; Cserniczkó 1998a, 145–146. p.; Cserniczkó

1998b, 5. p.), s így a szovjet éra idején az erős orosz nyelvi dominancia hatására több ezer orosz vagy orosz közvetítésű lexikai elem honosodott meg a tagköztársaságok nyelvében, melyek jelenléte a nyelvhasználat minden színterén kimutatható. (Isaev 2002, 114. p.) Kótyuk István az 1974-ben megvédett doktori értekezésében (nyomtatásban 2007, 95–96. p.) a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban 1945 után meghonosodott kölcsönszavakat – melyeket Lizanec Péter (1993) később „új” elemekként említi – külön kezeli, s a következő csoportokba sorolja: 1. a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs: *vikonkom* < ukr. *виконком* 'исполком' 'végrehajtó bizottság'; 2. az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *holova* < ukr. *голова колхоза или совхоза* 'a kollektív gazdaság vezetője'; 3. a hivatalos élet szavai: *zájáva* < ukr. *заява* 'заявление' 'kérvény'; 4. az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* 'гречка' 'hajdina'; 5. a kereskedelemmel kapcsolatos szavak: *csájna* < ukr. *чайна* 'чайная' 'teázó'; 6. az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < *щоденник* 'дневник' 'napló'. Fontos azonban megjegyezni azt, hogy az 1945 utáni átvételek egy része olyan köznyelvi, politikai és ideológiai színezettől mentes szó, amely ma is aktív használatú mind a szláv (orosz és ukrán), mind pedig az onnan kölcsönző kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban.

Természetesen, a címben foglaltak szerint jelen munka elsősorban azokkal a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokkal is meghonosodott orosz és ukrán kölcsönszavakkal (pontosabban azok egy részével) kíván foglalkozni, amelyek erősen kötődtek a szovjet éra politikai és gazdasági intézményrendszeréhez, s mint ilyenek a rendszer bukása után, az akkor aktív munkavállalóként tevékenykedő generáció egyre idősebbé válása és folyamatos elhalálózása révén fokozatosan archaizálódnak. A munkában bemutatásra kerülő példák a *Beregi Hírlap*¹ Arcanum Digitális Tudástárban elérhető lapszámai érintő kutatások révén kerültek adatolásra.

2. A szovjet ideológia és pártélet nyelvi hozadékai

A szovjet politikai rendszer a különböző társadalmi-politikai szervezetek egységes egészét jelenti, melyben minden egység sajátos funkciót lát el. A rendszer magában foglalja az irányító magot képező kommunista pártot, a nép képviselőinek szovjetjeit, az állami szervezetet, a szakszervezeteket, a Komszomolt, a szövetkezeteket és más társadalmi szervezeteket, munkáskollektívákat. (Kapitanov 1979, 40. p.) A politikai rendszer tengelyét alkotó Szovjetunió Kommunista Pártjának a szervezeti felépítése azonban sohasem követte az állami szféra föderális jellegét, hanem olyan egységes és centralizált szervezet volt, amelyben az egyes tagköztársasági pártok csak területi szervezet-

1 Az újság 1912 és 2018 között a Beregszászi járás területén terjesztett lapként, 1945–1991 között a szovjet eszméknek megfelelően *Vörös Zászló* név alatt heti három, később kettő, létezése utolsó éveiben pedig egy alkalommal, magyar és ukrán nyelven jelent meg.

ként funkcionáltak. (Juhász 2010, 76. p.) A helyi kommunista pártszervezetek és a népbizottságok komoly felvilágosító munkát folytattak a nemzetiségek képviselői között, „megismertették őket a lenini nemzetiségi politika alaptételeivel, elmondták, hogy a Szovjetunióban élő különböző nemzetiségek egyenjogúak”. (Botlik 2003, 17. p.) Ugyanakkor az Orosz Szocialista Szovjetköztársaságon kívüli kommunista pártok vezetői számára világossá vált az a tény is, hogy „pártjukat a szovjet párt nem tekintette másnak, mint a szovjet párt, azaz a bolsevik vezetés által vezérelt globális »forradalmi munkásmozgalom« nemzeti osztagának”. (Kovrig 2016, 182. p.) Az 1922-ben létrejött Szovjetunió olyan totalitárius rendszer volt, melynek alapja egy olyan ideológia, amely a „szovjet ember” megteremtését volt hivatott elérni. Ez az ideológia elvileg két fő alappillérrre támaszkodott: az egyik: a pártnak mindig igaza van, mivel a kommunizmushoz vezet; a másik: az ellenséggel szembeni gyűlölet a szovjet ember elengedhetetlen tulajdonsága. (Heller–Nyekrics 2003, 575–576. p.)

A pártvezetés e célok elérését biztosítandó kisajátította minden információforrást a külvilág felé, és a véleménynyilvánítást is monopolizálta. Egy fiktív világgépet építettek fel, amellyel az embereknek azonosulniuk kellett, vagy úgy kellett tenniük, mintha egyetértenének vele. Bár a szovjethatalom mindenféle nemzetiségi-etnikai megkülönböztetés nélkül tevékenykedett polgárai kulturális színvonalának emelésén, a '20-as és '30-as években az egész Szovjetunióban számottevően megnövekedett az írni-olvasni tudás (Gyóni 2009, 83. p.), amihez természetesen az is hozzájárult, hogy számos nemzetiség számára engedélyezve volt az anyanyelvi oktatás. Ugyanakkor mindez a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. (Cserniczkó 2013, 199. p.) A szovjet kommunizmus a pártnak az állam feletti és az államnak a társadalom feletti teljes ellenőrzésére épült. (Castells 2006, 23. p.) A hatalom legitimitásának igazolása érdekében hatalmas energiákat fordítottak a vezér- vagy Lenin-kultusz kialakítására és a Szovjetunió népszerűsítésére. (Kiss 2018, 30. p.) Óriási példányszámban jelentették meg szovjet írók, költők, tudósok, propagandisták műveit. (Horváth 2013, 44–46. p.) A kulturális-felvilágosító munka sikerének egyik biztosítéka az volt, hogy ebben a munkában maga a lakosság vett részt a szovjeteken, a szakszervezeteken, a Komszomolon, a nők szervezetein és a dolgozók önkéntes szervezetein keresztül. (Sipova 1955, 431. p.)

A rendszer legfontosabb célja tehát az emberek átnevelése volt, ezért az egész lakosságot (még a felnőtteket is) különböző iskolákba, tanfolyamokra küldték, hogy megtanulják az új eszmerendszert. (Horváth 2013, 39. p.) Az eszmék terjesztését természetesen a szovjet kommunista rendszer sajátos, illetve speciálisan erre a célra életre hívott intézmény- és szervezethálózatai látták el, s mint ilyenek értelemszerűen új vagy legalábbis új jelentéstartalommal bővült megnevezéseket kaptak. Ezek közül a legmagasabb szinten működő szervezet talán a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának végrehajtó szerveként 1919-ben létrehozott és működtetett politbüro (politbüro alakváltozatban is) (or. *политбюро* → *политическое бюро*) volt. A kommunista országokban általánosan is ismert és azonos jelentéstartalommal bíró kifejezés. A

politbüro a Szovjetunió legfőbb hatalmi intézménye, az állami és pártélet igazi irányítója és kontrollálója. Hatalmának folyamatos kiterjedése gyakorlatilag már Lenin életében megindult, annak a pusztá ténynek köszönhetően, hogy élén az ekkor még csak az egyik legambiciózusabb bolsevik vezetőnek tekinthető Sztálin állt, aki épp ezért ezt a hivatalt használta fel céljai elérésére. (Sinkovics 1999, 122. p.) Így természetesen nem meglepő az sem, hogy az elnevezéssel a kárpátaljai magyarságnak szóló korabeli sajtótermékek hasábjain is találkozunk. Pl. *A dolgozók hatalmas, lelkesült ünnepléssel fogadták Sztálin elvtárs és a Politbüro többi tagjainak, valamint a kormány tagjainak megjelenését a kormánypályában.* [VZ², 1949.07.21./58. szám 1. old.]; *A főváros védelmének időszakában a pártszervezetek politikai, szervezői és katonai irányítói munkáját Hruscsov N. Sz. elvtárs, az SZK(b)P KB politbürojának tagja, az UKP Központi Bizottságának első titkára, a Kijevi területi és városi pártbizottság titkára, a délnyugati arcvonala haditanácsának tagja irányította.* [VZ, 1961.06.24./76. szám 4. old.]

A pártideológia terjesztésében komoly szerepet játszott a Lenin által megálmodott Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség, azaz a Komszomol (or. Комсомол → Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи) is, amely az oktató-nevelő munka minden területén hathatós segítséget kellett volna, hogy nyújtson a pedagógusoknak. Pl. *A Komszomolnak szép, nagy és mindennél fontosabb feladata van: a szovjet gyermekhad és fiatalság nevelése, vezetése kommunista szellemben, a Lenin és Sztálin elvtársak által örök időkre kijelölt úton.* [VZ, 1946.04.7./28. szám 1. old.]; *Komszomolszervezetünk tovább fokozza az agitációs és nevelő munkát az ifjúság között, a Komszomolba tömörítjük a még szervezetten kívüli ifjúságot, hogy ezáltal növeljük annak harcképességét.* [VZ, 1952.08.24./70. szám 2. old.]

Az eszmei nevelés szempontjából ugyancsak kiemelkedő szerep jutott az egyes településeken működő kolhozok vezető feladatait ellátó, illetve a település más tanult személyeiből társadalmi (valójában politikai és központilag irányított) alapokon szerveződő előadói csoportoknak, azaz a lektórium-oknak is, melyek a kommunizmus szellemiségének terjesztésében játszott szerepük mellett az egymással való folyamatos versengés egyik szegmensként kerültek értékelésre. Az előadói csoportok elsődleges feladata, a lentebb ismertetett politiskolákhoz és agitkollektívákhoz hasonlóan, a kolhoz munkások általános műveltségének a növelése volt, amelyet a sokszínű előadássorozatok megtartása révén kívántak biztosítani: *Berényi elvtárs úgy szervezte meg a falusi lektórium munkáját, hogy rendszeresen tartsanak előadásokat természettudományi, mezőgazdasági és politikai témákról.*³ [VZ, 1955.09.22./76. szám, 2. old.] A lektóriumok legfontosabb szerepe valójában azonban a propagandamunka, a párthűség kialakítása, a kommunista eszmék terjesztése, valamint a szovjet dicsőség és a munkában való minél jobb előmenetelre való buzdítás volt: *Az agitkollektíva, a falusi lektórium, a*

2 Itt és a további példánknál is: VZ = Vörös Zászló

3 Az idézett példamondatok az eredeti írásmódnak megfelelő formában kerülnek megadásra.

kulturfelvilágosító intézmények, a komszomolszervezet és női tanács egész munkáját a dolgozók nevelésére, a gazdasági feladatok teljesítésére irányítjuk. [VZ, 1953.11.15./93. szám, 2. old.]; Berehovón megnyílt a központi lektórium, amelynek a propagandamunka módszertani központjává kell válnia. [VZ, 1984.12.15./154. szám, 1. old.] Az eszmeiség fontos részét képezte az ateista tanok jelenléte is, amelyre ugyancsak kiemelkedő hangsúlyt fektettek a lektóriumok működésének szervezésekor: Az ateista irodalom jobb terjesztése és népszerűsítése céljából az iskola könyvtárában a lektórium tagjai könyvkiállítást létesítettek Hálán J., Gorkij M. és más írók vallásellenes műveiből. [VZ, 1966.03.05/28. szám, 2. old.] A lektóriumok az ateista tanok és a párt-szellemiség terjesztése mellett természetesen gazdasági és tudományos előadások fórumaként is funkcionáltak: A falusi lektórium tagjai előadásokat tartanak a kukorica négyzetes fészekrendszerü termesztéséről. [VZ, 1954.04.25/33. szám, 3. old.]; A napokban a badalovói lektórium tagjai meghallgatták Popovics Iván, a Területi Mezőgazdasági Kutatóállomás tudományos munkatársának «Az atomenergia felhasználása a népgazdaságban» című előadását. [VZ, 1960.11.03/131. szám, 4. old.] A lektóriumok sikeres működését a felsőbb nyomás helyett a hallgatóság szellemi fejlődés iránti igényével próbálták igazolni: Most már elegendő kifüggeszteni a klubban a lektórium munkatervét, amelyben feltüntetjük az előadó nevét, az előadás címét, időpontját és a nagyszámú hallgatóság biztosítva van. [VZ, 1952.02.17./15. szám, 2. old.]

A kommunizmus eszméinek terjesztésében hathatós szerepe volt a párt- és politiskolák (or. политшкола → политическая школа) létrehozásának is. A politikai nevelés e korszakban való fontosságát jól tükrözi az is, hogy „Ungváron 1960-ra az agitátorok 122 politiskolát és 112 elméleti szemináriumot hoztak létre, s ekkor a városban 5185 ember részesült, akikből 2222 kommunista volt”. (Bodnár 2015, 170. p.) Ezen iskolák legfontosabb célja az általános műveltség terjesztése mellett a politikai eszmék minél jobb elfogadtatása. Pl. A pártszervezet bűrója nagy figyelmet fordít a komszomoltagok eszmei nevelésére és segítette a komszomolbizottságnak két újabb politiskola megszervezésében, amelyek vezetésével Morgenthal és Filip elvtársakat, tapasztalt propagandistákat bízta meg. [VZ, 1952.01.13./5. szám 2. old.]; Így tehát érthető a Ruhagyár pártszervezete mellett működő, a marxizmus-leninizmus alapjait tanulmányozó politiskola hallgatóinak azon törekvése, hogy csakis a szovjet állam félévszázados útjának legfontosabb kérdéseivel foglalkozzanak, a legfontosabb mérföldköveket méltassák. [VZ, 1967.05.18./59. szám 2. old.]

A falusi lakosság körében a tömegpolitika terjesztése a kollektívába szerveződött agitátorok segítségével valósulhatott meg. Az agitkollektíva (or. агитколлектив → агитационный коллектив) feladatkörébe tartozott a kommunista eszmék, politikai ismeretek terjesztése a lakosság körében, és az aktív kultúrunka a dolgozók között. (Bodnár 2015, 164–165. p.) Pl. Iskolánk tanítói kivétel nélkül kiveszik részüket a falusi kultúrintézmények és az agitkollektíva munkájából. [VZ, 1953.03.15./23. szám 2. old.]; Eredményes munkát végeznek a XXI. Pártkongresszus Kolhoz pártszervezete által irányított agitkollektíva tagjai. [VZ, 1970.02.17./20. szám 2. old.]

A kulturális élet terén elsősorban a megfelelő ideológiai felkészültséget hangsúlyozták. Számos rendezvény bemutatása kapcsán megjelent a népek egyenjogúságának, a szovjet kultúra nagyságának (melynek kereteit, mint tudjuk, a párt határozta meg) gondolata. A népművelés egyik eszköze a falusi klubok, művelődési házak megteremtése (Bodnár 2014, 256. p.), a kolhozok különböző egységeinél, valamint az egyes munkafolyamatoknál is megjelenő agitációs és kultúrfelvilágosító feladatokat is ellátó színjátszó és énekcsoportok, azaz az agitkultbrigád-ok (or. *агиткультбригада* → *агит*- «агитационный» + *культ*- «культурно-просветительный» + *бригада*.) létrehozása és aktív működtetése. Az ilyen alakulatok szerveződéséről és működéséről számos korabeli híradásban olvashatunk: *Munkánk megjavítása érdekében kidolgoztuk az aratás idején a pártszervezet által végzendő munka tervét, amelyben előirányoztuk előadások, beszédek, újságfelolvasások tartását, a faliújság és harcilaok rendszeres kibocsátását, az agitkultbrigád fellépését a mezőn.* [VZ, 1954.07.04./53. szám 2. old.]; *A falusi agitkultbrigád résztvevői felkeresték a dolgozókat, hogy kellemesebbé tegyék pihenésüket, vidám dallal űzzék el a fáradtságot, kellemes hangulatot teremtsenek közöttük, találó dalokkal csipkedjék meg azokat, akik hátul kullognak a bő termésért folyó harcban.* [VZ, 1964.05.28./63. szám 3. old.] Az újság hasábjain megjelenő írások a szovjet eszme terjesztésének okán ugyancsak hangsúlyozzák az agitkultbrigádok szellemi nevelés terén folytatott tevékenységének a fontosságát: pl. *Az agitkultbrigád a dolgozók kommunista szellemben való nevelésének, a lusták elleni, a munka iránti szocialista magatartásért folytatott harc egyik fontos formája.* [VZ, 1952.05.11./40. szám 3. old.]; *Csak akkor értékes igazán az agitkultbrigád műsora, ha nemcsak szórakoztatja, de neveli, munkára serkenti a dolgozókat, dicséri az élenjárókat, bírálja a munkakerülőket, henyélőket és naplopókat.* [VZ, 1973.04.12./44. szám 2. old.]

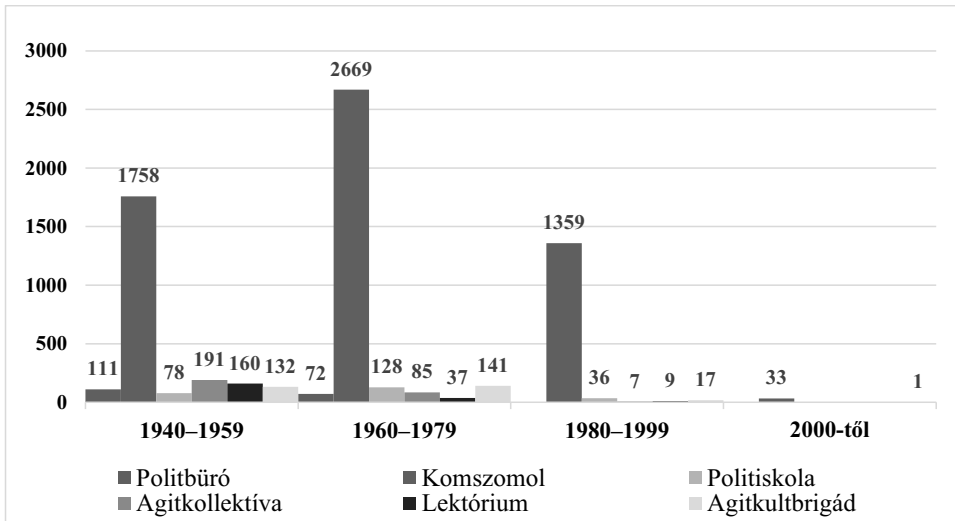
A fent említett szervezetek által végzett munka legfontosabb összetevőjének tehát elsősorban a párt és a rendszer felé irányuló feltétel nélküli lojalitás kialakítási szándékát tekinthetjük. Ez a tevékenység az általános tájékoztatás leple mögé bújtatva politinformáció (or. *политинформация* → *политическая информация*) név alatt futott. Pl. *A pártszervezeteknek állandóan gondoskodniuk kell róla, hogy minden politinformáció újabb ismeretekkel gazdagítsa a hallgatókat, kiszélesítse látókörüket, még jobb, odaadóbb munkára ösztönözze őket.* [VZ, 1971.07.22./86. szám 1. old.]; *Örömmel tapasztaljuk, hogy a rendszeres politinformáció a dolgozók kommunista nevelésének, munkaaktivitásának fontos eszköze lett.* [VZ, 1984.01.28./12. szám 2. old.]

A fent bemutatott szovjet neologizmusok archaizálódási folyamatát a legszemléletesebben talán épp a forrásként használt Vörös Zászló anyagaiban való előfordulásuk mutathatja meg. Ha megnézzük az 1. számú ábrát, akkor láthatjuk, hogy az előfordulási gyakoriság az 1940–1979 közötti időszakokban tekinthető a legmagasabbnak, az 1980–1999 években még mindegyik szó előfordulására találhatunk példát, viszont a 2000-et követően, az újság létezésének közel másfél évtizedes időszakból már csupán az *agitkultbrigád* az a szó, amely ha egy alkalommal is, de említésre került.

Fontos lehet megjegyezni azt is, hogy a Komszomol szó előfordulásának ilyen mértékű kiugrását két tényező is motiválja: az egyik, hogy a szó ún. xenizmusként (erről

lásd pl. Bakos 1991) a magyar nyelvterületen is általánosan használt volt, a másik pedig az, hogy a Nagymuzsalyban működő kolhoz ugyancsak a Komszomol nevet viselte. A politinformáció pedig azért nem került feltüntetésre, mert annak mindösszesen 26 előfordulása volt az újság anyagaiban.

1. ábra. A szavak előfordulási gyakorisága a *Beregi Hírlap* (Vörös Zászló) című újság hasábjain

3. A kolhozvilág és a gazdasági élet nyelvi hozadékai

A szovjet időszak természetesen nem csak a politikai ideológia vonatkozásában hatott a nyelvhasználatra. Az 1920-as s az 1930-as évek első harmada a kisbirtokok helyébe lépő állami és kollektív mezőgazdasági rendszerek kialakulásának időszaka volt. (Petrák 2000, 159. p.) A Szovjetunióban ebben az időszakban háromféle gazdaság működött: az állami birtokok – a *szovhozok*, a kollektív gazdaságok – a kolhozok és a nem szocializált gazdaságok (erről lásd Nagy 1941, 62. p.). Fontos azonban hangsúlyozni azt is, hogy mezőgazdaságban a kollektív gazdálkodás évtizedei tönkretettek minden kezdeményezőkézséget; az állami támogatás alacsony szinten tartotta az élelmiszerárakat, de eltorzította a kereslet és kínálat törvényeit. Nem a földművesek, hanem a bürokraták döntöttek arról, hogy mit termesszenek és mikor (Kennedy 1997, 220. p.), vagyis a szovjet gazdaság a lehető legnagyobb mértékben függött mind a Szovjetunió politikai rendszerétől, mind a pártvezetők napi cselekvési programjaitól. (Aron 2005, 22. p.)

A szovhoz-ok (or. *совхоз* → *советское хозяйство*) megszervezését már 1918-ban elrendelték, s ezek a szocialista tulajdon magasabb rendű formáját jelképezték. (Nagy

1941, 64. p.) A parasztek számára a szigorú állami kötöttségek mellett működő szövetkezetekről a szovhozokra való áttérés ugyanis azt jelentette, hogy akkor is rendszeresen megkapják a minimálbért, ha a gazdaság veszteséget termel (Misiunas–Taagepera 1994, 309. p.), viszont ehhez „minden, korábban a földbirtokosok tulajdonát képező nagygazdaságot és jól megművelt birtokot” átadtak az államnak szovhozok létesítése céljából. (Heller–Nyekrics 2003, 81. p.) Pl. *A szovhozok a tények, az eredmények megdönthetetlen erejével mutatták, hogy a mezőgazdaság, a technika és az agronómiai tudomány legújabb vívmányainak felhasználásával, a fejlődés és jövedelmezőség milyen magas fokára emelhető.* [VZ, 1947.05.25./42. szám 1. old.]; *A kolhozok, szovhozok és GTÁ-k dolgozói odaadón munkálkodnak azon, hogy maradéktalanul teljesítsék a határozatban kitűzött feladatokat.* [VZ, 1953.10.08./82. szám 1. old.]

A kollektív gazdaságokat jelölő kolhoz (or. *коллективное хозяйство* → *колхоз*) szó a kolhozosítás terjedése révén, a jelölt kategóriával együtt xenizmusként, kizárólag a szovjetunióbeli reáliára vonatkoztatva nemzetközi szóként ismert, alakváltozatait tekintve igencsak színes képet mutat. A magyar *kolhoz, kolchoz, kolkhoz, kolhosz, kolchosz, kolkhosz* alakváltozatokhoz hasonlóan például a szó az angol nyelvben is több formában ismert: *kolkhoz, kolkoz, kolkhos*. Fontos lehet azonban azt is megjegyezni, hogy mivel a szovjet típusú mezőgazdasági üzem elnevezése Magyarországon nem a kolhoz, hanem a termelőszövetkezet (röviden téesz) lett, mindezek az elnevezések a magyarországi standardban xenizmusok maradtak. Ugyanakkor a kárpátaljai magyarok körében a helyzet teljesen más volt. Esetükben a kolhozok a mindennapok szerves részét képezték, melyek a létrehozásuk viszontagságait követően (erről lásd pl. Dupka 2014, 75–89. p.; Molnár D. 2015), több évtizeden át a helyi lakosság túlnyomó többségének a megélhetését is biztosítani voltak hivatottak. Pl. *Példákkal kell bizonyítani, hogy a kolhoz, a kollektív gazdálkodás a magángazdálkodással szemben a dolgozók életszínvonalát mennyire felemeli s mily nagymértékben előmozdítja egész népgazdaságunk fellendülését.* [VZ, 1947.06.05./45. szám 2. old.]; *A kolhozban rendszeresen folynak a közgyűlések és a brigádgűlések, ezeken minden alkalommal politikai, vagy mezőgazdasági tárgyú előadásokat tartanak.* [VZ, 1951.06.28./50. szám 2. old.] A kolhoz szó természetesen a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban is számos hibrid kölcsönző alapjául szolgál. Ilyenek például: a kolhoziroda – *A kolhoziroda folyosóján kifüggesztett lap melletti levélszekrénybe a kolhoz minden részlegéről futnak be értesítések a lap számára az ott folyó munkáról.* [VZ, 1953.07.12./57. szám 3. old.]; kolhozrendszer – *A Szovjetunió, hála a kolhozrendszer győzelmének, haladó szocialista mezőgazdasági ország lett.* [VZ, 1946.02.07./11. szám 2. old.]; kolhoztanya – *Folyamatban van egy út, a kolhoztanyához vezető, mintegy 800 méteres út elkészítése is.* [VZ, 1951.03.29./25. szám 4. old.]; kolhozmunka – *Az agitkollektíva gyűlésein többször foglalkoztunk a kolhozmunka szervezési szabályainak ismertetésével, a munkafegyelem megszilárdításáért folyó harc formáival.* [VZ, 1952.05.11./40. szám 2. old.] kolhozautó – *Az új garázsban 10 kolhozautó áll.* [VZ, 1957.03.6./28. szám 3. old.]

Az újonnan létrejött gazdasági szövetkezetek parasztmunkásait egységes megnevezéssel kezdték el illetni. A kolhozokban dolgozó parasztokat az orosz nyelvben a

колхозник szóval nevezték meg, amelyet az orosz колхоз-ból a -ник szuffixum segítségével alkottak. A megnevezést mára már az orosz nyelvben is az archaizálódott szovjetizmusok között tartják számon. A magyar nyelvhasználók számára idegen hangzású kölcsönzés helyett az idegen szavakhoz járuló -ista melléknév- és főnévképző (erről részletesen lásd Gyalmos 1933, T. Somogyi 2011) felhasználása révén kolhozista formában vált a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban általánosan használttá, pl. *Ha mindenki szocialista megőrzésbe veszi a reábizott felszerelést, mindenre úgy ügyel, mintha az sajátja volna és a lehető leghosszabbra igyekszik nyújtani minden eszköz használatossága idejét, sokszáz munkanapot takarítunk meg, növeljük kolhozunk gazdagságát, a kolhozisták jómódját.* [VZ, 1951.05.13./37. szám 3. old.] A munkásnők megnevezésére itt is külön szó használatos, ők a kolhozistanők. Pl. *Ezért tervbe vettük, hogy segítséget nyújtunk a kolhozistanóknak abban, hogy kivehessék részüket a kolhoz munkából.* [VZ, 1951.07.15./55. szám 2. old.] Érdekes tény viszont az, hogy a kolhozista szó analógiájára a szovhoz származékként létrejövő szovhozista megnevezés viszont nem honosodott meg, helyette csupán a hibrid kölcsönzőként megjelenő szovhoz munkás alakot tudjuk adatulni, pl. *A konzervatórium növendékei bányászifjak, kolhozisták és szovhoz munkások, akik előtt Lenin–Sztálin pártja nyitotta meg a művészethez vezető széles utat.* [VZ, 1950.07.23./59. szám 4. old.] A szovhoz munkások szakszerűen végezték el a vermelést, így a fagy nem tehet kárt a répában. [VZ, 1988.11.24./141. szám 3. old.]

Az 1900-as évek második felében szovjet mintára Európa számos országában alakultak szövetkezetek, melyek országoként típusaikban és nevükben is számos eltérést mutattak (erről lásd Erdei 1959/1977). Romániában a megfelelő intézmény neve például a kollektív volt, lásd pl. *Nagyon sok embert vonzottak a marosvásárhelyi nagyüzemek, gyárok. Ekkor még a kollektív sem működött „teljes gőzzel”. De 1962-re aztán már befejezték a kollektivizálás folyamatát tűzön-vízen át.* (Nemes 2012, 54. p.) Ezzel párhuzamosan ugyanakkor használatos volt az orosz nyelvi eredetű kolhoz kölcsönző is: *A kúria tornácán, a kolhoz székházában néztük az eget...* (Romániai Magyar Szó, Színkép melléklet, B. oldal. 2002. november 28.) A kollektív-ben dolgozókat pedig kollektivistá névvel illették a romániai magyar közösségben, pl. *Például, az állam 80 banit fizetett az általuk termelt búza kilójáért, majd visszaküldte a korpát, melynek kilóját 1 lejben vásárolhatta meg a kollektivista tehene, malaca részére.* (Romániai Magyar Szó, 2001. szeptember 26. 5. old.). A Szlovákiában élő magyar közösség nyelvében az adott intézményt viszont efsz (egységes földműves-szövetkezet) jelölte: *A szocializáció bizonyos helyi szinten megvalósuló betetőződését jelentette a III. típusú Egységes Földműves Szövetkezetek (EFSz) megalapítása 1949-ben.* (Kónya 2013, 497. p.) A magyar nyelvi megfelelővel párhuzamosan használatos volt a kölcsönzői változata is, azaz a JRD (jednotné roľnícke družstvo): *A Vöröslobogó egységes földműves szövetkezet, mint később megtudtuk, Szlovákia legjobban gazdálkodó JRD-je.* (Fejér Megyei Hírlap, 1957. december 12. 3. old.) Az itt dolgozókat pedig jáérdés néven említették: *Hajnalonta kelt, és a morcos tekintetű jáérdés munkásokkal utazott a helyi szövetkezetig.* (Kálmán 2011, 28. p.)

A mezőgazdasági munkákat végző személyeket különböző csoportokba szervezték, amelyeket leggyakrabban brigád-nak, a vezetőket pedig brigádvezetőnek vagy brigádérosnak neveztek. A *brigád* ('dandár') és *brigádéros* 'dandárparancsnok' katonai műszóként már a 18. sz. óta megvolt a magyarban is (TESz 1, 369. p.) azzal a különbséggel, hogy a magyarországi használatban a jelentésben közben elavult brigádéros nem „frissült” szovjet mintára, mint ahogy ez Kárpátalján megtörtént. Mind a 'munkacsapat', mind a 'munkacsapat vezetője' jelentés az eredeti katonai jelentéshez képest szovjet fejlemény (Anikin 4, 209–210. p.), vagyis ezek a magyar nyelv vonatkozásában tükrjelentésnek minősülnek. (Kiss 1976, 33–35. p.) A brigád szó kapcsán lásd pl. *Ezúttal elhatározták azt is, hogy szervezett brigádjaikkal felveszik a szocialista versenyt és ezen versenyre kihívják Nagyszőlős szőlőmunkásait.* [VZ, 1946.06.27./52. szám 1. old.]; *A brigádok között a legnagyobb termelési eredményt a bodnárok érték el.* [VZ, 1950.08.24./68. szám 2. old.], a brigádvezető kapcsán: *A tél folyamán meg kell szerveznünk a csoportvezetőket, brigádvezetőket rendszeres oktatását, hogy a hasonló hibák többé ne forduljanak elő.* [VZ, 1949.11.27./95. szám 2. old.] A munkacsoportok másik megnevezéseként elterjedt volt a lánka (ukr. ланка) is: pl. *A 18-50 emberből, férfiakból és nőkből álló brigádokat, nagyobb munkateljesítmény elérése céljából, lánkára munkáscsoportokra osztották, amelyek mindegyike 10-10 kolhoztagot foglal magában.* [VZ, 1947.04.17./31. szám 1. old.] Ezeket a lánkás, vagy a szláv nyelvi alaknak inkább megfelelő *lánkovij* (ukr. ланковий – csoportvezető) irányította. Utóbbiak csak az élőnyelvi vizsgálatok során kerültek adatolásra, sajtónyelvi előfordulásuk nincs.

A jobb munkaeredmények elérése céljával a humán és a gépi erőforrásokat is igyekeztek minél jobban kihasználni, munkafolyamatokat végző egységes csoportokban összeállítani. Ezek egyike a mezőkön dolgozó, egymás munkáját segítő személyeket gyűjtötte össze egy úgynevezett masszívában (or. массив – tömb). Lásd pl. *Az agitátor azt ajánlotta, hogy az aratásnál is alkalmazzák ezt a módszert úgy, hogy a kaszásból, marokszedőből és kévekötből álló aratócsoportok részlegeit egy masszívában jelöljék ki.* [1957.07.19/ 85. 1. old.] A másik ilyen jellegű erőösszevonás a mezőgazdaságban és a gyári munkában alkalmazott gépeket érintette. Ezeket úgynevezett aggregátok vagy aggregátusok (or. арперат – munkasorba rendezett gépek egysége), melyek természetesen csak a kiváló összehangolás révén működhettek problémamentesen. Lásd pl. *Az őszi kalászosok betakarításával egyidejűleg a kombájnnal egy aggregátban dolgozó kultivátorok segítségével elvégezzük a tarlókántást.* [1954.04.4./27. 3. old.]; *A traktoragregátok csoportos munkájánál a traktoristának találkoznia kell a gépekkel a szegélyen és beállítani a gépeket az új barázdába.* [1960.10.27./128. 4. old.]; *A gép produktivitása 12 – 15 százalékkal szárnyalja túl az eddigi aggregátusokét.* [1956.06.3./49. 1. old.]

A mezőgazdasági munkákban is meghirdetett munkaversenyek kapcsán kiemelkedő hangsúlyt fektettek a megművelt területek nagyságára és az egy hektáron megtermelt mezőgazdasági termékek (legyen szó gabonáról, zöldség, vagy gyümölcsfélékről) mennyiségére. Ezért talán nem meglepő tény az sem, hogy ezekhez kapcsolódóan szláv eredetű mértékegység-elnevezések is használatosak voltak. Ilyen például a föld-

terület mérésére szolgáló régi orosz deszjatin (or. десятина), melynek több típusa is ismert volt, s ennek megfelelően 1,09 hektárnyi vagy 2400 négyzetméternyi területet jelölt. Pl. *A parasztok a szovjet rendszerben 150 millió deszjatin földet kaptak, mely azelőtt a földesurak, az állam és a szerzetesrendek tulajdona volt.* [VZ, 1957.07.26./88. szám. 2. old.] A szó mellékevesült formában is adatható: *Eljött az első tavasz, és a kolhoz kezdeményezői kimentek a mezőre, 23 deszjatinos földrészelgükre.* [VZ, 1957.07.3./78. szám 3. old.] Emellett a dekár (or. дека), azaz a 10 árnak megfelelő mértékegység is használatos volt, pl. *A családok több mint fele, – nálunk 210 van – régen alig rendelkezett 30 dekár földdel.* [VZ, 1957.07.17./84. 4. old.] Ugyancsak előfordul az újság hasábjain a szotek (or. сотка feltehetően a genitivus plurális alak került a kárpátaljai magyar nyelvváltozatba, vö. or. сотых) területmérték is, amely alapvetően egy 100 négyzetméternyi földterületet jelöl, lásd pl. *Éppen az elnökkel osztozkodott azon, hogy elvettek tőle 10 szotek földet, amit eddig törvénytelenül használt.* [VZ, 1956.09.16./94. szám 4. old.]; Viszont a szotek szó a kárpátaljai magyarok körében végzett élőnyelvi vizsgálatok során egy tetszőleges (5-25-70 szotekes) alapterületű, mezőgazdasági céllal használt, nem háztáji jellegű földrészelg elnevezéseként is adatolásra került. Ugyancsak a mértékegységek kategóriájába tartozik az újság hasábjain még az 1950-es években is előforduló pud (or. пуд), amely az 1899-es mértékegység-rögzítés alapján 16,3804964 kilogrammnyi súlyt jelölt, s Oroszországban is csak az 1920-as évek első feléig volt használatos. Pl. *A köztársaság kolhozai és szovhozai 1955-ben 159 millió pud szemesterményt adtak az államnak terven felül.* [VZ, 1956.06.13./53. 1. old.]

Természetesen még számos olyan, a szovjet éra idején elterjedt és aktívan használt szót említhetnénk, amelyek mára már az ideológiai színezet vagy a technikai fejlődés vívmányainak köszönhetően teljesen kivesztek a mindennapi használatból, de úgy véljük, hogy a fenti példák is kellőképp tanúsítani tudják azt, hogy milyen mértékű nyelvi változások zajlottak le az elmúlt 50–70 év során, s azt is, hogy a szovjet politikai és gazdasági élet alakulása (fejlődése) mekkora hatást gyakorolt a Kárpátalján élő magyar kisebbség nyelvhasználatára.

4. Összefoglaló

Az 1900-as években a Szovjetunió kommunista eszméi az élet minden színterére jelentős hatást gyakoroltak. A pártvezetés a „szovjet ember” megteremtésén fáradozva igyekezett mindent az irányítása alá vonni, szóljon ez akár a közéletéről, akár az állampolgárok kikapcsolódási lehetőségeiről. Ugyanez volt érvényes természetesen a mezőgazdasági és ipari tevékenységekre is. Itt a pártvezetés a folyamatos versengés szellemiségében igyekezett minél kiválóbb eredményeket elérni, bizonyítani mindenki számára, hogy mindig lehetőség van a jobb eredmények elérésére. Az ideológiai és gazdasági hatás természetesen nem csak az emberek mindennapjait hatották át, megmutatkoztak a nyelvhasználatukban is. Számos olyan új fogalom, használati tárgy, munkafolya-

mat, foglalkozás született ekkor, amelynek új nevet kellett adni, s amely a kisebbségek, s így a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatában is ekvivalens nélküli szóként, közvetlen kölcsönzés formájában került meghonosodásra. E szavak jelentős része az adott időszakra jellemző mozaikszó, melyek napjainkban már elsősorban szovjetizmusként vagy historizmusként a történelem és a néprajzi tárgyú kutatások során kerülnek említésre.

Irodalom

- Anikin = Аникин А. Е., *Русский этимологический словарь. Русский этимологический словарь 1–15 (а–еренга)*. Москва–Санкт-Петербург, Рукописные памятники Древней Руси–Нестор-История, 2009–2021.
- Aron, Raymond 2005. *Demokrácia és totalitarizmus*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Kende Péter. Budapest, L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- Bakos Ferenc 1991. Az idegen szavak egy sajátos csoportja: a xenizmus. *Magyar Nyelv*, 87, 306–312. p.
- Bodnár Alexandra 2014. A szovjet ideológia terjesztése a Beregszászi járásban az 1945–1953-as időszakban. *Acta Academiae Beregsasiensis*. XIII. évfolyam, Beregszász–Ungvár, 13, 249–260. p.
- Bodnár Alexandra 2015. A szovjet ideológia megjelenési formái Kárpátalja magyarsága körében (1953–1964). *Acta Academiae Beregsasiensis*. XIV. évfolyam, Beregszász–Ungvár, 14, 164–175. p.
- Botlik József 2003. Kárpátalja mint Zakarpatszka-Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság (1944. november 27. – 1946. január 22.) II. Valóság. *A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft. havi folyóirata*. 46. évfolyam 11. sz. 17–38. p.
- Castells, Manuel 2007. *Az évezred vége – Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra III. kötet*. Az információs társadalom klasszikusai. Budapest, Gondolat-Infonia.
- Cserniczkó István–Melnik Svitlana 2007. Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár, PoliPrint, 120–148. p.
- Cserniczkó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1. sz. 5–48. p.
- Cserniczkó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dupka György 2014. *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó. /Kárpátaljai Magyar Könyvek, 232./
- Erdei Ferenc 1959/1977. *Erdei Ferenc összegyűjtött művei. Mezőgazdaság és szövetkezet*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Gyalmos János 1933. Latin eredetű képzőink. *Magyar Nyelv*, 29, 221–235. p.
- Gyóni Gábor 2009. Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In Juhász József–Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. Budapest, L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 77–92. p.

- Heller, Mihail–Nyekrics, Alexander 2003. *Orosz történelem. II. kötet. A Szovjetunió története.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Horváth Attila 2013. *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején.* Budapest, Médiatudományi Intézet.
- Isaev 2002. = Исаев М. И. Этнолингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве. In *Вопросы языкознания* Российская академия наук, Отделенные литературы и языка, «Наука» Москва – 2002. №6. ноябрь-декабрь, 101–117. p.
- Juhász József 2010. *Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép és Kelet-Európában.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kaganov 2012. = Каганов Ю. О. Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, вип. XXXII. 267–272 p.
- Kalinovska 2008. = Калиновска О. В.: Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць. *Наукові записки. Том 85, Філологічні науки, Національний університет „Києво-Могилянська академія”*. 2008. 35–39. p.
- Kálmán Gábor 2011. Reggeltől estig. *Palócföld*, 57. évf. 1. sz. 27–30. p.
- Kapitanov I. V. 1979. Az SZKP a fejlett szocialista társadalom politikai rendszerében. *Pártélet. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata*. 24. évf. február / 2. sz. 39–48. p.
- Kennedy, Paul 1997. A huszonegyedik század küszöbén. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Kiss Lajos 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban.* Nyelvtudományi Értekezések 92. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos András 2018. Alekszandr Dugin politika- és államelmélete – egy multipoláris világrend víziója. *Pro publico bono – Magyar közigazgatás.* A Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának folyóirata. 3. sz. 22–55. p.
- Kónya Péter (szerk.) 2013. *Királyhalmec története.* Prešov, Az Eperjesi Egyetem kiadványai.
- Kótyuk István 2007. = Ковтюк И. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- Kovrig Béla 2016. Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története. Budapest Gondolat Kiadó–Barankovics István Alapítvány.
- Lizanec Péter 1993. = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 50–56. p.
- Misiunas, Romuald J.–Taagepera, Rein 1994. A nemzeti kultúra újjáéledése: 1954–1968. In Georg von Rauch–Romuald J. Misiunas–Rein Taagepera (szerk.): *A Balti államok története.* Budapest, Osiris–Századvég.
- Molnár D. Erzsébet 2015. *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborában (1944-1953).* Doktori értekezés, kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Nagy Iván Edgár 1941. *Szovjet-Oroszország kollektív mezőgazdasági termelése.* Budapest, Cserépfalvi.
- Nemes Gyula 2012. *Marosszentgyörgy történetéből.* Marosvásárhely–Marosszentgyörgy, Megjelent a Mentor Kiadó gondozásában.
- Petrák Katalin 2000. *Magyarok a Szovjetunióban 1922–1945.* Politikátörténeti füzetek 16. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Sinkovics István 1999. A Poltűbűrű. *Klió: történettudományi szemlélő folyóirat*, 8. évf. 3. sz. 122. p.

- Sipova G. M. 1955. A kommunista párt harca a néptömegek kulturális színvonalának emeléséért a népgazdaság helyreállításának békés munkájára való áttérés időszakában (1921–1925). In Niederhauser Emil (szerk.): *Szovjet történeti tanulmányok I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- T. Somogyi Magda 2011. Janurik Tamás, Magyar képzőszótár. A mai magyar köznyelv képzőváltozatai. *Magyar Nyelv*, 107, 227–232. p.

VILMOS GAZDAG

ARCHAIZING NEOLOGISMS OF TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN LANGUAGE VARIETIES RELATED TO SOVIET PARTY AND COLLECTIVE LIFE

In the 1900s, the communist ideals of the Soviet Union had a profound impact on all aspects of life. The party leadership, in its efforts to create the ‘Soviet man’, sought to control everything, whether it was public life or the recreational opportunities of its citizens. The same applied, of course, to agricultural and industrial activities. Here the party leadership, in a spirit of constant competition, sought to achieve the best possible results, to prove to everyone that there was always room for improvement. The ideological and economic impact was, of course, not only felt in people’s daily lives, but also in the language they used. Many new concepts, objects, work processes and occupations were born, which had to be given a new name and became established in the language of minorities, including the Hungarian minority in Transcarpathia, as words without equivalents, in the form of direct borrowing. A significant number of these words are acronyms typical for the period in question and in historical and ethnographic research are nowadays mainly referred to as Sovietisms or historicisms. Of course, as stated in the title, this work is primarily concerned with those Russian and Ukrainian loanwords (or more precisely, some of them) that are also rooted in the Transcarpathian Hungarian language varieties, which were strongly connected to the political and economic institutions of the Soviet era, and as such, are gradually archaizing since the fall of the regime, as the generation of active workers grow older and die off.

Dél-Szlovákia gazdasági helyzete a koronavírus árnyékában

ZSOLT HORBULÁK

The Economic Situation of Southern Slovakia in the Shadow of the Coronavirus

Keywords: southern Slovakia; coronavirus; industry salaries; unemployment rate; labour efficiency

Bevezető

A 2020 kora tavaszán a világszerte terjedő koronavírus csakhamar jelentős gazdasági problémákat okozott. A pandémia kezdetén, amikor még nem létezett hatékony védekezési módszer, a legáltalánosabb, egyben évezredes eljárást kellett alkalmazni: az emberek közötti érintkezések minimalizálását. Megkezdődött a lezárások korszaka. Ez a globalizált világban valamennyi gazdasági szereplő számára óriási gondokat okozott. A belföldi és külföldi ellátási láncok felszakadoztak, ami a termelésben eredményezett problémákat. A szolgáltatói szektort, kiemelten a közétkeztetést vagy turizmust érték a legnagyobb károk.

A tanulmány a koronavírus által okozott gazdasági nehézségeket vizsgálja Dél-Szlovákia területén. Dél-Szlovákia alatt 16 járást és két nagyvárost értünk. A tanulmány első részében áttekintést adunk a vizsgált területről, amelyben bemutatjuk a 2021-ben végzett census eredményeit, majd felvázoljuk a terület gazdasági potenciálját. A gazdasági helyzet elemzéséhez regionálisan is mért makrogazdasági mutatókat hívunk segítségül, mint a munkanélküliségi ráta, az átlagbér és a vállalati hatékonyság. Mivel 2022 tavaszán még sok gazdasági mutatónak csak 2020-ból származó adatai érhetők el, ezért teljes körű elemzés nem végezhető, de az már most látható, hogy az országos negatív trendek Dél-Szlovákiába is begyűrűztek.

Szlovákia gazdasági helyzete – általános kitekintés

A koronavírus komoly gazdasági következményekkel járt a világ valamennyi országára nézve. Vagy azért, mert az emberi életben hozott jelentős veszteségeket, vagy azért, mert a járványellenes intézkedések okoztak komoly gazdasági problémákat. Szlovákia az elmúlt években mindkettőtől szenvedett. A negatív hatások gyakorlatilag valamennyi makrogazdasági mutató esetében látványosak voltak. A problémákat tovább súlyosbította, hogy a 21. század elején az ellátási láncok bonyolult szövevénye alakult ki, és az

egyik földrajzi térségben vagy szektorban kialakult probléma gyorsan továbbgyűrűzik egy másik térségbe vagy ágazatba, miközben negatív hatásai hatványozódnak. A pandémiára azért sem lehetett felkészülni, mivel külső sokkhatásként érte a gazdaságot. Az utóbbi három évben Szlovákia negyedéves gazdasági teljesítménye az előző negyedévhez képest következőképpen alakult:

1 táblázat. A GDP negyedéves változása Szlovákiában

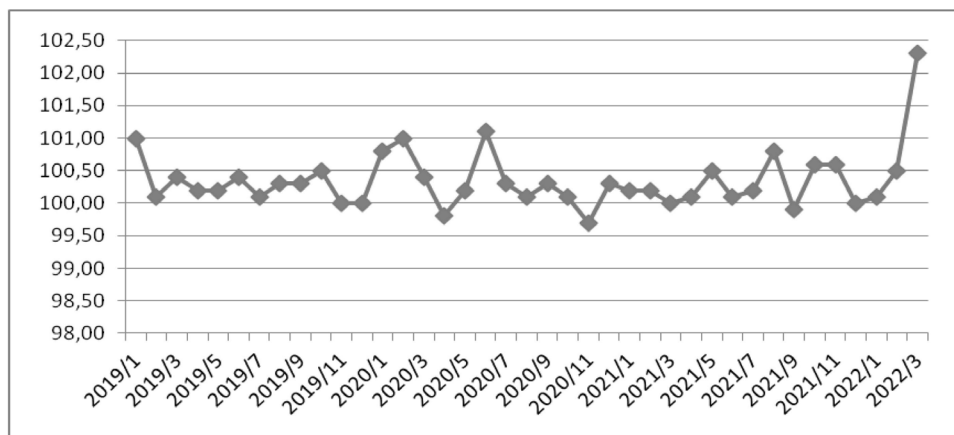
2019 /1Q	2019 /2Q	2019 /3Q	2019 /4Q	2020 /1Q	2020 /2Q	2020 /3Q	2020 /4Q	2021 /1Q	2021 /2Q	2021 /3Q	2021 /4Q
0,90	0,34	0,24	0,51	-3,86	-7,22	9,07	0,43	-1,38	1,86	0,36	0,35

Forrás: Szlovák Nemzeti Bank

A 2020-as esztendő első fele óriási megrázkódtatást okozott a gazdaságának. Azt, hogy ez alapvetően külső okoknak köszönhető, az mutatja, hogy a visszakapaszkodás már az év második felében megtörtént. 2021 elején az ismételt lezárásoknak köszönhetően újra visszaesés volt tapasztalható, de ennek mértéke már sokkal kisebb volt. Ezek az adatok természetesen a foglalkoztatás területén is lecsapódtak, a munkanélküliség megemelkedett. Ezzel a kérdéssel Dél-Szlovákia esetében fogunk foglalkozni.

Amit még érdemes tárgyalni, az a pénzromlás üteme. Az ellátási láncok felbomlása az infláció megugrását okozta. A szakértők többsége ennek a mutatónak az esetében is csak egy átmeneti romlást várt, ez azonban nem így történt. A monetáris politika átfogó elemzése helyett itt csak egy összefüggésre mutatunk rá. Ennek hátterét a következőképpen lehet megvilágítani:

1. ábra. Az infláció havi változása 2019 januárja és 2022 márciusa között [%]

Forrás: www.nbs.sk, saját szerkesztés

Jelenleg a legelterjedtebb válságkezelési módszer a megfelelő mennyiségű likviditás – pénz – biztosítása a központi bankok részéről. Ezt a módszert alkalmazták a 2009-es

hitelválság idején is. A pénzelmélet alapvető tétele alapján azonban a több pénz előbb-utóbb áremelkedést okoz. Ennek a jelenségnek vagyunk a tanúi most is. Vannak, akik szerint a jelenlegi infláció inkább a korábbi válságkezelések mellékhatása.

Az ábrán látható, hogy havi lebontásban gyakoribbak azok a hónapok, amikor az árak nőttek. Az utóbbi mintegy három évben az áremelkedés kétszer volt gyorsabb, az első lezárások idején, 2020 tavaszán, majd 2021 és 2022 fordulóján.

Nagyon fontos mérőszám még az eladósodottság is. 2021 végén ennek értéke elérte a bruttó nemzeti össztermék 63,1%, az ország történetében a legmagasabb értéket. (www.ardal.sk)

Dél-Szlovákia mint gazdasági tér

Korábbi ezen folyóirat hasábjain megjelent hasonló témájú írásunkban (Horbulák 2015) már meghatároztuk, mit értünk Dél-Szlovákia alatt. A tanulmányban Dél-Szlovákia egy meghatározott földrajzi területet, amely 16 járás és két nagyváros aggregált – összesített területéből áll. A terület egyik fontos jellemzője, hogy lakosainak jelentős része magyar nemzetiségű. Tekintettel arra, hogy 2021 folyamán Szlovákiában népszavazást tartottak, most újra időszerű a 16 járás nemzetiségi adatait áttekinteni.

2. táblázat. Dél-Szlovákia járásai és nagyvárosai kiterjedése és lakossága 2021-ben

Járas/város	Terület [km ²]	Lakosok száma		A magyarság aránya [%]
		összesen	ebből magyar	
Pozsony	368	475 503	11 297	2,38
Szenci	361	96 715	8 715	9,01
Dunaszerdahelyi	1 078	124 669	85 586	68,65
Galántai	641	95 124	29 582	31,10
Komáromi	1 100	100 952	62 166	61,58
Ľrsekújvári	1 347	138 168	44 066	31,89
Nyitrai	871	164 788	7 798	4,13
Vágsellyei	356	51 477	14 385	27,94
Lévai	1 151	110 469	23 372	21,16
Nagykürtösi	849	41 998	9 004	21,44
Losonci	771	70 422	16 580	23,54
Rimaszombati	1 471	80 666	31 891	39,53
Nagyrócei	730	38 669	7 355	19,02
Rozsnyói	1 173	59 345	13 559	22,85
Kassa	245	229 040	5 636	2,46
Kassai	1 533	128 346	10 397	8,10
Töketerebesi	1 074	103 687	25 034	24,14
Nagyimihályi	1 019	108 954	11 471	10,44
Dél-Szlovákia együtt	16 135	2 218 992	417 894	21,09
Szlovákia	49 035	5 449 270	422 065	7,75

Forrás: www.slovakiasite.sk, www.statistics.sk

A bemutatott adatokhoz hozzá kell tenni, hogy a 2021-es census idején bevezették az ún. második nemzetiség megjelölésének intézményét, aminek köszönhetően további 34 089 ember vallotta magát magyarnak.

A gyakorlati közigazgatási és nemzetiségi megközelítés mellett érdemes Dél-Szlovákia lehatárolását elméleti szempontból is megvizsgálni.

A tér, egy adott terület lehatárolásával a regionális tudományok foglalkoznak. Nemes Nagy József (2009, 185–186. p.) a problémát a következőképpen közelíti meg:

„A regionális tudományokban a régió lehatárolt, a környezetétől elkülöníthető, területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági összekapcsoltság (kohézió), lakosainak érzékelhető regionális összetartozása (identitástudata), valamint érdemi irányítási hatáskörű és önállóságú regionális intézmények rendszere fog tartós egységbe.”

A felsorolt szempontoknak Dél-Szlovákia, de a Szlovákiában élő magyarok által lakott területe sem felel meg. Dél-Szlovákia mint egységes közigazgatási terület nem létezik, pontos határai nincsenek, akárcsak közigazgatási intézményrendszere. Ennek számos oka van. Ezek között ki kell emelni azt, hogy Szlovákia, a volt Csehszlovákia keleti része, bármiféle történeti előzmény nélkül 1919 folyamán jött létre. Csehszlovákia mintegy háromnegyed évszázadnyi létezése alatt több határmódosítást élt meg, és belső etnikai viszonyai alapvetően megváltoztak. Kimondva-kimondatlanul a kül- és belpolitika az országot egy ideiglenes képződmények tartotta, ezért nem is volt mindig igény bizonyos részeinek az elkülönítésére. Tekintettel a terület etnikai jellegére, az ország politikai vezetése is mereven elzárkózott Dél-Szlovákia valamilyen szintű adminisztratív meghatározására, kijelölésére. Ez érvényes a később önállósodott Szlovákiára is. Ezt egészíti ki Nemes Nagy József is: a „régión kijelölése [...] gyakran erős hatalmi-politikai töltetű, vitatott kérdés.”

A regionális tudományokban alkalmazott elméletek szerint (Dusek 2004, 64–65. p.) a térfelosztásnak három célja van: egyrészt tudományos, hogy a téralkotó elemek elemezhetőek legyenek, adminisztratív, hogy irányíthatók legyenek, és létezik egy hétköznapi cél is, a lokalizálhatóság. Amíg az első kettő esetében a határvonalak élesen meghatározottak és a terek jól elkülöníthetők, az utóbbi esetben nincs folytonos és adott határvonal. „A hétköznapi célú térfelosztás a köztudat szintjén létezik, történetileg meghatározott, és gyakran bizonytalan határvonalakkal jelölt térrészeket jelent. A bizonytalanság azt is jelenti, hogy a területi egység kiterjedése változhat időben, személyről személyre és kontextusról kontextusra.”

Ez Dél-Szlovákiára teljes mértékben érvényes. A Szlovákiában élő magyarság, noha adminisztratív módon gátolják, spontán módon mégis egyre inkább egy egységes területnek érzi Dél-Szlovákiát. Közigazgatási határai ugyan nincsenek, de az autochton magyar lakossággal rendelkező települések elhelyezkedése, a magyar tannyelvű iskolák láncolata vagy akár a nagyszámú önszerveződő egyesületek rendszere évtizedek óta jól behatárol egy etnikai szempontokon alapuló Dél-Szlovákiát. A terület ilyen irányú fejlődését, a régióvá válását politikai okok gátolják és bénítják. Ennek ellenére a szlovákiai magyarok körében Dél-Szlovákia létező és mentális egységes régió, gyakorlati szempontból azonban nem az.

A bemutatott elméleti megközelítésből az is leszűrhető, hogy Dél-Szlovákia gazdasági szempontból sem régió, hanem régiók összessége. Fejlesztését központilag nem tervezik, a gazdaság egyes résztvevői, szektorai nem működnek együtt. Természetesen itt is vannak kivételek. 2018-ban jelent meg a Baross Gábor Terv, amelynek hivatalos alcíme Dél-Szlovákia/Felvidék gazdasági fejlesztési terve. Ez azonban szintén egy alulról érkező, nem állami háttérű kezdeményezés. Elsősorban a fentebb bemutatott okok húzódnak, húzóhatnak meg annak a háttérében, hogy Dél-Szlovákia gazdasági helyzetének a vizsgálatával sem szlovákiai szlovák, sem pedig magyarországi magyar szakemberek nem foglalkoznak, sőt, ettől mereven elzárkóznak,¹ és témát alapvetően szlovákiai magyar kutatók elemzik.

A felvázolt vélemények ellenére úgy érezzük, hogy érdemes Dél-Szlovákia gazdaságával foglalkozni.

Dél-Szlovákia helyzete a 2010-es és 2020 évek fordulóján

A témában írt első munkánkban (Horbulák 2015) már megindokoltuk, hogy miért 16 járás az elemzés tárgya. Ennek alapvetően gyakorlati okai vannak. A témával foglalkozó korábbi munkák szinte minden esetben járások statisztikai adatait összegezték, és a számba vett járások száma is alig különbözik.

Ebben és más tanulmányainkban (Horbulák 2017; 2019) arra is rámutattunk, hogy Dél-Szlovákia egésze elmarad a szlovákiai átlagtól, ugyanakkor jelentős regionális különbségek vannak. Elemzés tárgyát képezte a munkanélküliség aránya, az ipari bérek nagysága, a szociális támogatásban részesülők aránya, az autópályák és I. osztályú utak aránya, a legnagyobb vállalatok székhelye, általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, egyetemi/főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya, szövegszerkesztői és számítógépes ismeretekkel rendelkezők aránya, a világhálót használók aránya, valamint a járá-

1 Anonim lektori vélemény a *Területi Statisztika* folyóiratba küldött, Dél-Szlovákia meghatározásával foglalkozó cikkre: „Negyedik megjegyzés: A Dél-Szlovákia elnevezés egy csehszlovák-szlovák nyelvi és politikai találmány. Azzal a céllal, hogy elkerüljék, kiiktassák a Felvidék, esetleg Dél-Felvidék szó alkalmazását a tudományban és a közigazgatásban. Nyilvánvaló, hogy politikai nyomás miatt (szlovák többség nyomásgyakorlása) a szlovákiai magyar kutatók kénytelenek a Felvidék szó helyett más térkategória (pl. Dél-Szlovákia) elnevezést használni. A Dél-Szlovákia elnevezés politikai meghatározottságát jól mutatja, hogy nem találkozunk a szakirodalomban Észak-Szlovákia elnevezéssel.

Ötödik megjegyzés a Dél-Szlovákia elnevezéséről:

- Soha nem volt ilyen közigazgatási régió sem Csehszlovákián, sem Szlovákián belül. Ezt különben a szerző is megállapította.
- Az elnevezésnek semmiféle történeti előzménye nincs (sem középkori, sem legújabb kori). Nem volt ilyen történeti régió.
- Ilyen gazdasági régió nem létezett és most se létezik, nincs ilyen gazdasági régió.
- Az EU NUTS II-es beosztásában nem találunk ilyen elnevezést.”

sok átlagos kiterjedése. 1997 óta, amióta a kialakították a jelenlegi közigazgatási felosztást, a lemaradás látható és mérhető. Tény, hogy Dél-Szlovákia több régiója, kiemelkedően Gömör, korábban is az elmaradottabb térségek közé tartozott. Az is igaz, hogy Szlovákia más fejletlenebb régiói is általában periferiális határ menti járások.

3. táblázat. Gépkocsigyártás és gépgyártás

Országos sorrend	Név	Telephely	Járás	Forgalom	Tiszta nyereség
				[ezer €]	
26.	Schindler Dunajská Streda Rt.	Egyházkarcsa	Dunaszerdahelyi	181 004	12 610
27.	Marelli Kechnec Slovakia Kft.	Kenyhec	Kassa-vidéki	174 749	3 105
28.	Matador Automotive Vrable Rt.	Verebély	Nyitrai	172 123	306
30.	Magna PT Kft.	Kenyhec	Kassa-vidéki	164 300	4 457
31.	Tomra Sorting Kft.	Szenc	Szenci	155 228	4 557
56.	Schindler eskalátory Kft.	Dunaszerdahely	Dunaszerdahelyi	81 508	599
57.	Crown Bevcan Slovakia Kft.	Kenyhec	Kassa-vidéki	80 209	1 145
69.	Marelli PWT Kechnec Slovakia Kft.	Kenyhec	Kassa-vidéki	65 650	- 5 404
71.	Kromberg & Schubert Kft.	Gúta	Komárom	64 852	252
72.	Kongsberg Automotive	Verebély	Nyitrai	64 367	- 829
74.	Miba Steeltac Kft.	Verebély	Nyitrai	62 460	4 110
75.	Vebasto Convertibles Slovakia Kft.	Nagygyezyer	Dunaszerdahelyi	61 346	- 6 757
78.	Wetheim T Kft.	Dunajská Streda	Dunaszerdahelyi	59 412	1 347
80.	Yazaki Wiring Technologies Slovakia Kft.	Nagymihály	Nagymihályi	n. a.	n. a.
82.	Bourbon Automatics Plastics Nitra Kft.	Csabb	Nyitrai	55 204	- 1 165
87.	GU Slovensko Kft.	Sarlókajszsa	Nyitrai	53 063	658
88.	Energyco Kft.	Rozsnyó	Rozsnyói	52 325	136
97.	Marel Slovakia Kft.	Nyitra	Nyitrai	47 293	1 454
98.	Kasai Slovakia Kft.	Léva	Lévai	46 017	- 30 945
99.	IEE Sensing Slovakia Kft.	Nagyida	Kassa-vidéki	45 114	947

Forrás: Trend Top v priemysle, September 2021, 4–11. p.

A terület gazdasági potenciálját jelentősnek lehet tekinteni. Igazi erejét az adja, hogy az ország két legnagyobb városa, Pozsony és Kassa itt helyezkedik el. Ha valóban pontos adatokat akarunk kapni, ezt a két várost az elemzésből ki kell hagyni. Másrésztől nem szabad figyelmen kívül hagyni: a nagyvárosok így is alapvetően befolyásolják a terület gazdasági-társadalmi helyzetét, mivel óriási mértékben járulnak hozzá a foglalkoztatáshoz, Dél-Szlovákiában élők tízezrei bennük találnak munkát.

A következő táblázatok azt mutatják, hogy az egyes szektorokon belül a 2020-as évben a forgalmat tekintve s a nyereséget figyelembe véve mely vállalatok találhatóak a 16 dél-szlovákiai járás területén. A felsorolt vállalatok egy-egy szektort képviselnek. Az ismertetés nem kimerítő, igyekeztünk a legfontosabb ágazatokra összpontosítani. A felsorolás nem tartalmazza a Pozsonyban és Kassán működő vállalatokat. Rajtuk kívül egy kerületi székhely, Nyitra került be a felsorolásba.

Az ágazat Szlovákia egyik legfontosabb szektora, kiemelkedő exportőre és foglalkoztatója. Az ország területén gazdasági tevékenységet folytató 100, gépkocsigyártással és gépgyártással foglalkozó vállalat közül 20-nak a székhelye, illetve telephelye található a déli 16 járás területén. Látható, hogy ezek nem csak városokban, hanem falukban is rendelkeznek gyártókapacitásokkal. A legtöbb Nyitrán és környékén van, de igen sikeresnek számít többek között a kenyheci ipari park. Amire érdemes felhívni figyelmet az az, hogy többi szektor esetében az első 10 vállalat között mindig van olyan, amely délen található, ebben az esetben az első csak az országos lista 26. helyezettje van itt.

4. táblázat. Elektrotechnika

Országos sorrend	Név	Telephely	Járas	Forgalom	Tiszta nyereség
				[ezer €]	
1.	Samsung Electronics Slovakia Kft.	Galánta	Galántai	1 256 358	45 874
2.	Foxconn Slovakia Kft.	Nyitra	Nyitrai	1 004 596	12 115
11.	BSH Drives and Pumps Kft.	Nagymihály	Nagymihályi	163 150	2 582
19.	Osram Rt.	Érsekújvár	Érsekújvári	68 452	1 236
20.	Nexplus SK Kft.	Nagysurány	Érsekújvári	67 537	- 286
23.	Vicente Torns Slovakia Rt.	Nagykeszi	Komáromi	58 061	24
28.	Dometic Slovakia Kft.	Fülek	Losonci	41 099	1 677
29.	SIIX EMS Slovakia	Nyitra	Nyitrai	40 814	- 4 052
35.	Gronbach B. t.	Nagymihály	Nagymihályi	32 677	932
36.	Enpay Transformer Components Kft.	Kiskereskény	Lévai	31 739	- 592

Országos sorrend	Név	Telephely	Járás	Forgalom	Tiszta nyereség
				[ezer €]	
40.	Shin Heung Precision Slovakia Kft.	Vágsellye	Vágsellyei	27 314	- 32
46.	Sisme Slovakia Kft.	Kiskürtös	Nagykürtösi	21 966	1 030
47.	Calearo Slovakia	Somorja	Dunaszerdahelyi	21 831	- 454

Forrás: Trend Top v priemysle, September 2021, 14–15. p.

Az elektrotechnika szintén jelentős képviselettel rendelkezik. Az 50 legnagyobb forgalmú cég közül 13 található Szlovákia déli járásaiban. Meg kell jegyezni, hogy a szlovák gazdaság egyik legfontosabb vállalata, amely többek között kiemelt exportőr, egy magyar városban, Galántán található.

5. táblázat. Vegyipar és gyógyszergyártás

Országos sorrend	Név	Telephely	Járás	Forgalom	Tiszta nyereség
				[ezer €]	
4.	Duslo Rt.	Vágsellye	Vágsellyei	350 371	9 113
5.	GSK Consumer HealthCare Kft.	Léva	Lévai	156 094	5 818
17.	Jasplastik SK Kft.	Taksonyfalva	Galántai	74 265	2 709
18.	SMRC Automotive Solutions Slovakia Kft.	Nyitra	Nyitrai	n. a.	n. a.
26.	Bang Joo Electronics Slovakia Kft.	Nagysurány	Érsekújvári	45 526	189
30.	Cikautxo SK Kft.	Érsekújvár	Érsekújvári	36 988	3 777
38.	Nanogate Slovakia Kft.	Verebély	Nyitrai	32 086	1 515
46.	Datamars Slovakia Kft.	Nyitra	Nyitrai	27 341	760
47.	Europack Rt.	Dunaszerdahely	Dunaszerdahelyi	25 793	1 949
50.	SKH Plastic Kft.	Taksonyfalva	Galántai	20 974	893

Forrás: Trend Top v priemysle, September 2021, 16–19. p.

A vegyipar szintén jelentős képviselettel rendelkezik. Szintén van itt országos jelentőségű vállalat, mint a vágsellyei Duslo, de gyártókapacitások vannak közepes, kisebb városokban is, sőt faluban is. Az 50 cég közül 10 van Dél-Szlovákia járásaiban. Ebben az ágazatban egyértelműen érvényesül a nyugati járások dominanciája.

6. táblázat. Kohászat

Országos sorrend	Név	Telephely	Járás	Forgalom	Tiszta nyereség
				[ezer €]	
6.	Bekaert Slovakia Kft.	Diószeg	Galántai	n. a.	n. a.
11.	Constellium Extrusions Levice Kft.	Léva	Lévai	39 600	- 1 429
30.	Hörle Wire Kft.	Nyitra	Nyitrai	18 259	298
31.	SKC foundry Kft.	Párkány	Érsekújvári	15 574	924
32.	BCB Kft.	Galánta	Galántai	15 405	163

Forrás: Trend Top v priemysle, September 2021, 20–22. p.

A kohászat valamivel kisebb arányban van képviselve, de a legjelentősebb cégből 5 található a 16 járás egyikében, ismét csak nyugaton. Az ágazat fontosságát az adja, hogy ezek a cégek általában a gépipar legfontosabb beszállítói.

6. táblázat. Élelmiszeripar

Országos sorrend	Név	Telephely	Járás	Forgalom	Tiszta nyereség
				[ezer €]	
6.	Heineken Slovensko Rt.	Ógyalla	Komáromi	116 177	7 235
8.	TAURIS Rt.	Rimaszombat	Rimaszombati	107 091	7 543
9.	Syráreň Bel Slovensko Rt.	Nagymihály	Nagymihályi	94 790	1 711
12.	Cloetta Slovakia Kft.	Léva	Lévai	n. a.	n. a.
15.	Agro Tami Rt.	Nyitra	Nyitrai	72 700	6 141
19.	Penam Slovakia Rt.	Nyitra	Nyitrai	53 169	- 261
20.	Slovenské cukrovary Rt.	Nyitra	Nyitrai	52 607	3 292
21.	Istermeat Rt.	Dunaszerdahely	Dunaszerdahelyi	44 705	244
22.	JAV-AKC	Vágfarkasd	Vágsellyei	43 146	331
25.	Heineken Slovensko Sladovne Rt.	Ógyalla	Komáromi	40 185	646
26.	Fekollini Kft.	Diószeg	Galántai	39 928	39 276
32.	Mlyn Kolárovo Rt.	Gúta	Komáromi	30 384	216
33.	NOURUS-MÁSO Kft.	Pered	Vágsellyei	30 113	154
41.	Mlyn Pohronský Ruskov Rt.	Oroszka	Lévai	27 896	- 306
46.	P.G. TRADE Kft.	Komárom	Komáromi	25 385	129

Forrás: Trend Top v priemysle, September 2021, 48–50. p.

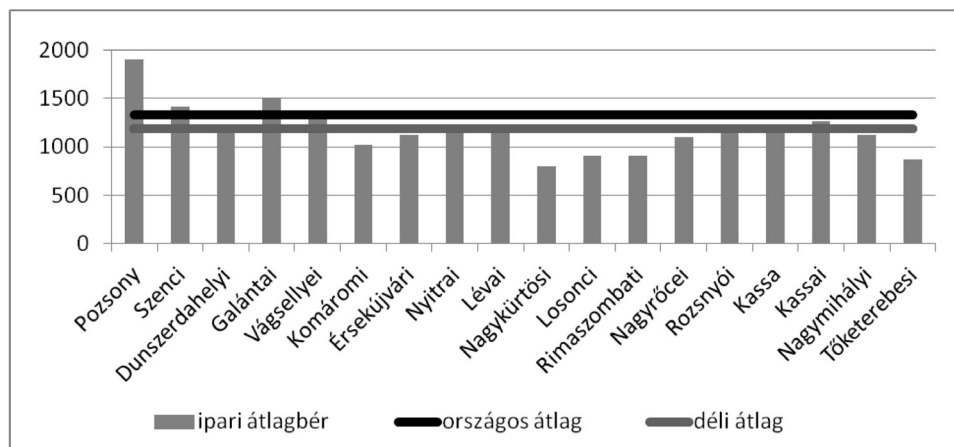
Az ágazat hagyományosan a déli régiók vezető szektora. Az 50 legfontosabb cég között 15 található itt. A telephelyeket figyelembe véve ebben az esetben is az ipari központok dominálnak, a keleti területek most is ritkán vannak képviselve.

A táblázatok jól mutatják, hogy Dél-Szlovákia egésze meglehetősen iparosodott országgrész. Találhatók itt országos jelentőségű cégek telephelyei, miközben a közepes és kisebb városokban is vannak ipari kapacitások, de több falu is van, amely az előző évek tudatos ipartelepítése után több jelentős céget is magához tudott vonzani. Amit még meg kell jegyezni: a cégek földrajzi elhelyezkedése aránylag kiegyenlített, nem csak nyugaton, hanem középen és keleten is vannak vállalatok, amelyeknek jelentős a forgalma. Az viszont igaz, hogy nyugaton több ilyen cég található. Másrészről tény az is, hogy a Dél-Szlovákia földrajzilag, de a magyarság szemszögéből tekintve is, egy határ menti területi sáv, amely nyugaton, a Duna mentén sokkal szélesebb.

Dél-Szlovákia gazdasága a koronavírus idején

Akárcsak Szlovákia egésze, Dél-Szlovákia is megszenvedi a lezárásokat, a munkanélküliség emelkedését vagy az infláció megugrását. Az is tény, hogy a terület egésze az alacsonyabb fejlettségnek köszönhetően rosszabb kiindulási helyzetben volt. A következőben olyan gazdasági mutatókat elemzünk, amelyek járási szinten is elérhetők, illetve amelyek járásilag specifikusak. A következő ábra az mutatja, milyen volt a bérszínvonal az egyes járásokban és a két nagyvárosban a járvány kitörésének idején.

2. ábra. Az ipari bérek a déli járásokban 2020-ban [€]

Forrás: Ročenka priemyslu SR 2021, 21–22. p.

A legfrissebb adatok szerint, amelyeket már befolyásolt a koronavírus-járvány, Dél-Szlovákia lemaradása továbbra is tény. Az ipari bérek tekintetében az országos bérek Pozsony mellett csak a Szenci, Galántai és a Vágszellyei járásban érik el, illetve haladják

meg az országos átlagot. Érdekes, hogy ez még Kassa városában is elmarad az országostól. A déli járások átlaga 9,24%-kal marad el az országos átlagától. A dél-szlovákiai átlagot sem éri a Komáromi, Érsekújvári, Nagykürtösi, Losonci, Rimaszombati, Nagyrőcei, Tőketerebesi és Nagymihályi járásban található iparvállalatokban alkalmazottak bére. Ezek a tények immár évtizede ismertek, de a koronavírus okozta válság kidomborította őket. Az egyes járásokat nyugati–keleti sorban tüntettük fel, így vizuálisan is jól érzékelhető a földrajzi elhelyezkedés fontossága.

A következő mutató, amely helyi szinten is érzékelteti a különbségeket, a munkanélküliségi ráta. Korábban (Horbulák 2015) már rámutattunk, hogy a déli régiók helyzete folyamatosan rosszabb. Most az aktuális adatok mellett részletesebben vizsgáljuk meg kérdést. Dél-Szlovákiát négy különböző régióra osztjuk, amelyek mindegyike négy-nyolc járásra oszlik. Ezek a következők:

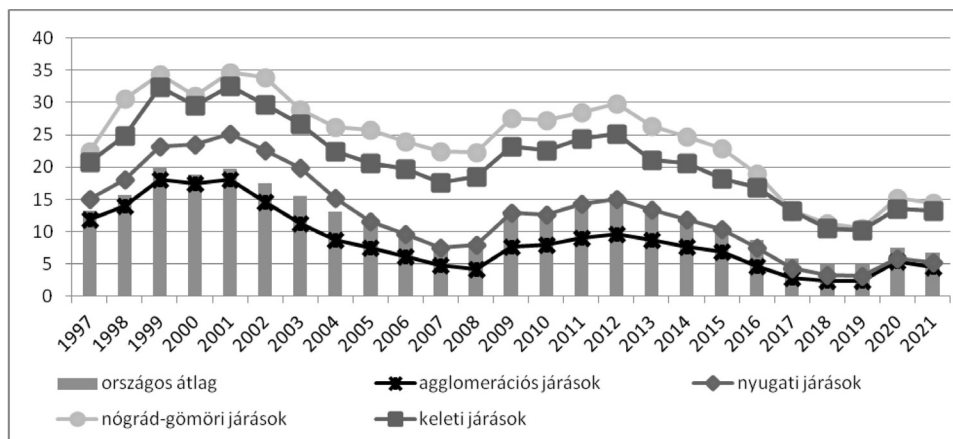
- a főváros hatása miatt agglomerációs járásoknak nevezzük a Szenci, Dunaszerdahelyi, Galántai és Vágsellyei járásokat, mivel ezekből naponta ezrek járnak Pozsonyba dolgozni, ezért ezeknek a járásoknak a foglalkoztatási helyzetére a főváros közelsége döntő mértékben hat;

- a nyugati járások csoportjába a Komáromi, Érsekújvári, Nyitrai és Lévai járásokat soroltuk; talán ez a legkevésbé homogén csoport, mivel a Komáromi és az Érsekújvári járás lakói közül sokan szintén Pozsonyba járnak dolgozni, Nyitra pedig fokozatosan nagyobb regionális ipari központtá válik, és a Lévai járás már több szempontból Gömör jegyeit viseli magán;

- a közép-szlovákiai régióknak a jól ismert történeti nevet adtuk – nógrád–gömöri járások, ide a Nagykürtösi, Losonci, Nagyrőcei és Rimaszombati járások tartoznak;

- a keleti járások közé a Rozsnyói, Kassa-vidéki, Nagymihályi és a Tőketerebesi járásokat soroltuk.

3. ábra. A munkanélküliségi helyzet változása Dél-Szlovákia nagyrégióiban [%]

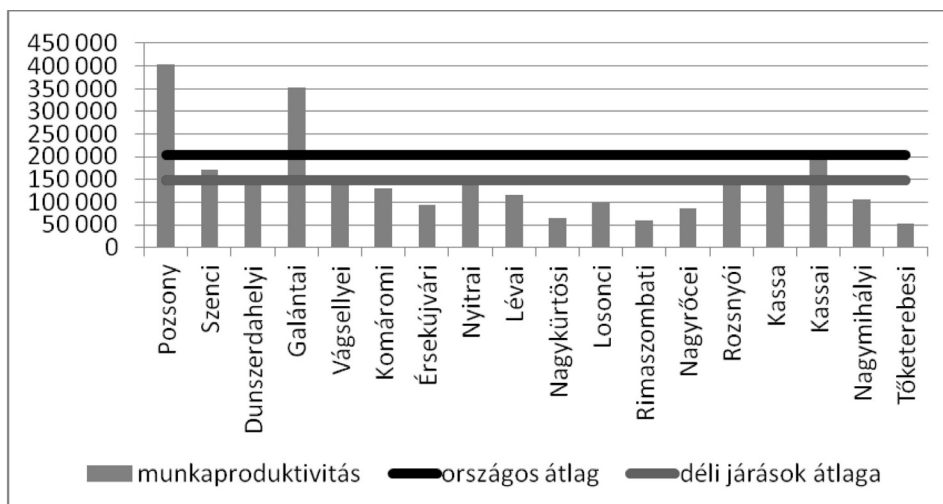
Forrás: Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatal, saját szerkesztés

A 3. ábra negyed évszázados távlatból mutatja Dél-Szlovákia egyes térségeinek munkanélküliségi állapotát. 25 évvel ezelőtt a foglalkoztatási helyzet sokkal homogénebb volt. A fővárost körülvevő járások ugyan az országos átlagnál jobb helyzetben voltak, de a szakadék még kisebb volt. A helyzet az ezredforduló után kezdett változni. Az agglomerációs járások foglalkoztatási helyzete jelentősen javult, és Dél-Szlovákia háromnegyede jóval az országos munkanélküliségi ráta alá került. Az új évezred első évtizedében ismét jelentős változás történt, a Vág és Garam közötti vidék helyzete is jobb lett, elérte az országos átlagot. A 2010-es évek azonban a nyugati járások számára még ennél is sikeresebbek voltak. A koronavírus előtti években az esetükben az országos átlagnál nem csupán jobb számok láthatók, hanem gyakorlatilag elérték az agglomerációs járások szintjét. Dél-Szlovákia másik, keleti felében ezzel szögesen ellentétes folyamatok láthatók. A gazdasági ciklusok értelemszerűen minden esetben délen is megmutatkoznak: ha a gazdaság jól teljesít, az a vizsgált régiókban is meglátszik, de a nógrádi, gömöri és bodrogközi térség általános rossz helyzete konzerválódott, helyzete arányait tekintve évtizedek óta nem változott.

A harmadik kiválasztott mutató szintén vállalati: a munkatermelékenység 1 főre számítva. Ez a vállalati hatékonyság egyik fokmérője. Ezt szintén járási szinten vizsgáltuk meg.

Ez a mutató még jobban kidomborítja a járások közti különbségeket. Nemcsak a vállalatok vagy a foglalkoztatottak relatív számát mutatja, hanem a vállalatok minőségére is utal. A 4. ábra arról tájékoztat, hogy a járások között nagyságrendi különbségek vannak. A pozsonyi vállalatok kétszer olyan termelékenyek, mint egy átlagos szlovákiai vállalat, dél-szlovákiai relációban ez az arány 1 : 2,7-hez.

4. ábra. A munkahatékonyság a déli járásokban 2020-ban [€]

Forrás: Ročenka priemyslu SR 2021, 23–24. p.

A főváros és a vidék összehasonlítása mellett meg kell nézni a Dél-Szlovákián belüli viszonyokat. Dél-Szlovákia kiemelkedően jól teljesítő járása a Galántai, ez a Samsung vállalatnak köszönhető, 3,8-szor van jobb helyzetben, mint a szintén nyugati Érsekújvári járás, de a Rimaszombati járáshoz képest ott 5,85-ször nagyobb a termelékenység. Érdekes, hogy a Kassa-vidéki járás átlaga jobb Kassa városénál, bár Kassán belül is több mint háromszoros különbségek vannak. A jó járásai adatok minden bizonynyal az előző fejezetben már megemlített kenyheci ipari parknak köszönhetőek.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ebben a mutatóban nagy a szórás. Egy országos jelentőségű vállalat egyben kiemelkedően magas termelékenységgel működik. Pozsony öt kerülete között is óriási különbségek vannak. A II. kerületben található Volkswagen miatt a kerületben az átlagos munkahatékonyság 610 081 €, a kertvárosi jellegű III. kerületben ez az érték 166 671 €. Ilyen szórás általános Szlovákia más jársai között is. A fentebb bemutatott különbségek itt is érvényesek.

Összefoglalás

Dél-Szlovákia általános gazdasági helyzetét értékelve megállapítható, hogy aránylag erős lábakon nyugszik. Több országos szinten is fontos vállalat található itt, és a terület valamennyi járásában megtalálhatók. A nyugat azonban fejlettebb a középen és keleten levő régiókhoz képest. Kiemelt szerepe van Nyitrának és környékének, valamint Galántának. Ugyanakkor a falukban található jelentős kapacitások, ami egy-egy ipari parknak köszönhető. Ezek között Kenyhecet kell megemlíteni.

A koronavírus értékelése most még nem lehet teljes, még az 2021-es esztendő számai sem állnak teljes mértékben rendelkezésre. Arra is van esély, hogy egy újabb hullám érkezik majd 2022 őszén. Másrészt a gazdaság és a társadalom már hozzászokott a pandémiához, nem valószínű, hogy ezek jelentősebb gazdasági problémákat okoznak. Igaz, vannak más veszélyek is, mint az infláció, az orosz–ukrán háború határsai vagy akár más esemény, amely a globalizációnak köszönhetően Szlovákiában, így Dél-Szlovákiában is érezhető lenne.

Tény, hogy a járvány határozottan negatívan hatott Szlovákiára, így Dél-Szlovákiára is, ezek azonban nem mindig mérhetőek egzakt módon. Az egész országban, így a déli területeken is megfigyelhető az állástalanok számának a megemelkedése. A vállalati szektor rosszabb teljesítménye viszont régebb óta fennálló jelenség. Igazi oka az, hogy a térségben nincs elég külföldi befektető, aki általában egy termelékenyebb vállalati struktúrát honosítana meg. Ez azért van így, mert térség infrastruktúrája is gyengébb, ami egyet jelent a kisebb tőkevonzó képességgel. Ez a háttér, ez a potenciál nemcsak a fejlődést nehezíti, hanem a gazdasági válságot is mélyíti, a kilábalást meghosszabbítja.

Irodalom

- Dusek Tamás 2004. A területi elemzések alapjai. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék–MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport /Regionális Tudományi Tanulmányok, 10./
- Horbulák Zsolt 2015. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 17. évf. 3. sz. 43–56. p.
- Horbulák Zsolt 2017. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében (2. rész). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. 4. sz. 71–78. p.
- Horbulák Zsolt 2019. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében (3. rész). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 3. sz. 91–100. p.
- Nemes Nagy József 2009. Terek, helyek, régiók. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ročenka priemyslu SR 2021. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky, október 2021, (online)
- www.ardal.sk, Adósság- és Likviditáskezelő Ügynökség
- www.nbs.sk, Szlovák Nemzeti Bank
- www.slovakiasite.sk
- www.statistics.sk, Szlovák Statisztikai Hivatal
- www.upsvr.sk, Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatal

ZSOLT HORBULÁK

THE ECONOMIC SITUATION OF SOUTHERN SLOVAKIA IN THE SHADOW OF THE CORONAVIRUS

The study deals with the impact of the coronavirus in 16 districts of southern Slovakia. The first part of the paper outlines the impact of the pandemic on the Slovak economy. In the beginning, attempts were made to slow the spread of the epidemic by limiting contacts between people. This had a significant negative impact on supply chains and affected all countries in the developed world. The measures have had the most negative impact on services. Economic performance declined, unemployment and later inflation increased. This was also felt in southern Slovakia. The area is an integral part of the country, with many of the largest companies located in the region analysed. Despite this, the 16 districts of southern Slovakia are collectively lagging behind the national average. It is true that there are significant regional disparities, but the development gap between West and East is significant. Taking unemployment, industry salaries and business productivity into account, it can be said that southern Slovakia is still one of the most backward regions in Slovakia. In view of the lower level of development, it is difficult to determine to what extent this is due to the economic crisis caused by the coronavirus, but it can be stated that the current situation makes it difficult for southern Slovakia to catch up.

A komáromi tárgyalások és az első bécsi döntés korabeli sajtója

KRISZTINA VARGA

Contemporary Press of the Negotiations in Komárno and the First Vienna Award

Keywords: Hungarian minority; the negotiations in Komárno; the First Vienna Award; press

1. Előzmények áttekintése

A trianoni békeszerződés etnikai szempontú igazságtalansága arra készítette a magyar politikai élet vezetőit, hogy az ország konszolidálását követően a békediktátum által elcsatolt területek visszaszerzésére törekedjenek, s ezáltal a két háború közötti Magyar Királyság¹ legfőbb külpolitika célja a revízió volt. (Romsics 2017, 418. p.) Ennek megvalósulására azonban közel húsz évet kellett várnia Magyarországnak, s az újonnan létrejövő országokhoz, az ún. utódállamokhoz csatolt magyar lakosságnak is.

Az impériumváltást követően a közel egymillió fős felvidéki magyarság indult neki a kisebbségi sorsnak. A kezdeti megdöbbenést és reménykedést követően elkezdte megszervezni maga számára a megmaradásának szükségleteit, kulturális, gazdasági, nyelvi és nemzetiségi jogainak védelmét, valamint a politikai életbe is igyekezett bekapcsolódni. (Popély 1995, 10–11. p.) A felvidéki magyar kisebbség jogait meghatározta Csehszlovákia nemzetiségi politikája, illetve az 1920. február 29-én elfogadott alkotmány. (Bencsik 2016, 83–88. p.) Emellett hátrányosan érintette az itt élő magyarságot a földreform, az 1920. és 1927. évi közigazgatási reform (Simon 2010, 60. p.), a népszámlálások rendszere, s ez által a nyelvtörvény is. (Popély 1991, 42–43. p.; Bencsik 2016, 89–90. p.) Ami pozitívumként elmondható, az a szabad pártalapítás, kulturális és társadalmi szervezetek alapítása, gazdag sajtó: több mint 650 különböző magyar nyelvű lap jelent meg hosszabb vagy rövidebb ideig (politikai lapok, kulturális folyóiratok, bulvárlapok, sportújságok). (Simon 2010, 35–36., 40–46. p.)

1 Bár az országnak nem volt hivatalosan megválasztott uralkodója IV. Károly és Habsburg-ház trónfosztását követően, melyről 1921. évi XLVII. törvénycikk rendelkezett, államformája továbbra is királyság maradt, s a kormányzói intézmény létrehozását követően Horthy Miklós mint kormányzó állt az ország élén. (Romsics 2010, 138–139. p.)

2. Az első Csehszlovák Köztársaság válsága a '30-as években

A soknemzetiségű első Csehszlovák Köztársaság 1935 után kül- és belpolitikai válságba került, amely során egyre inkább a nemzetiségi kérdésre terelődött a hangsúly. Az 1935. évi parlamenti választásokon a német és a magyar választók egységesen felsorakoztak a saját nemzetiségi pártjaik mellett (német részről: Szudétanémet Párt, magyar részről az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt egységes jelöltlistát állított össze), ami előre jelezte az elkövetkező kritikus időszakot. (Kováč 2011, 219–220. p.)

A külső nyomást a náci Németország terjeszkedő politikája (hitleri nagynémet birodalom létrehozása) és a versailles-i rendszer lebontásának igénye jelentette. Az 1938 márciusában bekövetkezett Anschlusst követően Hitler nem titkolt terve volt Csehszlovákia felszámolása, ami a német dokumentumokban Fall Grün név alatt szerepelt. Hitler 1938. március 28-án magához hívatta a Szudétanémet Párt vezetőjét, Konrad Henleint, s azzal az utasítással bocsátotta el, hogy támasszon a csehszlovák kormánnyal szemben olyan igényeket, melyeket nem lehet teljesíteni. Hitler a zavargások és a német lakosság védelme ürügyén tervezte Csehszlovákia felszámolását. Henlein az utasítást követően 1938. április 24-én a Szudétanémet Párt karlsbadi (Karlovy Vary) kongresszusán olyan programot hirdetett meg, amely alapján a cseh és morva határvidék (ezáltal a szudétanémetek által lakott területek) önálló térséggé alakult volna át, ahol ő és pártja gyakorolta volna a hatalmat, valamint elfogadták az ún. 8 pontos követeléseket.² (Kováč 2011, 222. p.) Az ezt követő hosszas alkudozások, sem a nemzetiségi státútum³ nem hozott megoldást a szudétanémet válságra. Így került sor a müncheni konferenciára 1938. szeptember 29-én, melyen a négy európai nagyhatalom képviselői (Németország – Adolf Hitler, Olaszország – Benito Mussolini,

2 A Szudétanémet Párt az alábbiakat kérte:

- „1. Teljes egyenjogúság és egyenrangúság helyreállítása a német népcsoport és a cseh nép között.
2. A szudéta népcsoport jogi személyként való elismerése.
3. A német települési terület elismerése és meghatározása.
4. A német önkormányzat felépítése a német települési területen a közélet minden vonatkozásában.
5. Törvényben szabályozott védelmi intézkedések azoknak az állampolgároknak a javára, akik a népcsoportjuk települési területén kívül élnek.
6. A szudétanémetekkel szemben 1918 óta elkövetett jogtalanságok kiküszöbölése és a jogtalanságból származó károk jóvátétele.
7. A német területen német közalkalmazott alapelv elismerése és megvalósítása.
8. Teljes szabadság a német népcsoporthoz való tartozás és a német világnézet megvallására.” (Gyulás 2008, 253. p.)

3 A nemzetiségi státútumot Milan Hodža miniszterelnök dolgozta ki, amely 1938 márciusa és szeptembere között több változáson ment keresztül.

Nagy-Britannia – Neville Chamberlain és Franciaország – Édouard Daladier) ültek össze s döntöttek arról, hogy a Csehszlovák Köztársaság átengedi Németországnak Csehország és Morvaország szudétánémetek által lakott (német többségű) határ menti területeit. (Simon 2010, 167. p.)

A müncheni egyezmény zárórendelkezése alapján Csehszlovákiának kétoldalú tárgyalások révén rendeznie kellett a lengyel és magyar követelések békés megoldását is: „A négy hatalom kormányfői kijelentik, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbség kérdése, amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megegyezés útján nem rendezik, a négy hatalom itt jelen lévő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz.” (Harsányi–Jemnitz–Székely 1988, 13. p.)

3. A komáromi tárgyalások és korabeli sajtója

A müncheni egyezmény nemcsak határváltozást jelentett, hanem fontos fordulópont volt Csehszlovákia és Közép-Európa történetében is. Nyilvánvalóvá vált, hogy az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer őrzői (Franciaország és Nagy-Britannia) nem képesek továbbra is fenntartani a rendszert, valamint már Németország is újból a nagyhatalmak közé számított. Csehszlovákia számára a müncheni döntés a centralista állammodell és az első Csehszlovák Köztársaság végét is jelentette. 1938. október 6-án Szlovákia, október 11-én pedig Kárpátalja nyilvánította ki autonómiáját, Budapest pedig a tárgyalások megkezdését szorgalmazta. (Simon 2010, 183. p.)

A magyar fél a tárgyalások megkezdése előtt több jegyzéket is átadott a (cseh)szlovák kormánynak. (Bővebben lásd: Sallai 2009, 107–112. p.) A külügyminisztériumok által egyeztetett magyar–csehszlovák tárgyalások végül 1938. október 9-én, este 19.00 órakor kezdődtek meg a szlovákiai Komárom városában, a régi vármelegyház épületében. A szlovák fél számára azonban ez a helyszín nem igazán volt előnyös, mivel a város lakossága hatalmas lelkesedéssel fogadta a magyar küldöttség tagjait. A magyar küldöttség élén Kánya Kálmán külügyminiszter állt, további tagjai gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, Péchy Tibor és Pataky Tibor államtitkárok, Wettstein János, a Magyar Királyság csehszlovákiai követe rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri minőségben, Kuhl Lajos követségi tanácsos, Sebestyén Pál miniszteri tanácsos és Andorka Rudolf vezérkari ezredes voltak. (Popély 2010, 51. p.) A szlovák delegáció vezetője Jozef Tiso, a szlovák autonóm kormány két nappal korábban kinevezett miniszterelnöke volt. További résztvevők: Ferdinand Ďurčanský szlovák miniszter, Ivan Párkányi tárca nélküli miniszter, Rudolf Viest tábornok, Ivan Krno követi minőségben. Titkárok: Anton Straka szaktanácsadó, Jozef Cieker miniszteri biztos, Peregrín Fíša, a budapesti csehszlovák követség tanácsosa, Anna Hozáková írnok. (Sallai 2009, 113–114. p.)

Az október 9–13. között zajló tárgyalások magyar nyelven zajlottak, bár Kánya Kálmán mint tapasztalt diplomata a francia nyelvet javasolta. Október 9-én, az első tár-

gyalási napon elsőként az október 3-i magyar jegyzékben kért követelések⁴ teljesítésére került sor. (Gulyás 2016, 133–134. p.) Wettstein János jelezte, hogy a csehszlovák külügyminiszter ígérete szerint ezek a pontok már elfogadott tények, Jozef Tiso azonban közölte, hogy „ma itt a szlovák kormány áll, és kérdéses, vajon a magyar kormány most is fenntartja-e még a követeléseit”. (Szarka–Sallai–Fedinec 2017, 251. p.) A területi kérdéseket illetően Rudolf Viest tábornok közölte, hogy Sátoraljaújhelyt 24, Ipolyságot pedig 36 órán belül átadják.

A magyar és szlovák küldöttség október 10-én délután 14.00 órakor folytatta a megkezdett tárgyalást, melyen sor került a magyar álláspont ismertetésére a területi kérdéseket illetően: a magyar delegáció az abszolút többség szerinti magyar lakosságú területeket igényelte Csehszlovákiától. Követeléseinek alátámasztása érdekében bemutatták a Szlovákia területének nemzetiségi összetételére vonatkozó statisztikákat és térképeket az első 1780-as nemzetiségi népszéferástól kezdődően, valamint az 1880-as első népszámlálástól az 1890, 1900, 1910, 1921 és 1930-as népszámlálásokra vonatkozó adatokat. (Rónai 1993, 124. p.) A magyar delegáció az 1910. évi népszámlálási adatokat tartotta irányadónak, s erre hivatkozva kérte a magyar többségű területek visszacsatolását az anyaországhoz. Ez összesen 12 940 km²-nyi területet jelentett, 1 030 794 lakossal. Ezt a szlovák fél nem fogadta el, ők reálisabbnak vélték az 1930. évi népszámlálási adatokat.

A következő napon szakértői tanácskozásra és a delegációk tárgyalásaira is ismételten sor került. A tanácskozás elején Jozef Tiso újból felvette, hogy napolják el a tárgyalásokat, azzal az indokkal, hogy a csehszlovák küldöttségnek időre van szüksége, hogy saját szakértői bevonásával ellenjavaslatot dolgozhasson ki a magyar javaslatra. Kánya Kálmán azonban visszautasította az időhúzási taktikát, valamint kifogásolta, hogy a szlovák félnek nincsenek sem földrajzi, sem néprajzi szakértői. Végül másnapra halasztották a további tárgyalásokat. (Popély 2010, 53. p.)

Október 12-én délben kezdődött meg a magyar és csehszlovák delegáció negyedik plenáris tanácskozása. Ezen a tárgyaláson sor került az első és második csehszlovák ajánlatra is. Jozef Tiso elsőként a magyarok autonómiáját ajánlotta fel Szlovákiában és Kárpátalján, amin Kánya Kálmán teljesen felháborodott: „Ilyen kérdésekről képtelenség beszélni. Ez rossz vicc lenne.” (Szarka–Sallai–Fedinec 2017, 303. p.) A második csehszlovák ajánlat már területi jellegű volt: Csehszlovákia átengedné Magyarországnak Csallóköz területét, négy Pozsony környéki nem magyar község kivé-

4 E jegyzékben a magyar fél a következőket kérte: 1. A magyar nemzetiségű politikai foglyok szabadon bocsátását, 2. a magyar nemzetiségű katonák leszerelését és hazabocsátását a csehszlovák hadseregéből, 3. vegyes vezetőségű (csehszlovák és magyar) rendfenntartó osztagok felállítását az élet és vagyonvédelem biztosítására a vegyes lakosságú területeken, 4. a területátadás szimbolikus jeleként a csehszlovák kormány adjon át két–három várost, melyet a magyar csapatok megszállhatnak. Ezek: Komárom, Párkányána, Ipolyság, Sátoraljaújhely, Csap vagy Beregszász városa. (Sallai 2002, 79. p.)

telével, valamint azzal a feltétellel, hogy Komáromot szabad kikötővé nyilvánítják. Ez az ajánlat kb. 1800 km² nagyságú területet foglalt magába, 121 000 lakossal (közülük 117 000 fő magyar). (Gulyás 2016, 141. p.) A magyar delegáció ezt a javaslatot sem fogadta el, valamint Teleki Pál rámutatott arra, hogy ez a javaslat még az 1930-as népszámlálási adatok alapján is a magyarlakta területeknek csak a töredéke volna. Erre Tiso lakosságcserét ajánlott fel, vagyis hogy a Csallóköz visszacsatolását követően a még Szlovákiában maradó magyarokat áttelepítenék Magyarországra, cserébe a magyarországi szlovákokért. Ez azonban elképzelhetetlen volt, így ezzel a javaslattal nem is foglalkoztak a tárgyalás során. (Popély 2010, 54–55. p.)

Az október 13-án reggel 9.00 órakor kezdődő ötödik plenáris ülésen sor került a harmadik csehszlovák ajánlatra, és annak megvitatására. Ez az ajánlat – Csallóközön kívül – több egymással nem összefüggő területre átadását jelentette volna (5405 km²-t, 349 000 lakossal, melyből 342 000 volt magyar nemzetiségű). Azonban a magyar fél által igényelt városok (Pozsony, Érsekújvár, Léva, Losonc, Kassa, Ungvár, Munkács) továbbra is Csehszlovákiánál maradtak volna. Így a magyar delegáció ezt az ajánlatot sem fogadta el, s kérte a tárgyalások felfüggesztését 18.00 óráig. (Sallai 2002, 95. p.; Popély 2010, 55. p.)

Ezt követően Kánya Kálmán és Teleki Pál Budapestre utazott, ahol Imrédy Béla miniszterelnökkel folytatott megbeszélést, majd ezt követően visszatértek Komáromba. A tárgyalások a tervezett 18.00 óra helyett egyórás késéssel, 19.00 órakor folytatód-
tak, de már mindössze 10 percig tartottak, ugyanis Kánya Kálmán felolvasott egy nyilatkozatot, mely szerint a tárgyalásokat a magyar fél részéről befejezettnek tekintette: „Kapcsolatba léptünk kormányunkkal, és a magyar kormány megbízásából bejelentem, hogy a mi részünkről a mostani tárgyalást befejezettnek nyilvánítom és igényeink érvényesítését a nagyhatalmaktól fogjuk kérni.” (Szarka–Sallai–Fedinec 2017, 325. p.) A magyar kormány bejelentését Jozef Tiso a csehszlovák küldöttség nevében tudomásul vette. Ezáltal a komáromi kétoldalú magyar–csehszlovák tárgyalások 1938. október 13-án 19.10 órakor eredménytelenül végződtek.

A fentiekben röviden összefoglaltuk a komáromi tárgyalások menetét. A következőkben azt próbáljuk meg felvázolni, hogy a korabeli sajtó mennyire követte az eseményeket, illetve milyen módon számolt be azokról az olvasók számára. Mivel az eseményekben mind a magyar, mind a szlovák fél érdekelt volt, így mindkét ország napilapjai közül választottunk az összehasonlítás érdekében. A Magyarországon megjelenő napilapok közül a *Budapesti Hírlap*, a *Kis Újság*, a *Magyar Nemzet*, a *Népszava* és a *Pesti Hírlap* tudósításai, a szlovák nyelvű sajtó közül a *Slovák*, a *Robotnícke noviny*, a *Slovenský deník* és a *Slovenský hlas* című napilapok cikkei kerültek megvizsgálásra. E sajtótermékek közül a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Hírlap* próbált a pártpolitikától távol maradni, míg a *Kis Újság*, a *Magyar Nemzet* és a *Népszava* politikai napilapként működött. A *Budapesti Hírlap* konzervatív sajtóorgánium volt, s a következőképpen határozta meg önmagát: „A Budapesti Hírlapnak soha semmi körülmények között se kormánylapnak, se pártlapnak nem szabad lennie. Az egész magyar közönség lapja legyen, független nemzeti irányú, jel-

szava: «a magyarságért!»⁵ A *Magyar Nemzet* jobboldali, a náci befolyást ellenzők lapja volt. A *Népszava* baloldali politikai napilap, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi közlönyeként funkcionált, a *Kis Újság* független politikai napilapként határozta meg önmagát, azonban a Kisgazdapárt orgánuma volt. A *Slovák* a Hlinka Szlovák Néppártjának központi lapjaként, a *Robotnícke noviny* a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt lapjaként, a *Slovenský hlas* független napilapként jelent meg, a *Slovenský deník* pedig a Szlovák Nemzeti Tanács orgánumaként működött. Mivel a komáromi tárgyalások során a felvidéki magyarság volt az érintett, így a vizsgált sajtótermékek közül nem hagyható ki a Csehszlovákiában megjelenő legjelentősebb magyar nyelvű napilap, a *Prágai Magyar Hírlap* sem, amely az Egyesült Magyar Párt központi napilapja volt.

A magyar és csehszlovák felet kétoldalú tárgyalásokra kötelező müncheni egyezményről mind a vizsgált magyarországi napilapok, mind a szlovák sajtó beszámolt. A *Budapesti Hírlap* címdalán közölte a müncheni határozatot, szalagcímként kiemelve a felvidéki magyarságot is érintő rendelkezést: „három hónap határidő a magyar és lengyel kormánnyal való megegyezésre – Ha a rendezés nem sikerül, a kérdés újabb négyhatalmi értekezlet elé kerül.”⁶ A *Kis Újság* megfellebbezhetetlen döntésként nyilatkozott a müncheni egyezményről, valamint sorsdöntő tanácskozásként utalt a négyhatalmi konferenciára.⁷ A vizsgált szlovák napilapok közül mind a négy címdalán foglalkozott a müncheni konferencia eseményeivel. A legrészletesebb tájékoztatást a *Slovák* című lap adta, s hangsúlyozta, hogy az egész világ a béke megőrzését szeretné: „a béke iránti vágy soha nem volt olyan hatalmas, mint most, mikor ez a véres kard hajszálvékonyan függ az emberiség feje felett. Hogyha Münchenben nem születik döntés, a háború elkerülhetetlen.”⁸ A *Prágai Magyar Hírlap* szintén a címdalán adott hírt a konferencia kezdetéről, azonban több információt szentelt az előzmények ismertetésének.⁹ A szlovák sajtó közül a *Robotnícke noviny* közölte a müncheni döntés szövegét *Osem bodov dohody štyroch veľmocí a štyri dodatkové vyhlásenia*¹⁰ (A négy nagyhatalom egyezményének nyolc pontja és a négy kiegészítő nyilatkozat) címmel, valamint foglalkozott a szudétanémet területek kiűrésével, és a veszteséggel is.¹¹ A veszteségekről a *Slovák* is beszámolt: „Az eddigi infor-

5 Arcanum – Digitális Tudománytár – Budapesti Hírlap 1883–1939 <https://adt.arcanum.com/hu/collection/BudapestiHirlap/>

6 *Budapesti Hírlap*, 1938. szeptember 30. Éjszakába nyúló tárgyalásokon Chamberlain, Daladier, Hitler és Mussolini megállapodtak a szudétanémet kérdés rendezésében. / Hivatalos jelentés a négyhatalmi konferencia döntéséről. 1. p.

7 *Kis Újság*, 1938. szeptember 30. Megfellebbezhetetlen a müncheni döntés! 1. p.

8 *Slovák*, 1938. szeptember 30. Dnes sa rozhoduje... 1. p.

9 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. szeptember 30. Megkezdődött a müncheni négyhatalmi konferencia. 1–2. p.

10 *Robotnícke noviny*, 1938. október 2. Mnichovský rozsudok nad Československom. Osem bodov dohody štyroch veľmocí a štyri dodatkové vyhlásenia. 2. p.

11 *Robotnícke noviny*, 1938. október 2. Ktoré územie a kedy musíme vyprázdniť? 1. p.

mációink alapján a köztársaságunk területe szeptember 30-áig 140.508 négyzetkilométer volt, s most több mint a negyedével kevesebb lett, és a lakosság száma a jelenlegi 15 millióról 11 millióra csökkent.”¹² A *Robotnícke noviny* arra is felhívta a figyelmet, hogy nemcsak a szudétanémet területek kerültek elvesztésre, hanem Magyarországgal is megkezdődtek a tárgyalások a határkorrekcióról, ezáltal Szlovákia egy részének a hozzácsatolásáról, s a szlovákiai magyarok önrendelkezéséről: „A magyar kormány... azt követeli, hogy a magyaroknak önrendelkezési joguk legyen köztársaságunkban, hasonlóan, mint a németeknek. A müncheni döntéssel a négy nyugati nagyhatalom felsorakozott magyarjaink e kérése mögé...”¹³ Érdekes, hogy a cikk szerzője az írásban a felvidéki magyar kisebbséget a mi magyarjainkként („*našich Maďarov*”) említi.

A magyar kormány s ezáltal a magyar sajtó is még a komáromi tárgyalások megkezdése előtt biztosnak vette a felvidéki magyarok visszatérését az anyaországhoz.¹⁴ A *Budapesti Hírlap* már október 8-án a másnap kezdődő komáromi tárgyalásokról és a delegáció tagjairól adott hírt,¹⁵ majd a másnapi száma *Gyertek haza* főcímmel jelent meg, melyet Hóman Bálint a felvidéki magyarokhoz szóló rádióbeszédének szövege követett: „Magyar Testvéreink, ott a Felvidéken! Tihozzátok száll ma minden gondolatunk. Várjuk, hogy veletek újra egyesülve, együtt küzdhessünk és dolgozhassunk szebb magyar jövőért, népünk boldogulásáért. [...] Gyertek haza! Hozzátok el lelkesedésteget és magyar erőteteket. Tanítsatok meg minket is túrni, szenvedni, bízni és küzdeni szent magyar célokért – magyar öntudattal.”¹⁶ A *Népszava* nemcsak a tárgyalások megindulásáról, hanem a felvidéki magyarok lelkesedéséről is hírt adott: „Egész Csallóközben, Cseh-Komáromban, valamint Magyar-Komáromban is óriási érdeklődés mellett hallgatták a pozsonyi rádió közvetítéséből gróf Esterházy és Jaross szózeit.”¹⁷

A komáromi tárgyalások első két napjáról részletes beszámolót a *Pesti Hírlap* közölt.¹⁸ A következő napon (október 12.) jelent meg Esterházy János nyilatkozata a *Budapesti Hírlapban*, aki a felvidéki magyarság álláspontját foglalta össze az események-

-
- 12 *Slovák*, 1938. október 4. Štvrtina územia a 4 miliony obyvatel'ov odpadne republiku. 3. p.
 - 13 *Robotnícke noviny*, 1938. október 4. Začne sa rokovaf aj s Maďarskom o pripojený čiasťky Slovenska k nemu. 1. p.
 - 14 *Budapesti Hírlap*, 1938. október 4. Imrédy Béla: A magyar terület visszacsatolását a müncheni tárgyalás óta eldöntött kérdésnek tekintem. 2. p.; *Kis Újság*, 1938. október 4. Bevonulunk még e héten a Felvidékre! 1. p.; *Magyar Nemzet*, 1938. október 4. „A csehszlovákiai magyar területek visszacsatolása eldöntött kérdés.” 1. p.
 - 15 *Budapesti Hírlap*, 1938. október 8. Vasárnap este hét órakor Komáromban megkezdik a magyar-cseh tárgyalását. 1. p.
 - 16 *Budapesti Hírlap*, 1938. október 9. Hóman Bálint rádióbeszéde a felvidéki magyarokhoz. 1. p.
 - 17 *Népszava*, 1938. október 8. Vasárnap este kezdődnek Komáromban a magyar-cseh tárgyalások. / Lelkesedés a magyar vidékeken. 1–2. p.
 - 18 *Pesti Hírlap*, 1938. október 11. Beszámoló a komáromi tárgyalások első két napjáról. 3. p.; Hivatalos jelentések a vasárnapi és hétfői komáromi tanácskozásokról. 1. p.

kel kapcsolatosan. „Leírhatatlan örömet és lelkesedést váltott ki bennünk a müncheni egyezmény, amely lehetővé teszi, hogy Csehszlovákiának túlnyomóan magyarul lakta területei haladéktalanul visszacsatoltassanak az anyaországhoz. A mai Csonkamagyarországon élők talán át sem tudják érezni annyira, mint mi, hogy mit jelent számunkra az, hogy visszatérhetünk Magyarországhoz, hogy végre megint urai leszünk a magunk ügyének”.¹⁹ Esterházy e nyilatkozatát a *Magyar Nemzet* is közölte.²⁰ A *Kis Újság* főcímként közölte a magyarok igényét, vagyis hogy 840 000 magyart követelünk vissza Csehszlovákiától.²¹

A komáromi tárgyalások megszakadásáért a magyar sajtó a csehszlovák felet és kormányt okolta, melyet a főcímeikkel, illetve cikkek alcímével is kifejeztek: Prága alantás taktikázása miatt megszakítottuk a komáromi tárgyalást;²² Az elfogadhatatlan cseh ellenjavaslatok miatt szakadtak meg a komáromi tárgyalások;²³ Milyen eszközökkel akadályozta meg a csehszlovák kormány a komáromi tárgyalások folytatását?²⁴

1. kép. A Budapesti Hírlap tudósítása a tárgyalások megszakadásáról²⁵

19 *Budapesti Hírlap*, 1938. október 12. Esterházy János: Mi felvidéki magyarok, akik azonnali és maradéktalan visszacsatolásunkat követeljük, tiszteletben tartjuk szlovák testvéreink önrendelkezési jogát. 3. p.

20 *Magyar Nemzet*, 1938. október 12. Esterházy János: Minden magyarnak támogatnia kell az önálló Szlovákiáért folytatott szlovák küzdelmet. 1. p.

21 *Kis Újság*, 1938. október 13. Hivatalos jelentés a szerdai tárgyalásokról. / Ellentét a magyar és cseh álláspont között. 1. p.

22 *Budapesti Hírlap*, 1938. október 14. 1. p.

23 *Népszava*, 1938. október 14. 1. p.

24 *Pesti Hírlap*, 1938. október 14. 3–4. p.

25 *Budapesti Hírlap*, 1938. október 14. 1. p.

A *Magyar Nemzet* rövid cikkben összefoglalta a tárgyalások megszakadásának okait: „A cseh delegáció összetétele már eleve olyan volt, hogy azzal eredményre jutni nem lehetett. [...] Megállapítható az is, hogy a delegációnak már kezdetben az volt a taktikája, hogy halogassa a tárgyalásokat. Mikor a magyar delegáció nyomatékosan követelte, hogy az önrendelkezési jog gyakorlati keresztülvitele az 1910-es népszámlálás alapján történjék, mert ez a Felvidéken igen fontos, a csehek azzal tértek ki, hogy nem állnak rendelkezésükre a régi népszámlálási adatok. Mikor területi kérdéseket hoztak szóba, azzal húzták a döntést, hogy nem ismerik a kérdést, utána kell nézniök, stb. Pedig nagyon is tisztában voltak mindennel. [...] Ezzel szemben Magyarország mindent elkövetett, hogy a müncheni határozatokat békésen és barátságosan hajtsa végre a két állam.”²⁶ A *Népszava* szerint a tárgyalások megszakadásának legfőbb oka, hogy „a csehek csak lényegtelen határkiigazítást ajánlottak fel”.²⁷

A magyar sajtó arról is beszámolt, hogy hogyan búcsúztatta Komárom lakossága a magyar delegációt: „Amikor a magyar delegáció tagjai rövid ötperces tanácskozás után a tárgyalást megszakítva, lejöttek, a Vármegyeház-utca sarkán, a kordonon túl álló magyar közönség áhitatosan rázendített a magyar nemzeti Himnuszra. A magyar delegáció tagjai az éneklő csoport felé fordulva, levett kalappal, mélyen megrendülve hallgatták a magyar nemzeti imádságot.”²⁸

A felvidéki magyar sajtó is figyelemmel követte a tárgyalások eseményeit. A komáromi tárgyalások kezdetére a *Prágai Magyar Hírlap* már a szalagcímében felhívta a figyelmet *Vasárnap tárgyalnak Komáromban a magyar területek visszacsatolásáról*. „Sorsdöntő pillanathoz érkezett a húsz év óta Csehszlovákiában élő magyarság: vasárnap este hét órakor kezdődnek meg a tárgyalások Komáromban a magyarlakta területek Magyarországhoz való csatolásáról.”²⁹ A tárgyalások eseményét pontosan nyomon követte, s rövid jelentésekben tájékoztatta a felvidéki magyarságot a komáromi tárgyalások menetéről, két város (Ipolyság és Sátoraljaújhely) visszakerüléséről az anyaországhoz, a magyar és csehszlovák delegáció tárgyalásairól,³⁰ a szakértői delegáció üléséről, a magyar csapatok bevonulásáról Ipolyságra,³¹ a csehszlovák ellenjavaslatok

26 *Magyar Nemzet*, 1938. október 14. A tárgyalások megszakításának okai. 2. p.

27 *Népszava*, 1938. október 14. Miért szakadtak meg a komáromi tárgyalások? 7. p.

28 *Magyar Nemzet*, 1938. október 14. A komáromiak a Himnusszal és Horthy éltetésével búcsúztak a magyar delegátusoktól. 4. p.; *Kis Újság*, 1938. október 15. Megszállt komáromi magyarok könnyes bucsuja a Himnusszal a küldöttségünk tagjaitól. 2. p.

29 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 9. 1–2. p.

30 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 11. Az első hivatalos jelentés. 2. p.

31 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 12. A magyar csapatok bevonultak Ipolyságra. Magyar katonaság szállta meg a sátoraljaújhelyi kisállomást is. 3. p.

vitájáról.³² Viszont a tárgyalások megszakadásáról viszonylag későn számolt be, csak az október 15-i számában foglalkozott a témával.³³

Ami a szlovák sajtót illeti, a tárgyalások megkezdéséről a *Robotnícke noviny* a címlapon számolt be egy rövid cikkben: „A kormány döntött a küldöttségről, amelyet megbíztak a tárgyalások vezetésével, a Magyarországgal való határkiigazítás során. A delegáció vezetője Szlovákia közigazgatási minisztere, dr. Jozef Tiso. A kormány egyúttal döntött a tárgyalások alapvető irányelvéről is, melyek október 9-én, vasárnap kezdődnek.”³⁴

A tárgyalások megkezdéséről a *Slovák* is tájékoztatta Szlovákia lakosságát,³⁵ valamint a *Slovenský hlas* című független napilap is, kiemelve, hogy a találkozóra Komáromban kerül sor, emellett megemlítette a szlovák küldöttség legfőbb tagjait (dr. Jozef Tiso, Ferdinand Ďurčanský, Ivan Párkányi, Rudolf Viest tábornok, dr. Ivan Krno, Anton Straka, és dr. Jozef Cieker). A magyar küldöttségi tagok közül csak Kánya Kálmánt és gróf Teleki Pált említette meg.³⁶ Ezt követően a tárgyalások eseményeivel nemigen foglalkozott a szlovák sajtó, csak egy-két rövid cikket szenteltek a témának. A legkorábban a *Robotnícke noviny*³⁷ és a *Slovák*³⁸ közölt információkat a sátoraljújhegyi vasút és Ipolyság városának átadásáról. E két újságcikk szinte teljes mértékben azonos szöveggel jelent meg. A tárgyalások menetéről szintén a *Slovák* közölt összefoglalót: „Az október 10-i hivatalos komáromi jelentés szerint a szlovák és a magyar küldöttség délután 2 órakor ült a tárgyalóasztalhoz. Ezen a megbeszélésen – mint ismert – a magyar kormány javaslatáról tárgyaltak, amely sajátosan képzelte el a határkérdés megoldását Szlovákiával. Természetes dolog, hogy a megoldás alapjául nem szolgálhatnak elavult statisztikák, hanem csak újabbak – szlovák statisztikák –, ezért a szlovák küldöttség ebben az irányban kidolgozott javaslatokat terjesztett elő. [...] Hogyha az összes kérdést sikerülne megoldani, akkor a magyar–szlovák baráti együttműködés szelleme uralkodhatna, amely garantálná a két nemzet békés egymás mellett élését.”³⁹

A komáromi tárgyalások megszakadásáról a legkorábban (másnap, október 14-én) a *Slovenský hlas* tájékoztatt, vezető hírként az újság címlapján: „Csütörtök este 19.20 órakor a magyar külügyminiszter, Kánya bejelentette, hogy megszakítja a további

32 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 14. A csehszlovák ellenjavaslatok vitája Komáromban. 1. p.

33 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 15. Magyarország a nagyhatalmakhoz fordul. 1. p.

34 *Robotnícke noviny*, 1938. október 9. Vyjednávanie s Maďarskom začne sa v nedeľu. 1. p.

35 *Slovák*, 1938. október 9. V nedeľu sa začnú rokovania medzi Slovenskom a Maďarskom. 3. p.

36 *Slovenský hlas*, 1938. október 9. Rokovanie s Maďarskom. Obe delegácie sa stretnú v Komárne. 3. p.

37 *Robotnícke noviny*, 1938. október 11. Stanica Slov. Nového Mesta a Šahy Maďarsku. 1. p.

38 *Slovák*, 1938. október 11. Vyjednávanie s Maďarskom pokračuje. 1. p.

39 *Slovák*, 1938. október 12. Za pozornosti svetovej verejnej mienky rokuje s v Komárne o revízií hraníc. 1. p.

tárgyalásokat a maga részéről, mivel az előterjesztett csehszlovák feltételekről tovább nem lehet tárgyalni. Ezt jegyzékben átadta dr. Tisónak is, azzal a kiegészítéssel, hogy Magyarország a vitatott szlovák–magyar kérdésekben a nagyhatalmakhoz fordul.⁴⁰ Október 15-én a tárgyalások megszakadását rövid cikkben a *Slovenský deník*⁴¹ és a *Robotnícke noviny*⁴² is bejelentette.

2. kép. A Slovenský hlas tudósítása a komáromi tárgyalások megszakadásáról⁴³

Össességében elmondható, hogy a magyarországi lapok napról napra tájékoztatták az olvasókat a tárgyalások folyamatáról. A *Prágai Magyar Hírlap* is rendszeresen közölte a komáromi tárgyalások eseményeit, ám előfordult, hogy egy-két nap késéssel adott hírt bizonyos eseményekről (mint például a tárgyalások megszakadásáról csak az október 15-i számában számolt be). A vizsgált szlovák napilapok közül a tárgyalások megkezdéséről rövidebb írásokban mindegyik beszámolt, ezt követően többnyire csak rövid összefoglalókat közöltek. Az eseményekről hosszabban elsőként a *Slovenský hlas* közölt információkat az október 11-i számában. A tárgyalások megszakadására legkorábban szintén a *Slovenský hlas* reagált.

40 *Slovenský hlas*, 1938. október 14. Maďari prerušili rokovanie. 1. p.

41 *Slovenský deník*, 1938. október 15. Maďarsko prerušilo v Komárne vyjednávanie. 1. p.

42 *Robotnícke noviny*, 1938. október 15. Vyjednávanie v Komárne stroskalo. 1. p.

43 *Slovenský hlas*, 1938. október 14. 1. p.

4. Az első bécsi döntés és korabeli sajtója

A komáromi tárgyalások sikertelensége után a magyar területi követelések, s ezáltal a magyar–szlovák határszakasz kérdése a nemzetközi diplomácia részévé vált. A tárgyalásokat követő napokban szinte egymást váltották a magyar, a csehszlovák és a szlovák delegációk Németországban. (Bővebben lásd: Sallai 2002, 104–105., 108–109. p.; Gulyás 2016, 144–150. p.)

A komáromi tárgyalásokon kívüli negyedik csehszlovák ajánlatra 1938. október 22-én került sor. Ez a javaslat már többnyire követte az etnikai vonalat, ám Pozsonyt, Nyitrát, Kassát, Munkácsot és Ungvárt a Cseh–szlovák Köztársaságnál hagyta volna. A javaslat szerint Csehszlovákia hajlandó lett volna 11 305 km²-nyi területet átadni Magyarországnak, 740 000 lakossal, melyből 680 000 magyar nemzetiségű volt. Ennek ellenére ezt az ajánlatot Magyarország elutasította, mert Kassa, Munkács és Ungvár Cseh-Szlovákiánál maradt volna. (Sallai 2002, 114. p.; Gulyás 2016, 150. p.) Mivel az ezt követő jegyzékváltások sem hoztak eredményt, ezért a két ország felkérte Németországot és Olaszországot, hogy döntsenek a köztük levő vitás kérdésben, emellett kijelentették, hogy a döntés eredményét mindkét ország magára nézve kötelezőként elfogadja. Erről a legjelentősebb korabeli szlovákiai napilap, a *Slovák* is nyilatkozott: „A Magyarországgal folytatott határvíta az utolsó szakaszába került. Mivel Magyarország minden, a kérdés megoldására irányuló javaslatot visszautasított, és a nagyhatalmak döntését kérte, nem volt rá okunk, hogy kormányunk ezt a magyarországi javaslatot visszautasítsa. [...] Jelenleg Magyarország nincs olyan helyzetben, hogy ő határozhatná meg a feltételeket. Nincs más lehetősége, mint a nagyhatalmak diktátumát elfogadni, vagy önszántából megegyezik Szlovákiával. [...] Mivel a magyarok nem hajlottak az egységre, ezért kormányunk az összes javaslatukat és ultimátumokat visszautasítja, főleg amely a népszavazást kérte az ún. történelmi országrészből.”⁴⁴

Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter október 29-én arra kérte Kánya Kálmánt, hogy küldjön a számára egy magyar szakértői csapatot, amely felkészíti őt a tárgyalásokra. Ciano mindezt a németek előtt titokban tartotta. A két szakértőből (Rónai András és Kardos Béla) s egy külügyminisztériumi tisztviselőből (Újváry Elemér) álló küldöttség másnap érkezett meg Rómába, ahol többórás megbeszélés keretén belül a magyar szakértők az olasz külügyminisztert és titkárát (Cesaro) felkészítették a magyar–szlovák nyelvhatár minden kérdésköréről. Rónai szerint „Ciano kitűnő ismerője lett a magyar–szlovák nyelvhatárnak, Magyarország és a Felvidék földrajzának, közállapotainak, felülmúlta nemcsak német kollégáját, hanem annak szakértőit is. Dátumokat, adatokat fejből citált, ismerte azok magyar és cseh forrásait, olyan részletességgel

44 *Slovák*, 1938. október 29. Plebiscií nebude. Zbytočné snahy Maďarov – Veľmoci rozhodujú. 1. p.

ismerte a politikai és a nyelvhatár vonalát, hogy a leginkább vitatott területeket fejből le tudta rajzolni”. (Rónai 1993, 113–117. p.)

1938. november 2-án Bécsben, a Belvedere palotában megvalósult a döntőbíráskodás. A tárgyalásokat Joachim von Ribbentrop birodalmi külügyminiszter mint házigazda nyitotta meg, üdvözölte a jelen levő delegációkat, valamint ismertette a tárgyalás célját: „A mi feladatunk ma az, hogy néprajzi alapon állapítsuk meg a végleges határvonalat Magyarország és Csehszlovákia között, és megoldást találjunk az ezzel kapcsolatos kérdésekre.” (Sallai 2002, 226. p.) Ezután a magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán szólalt fel: köszönetet mondott a magyar kormány nevében, majd összefoglalta a magyar álláspontot, valamint ismertette a döntéshez vezető utat. Ezt követően a csehszlovák külügyminiszter, František Chvalkovský kapott szót, aki szintén megköszönte az üdvözlést, majd átadta a szót Ivan Krno követnek, aki szintén összefoglalta a bécsi döntőbíráskodáshoz vezető utat, kiemelve, hogy a komáromi tárgyalások során a magyar fél olyan javaslatot terjesztett elő, amelyet Csehszlovákia nem tudott elfogadni. (Gulyás 2016, 155–156. p.)

Az ünnepélyes ebédet követően Ribbentrop és Ciano a munkatársaikkal együtt egy külön helyiségbe vonultak, ahol megállapították a végleges határvonalat Magyarország és Cseh–Szlovákia között. Este a záróülésen kihirdették a meghúzott határvonalat, s mindkét fél megkapta a döntést: egy 1:750 000 léptékű térképen vastag zöld vonallal volt kijelölve az új határ a két ország között. Ez a határvonal nagyjából azonos volt az etnikai-nyelvi határral, azonban több község végleges hovatartozását a helyszínen kellett megállapítani, mivel a térképen levő vonal a méretarány miatt 750 méteres sávot jelentett a valóságban. (Sallai 2002, 146. p.) A döntés értelmében Magyarország 11 927 km² nagyságú területet kapott vissza Cseh-Szlovákiától, melyen több mint egymillió lakos élt. Az 1938-as decemberi összeírás alapján a visszatért terület lakosságának 84,4%-a vallotta magát magyarnak. A vitatott városok közül Szlovákiában maradt Pozsony és Nyitra, Magyarország pedig olyan városokat kapott vissza, mint például Somorja, Dunaszerdahely, Galánta, Vágsellye, Komárom, Ógyalla, Érsekújvár, Párkány, Léva, Füle, Losonc, Rimaszombat, Tornalja, Rozsnyó, Kassa, Királyhelmece, Ungvár, Munkács és Beregszász.

A szlovák autonóm kormány, valamint 1939. március 14-ét követően a Szlovák Köztársaság is elutasította a bécsi döntést, és fő céljának a Magyarországhoz csatolt területek visszaszerzését tekintette, ezáltal szlovák részről is megjelent a revízió gondolata. Magyarország szempontjából az első bécsi döntés az első megvalósult revíziós siker volt. A magyar honvédség alakulatai november 5. és 11. között több szakaszban vették birtokba a visszacsatolt területeket. Két bevonuláson Horthy Miklós kormányzó is részt vett: november 6-án Komáromba vonult be fehér lovon, november 11-én pedig Kassára. A Csallóközt a II., az Ipoly folyó térségét az I. hadtest, Rozsnyó és Kassa környékét a VII., a kárpátaljai részeket, Munkács és Ungvár környékét pedig a VI. hadtest vette birtokba. (Babucs 2018, 70. p.)

A magyar honvédség alakulatai először a Duna csallóközi szakaszán, Medvénél lépték át a trianoni országhatárt. Az egyes területek átvétele előre meghatározott azo-

nos forgatókönyv alapján történt: egy-két órával a magyar csapatok megérkezése előtt a kivonuló csehszlovák katonákat a lakosság még csak az ablakok mögül leste, majd miután az utolsó csehszlovák katona is elhagyta az adott települést, a lakosság kivonult az utcára, s megkezdődött a honvédség fogadtatásának előkészítése. A megérkező honvédeket a legtöbb helyen díszkapu alatt fogadták a település vezetői, majd egy kis ünnepi műsor (szavalatok, ünnepi beszédek) után továbbvonultak. A helyi lakosság lelkesedése hatalmas volt, virágcsokrokkal, könnyek között fogadták a bevonuló honvédeket, valamint az elhangzó beszédek is érzelmekkel és meghatottsággal voltak telítve. (Simon 2014, 40–41. p.) Az első bécsi döntés eredményeként a felvidéki magyarság nagy része hat évre visszatérhetett az anyaországhoz, a második világháborút követően azonban újra a csehszlovák idők jöttek el, amelyek az itt élő magyarság számára a lehető legnehezebb éveket jelentették.

Hogyan jelent meg mindez a sajtóban?

Magától értendő módon, Magyarországon a lakosság és a sajtó is izgatottan várta a döntést. A *Budapesti Hírlap* már november 2-án a bécsi döntés lázában égett, s bizakodóan várta az eredményét. A döntés eredményére vonatkozóan Kánya Kálmán magyar külügyminiszter is bizakodóan nyilatkozott: „A magyar nemzet a legnagyobb bizalommal néz a döntőbírák működése elé. Főleg nekik köszönhető, hogy a Münchenben megállapított háromhónapi határidőt, amelyet a nagyhatalmak a magyar–cseh-szlovák tárgyalások lefolytatására megállapítottak, ténylegesen egy hónapra sikerült lerövidíteni.”⁴⁵

A *Budapesti Hírlap* tudósítása alapján örömmámorban úszott Budapest és az ország, s címoldalán közölte a nagy hírt, mely szerint 12 ezer km² és egymillió lakos tér vissza az anyaországhoz. „A magyar történelem új örömnép dátumával gazdagodott: 1938. november hó 2-án lángoltak magasba a magyar lelkek örömtüzei, köszönteni húsz évi szenvedés után visszatérő egymillió testvért és tizenkétezer négyzetkilométernyi ősi magyar földet. Az örömnep, mámoros lelkesedésnek lángja megvilágítja Komáromot, Érsekújvárt, Lévát, Losoncot, Rozsnyót, Rimaszombatot, Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt és Kassát, nagy Rákóczi Ferenc pihenő helyét.”⁴⁶

A *Kis Újság – Újra a miénk* címmel sorolta fel a Magyarországhoz visszacsatolt városokat: Kassa, Komárom, Losonc, Léva, Rimaszombat, Érsekújvár, Beregszász, Munkács, Ungvár, Rozsnyó, Párkányána, Galánta, Gúta stb.⁴⁷ A *Népszava* november 3-án *Egymilliószázezer lakosú terület kapunk vissza* főcímmel jelent meg,⁴⁸ a *Pesti Hírlap* pedig *Ünnep!* címszóval és a bécsi döntés határozatával a címoldalán jelent meg.

45 *Budapesti Hírlap*, 1938. november 2. Kánya Kálmán külügyminiszter nyilatkozata elutazása előtt. 2. p.

46 *Budapesti Hírlap*, 1938. november 3. Tizenkétezer négyzetkilométeren egymillió lélek tér vissza az anyaországhoz. 1. p.

47 *Kis Újság*, 1938. november 3. Újra a miénk. 1. p.

48 *Népszava*, 1938. november 3. Egymilliószázezer lakosú területet kapunk vissza. 1. p.

„Ünnep van, magyar ünnep, mert amiről annyit beszéltünk és rajongtunk, amire mindannyian kétségbeesetten vágyakoztunk, aminek teljesülésében mégis oly kevesen mertünk hinni, az valóság lett: megnyílt a trianoni kripta, ahová húsz évvel ezelőtt eleven testtel temették a nemzetet. [...] Meghatott szeretettel öleljük magunkhoz hazatért testvéreinket, a Felvidék magyar népét. Köszönjük nekik, hogy mindvégig hívek, bátrak és áldozatkészek maradtak, köszönjük, hogy fényt árasztottak a magyar névre, midőn férfias méltósággal viselték sanyarú sorsukat. Ez tulajdonképpen az ő győzelmük!”⁴⁹ A *Magyar Nemzet* szintén a címdoldalán főcímében kiemelte, hogy bár az egész magyarlakta Felvidék visszatért, Pozsonyt, Nyitrát és Nagyszőllyöst nem kapta vissza Magyarország.⁵⁰ Ezt követően közölte magának a bécsi döntésnek a szövegét, s a *Budapesti Hírlaphoz* hasonlóan az új határ pontos leírását.⁵¹

3. kép. A Budapesti Hírlap címdoldala a bécsi döntés másnapján⁵²

49 *Pesti Hírlap*, 1938. november 3. Ünnep! 1. p.

50 *Magyar Nemzet*, 1938. november 3. Az egész magyarlakta Felvidéket visszakapjuk Pozsony, Nyitra és Nagyszőllyös kivételével. 1. p.

51 *Magyar Nemzet*, 1938. november 3. Merre húzódik az új határ? 2. p.

52 *Budapesti Hírlap*, 1938. november 3. 1. p.

4. kép. A Magyar Nemzet híradása november 3-án⁵³

A magyar honvédek bevonulásáról a visszacsatolt területekre az összes lap beszámolt, figyelemmel követték az eseményeket és a felvidéki magyarság örömteli hangulatát. A legrészletesebb tájékoztatást a *Budapesti Hírlap* adta, amely beszámolt arról is, hogy a Budapesten ünneplő tömeg hogyan fogadta a visszaérkező Kánya Kálmánt és Teleki Pált,⁵⁴ valamint a magyarországi városok örömteli hangulatáról is tájékoztatott.⁵⁵ A november 8-án megjelenő számában a címlapon foglalkozott a kormányzó, Horthy Miklós komáromi bevonulásával, valamint a város „mámoros ünnepnapjával”.⁵⁶

A *Prágai Magyar Hírlap* október 30-án megjelenő számában a címlapon közölte a várható döntést a magyar–csehszlovák határ kérdésében,⁵⁷ azonban a várható vissza-

53 *Magyar Nemzet*, 1938. november 3. 1. p.

54 *Budapesti Hírlap*, 1938. november 4. Tízezrek ünnepelték a Budapestre érkező Kánya Kálmánt és Teleki Pál Grófot. 5. p.

55 *Budapesti Hírlap*, 1938. november 4. Budapest és az ország lelkesen ünnepli a magyarlakta Felvidék visszacsatolását. 7. p.; *Budapesti Hírlap*, 1938. november 5. Mámoros lelkesedéssel ünnepel az ország. 6. p.

56 *Budapesti Hírlap*, 1938. november 8. Komárom mámoros ünnepnapja. 1. p.

57 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 30. Olaszország és Németország hamarosan dönt a magyar-csehszlovák határkérdésben. 1. p.

csatolás örömről nem esett szó. A tárgyalásokról két nappal később és csak röviden számolt be: „Savoyai Jenő herceg híres kastélyában, a bécsi Belvedere-palotában szerdán délelőtt tizenegy órakor összegyűlt a négy külügyminiszter – Ribbentrop német, Ciano olasz, Kánya magyar és Chvalkovsky csehszlovák, – hogy megkezdje a magyar-csehszlovák határ kiszabására vonatkozó döntőbíróági tárgyalásokat. A délelőtti ülésen főleg a magyar és a csehszlovák delegáció vázolta álláspontját és sorakoztatta föl érveit. A délelőtti ülés körülbelül 14 óráig tartott, amikor a német delegáció ünnepi reggelit adott a delegátusok tiszteletére. A tulajdonképpeni döntőbíróági konferencia, amelyen Ribbentrop és Ciano vesz részt, délután 16 órakor kezdődött és 18 óráig tartott. Ekkor hirdették ki a döntőbíróági ítéletet is.”⁵⁸

Magáról az első bécsi döntés eredményéről csak november 4-én tudósított a címoldalon, ám nem visszatérésként, valamint a felvidéki magyarságot ért örömként, hanem Magyarország gyarapodásaként nyilatkozott az eseményről, mint nagy történelmi pillanatról, valamint még a visszafogott magatartásra hívta fel a figyelmet: „Eljött végre a nagy történelmi pillanat: a bécsi döntőbíróóság kimondta ítéletét, amely a dunai térben két nemzet húsz esztendő óta tartott nagy vitáját nyugvópontra juttatja. A trianoni cseh-szlovák-magyar határt a nemzetiségi elv alapján megvont bécsi néphatár váltja föl. A csehszlovákiai magyarság legnagyobb része egy államban egyesülhet az anyanemzettel. [...] Nincs a világon ember, akit ez a történelmi tény közelebről érintene, mint minket, eddigi cseh-szlovákiai magyarokat, nincs a világon nép, amely közvetlenebbül és mélyebben élné át ennek a világeseménynek minden izzó részletét és izzó mozzanatát, mint éppen az eddigi kisebbségi magyarság. De e helyen még hangfogót kell tennünk érzelmeinkre, visszaparancsoljuk a szívünkéből fölbuggyanó forró szavakat.”⁵⁹ Emellett figyelmet szentelt Cseh-Szlovákia veszteségének és álláspontjának is.⁶⁰

A *Prágai Magyar Hírlap* november 5-i száma egyben az utolsó kiadása is volt a lapnak, így a főszerkesztő Forgách Géza a címoldalon búcsúzott el az olvasóktól.⁶¹ A lap folytatásaként már Budapesten megjelenő *Felvidéki Magyar Hírlap* átvette a magyarországi lapok hangulatát a visszacsatolást illetően. Az első, november 6-án megjelenő lapszáma Horthy Miklós kormányzó kiáltványával⁶² és Imrédy Béla miniszterelnök üzenetével a címoldalon

58 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. november 3. A Döntés napja. Döntőbíróági tárgyalások a Bécsi Belvedere palotában. 1. p.

59 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. november 4. Magyarország gyarapodása: 12.700 négyzetkilométer, több mint egymillió ember. 1. p.

60 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. november 4. A csehszlovák álláspont. 1. p.

61 „A *Prágai Magyar Hírlap* nemzeti hivatása volt, hogy a szlovákiai és kárpátjai magyarság életjogainak bátor szószólója s rendíthetetlen élharcosa legyen. S most, amikor ennek a magyarságnak túlnyomó többsége elérte végső kisebbségi célját, az anyanemzet kebelébe való visszatérést, a *Prágai Magyar Hírlap* diadalmasan állapíthatja meg: betöltötte hivatását.” *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. november 5. Bucsú a hazatérő és ittmaradó Olvasóktól. 1. p.

62 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 6. A kormányzó kiáltványa a Felvidék felszabadult népéhez. 1. p.

jelent meg: „Felvidéki magyar Testvéreink! Ránk köszöntöttek a visszatérés, az egyesülés nagy napjai. Menetelnek Horthy Miklós katonái és e napok mindegyikén ezer és ezer testvért ölelünk újra szívére. Ezekben a felejthetetlen napokban a magyar szellemnek új harcosa indul útjára, a Felvidéki Magyar Hírlap, a Ti lapotok és egyben valamennyiünké. Ennek a lapnak a hasábjairól köszöntelek Benneteket, igaz, hűséges magyar szívvel.”⁶³

A november 8-án megjelenő számában a címlapon foglalkozott a kormányzó, Horthy Miklós komáromi bevonulásával, valamint a város „mámoros ünnepnapjával”.⁶⁴ Közölte a kormányzó felvidéki magyarokhoz intézett szavait is: „Nehéz szavakba foglalni ezt az érzést, amely eltölt ebben a történelmi pillanatban. Hús súlyos esztendő után először lépek seregünk élén a Felvidék felszabadult földjére. Hozom hazatérő testvéreinknek az egész magyarság szeretetét. Köszöntöm Komáromot, ezt a magyar emlékektől megszentelt várost, amelynek falai az ellenséggel dacoló Klapka honvédeknek hagyományait őrzik. Az idegen uralom nehéz idejében kemény magyarnak lenni becsület dolga. Komárom kitartott magyar becsületében és ma az ősi Szent András-templom tornyán újra a mi zászlónk leng.”⁶⁵

A *Felvidéki Magyar Hírlap* ezt követően is beszámolt az egyes felvidéki városok, települések felszabadulásáról és örömről: *Fülek újra a miénk!*⁶⁶ *Losonc, Léva és Rimaszombat felszabadulása*,⁶⁷ *Diadalmas bevonulás Ungvárra*.⁶⁸ A komáromi bevonuláshoz hasonlóan a Kassán zajló záróünnepségről, valamint Horthy Miklós Kassa városába történő bevonulásáról is tudósított *Egetverő lelkesedéssel fogadta a felszabadult Kassa Horthy Miklós kormányzót* címmel.⁶⁹

A magyar nyelvű lapokkal szemben a szlovák sajtó negatívan nyilatkozott az első bécsi döntésről. A döntés eredményéről legkorábban a *Slovenský hlas* című független napilap adott hírt a címloldalán,⁷⁰ ahol közölte az első bécsi döntés szövegét is. Ugyanezen a napon (november 3-án) a *Slovenský deník* szintén címlapon közölte a hírt, mely városok kerülnek át Magyarországhoz.⁷¹ A *Robotnícke noviny* című lap *Negyedét elveszítjük Szlovákiának* főcímmel jelent meg november 4-én, valamint felsorolta azon városokat, amelyek Magyarországhoz kerültek (Nagysurány, Érsekújvár, Verebély, Léva,

63 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 6. Imrédy Béla miniszterelnök üzeni. 1. p.

64 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 8. Komárom mámoros ünnepnapja. 1. p.

65 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 8. Horthy Miklós beszél. 2. p.

66 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 10. Szerdán Beregszászra és Fülekre vonultak be a honvédek 1. p.

67 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 11. Losonc, Léva és Rimaszombat felszabadulása. Száztagú cigányzenekar húzta Rimaszombat főterén a Rákóczi-indulót. 1. p.

68 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 11. Diadalmas bevonulás Ungvárra. Magyarok és ruszinok együtt ünnepelték a felszabadító honvédcsoportokat. 2. p.

69 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. november 12. 1. p.

70 *Slovenský hlas*, 1938. november 3. Rozhodnutie padlo. 1. p.

71 *Slovenský deník*, 1938. november 3. Rozhodnuté! 1. p.

Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Munkács és Beregszász), s az új határvonalat is leírta.⁷² Emellett külön kiemelte Kassa városának elvesztését: „Ez nagy csapás, hisz elég tudatosítanunk, hogy Kelet-Szlovákia metropoliszát, Štefánik technikumának városát, Kassát veszítjük el.”⁷³

5. kép. A Slovenský deník híradása az elvesztett városokról a bécsi döntés másnapján⁷⁴

A *Slovák* című napilap térképen mutatta be az új szlovák–magyar határt, valamint arról a nagy csapásról adott hírt, mely Szlovákiát érte a döntés által.⁷⁵ Emellett címodalán közölte Jozef Tiso november 2-án 23 óraker elhangzott rádióbeszédét, melyet a szlovák nemzethez intézett: „Népünk, nem saját hibájából, de áldozattá vált az igazságtalanságnak. A tudunk nélkül, ellenünk döntöttek. A német-olasz döntőbíróóság nem az etnikai helyzet alapján hozta meg a döntést. Így nem tudunk mit tenni, csak fejet hajtani és dolgozni.”⁷⁶ Hasonlóan értékelte döntés eredményét a *Robotnícke noviny* is: „Az európai békéhez való áldozat meghozására, illetve saját lakosságának a kielégítése végett Szlovákia is fel volt készülve, hogy lemond azokról a vidékekről, melyek bár a szlovák élet fejlesztése szempontjából nagyon értékesek, de ahol többségében magyarok laktak. Azonban a bécsi döntés tovább ment, és néhány nap alatt Szlovákia negyedével lett kisebb.”⁷⁷

72 *Robotnícke noviny*, 1938. november 4. Strácame asi štvrtinu Slovenska. 1. p.
 73 Uo. Po viedenskom výroku. 1. p.
 74 *Slovenský deník*, 1938. november 3. 1. p.
 75 *Slovák*, 1938. november 4. Rana, ktorú Slovensko dostala, je veľká. 3. p.
 76 *Slovák*, 1938. november 4. Niet príčiny k malomyselnosti! 1. p.
 77 *Robotnícke noviny*, 1938. november 4. Po viedenskom výroku. 1. p.

6. kép. A Szlovák címoldala Szlovákia térképével a bécsi döntést követően⁷⁸

Összegzőként elmondható, hogy a magyarországi lapok alapos, részletekre kiterjedő beszámolókat (híreket) közöltek a bécsi döntést követő területátadásokról is. A magyar sajtó hasábjain visszatérésről, felszabadulásról, örömről és meghatódottságról olvashatunk, míg a szlovák lapok megszállásról és veszteségről adtak hírt. A *Budapesti Hírlap* november 3–12. között több mint 120 hosszabb-rövidebb cikkben számolt be a visszacsatolás örömről, a Magyarország városaiban folyó ünnepségekről, Horthy Miklós bevonulásáról a két felvidéki városba.

A szlovák napilapok közül a *Slovenský hlas* és a *Slovenský deník* a bécsi döntés másnapján tájékoztatta az olvasóit a területek (ezáltal a jelentősebb dél-szlovákiai városok) elvesztéséről. Ezt követően az egyes területek, települések átadásáról röviden, leginkább felsorolás szintjén tudósítottak. A felvidéki magyarság örömről azonban nem igazán olvashatunk, kivéve a *Robotnícke noviny* című lapot, amely november 11-i számában rövid összefoglalóban hírül adta, hogy a „magyar megszállás” ünnepélyes keretek között történt.⁷⁹ A *Slovák* egy búcsúbeszédet is intézett a magyar kisebbséghez: „A búcsúzás napja előtt állunk. A hozzáállás, amellyel ti, magyarok, itt Szlovákiában várjátok a visszacsatolásotokat Magyarországhoz, bizonyára örömteli, a nyugalmatok, amely titeket jellemez, a jele annak, hogy tőlünk nem gyűlölettel búcsúz-

⁷⁸ *Slovák*, 1938. november 4. 1. p.

⁷⁹ *Robotnícke noviny*, 1938. november 11. Dokončuje sa maďarské obsadzovanie. 1. p.

tok, hanem tisztelettel. Mi fájdalmat érzünk, hogy elvesztünk titeket, akikkel együtt dolgoztunk a közjéért. Azonban örömteli arról az oldalról, hogy a 20 évnyi együttélés alatt bizonyítottuk az egyenjogúságunkat, s igyekeztünk veletek szemben igazságosak és korrektek lenni. Búcsúzóul ezt kérjük tőletek: Tartsátok meg hazaszereteteiket, és a gondoskodást a vagyon nélküliekről, ahogyan mi is tettük.”⁸⁰

5. Összefoglalás

Tanulmányunk célja az volt, hogy röviden összefoglalja a komáromi tárgyalások és az első bécsi döntés eseményét, s betekintést nyújtson abba, hogy a korabeli magyarországi, felvidéki magyar nyelvű és a szlovák sajtó hogyan nyilatkozott az eseményekről. A komáromi tárgyalások és a bécsi döntés meghozatala közötti időben fény derült arra is, hogy Olaszország Magyarországot támogatta, Németország pedig (a magyar etnikai igények elfogadásával) Csehszlovákiát párolta inkább.

A magyarországi sajtó nagy várakozással és lelkesedéssel számolt be a komáromi tárgyalások megindulásáról, s követte végig az eseményeket. A tárgyalások megszakadásért a szlovák felet vádolta, melyről több cikk is megjelent a *Budapesti Hírlap*, a *Népszava* és a *Pesti Hírlap* hasábjain. A cikkekben olvasható taktikázásra és lényegtelen határkiigazításra vonatkozó állítások annyiban helytállóak, hogy a tárgyalások során a csehszlovák fél valóban próbálta húzni az időt, valamint számos olyan területet nem ajánlott fel Magyarországnak a komáromi tárgyalások során, melyen többségében magyar ajkú lakosság élt. A *Prágai Magyar Hírlap* is soron követte az eseményeket, ám a magyarországi sajtóhoz képest visszafogottabban nyilatkozott azokról, mivel Csehszlovákiában megjelenő lapként nem fejthette ki a véleményét olyan szabadon a magyarság öröme és a magyar álláspont mellett, mint a magyarországi lapok. A vizsgált szlovák napilapok közül a tárgyalások megkezdéséről rövidebb írásokban mindegyik beszámolt, ezt követően többnyire csak rövid összefoglalásokat közöltek. A tárgyalások megszakadásért a magyar felet okolták a túlzott területi követeléseik miatt, mint például a *Slovenský hlas* című lap is, amely címlapon adta hírül, hogy *A magyarok megszakították a tárgyalásokat*. (1938. október 14. 1. p.)

Az első bécsi döntés eredményét a vizsgált magyarországi lapok közül mind a címlapon közölte a november 3-án megjelent számában, s nagy örömmel és lelkesedéssel számoltak be az eseményről. A magyarországi napilapok közül a *Budapesti Hírlap* foglalkozott a legbővebben a bécsi döntés hírével, és a visszacsatolás örömeivel. Bár nagy volt az öröm, néhány lap felhívta arra is a figyelmet, hogy nem minden kívánság teljesült 100%-osan, vagyis Pozsony és Nyitra városa nem került vissza Magyarországhoz (*Esti Újság, Magyar Nemzet*). A magyar nyelvű lapokkal szemben a szlovák sajtó természetesen negatívan nyilatkozott az első bécsi döntésről. A döntés eredményéről legko-

80 *Slovák*, 1938. november 4. Rana, ktorú Slovensko dostalo, je veľká. 3. p.

rábban a *Slovenský hlas* és a *Slovenský deník* adott hírt, valamint a veszteségre utaló címekkel sorolták fel a Magyarországhoz visszacsatolt városokat.

Bár az első bécsi döntés eredményeként a korábbinál etnikailag sokkal igazságosabb határvonal jött létre Magyarország és Szlovákia között, de a „magyar idők” nem tartottak sokáig a felvidéki magyarság életében. A második világháborút követően (mivel része volt benne a náci Németországnak) a müncheni egyezményhez hasonlóan az első bécsi döntést is annulálták. A Magyarország által 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés újból megerősítette Magyarország trianoni határait, aminek következtében a felvidéki magyarság ismételten hátrányos és kisebbségi helyzetbe került.

Irodalom

Forráskiadványok

- Bencsik Péter 2016. *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Harsányi Iván–Jemnitz János–Székely Gábor (összeáll.) 1988. *München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Szarka László–Sallai Gergely–Fedinec Csilla (összeáll.) 2017. *Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Korabeli sajtó

- Budapesti Hírlap* (Budapest, 1938)
- Felvidéki Magyar Hírlap* (Budapest, 1938)
- Kis Újság* (Budapest, 1938)
- Magyar Nemzet* (Budapest, 1938)
- Népszava* (Budapest, 1938)
- Pesti Hírlap* (Budapest, 1938)
- Prágai Magyar Hírlap* (Prága, 1938)
- Robotnícke noviny* (Pozsony, 1938)
- Slovák* (Pozsony, 1938)
- Slovenský deník* (Pozsony, 1938)
- Slovenský hlas* (Pozsony, 1938)

Monográfiák, tanulmányok

- Babucs Zoltán 2008. Országgyarapítás – vér nélkül. A honvédség bevonulása. *Rubicon Történelmi Magazin*. 11–12. sz. 70. p.
- Gulyás László 2008. *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és valóság*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó.
- Gulyás László 2016. *A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése. 1937–1939*. Máriabesenyő, Attraktor Kiadó.
- Kováč, Dušan 2011. *Szlovákia története*. Pozsony, Kalligram Kiadó.

- Olejník, Milan 2010. A bécsi döntés a korabeli szlovák sajtóban. In Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez.* Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, 99–110. p.
- Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás. – A Csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Budapest, Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely–Regio.
- Popély Gyula 1995. *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925).* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Popély Gyula 2010. A komáromi tárgyalások (1938. október 9–13.). In. Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez.* Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, 50–56. p.
- Romsics Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században.* Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác 2017. *Magyarország története.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Rónai András 1993. *Térképezett történelem.* Budapest, Püski Kiadó.
- Sallai Gergely 2002. *Az első bécsi döntés.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Sallai Gergely 2009. „A határ megindul...” *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében.* Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Simon Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest, Jaffa Kiadó.

KRISZTINA VARGA

CONTEMPORARY PRESS OF THE NEGOTIATIONS IN KOMÁRNO AND THE FIRST VIENNA AWARD

The aim of our study is to briefly summarise the course of the negotiations in Komárno and the First Vienna Award, and to give an insight into how the Hungarian and Slovak press of the time commented on the events. The Hungarian press blamed the Slovak party for the breakdown of the negotiations, saying that the Czechoslovak party was trying to stall for time and that it had not offered Hungary a number of territories with a predominantly Hungarian-speaking population. The Slovak papers, on the contrary, blamed the Hungarian party for the breakdown of the negotiations because of its excessive territorial claims. The Hungarian newspapers reported the outcome of the First Vienna Award with great joy and enthusiasm, while the Slovak press, of course, was negative. Although the First Vienna Award resulted in an ethnically much more equitable borderline between Hungary and Slovakia than it was before, the “Hungarian times” did not last long in the life of the Hungarian minority in southern Slovakia. After the Second World War, the First Vienna Award was annulled, as was the Munich Agreement. The Paris Peace Treaty, signed by Hungary on 10 February 1947, reaffirmed Hungary’s Trianon borders, which once again put the Hungarians in Slovakia in a disadvantaged and minority position.

MIKLÓS DÁNIEL

Milan Hodža megítélése a második világháború alatt Magyarországon

DÁNIEL MIKLÓS

The Perception of Milan Hodža During the Second World War in Hungary

Keywords: Hungarian–Czechoslovak relations; Czechoslovak emigration; press history; World War II; Second World War; Milan Hodža; idea of federation

1944. június 27-én hosszú betegség után a floridai Clearwaterben elhunyt Milan Hodža szlovák politikus, aki korábban, 1935–1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke, valamint még 1905-1910 között a Magyar Országgyűlés alsóházának képviselője volt. Bár 1918 után a magyarországi politikában egyáltalán nem volt jelen, sőt 1944-re a csehszlovák politikai emigrációban is marginálissá apadt a szerepe, a második világháború alatt Magyarországon emigrációs tevékenysége egyáltalán nem volt ismeretlen, ezt a politikusok és különböző publicisták értékelték is.

Hodža a szudétanémet-válság tetőzésekor, a müncheni jegyzéket megelőző brit és francia követelések átvétele után 1938. szeptember 22-én lemondott csehszlovák kormányfői tisztségéről, s hamarosan emigrációba vonult. Előbb Svájcban, majd Franciaországban élt, és folytatott idővel egyre inkább aktív politikai tevékenységet. 1939 őszén Csehszlovákia párizsi követével, Štefan Osuskýval működött együtt; miközben ezzel párhuzamosan Edvard Beneš vezetésével is kezdett kialakulni egy emigrációs központ. Párizsban érte el első nagy eredményét a csehszlovák emigráció: 1939. október 2-án Osuský megállapodott a francia kormánnyal abban, hogy négyezer csehszlovák önkéntesnek biztosítanak helyet a Francia Idegenlégióban; később ezek a katonák képezték a nyugati csehszlovák hadsereg alapját. (Gulyás 2008, 285. p., Brod–Čejka 1963, 31-32. p.)

A megállapodás után nem sokkal, október 17-én jött létre a Csehszlovák Nemzeti Bizottság (*Československý národní výbor*), amely kiáltványban jelentette ki, hogy a csehszlovák népet képviseli, és kitart a szövetségesek mellett a végső győzelemig. A bizottság emellett azt is kiemelte, hogy nem ismeri el az 1939 márciusában történt eseményeket: sem az állam megszűnését, sem a cseh területek megszállását, sem Szlovákia létrejöttét. (Otáhalová–Červinková 1966, 47–48. p.) Hodža és Osuský amellett álltak ki, hogy az újjászülető Csehszlovákiában a szlovákságnak több autonómiával kellene bírnia a jövőben, ez pedig ellentétes volt Beneš elképzelésével. Mégis, a cseh

politikus meg tudta bontani a párizsiak egységét, mivel a Csehszlovák Nemzeti Bizottságnak már csak Osuský lett a tagja. Hodža azonban ennek ellenére is a csehszlovák politikai emigráció egyik jelentős személyisége maradt.

1939 novemberében létrehozta a Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely a hozzá közel álló szlovák politikusokat tömörítette. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság ellenzékeként működő szervezet nem volt hosszú életű. Hodža még egy külön tömörülés, a Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács létrehozásával próbálkozott 1940 januárjában, azonban ez a próbálkozása sem bizonyult hosszú életűnek. Franciaország júniusban történt összeomlása Hodža számára azt jelentette, hogy elvesztette fő politikai támaszát, és kénytelen volt Angliába áttenni a székhelyét, ahol Edvard Beneš és a Csehszlovák Nemzeti Bizottság már helyzeti előnnyel rendelkezett.

A britek ugyanakkor javasolták, hogy mielőtt még jobban kiterjesztenék a Csehszlovák Nemzeti Bizottság elismerését, előbb a csehszlovák emigráció egységét kell bizonyítaniuk.¹ Ez utalás volt a Hodzával való kiegyezésre. Végül a brit kormány 1940 júliusában elismerte a csehszlovák emigráns kormányt; felállításra került a parlamentet helyettesítő Államtanács is, amelynek egyik alelnöki tisztére Beneš Hodžát kérte fel, aki ezt a pozíciót elfogadta (Kuklík–Němeček 1999, 210-211. p.). Politikai nézetei miatt ugyanakkor az Egyesült Államokba távozott 1941 folyamán, igaz, az Államtanácsnak formálisan tagja maradt a továbbiakban, valamint Benešsel is kapcsolatban állt. Egészségi állapota azonban egyre rosszabbra fordult, így amikor az emigrációban ismét elnökként funkcionáló Beneš az Egyesült Államokban tett látogatást 1943 májusában, Hodža a terveivel ellentétben nem tudott személyesen találkozni vele. Gondolatainak összefoglalása, itt, az USA-ban látott napvilágot *Federation in Central Europe (Föderáció Közép-Európában)* címmel. A történeti visszatekintést is tartalmazó munkában Hodža részletesen mutatta be azt az elképzelését, hogy miként kellene felépülnie egy államszövetségnek a Duna-medencét körülölelő régióban. Egyre súlyosbodó betegsége azonban akadályozta a további munkában: 1944-ben Floridába utazott gyógyulni, ám június 27-én Clearwater városában elhunyt.

Milan Hodža általános megítélése

A szlovák nemzetiségű politikus bár a csehszlovák politikai emigráción belül működött, saját elképzelései miatt Magyarországon külön kezelték az Edvard Beneš-féle csoportosulástól. Erre példa, hogy az alsóház 1940. március 6-i ülésnapján Közi Horváth József, az Egyesült Keresztény Párt képviselője felszólalásában úgy fogalmazott, hogy

1 Érdemeiért megemlékező, hogy Alexander Cadogan, a Foreign Office államtitkára Benešnek írt levelében kötőjellel, Cseh-Szlovák Nemzeti Bizottságnak (*Czecho-Slovak National Committee*) nevezi a szerveződést. A levelet közli: Němeček–Kuklík–Nováčkova–Štoviček 2002, 507. p.

„Hodzsa, úgy látszik, már tanult a múltból, mert nem hajlandó Benes szolgálatába szegődni, hanem ő önálló csehszlovák nemzeti bizottságot alakított Párizsban és így szembe került a Benes–Masaryk–Osusky–Viest és Prchala társasággal, akik viszont a régi csehszlovák államot akarják felállítani.”²

Bár a képviselő által mondottak sántítanak (Lev Prchala tábornok Edvard Beneš ellenfele volt az emigráción belül, Hodža pedig először éppen Osuskýval működött együtt Párizsban, igaz, utóbbi 1940-ben már a Csehszlovák Nemzeti Bizottság tagságát erősítette), azonban szavaiból kihallatszik, hogy külön kezeli Hodža tevékenységét Benešétől. Közi Horváth József a nemzeti bizottságok alakítása kapcsán ugyanakkor pontosan értesült. 1939 őszén a csehszlovák politikai emigráció két központban – London és Párizs – kezdte meg tevékenységét.

Ezekről a szervezkedésekről azonban a magyar közvélemény (így Közi Horváth József is) a sajtóból értesülhetett. 1940. január 24-én az MTI a *Prager Zeitungsdiens*t nyomán tudósított a csehszlovák emigráción belüli nemzetiségi-földrajzi ellentétekről (Beneš – London, Hodža és Osuský – Párizs). A cikk összefoglalóan a két központ tervei kapcsán így fogalmaz: „a cseh emigráció Benešsel az élén az egykori csehszlovák helyzetet akarja helyreállítani, a szlovák emigráció viszont dunai összefogást szeretne létrehozni Prága, Bécs és Budapest részvételével.”³ Az említett hírt másnap egyebek között a *Pesti Hírlap*⁴ hasábjain lehetett olvasni.

Más tudósítások, híradások és véleménycikkek esetében is érezhető az eltérő tónus Beneš és Hodža említésekor a korabeli magyar sajtóban. A Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács 1940. január 28-i megalakításáról olasz forrásból számolt be az *Esti Újság* és az *Orosházi Friss Újság* – igaz, pontatlanul, „szlovák nemzeti komiténak” nevezve a tömörülést. A békési lap csupán azt emelte ki, hogy a csehszlovák emigrációban komoly ellentétek bukkantak a felszínre.⁵ Az *Esti Újság* híradásának címe („Végleg megbukott Benes terve, hogy »csehszlovák« emigrációs kormányt alakítson”) arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a volt államfő elgondolása kudarcot vallott azzal, hogy Milan Hodža is saját szervezetet alapított. Idézik továbbá a hír forrásaként megjelölt, az olasz külügyi tárcához közel álló *Popolo di Roma* kommentárját, melyben a lap rámutat: Edvard Beneš 1914 után ismét amorális módon kíván fellépni, amikor a szlovákok nevében is tárgyalni kíván, miközben utóbbiak a saját útjukat járnák.⁶

Külön figyelmet érdemelnek Szüllő Géza és Jaross Andor írásai, akik a csehszlovákiai parlamenti élet korábbi résztvevőiként jobban ismerték a cseh és szlovák politiku-

2 Az országgyűlés képviselőházának 90. ülése 1940. március 6-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, V. kötet. 59. p.

3 *MTI Napi hírek*, 1940. január 24.

4 *Pesti Hírlap*, 1941. január 25. 2. p.

5 A két szöveg feltűnő hasonlatossága miatt elképzelhető, hogy az *Orosházi Friss Újság* az *Esti Újság* cikkét vette át másnap reggel. Lásd: *Orosházi Friss Újság*, 1940. február 17. 2. p.

6 *Esti Újság*, 1940. február 16. 6. p.

sok viselt dolgait. Szülő a *Pesti Hírlap*, Jaross a *Magyarság* hasábjain írt Milan Hodžáról. Előbbi 1943-ban – amikor már Hodža az Egyesült Államokban élt – a lap olvasóinak mutatta be a szlovák politikust cikkében. Kiemelte: Beneš méltó ellenfélre talált Hodžában, akinek „műveltsége, gondolkodásmódja, ízlése teljesen magyar. De felfogása öntudatos szlováksággal telített.” A szlovák politikusról adott jellemzésében hozzátette még, hogy „Hodzsa éles esze ellenére sohasem tudta azt a pályát megfutni, melyet hivatottsága tudatában magának kívánt” (ti. a szerző szerint Beneš irányította Csehszlovákia „szekerét” Hodža miniszterelnöksége idején is), valamint hogy „a legkiválóbb újságírók egyike. Tudása nem mély, de ragyogó, öntudata nem bátor, de merész”. Szülő Hodžáról felidéz olyan eseteket, amelyek bizonyítják, hogy a szlovák újságíró-politikus még Bécsben, Ferenc Ferdinánd trónörökös közelében ravasz módon próbálta elérni célját, egyfajta Habsburg–szláv orientáció sikerre vitele érdekében.

Benešről a cikkben még nyomokban sem ír pozitívan Szülő: a volt csehszlovák államfőről úgy nyilatkozik, mint akinek fő célja a magyarság megsemmisítése a szlávok egyesítése érdekében, s mint aki Csehszlovákiát válságba vezette. Konklúzióként pedig megállapítja: amennyiben Hodžának fontos a szlovákság függetlensége, akkor ahhoz szükséges, hogy megértsék magukat a magyarsággal – ehhez azonban fel kell számolni azt a „mesterséges ködöt,” amelyet a „benesi rosszindulatú politika” hozott létre.⁷

A jobboldali radikális *Magyarság* hasábjain szintén 1943 tavaszán elemezte Jaross Andor Edvard Beneš emigrációbeli politikai tevékenységét. Írásában azonban Milan Hodža is megjelenik, mint egyfajta ellenpólus. Rámutat: Hodža ellenzi a „csehszlovák megoldást,” és Beneš merevségével szemben sokkal gyakorlatiasabb módon, tisztábban látta az állam helyzetét. „Vagy egy Duna-konfederáció eszméjéért, vagy a német birodalommal való megegyezésért dolgozott volna, ha a prágai légkörben ez egyáltalán lehetséges lett volna” ahelyett, hogy távolabbi nagyhatalmak garanciáját járná ki Csehszlovákia biztonsága érdekében – állapítja meg Jaross Andor. Hozzáteszi továbbá, hogy a csehszlovák emigráció nemcsak Hodža, hanem a Habsburg-agitáció ellen is felszólt.⁸

Bár utólag megállapíthatjuk, hogy Jaross saját felfogása szerint akár még szívesen is látott volna Hodžával egy csehszlovák–német közeledést, azonban ennek eléggé kevés volt a valós esélye, bár a Habsburgok felemlítése nem volt légből kapott. Jelen írásnak nem célja Habsburg Ottó második világháború alatti tevékenységét vizsgálni, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a magyar vezetés Beneš és a főherceg föderációs elképzelése közül inkább az utóbbihoz húzott (Juhász 1978, 289. p), továbbá a csehszlovák propaganda is megpróbálta azzal lejáratni az USA-ba éppen csak megérkező Hodžát, hogy a szlovák politikus Habsburg-párti. (Kuklík–Němeček 1999 237. p)

Hodža és a Habsburgok kapcsán érdekes kitérő Ujszászy Istvánnak az Államvédelmi Hatóság fogságában adott feljegyzései, aki arról írt a második világhábo-

7 *Pesti Hírlap*, 1943. május 12. 3. p.

8 *Magyarság*, 1943. április 25. 17. p.

rú után, hogy 1940–1941 folyamán Wettstein János, Magyarország berni követe a magyar kormány tudtával Hodzával és bizonyos osztrák, cseh és bajor legitimista személyekkel egyeztetett a Duna-menti Habsburg-monarchia restaurálásáról. (Haraszti 2007, 228–229., 474–475. és 607. p.) Lehetséges, hogy a magyar hírszerzés egykori feje már nem emlékezett pontosan, ugyanakkor meglehetősen konzekvens módon említette meg három esetben ezeket a találkozókat. Felmerülhet az is, hogy szándékosan próbálta meg félrevezetni az ÁVH-t, hiszen állítása szerint Hodža csak a tárgyalások miatt érkezett vissza Svájcba a tengerentúlról.⁹ Ez egyfelől 1941-ben igencsak körülményes utazás lett volna, másrészt Hodža életében már nem tért vissza Európába: ebben egyre súlyosbodó betegsége is megakadályozta.

Ugyanakkor Ujszászy későbbi megállapításai mégsem nevezhetők teljesen légből kapottaknak. 1940. március 7-én Khuen-Héderváry Sándor párizsi magyar követ a budapesti központtól kért tájékoztatást Dvortsák Győző hungarofil szlovák újságíró kapcsán, aki állítása szerint azért is érkezett Franciaországba, hogy Teleki Pál miniszterelnök utasítása nyomán felvegye a kapcsolatot Milan Hodzával. Dvortsák egy külön levélben írt a csehszlovák emigráció franciaországi nehézségeiről, ennek végén azonban megemlíti, hogy Hodža nemcsak szemben áll a Csehszlovák Nemzeti Bizottsággal, hanem a „Habsburgok felé kacsingat”.¹⁰ Khuen-Héderváry levelének másolatán ugyanakkor Bartheldy Tibor, Csáky István külügyminiszter kabinetfőnöke kézírásos oldaljegyzetében arról adott számot, hogy amikor a tárcavezető Dvortsák állítólagos utasítását felhozta Teleki Pál előtt, utóbbi kategorikusan tagadta, hogy bármivel is megbízta volna az újságírót.¹¹

Dvortsák és Ujszászy talán csupán túloztak írásaikban Hodža kapcsán, mégsem lehetett meglepő, hogy a volt csehszlovák miniszterelnök neve ilyen kontextusban jelent meg. A kiemelt újságcikkekben látható, hogy a Magyarországon az Edvard Beneš totális ellenpólusának vélt Hodža működése miatt alkalmas lehetett arra, hogy titkos egyeztetéseket folytasson Budapest megbízottjaival.

9 Az 1942-ben megjelent *Szövetség Közép-Európában* című könyvében Hodža részletesebben akkor szól a Habsburg-restaurációról, amikor felidézi, hogy 1935-ben már kormányfőként egyeztetett Bécsben Kurt Schuschnigg osztrák kancellárral. Az osztrák politikus álláspontja a tárgyalások során az volt, hogy lehetséges Ausztriában a Habsburgok visszatérése, azonban nem időszerű, míg Hodža negligálta a gondolatot, mondván: politikai okokból nemcsak a kisantant, hanem a náci Németország is ellenezné a restaurációt. Lásd: Hodža 1942, 181–183. p. A fentebb említett emigráns csehszlovák propagandakampány kapcsán nem lehet véletlen, hogy az Egyesült Államokban 1942-ban megjelent művében ilyen világosan írt arról, hogy nem értett egyet a Habsburg-restaurációval.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 63 364. doboz 30/7 ad 1288/pol./1940. Szőke [Dvortsák Győző] levele. 1940. március 8.

11 MNL OL K 63 364. d. 30/7 ad 1288/pol./1940. Dvortsák Győző tevékenységéről szóló jelentés másolata. 1940. március 9.

Hodža kapcsán kritikus hangok is felmerültek. Az Országgyűlés alsóházában két, a csehszlovák politikából érkező képviselő, R. Vozáry Aladár és Füssy Kálmán – három év különbséggel – emlegették fel, miszerint Hodža számolt azzal, hogy a csehszlovák–magyar határ mentén „nem lesz nemzetiségi kérdés”, amit úgy kívánt elérni, hogy cseh és szlovák telepéseket költöztetett volna be a kérdéses területre, hígítva ezzel a magyar etnikai tömböt.¹² A szlovák politikus ezen elgondolását nem egyszerű pártemberként, hanem Antonín Švehla kormányának földművelésügyi minisztereként 1923 decemberében elmondott České Budějovice-i beszédében fejtette ki. Tárcavezetőként a szavak mellett tetteiben is követte az elgondolást: a telepések támogatására 1,2 millió csehszlovák koronát különített el. (Simon 2007, 110. p.)

Szintén tárcavezetői korszakát emlegette fel Porubszky Géza, aki ugyancsak jól ismerte a csehszlovákiai politikai életet (1935 és 1938 között az országgyűlés tagja Prágában, míg az Egyesült Magyar Párt létrejötte előtt az Országos Keresztényszocialista Párt tagjaként volt aktív). 1939. október 24-én arról beszélt a magyar alsóházban, hogy földosztó bizottságukkal a Hodža-féle, magyarokkal szemben hátrányos csehszlovák földreformot „reparálják” éppen a Párkányi járásban. Meglátása szerint igencsak elhibázott volt a kérdéses földreform, véleményének pedig így adott nyomatékot: „ha 1926-ban Hodzsa Milán nem semmizti ki a földből a magyarságot¹³ és nem adja oda cseh, morva, szlovák telepéseknek, hanem odaadta volna azt a nagybirtokot a magyar parasztnak, akkor kijelenthetem, ma talán nem volnánk itt a képviselőházban Jaross miniszter úrral együtt; ezek a magyarok nem akartak volna hazatérni. [...] a magyar paraszt lelkében van egy óriási szerelem a föld iránt, amely akkora, hogy sokszor még a nemzeti tradíciók fölé is helyezkedik.”¹⁴

Hodža és a telepések nem konkrétan a földreform kontextusában, de még előke-rültek a képviselőházban. 1943. november 19-én Bencze György, az egyik Kárpátaljáról behívott képviselő felszólalásában szűkebb pátriájáról beszélt. Itt a csehszlovák idők kapcsán megemlítette: „amikor a cseh agrárpárt földművelésügyi minisztere, Hodzsa megjelent s végigfutott Kárpátalján és megnézte a telepéseket, én mint tartománygyűlési képviselő, azt mondtam, hogy miért nem mutatták meg neki azt a ruszintelepest,

12 Az országgyűlés képviselőházának 53. ülése 1939. november 17-én. *Képviselőházi Napló*. 1939, III. kötet, 182. p., Az országgyűlés képviselőházának 315. ülése 1942. november 26-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, XVI. kötet, 291. p.

13 Hodža 1926 kapcsán úgy fogalmaz utólag a *Szövetség Közép-Európában* című művében, hogy ebben az évben mint miniszter folytatott tárgyalásokat magyar agrárvezetőkkel. Az egyeztetések meglátása szerint kedvezően indultak, Lord Rothermere felbukkanása miatt azonban Magyarországon felerősödött a revizionizmus, ez pedig a tárgyalási folyamatra nézve végzetesnek bizonyult. Lásd: Hodža 1942, 148. p.

14 Az országgyűlés képviselőházának 43. ülése 1939. október 24-én. *Képviselőházi Napló*. 1939, II. kötet, 399–400. p.

aki magacsinálta vályogból készítette a maga kunyhóját? Oda nem vitték el Hodzsát, csak ahol cseh-telepések építettek kitűnő téglából és kitűnő fenyőfából.”¹⁵

Jaross Andor 1943-ban még egyszer, igaz, a magyarországi belpolitika kapcsán idézte fel a szlovák politikust. Felszólalásában kritikával illette a parasztszövetségre vonatkozó tervet,¹⁶ amelyet – meglátása szerint – a kormányzat is támogat.¹⁷ Visszaemlékezve így fogalmazott: „Csehszlovákiában a magyarság ottani politikai mozgalmát kezdettől fogva az ottani magyar kisgazdáknak és földművességnek a gerincére építettük fel. [...] Hodzsa Milán akarta velünk szemben megszervezni a parasztságot. Parasztpártot alapított és a Dózsa György nevében inkorporálódott jobbágyparaszti gondolattal próbálta sarkaiból felfordítani a mi nemzeti ellenálló frontunkat.”¹⁸ Az ekkor már a Kállay-kormányt szélsőjobboldalról támadó Jaross a háborús erőfeszítéshez szükséges nemzeti egységet bomlasztó elemet látott a szövetségben, amely ráadásul az 1938–1941 között Magyarországhoz visszacsatolt területeken (így a Felvidéken, Jaross szó szerinti és politikai hátországában is) „szociáldemokrata, kommunista és agrárbolsevista elemeket” vonzana magához.

A Szövetség Közép-Európában magyarországi visszhangja

Bencze György és Jaross felszólalásakor Milan Hodža már az Egyesült Államokban tartózkodott, és – egyrészt a földrajzi távolság, másrészt egyre súlyosbodó betegsége miatt – már kiszorult a csehszlovák emigráció Angliában tömörülő vezető köreiből. Napvilágot látott azonban politikai elgondolásait – egyben visszaemlékezéseit is – bemutató műve, a *Szövetség Közép-Európában*, amely az Egyesült Államokban került kiadásra, de még Angliában megkezdte az írásához az előkészítő munkálatokat. (Kuklík–Němeček 1999, 136. p.) Könyvére értelemszerűen felfigyelt a csehszlovák emigráció vezetése. Különösképpen Edvard Beneš, aki személyes támadásnak vélhette a kötetet, mivel munkatársának, Jan Opočenskýnek egyebek között azt róttá fel, hogy Hodža saját művét mint csehszlovák miniszterelnök jegyezte, őt magát egyszer sem említette meg név szerint, ugyanakkor a korábbi államfőt, Tomáš Garrigue Masarykot négyszer, luliu Maniu román politikust tízszer is idézte. (Kuklík–Němeček 1999, 137. p.)

Hodža írása nem maradt Magyarországon sem visszhang nélkül. A *Magyar Nemzet* hasábjain Gogolák Lajos közölt egy kifejezetten részletes szemlét a könyvről – ehhez a

15 Az országgyűlés képviselőházának 339. ülése 1943. november 18-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, XVII. kötet, 442. p.

16 A parasztszövetségről lásd bővebben: Vörös 1982.

17 Reakciójában a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc cáfolta Jaross megállapításait a parasztszövetségre nézve, és kiállt amellett, hogy annak létrehozása mögött jó szándék állt. Lásd: Az országgyűlés képviselőházának 339. ülése 1943. november 18-án. *Képviselőházi Napló*. 1939, XVII. kötet, 338. p.

18 *Képviselőházi Napló*. 1939. XVII. kötet, 292–293. p.

horvát és a szlovák sajtó vonatkozó cikkeit vette alapul.¹⁹ A szerző a kötet kapcsán megállapítja, hogy Hodža igazából semmi újat nem írt le, mivel a föderációval kapcsolatos elgondolásait már korábban kifejtette.²⁰ Mégis részletesen ismerteti, hogy könyvében a szerző miként képzei el az esetlegesen létrejövő föderatív államot. A tervezet kritikáját Gogolák Lajos a *Náš boj* című szlovák lap véleménye nyomán mutatta be alaposan. A fennálló Szlovák Állam hivatalos ideológiáját közvetítő folyóirat Hodža művével kapcsolatban leginkább a szövetségen belül előrevetített cseh–szlovák együttélést illetve kritikával. Az 1939-ben létrejött, német bábállamként funkcionáló – ám valóban: Prágától már semmilyen módon nem függő – Szlovákia a második világháború alatt a korábban hivatalos ideológiaként terjesztett csehszlovakizmust, valamint az 1920–1938 közötti cseh vezetésű centralizmust is egyaránt elutasította.

A *Magyar Nemzet* olvasói így a *Náš boj* véleményével találkozhattak,²¹ amely felrótta Hodžának azt is, hogy a közös állam idején nem hangoztatta a csehek és szlovákok kiegyezését, továbbá meglátásuk szerint az elgondolás az Osztrák–Magyar Monarchia restaurációja felé kacsingat. Ez utóbbit pedig a papíron független, szlovákok irányította állam nem fogadhatja el. Magyar kútfőből is származott ugyanakkor kritikus hang a szlovák politikus művével kapcsolatban. Szentkirályi József a *Külügyi Szemlé*ben véleményezte Hodža – ahogyan fogalmazott – „magnum opusát.”

A mű szerzője kapcsán Szentkirályi nagyon röviden felidézte a múltat: szavai nyomán Hodža mint a Magyar Országgyűlés szlovák érdekeket képviselő politikusa tűnik fel, aki azonban „egyéni érdekeit alá tudta rendelni a csehszlovák »áalom« szempontjainak” 1918 után. Írásának lényegi részét inkább a múltat ecsetelő részek bemutatása jelentik, mivel ezek szólnak a kisantant működésének²² és a cseh–szlovák együttélés problémáiról. Az esetleges föderációra vonatkozó részokról pedig a publicista úgy véli, hogy azok „már százszor elcsépelet frázisokban merülnek ki”. Felhívja ugyanakkor a figyelmet, hogy Hodža elhidegült a csehszlovák emigráció londoni vezetésétől, amely nem fogadta örömmel a könyvet.

19 *Magyar Nemzet*, 1943. augusztus 29. 6. p.

20 Hodža csehszlovák miniszterelnökként is megpróbálta előmozdítani a kisantant és a római paktum államainak együttműködését, erről ír könyvében is. A terv korabeli fogadtatásáról lásd: Gulyás–Tóth 2006.

21 Más esetben is találkozhattak a magyar olvasók a könyv kapcsán külföldi véleménnyel. A *Közgazdasági Irodalmi Szemle* a *Journal de Genève* 1943. október 27-én megjelent cikkét ültette át magyar nyelvre, amelyben Hodža munkája példaként kerül említésre a kortárs közép-európai föderációs tervek bemutatásakor. Lásd: [Sz. n.] 1943. Fédération danubienne. *Közgazdasági Irodalmi Szemle*, 4. évf. 10. sz. 974–976. p.

22 A kisantant kapcsán Hodža a könyvében úgy fogalmaz, hogy a kortársak szerint Franciaország eszköze volt a szövetség, amely túlzó megállapítás volt meglátása szerint, mivel a fő cél a Magyarország revíziós tevékenységével szembeni védekezés volt. Hozzátette ugyanakkor, hogy politikai téren nem a kezdeti elvárások szerint működött a kisantant. Hodža 2004, 181. p.

Annak ellenére, hogy Szentkirályi már ismertnek nevezi Hodža gondolatait, mégis részletesen mutatja be a föderatív államszövetségről szóló fejezetet. A kérdéses terv kapcsán legfőbb kritikaként veti fel kérdés formájában, miszerint nincs biztosíték arra nézve, hogy a lélekszámban nagyobb nemzetek nem fogják majd rákényszeríteni akaratukat a kisebb népességűekre, ami végső soron az egész szövetségi rendszer működését is tönkretelheti. Meglehetősen kritikusan mutatja be továbbá Hodža történelemszemléletét, amely egyfajta regionális szlovák kultúrfőlényről ad számot.

Zárásként – érezhetően némi kárörömmel – úgy fogalmaz, hogy nem is a tervezetének bemutatása miatt lehetnek hálásak Hodžának Magyarországon, hanem azért, mert személyében egy „kipróbált harcos” tesz megállapításokat a kisantant korszakáról, amelyekkel az akkori magyar közbeszéd már régen tisztában volt. (Szentkirályi 1942, 444. p.)

Szentkirályi Hodža írásában az első világháború utáni évtizedek magyar külpolitikája helyességének külső igazolását látta, egyben kárörvendően tekint az olyan kurrens eseményekre, mint a Szövetség Közép-Európában fogadtatása a csehszlovák emigráció körében. A *Külügyi Szemlében* megjelent cikk nem került talonba a következő számmal: 1943. februári számában a *Láthatár* – alcíme szerint *Kisebbségi kultúrszemle* – közölte kivonatolva Szentkirályi József írását.²³

Szentkirályihoz hasonlóan szintén kritikus hangot ütött meg Jócsik Lajos is, amikor Hodža művét ismertette a magyar olvasókkal. Jócsik Gogolákhhoz hasonlóan felvidéki-szlovenszkói kötődésű, és kritikájának különös pikantériát ad, hogy a csehszlovákiai progresszív magyar fiatalok mozgalmának, a Sarlónak volt egyik prominens szereplője. A *Magyar Élet* című folyóiratban megjelent írásában ugyanis Hodžának a szemére veti, hogy művében az 1848–49-es magyarországi eseményekben részt vevő nemzetiségi vezetőket a demokratikus fejlődés zászlóvivőiként, míg a Kossuth Lajos mögött felsorakozó magyarokat mint a reakció képviselőit mutatja be. Ugyanígy felemeli szavát az ellen, hogy művében Ferenc Ferdinándot az Osztrák–Magyar Monarchia megreformálásának utolsó reményeként szerepelteti, aki Jócsik meglátása szerint azért kívánta Metternich módjára „kikapcsolni” az 1867-es kiegyezést, hogy a nemzetiségek ellensúlyozzák az örök lázadó magyarokat.

Jócsik írásában nemcsak Hodža, hanem egy másik emigráns szlovák politikus korabeli megnyilatkozásáról is kifejti véleményét. Londonban ugyanis Vladimír Clementis Hodža nézőpontjával hasonló tartalmú előadást tartott. Ennek kapcsán – saját tapasztalatai ebben segíthettek Jócsiknak – feleleveníti, hogy Clementis még a csehszlovák időkben „megrögzött reakcionáriusnak” tartotta a volt miniszterelnököt, most azonban mégis a magyar vezetők 1848-as küzdelmét tartja reakciónak. A *Magyar Életben* megjelent cikk alapján elmondható, hogy Clementist Jócsik erősebben kritizálja, mivel a kommunista politikus korábban az általa „reakciónak” tekintett Hodžától eltérő nézeteket vallott, idővel mégis „együtt hamisítja a történelmet” vele, így

23 [Sz. n.] 1943. Sajtószemle. *Láthatár*, 11. évf. 2. sz. 43. p.

„szembefordult tíz évvel ezelőtti múltjával”. (Jócsik 1944, 2-5. p.) Jócsik sem maradt szemlézetlenül: a kolozsvári *Hitel* idézett részleteket cikkéből – igaz, a főleg Clementist kritizáló írásból csak a Hodžát bíráló részletek jelentek meg a lapban.²⁴

Még egy harmadik felvidéki származású, Csehszlovákiában szocializálódott szerző írt részletesen Milan Hodža könyvéről. Borsody István azonban egyfajta védőügyvéd-ként szól mind a szerzőről, mind annak művéről. A *Magyar Csillagban* a szlovák politikus kapcsán úgy fogalmaz Borsody, hogy Hodža nevének ugyan nincs jó konnotációja Magyarországon, azonban kevesebbet kritizálják, mint más „ellenséges nemzetbeli” politikusokat, sőt „halvány rokonszenvet” is kap 1918 előtti politikai múltja miatt, valamint amiatt, hogy „összeveszett” Edvard Benešsel.²⁵

Borsody kifejezetten pozitívnak értékeli, hogy Hodža Bécsben az Osztrák–Magyar Monarchia megreformálásáért próbált tenni valamit, elismeri továbbá, hogy mind 1918 előtt, mind utána valóban Magyarországgal szembeni politikát vitt (előbbi esetben ellenzéki képviselőként, utóbbi esetben azért, mert támogatta többek között az aktivizmust), azonban könyve alapján úgy látja, hogy nem csak nemzeti keretekben gondolkodó politikus. A második világháború pedig arra volt jó számára, hogy levetette magáról azokat a „ballasztokat,” amelyek nem engedték „középeurópai szellemének szabadabb szárnyalását”. Hodža így viszont ismét régebbi, 1918 előtti gondolatai felé tudott fordulni – vélte Borsody.

A kötetet részletesen ismerteti Borsody is, aki azonban nem pejoratív módon ír arról, hogy a „középeurópai agrárdemokrácia” és „középeurópai federáció” kapcsán Hodža saját, régebben hangoztatott gondolataihoz tért vissza, s „minden hatalmi hátsógondolat nélkül” vetette papírra azokat. Borsody is ismerteti röviden Hodža tervét az államszövetség működésére vonatkozóan, majd kitér arra, amit a szlovák politikus írt a magyar parasztságról. Kiemeli, hogy Hodža elismeréssel ír a magyar parasztságról, amely a Duna-medence legfontosabb stabilizáló eleme. (Borsody 1943, 484–487. p.)²⁶ Érdemes megjegyezni, hogy szintén ez utóbbi elemet emeli ki a Kisgazdapárt befolyásos politikusa, Bajcsy-Zsilinszky Endre is a *Magyar Nemzetbe* írt publicisztikájában, amelynek fő témája az 1848-as és 1867-es generációk szellemiségének különbözősége, valamint e gondolatok továbbélése. A magyar politikus a volt csehszlovák kormányfőt „ellenségünknek” nevezi, aki azonban „fényes bizonyítványt” állított ki a magyar parasztságról, amikor stabilizáló erejéről szólt könyvében.²⁷

24 [Sz. n.] 1944. Időszerű politikai kérdések folyóiratainkban. *Hitel*, 9. évf. 1. sz. 62–64. p.

25 Maga Beneš 1941-ben (mielőtt viszonya Hodžával jobban elmérgesedett, illetve mielőtt a szlovák politikus a tengerentúlra utazott volna) rosszul viselte, hogy a csehszlovák Államtanács munkájában a volt kormányfő nem vesz részt. Ő ugyanis számolt Hodža részvételével, amely szimbolizálta volna az emigráció egységét. Lásd: Kuklík–Němeček 1999, 134. p.

26 Megjelent még: Borsody 1991, 98–103. p.

27 *Magyar Nemzet*, 1943. február 28. 9. p.

Hodža könyvével más írásában is foglalkozott Borsody István. 1978-ban a Münchenben megjelenő emigráns folyóiratban, az *Új Látóhatár*ban közölte – megfelelő szerkesztést követően – Milan Hodžáról szóló írását, amely 1944-ben a német megszállás miatt már nem jelenhetett meg magyarul. Franciául ugyanakkor napvilágot látott írásának egy változata a *Nouvelle Revue de Hongrie* hasábjain még 1943-ban.²⁸ A cikk nemcsak a kötet formájában megjelent gondolatokat ismerteti s elemzi (bővebb terjedelemben, de ugyanolyan jelzőkkel, mint a *Magyar Csillag*ban megjelent ismertetőben), hanem messzebből indulva mutatja be, hogy mi okozta a különbséget Beneš és Hodža felfogása között, amelyet Borsody a két politikus eltérő gyökereivel és élettapasztalatával magyaráz. (Borsody 1978)

Egy megyei napilap, a *Somogyi Ujság* is foglalkozott Hodžával, illetve könyvével. A keresztényszocialista irányultságú és bolsevikellenes lap (Paál 1997, 248. p.) 1944. február 19-i számában megjelent szerző nélküli írás egyes részleteiben emlékeztet Gogolák Lajos fentebb említett cikkére (például mindkét esetben megjelenik, hogy Hodža kiállt 1936-ban a Tardieu-terv mellett, belgrádi látogatásakor a dunai népek együttműködését sürgeti az addigi kisantant-politika helyett, valamint hogy a könyvében szereplő tervezet nem egyértelműsíti, hogy a szerbek miként csatlakozhatnának az államszövetséghez), s az eddig bemutatottakhoz hasonlóan ismerteti a papírra vetett föderációs terv működésének részleteit. Új elem azonban, hogy Hodža tervét amiatt kritizálja a szerző, mivel az köztársasági államformát vetít előre, amely „szöges ellentétben áll” a Duna-medence népeinek monarchikus hagyományaival. Hodža könyvét ugyanakkor a cikk szerzője pozitívnak értékeli a közép-európai emigránsok szempontjából, mivel ez a bizonyíték arra, hogy „Benes és Hodzsa útjai végérvényesen elváltak”.²⁹ Konklúzióként a cikk azzal zár, hogy a szovjetek felé húzó Benešsel szemben a föderáció elve mellett kitartó Hodža az angolszász szövetségeseknél előtérbe kerülhet.³⁰

A Hodža művére adott magyar reakciók időrendje

Nemcsak tartalmilag érdemes a cikkeket bemutatni, hogy azokban Hodža személye s gondolatai milyen fogadtatásra találtak – a magyar sajtóban megjelent cikkek, ismeretések publikálásának dátumai is sokat elárulnak hangvételükről. A kronologikus sorrendet követve Szentkirályi József könyvismertetése az első, amely 1942 novemberében látott napvilágot: írásában még nem kerül említésre sem, hogy Hodža és Beneš közt igen súlyos konfliktus lenne. Valószínűleg a háborús helyzet miatt nehézkes információáramlás miatt erről a szerzőnek nem volt tudomása, noha ismert volt, hogy a két

28 Lásd: Borsody Etienne [Borsody István] 1943. Milan Hodža un politicien d'Europe Centrale. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 36. évf. 11. sz. 331–344. p.

29 A megállapítást hangsúlyozandó, az eredeti cikkben is dőlttel szerepel a mondat.

30 *Somogyi Ujság*, 1944. február 19. 10. p.

politikus között már korábban támadtak eltérő nézeteik miatt ellentétek (amelyek csak fokozódtak az emigrációban). Szentkirályi emellett csupán arról tesz említést, hogy a csehszlovák emigráción belül nem fogadták nagy örömmel a szlovák politikus művét az Angliából és az Egyesült Államokból érkező hírek szerint (Szentkirályi 1942, 441. p.), arról azonban egy szót sem ejt, hogy Hodža ekkor már a tengerentúlon tartózkodott.

Hogy mégis létezett információáramlás, arra éppen Szentkirályi a jó példa, aki megjegyzi, hogy érdekes módon Hodža könyve nagyjából egy időben jelent meg Beneš írásával, amely utóbbi közép-európai föderációs elképzeléseit mutatja be. (Szentkirályi 1942, 443. p.) A csehszlovák emigráció vezetőjének cikke a *Foreign Affairs* 1942. januári számában volt olvasható,³¹ ezért az utalás kapcsán valószínűsíthető, hogy a kérdéses publikáció egyáltalán nem volt ismeretlen a könyvismertetés szerzője előtt.

Szentkirályi kapcsán megelőlegezhető, hogy a szerző olvasta Hodža munkáját, ami szintén igaz lehet az időrendben következő idézőre is. Bajcsy-Zsilinszky Endre befelé tekintő cikke 1943 februárjában említi meg a könyv egy részét. A *Magyar Nemzetben* megjelent szemléjében Gogolak Lajos fél évvel később már említi, hogy Hodža nem írt a csehszlovák–lengyel együttműködésről, ami pedig Beneš külpolitikai elképzeléseinek az alapját jelentette akkoriban.

1943 őszén Borsody István írásaiban szintén felidézi, hogy Beneš és Hodža viszonya az emigrációban véglegesen elmérgesedett, nagyobb világeseményre azonban *Somogyi Ujság* cikke utal erőteljesebben: a szovjetbarátság felemlgetése mögött az áll, hogy Edvard Beneš külpolitikai koncepciója alaposan megváltozott. 1943-ban a csehszlovák politikus kihátrált a csehszlovák–lengyel föderáció mögül, és a Szovjetunióval kívánt jobb kapcsolatokat kiépíteni, mivel úgy vélte, hogy keletről fognak előbb csehszlovák területre érkezni a szövetségesek felszabadító csapatai. A föderatív tervtől való elfordulás pedig szintén ennek a jele volt: a moszkvai vezetés egyre inkább ellenezte, hogy az állam nyugati határánál államszövetségek jöjjenek létre. A közeledési folyamat eredményei az év decemberében lezajlott moszkvai tárgyalások, majd az aláírt csehszlovák–szovjet szerződés lettek.³² Beneš kelet felé fordulását ugyanakkor az angolszász szövetségesek kritikával illették. Ezért is fejezte ki reményét a *Somogyi Ujság* szerzője, hogy idővel a föderatív elgondolásokat támogató angolszász szövetségesek politikája miatt ejthetik Beneš, és helyette majd Hodžát támogatják.

31 A kérdéses számban Habsburg Ottó államszövetségre vonatkozó elképzelését is publikálta a folyóirat. Mindkét írást ismerték a magyar politikusok, s már 1942 folyamán olvashatták. Lásd: Miklós Dániel 2019. Két föderációs elképzelés radikális kritikája. <https://ntf.hu/index.php/2019/03/06/ket-foderacios-elkepezes-radikalis-kritikaja/> (utolsó letöltés: 2021. december 20.)

32 A moszkvai tárgyalási jegyzőkönyveket és az egyezmény szövegét magyarul közli: Gulyás László 1993. *Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai*. Szeged, JATE Történezs Diákkör.

A cikkek, szemlék, ismertetések szerzői hozzájuthattak a műhöz, annak ellenére, hogy azt Magyarországgal hadiállapotban levő államban adták ki. Hogy legalább egy fizikai példány volt a második világháború alatt Magyarországon, arra példa, hogy az Országgyűlési Könyvtár 1943. november 5-én jegyezte be a *Federation in Central Europe* egy példányát, amely abban az évben a 4821. gyarapodás volt a gyűjteményben.³³

Első hírek Hodža haláláról³⁴

Magyarországon elsőként a Magyar Távirati Iroda adott hírt Milan Hodža halálhíréről. Június 29-én az angol hírszolgálatra hivatkozva, azonban Lisszabont jelölve meg a hír forrásaként, az MTI egy mondatban tudatta a szlovák politikus elhunytát.³⁵ Egy nappal később az MTI már a prágai lapokat összefoglalva tudósított arról, hogy a Cseh-Morva Protektorátus sajtója úgy kommentálta Hodža halálát, hogy „Benest ezúttal sem hagyta el hagyományos szerencséje, mert legnagyobb ellenfele halt meg”.³⁶ A csehszlovák emigráció vezetője egyrészt azért volt szerencsés, mert Hodža „tisztában volt azzal, hogy milyen körülmények között választották meg annak idején Benest elnöknek”. Másrészt azért is, mert előfordult, hogy Beneš ellenfelei „egészen hirtelen és néha nem egészen tiszta körülmények között haltak meg”.³⁷

A szerencse és a gyanús halálok felelegetése utalás egyebek között arra a már a korszakban is terjesztett konspirációs teóriára, amely szerint a csehszlovák állam „alapítóatyái” közül a szlovák nemzetiségű Milan Rastislav Štefánik rejtélyes halálához³⁸ is köze volt Edvard Benešnek. Az elnökválasztás emlegetése pedig arra utal, hogy Beneš elnökjelöltsége, majd megválasztása sem volt egyszerű: bár az idős, leköszönő

33 Ezúton is köszönöm Laczkó Bence és Varga Tímea, az Országgyűlési Könyvtár munkatársainak az információ közlését és szíves segítségét.

34 Az alfejezet 2021 során a *Napi Történelmi Forrás* hasábjain megjelent írás bővített változata. Lásd: Miklós Dániel 2021. Milan Hodža halálhíre a magyar sajtóban. <https://ntf.hu/index.php/2021/06/27/milan-hodza-halalhire-a-magyar-sajtoban/> (utolsó letöltés: 2021. december 20.)

35 *MTI Napi Hírek*, 1944. június 29.

36 A protektorátusi sajtó nem is tévedett nagyot: Benešnek Hubert Ripka külügyminiszter-helyettes a halálhír kapcsán elmondta, hogy a szlovák politikus halála több olyan nehéz küzdelemtől mentette meg őket (ti. a csehszlovák emigráció vezetőségét), amelyek biztosan bekövetkeztek volna. Beneš ezzel egyetértett, majd hozzátette: „[Hodža] úgy halt meg, ahogy élt, zűrzavarban, a családjáról sem gondoskodott.” Hubený–Nováčková–Štoviček 2012.; Hubert Ripka: Záznamy o rozhovorech s Edvardem Benešem 1939-1945. *Sborník archivních prací*, 62. évf. 2. sz. 473. p.

37 *MTI Napi Hírek*, 1944. június 30.

38 Egészen konkrétan a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSL'S) körében terjedt leginkább az a nézet, hogy a cseheknek közül volt Štefánik halálához. Lásd: Jobbágy 2005, 357–384.; 363. p.

Tomáš Garrigue Masaryk utódjának az akkori külügyminisztert ajánlotta, Bohumil Němec személyében kihívója akadt. Beneš sikeres erőfeszítéseket tett, hogy a választáson a képviselők többsége őt támogassa. Němec végül visszalépett a jelöltségtől. (Gulyás 2008, 231–233. p.)

Az MTI rövidhíreit több napilap is átvette. Június 30-án a budapesti *Uj Nemzedék*, július elsején a szintén fővárosi *Friss Ujság*, a zalaegerszegi *Zalai Magyar Élet*, a kolozsvári *Keleti Magyar Ujság*, valamint július 7-én a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* közölte a távirati iroda híreit. Az *Uj Nemzedék* és a *Friss Ujság* az első közlést vette át – előbbi kommentárt is fűzött Hodža halálához. A *Zalai Magyar Élet* a sajtószemléből a konspiratív, Beneš politikai ellenfeleinek haláláról részt közölte,³⁹ míg a *Székely Nép* a teljes MTI-től származó írást, a hírben azonban egy-két szót átírtak a szerkesztők.⁴⁰

Más forrásból is közölték ugyanakkor a halálhírt egyes lapok. A budapesti *Magyarország* és *Pesti Hírlap* június 30-án és július 1-én az Nemzetközi Sajtó Tudósító híradása alapján, New York-i eredetet megjelölve közölte olvasóival, hogy Milan Hodža Floridában elhunyt. A két rövidhír érdekessége, hogy Hodžát nemzetisége alapján titulálták „szlovák miniszterelnöknek”, ami kétségtelenül igaz, azonban félrevezető, mivel a politikus nem a Szlovák Állam, hanem Csehszlovákia kormányfője volt. A cél ugyanakkor az is lehetett, hogy a csehszlovakizmus elméletét (amely elgondolás szerint a csehek és szlovákok ugyanazon nép két ága) negligálták ezzel a jelzővel.

Július 3-án a marosvásárhelyi *Székely Szó* is hírt adott Hodža haláláról – az előzőekhez képest eltérően. A lap bár lisszaboninak tünteti fel a hír eredetét, a politikus halálának helyét nem Clearwaterbe, hanem Philadelphiába teszi. A Bölöni György író által szerkesztett napilap nem adja meg, hogy milyen forrásból szerezte az értesülését. Magát a halálhírt egy rövid nekrológ is kísérte, amelyben Hodža munkásságát értékelték.

A magyarországi sajtóélet szerves részét képező, azonban német nyelven megjelenő *Pester Lloyd* még július elsején közölte az MTI nyomán a halálhírt. A napilap ugyanakkor hozzátette idézőjellel, hogy Hodža Cseh-Szlovákia kormányfője volt korábban. Szigorúan véve a szlovák politikus az első Csehszlovák Köztársaságban töltötte be ezt a posztot, amely a müncheni döntés után ment át gyökeres belpolitikai változáson. Ez olyan mértékű volt, hogy az új, autoriter jellegű rezsimet már második köztársaságként szokás illetni, amelynek a nevét – a szintén létrejövő szlovák autonómia miatt – kötőjellel írták. Valószínűleg a *Pester Lloyd* nem tévedésből írta így az állam nevét, és az idézőjel sem véletlen: a lap így próbálta degradálni az államot, amely a Magyarországon széles körben elutasított csehszlovák nemzet elvén alapult. A lap a halálhíren kívül ismertette Hodža politikai pályafutását a magyar parlamenttől egészen az USA-ba való távozásáig. A *Pester Lloyd* hozzáteszi azt is, hogy Hodža az utóbbi időben Beneš politikájának ellenzője volt.⁴¹

39 *Zalai Magyar Élet*, 1944. július 1. 3. p.

40 *Székely Nép*, 1944. július 7. 7. p.

41 *Pester Lloyd* – reggeli kiadás, 1944. július 1. 7.p.

Kommentárok, „nekrológok”

Az előbbieken említett lapok közül három – *Friss Ujság*, *Magyarország*, *Pesti Hírlap* – csak Hodža halálhírét közölte, de a *Zalai Magyar Élet* sem közölt sok pluszinformációt a politikus haláláról, munkásságát pedig egyáltalán nem értékelte. A többi felsorolt sajtótermék azonban fűzött megjegyzéseket Milan Hodža életművéhez. Némelyikük már a halálhírhez kapcsolódóan értékelte az elhunyt tevékenységét.

Időrendben haladva az *Új Nemzedék* volt az, amely elsőként kommentálta Hodža halálát. A politikus életéről röviden szóló írásból egy sikertelen pályakép rajzolódik ki, amely „magyar gimnáziumokban” indult, majd folytatódott a parlamentben, ahol nemzetiségi programjával „sok harcos vitának volt a középpontja”. A cikk kiemeli, hogy egyik fő szószólója volt az 1918-as turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlésen a csehekkel való együttműködésnek, majd azt is, hogy miniszterelnökként „a közép-európai megegyezés gondolatát igyekezett a nemzetközi politikai viták terébe állítani, és gazdasági és politikai közeledést létesíteni a kisantant és a római paktum államai között”. A lap névtelen szerzője azonban Hodža ez utóbbi tevékenységét sikertelennek nevezte, a politikus maga pedig előbb visszavonult, majd emigrációba vonult.⁴²

Egy nappal később, július 4-én a *Székely Szó* is értékelte Hodža politikai pályafutását. A lap kontextualizálta a szlovák politikust, akit Iuliu Maniu Gyula [Iuliu Maniu] és Vajda Sándor [Alexandru Vaida-Voevod] kortársaként mutatta be lokális olvasóközönségének. Kiemelték mind a magyarországi, mind a csehszlovák politikában játszott szerepét, mint ahogyan azt is, hogy fő külpolitikai elgondolása az 1930-as években Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország kibékítése volt. Ezt az álláspontját azonban 1938 után revideálta, igaz – teszi hozzá a *Székely Szó* –, Edvard Benešsel továbbra sem egyeztek nézeteik.

Nemcsak a múlttól tett említést, hanem az 1940-es évekre történő kiszólással is élt az írás: Hodža halálát konkrétan mementónak nevezi, mivel „Nagymagyarország nemzetiségi vezérei” az idő változása és koruk miatt csak szimbólumként, nem pedig aktív politikusként működhetnek. Itt a cikk ismét megemlíti Maniut és Vaida-Voevodot, akik példaként állnak Hodža mellett, és akik még kifejezetten aktív politikusoknak számítottak Romániában.⁴³

Az erdélyi hírlapfogyasztók július 5-én a kolozsvári *Keleti Magyar Ujság*ban olvashattak Hodžáról. A cikkben az *Új Nemzedék* közlésével szemben helyesen szerepel, hogy az elhunyt Nagyszebenben (nem Brassóban) tette le az érettségét. A két írás ugyanakkor hasonló módon vezeti fel Hodža karrierjének ívét, a kolozsvári lap azonban hangsúlyosabban ír 1938 Csehszlovákiára nézve döntő jelentőségű eseményeiről. A *Keleti Magyar Ujság* megállapítja, hogy Hodža „a közép-európai nemzetek közötti kiegyezés gondolatáért munkálkodott [...] Pozitív eredményeket ebbeli törekvésében

42 *Új Nemzedék*, 1944. június 30. 8. p.

43 *Székely Szó*, 1944. július 4. 4. p.

nem tudott elérni”. Majd a müncheni egyezményhez vezető út rövid ismertetése után a szerző úgy fogalmaz, hogy „Hodzsa Milánt akkor Benessel együtt hibáztatták a cseh bel- és külpolitika sikertelenségéért és a köztársaság bukásáért”. A volt államfővel szembeni későbbi nézeteltéréséről is szó esik: „az utóbbi időkben az a hír járta róla, hogy Benes bolsevistabarát politikája ellen foglalt állást.” A nekrológ utolsó mondata sommásan ugyanakkor a Székely Szóval szinte azonosan értékeli Hodža munkásságát: „Jellegzetes alakja volt egy letűnt kor szertefoszlott politikai világképének.”⁴⁴

A szintén kolozsvári székhelyű *Ellenzék* július 22-én említette meg Hodžát egy cikkben, amelynek főszereplője a románság. Az eddigi írásokkal szemben e cikknek van szerzője – a kalandos életű Mikó Imre személyében.⁴⁵ Mikó Vasile Netea Hodžáról írt nekrológját idézi fel, amelyben a román író a néhai szlovák politikus utolsó munkájának lényegét, a közép-európai államszövetséget ismertette. „Hodzsa szerint – s ezt Netea is hallgatólagos helyesléssel idézi – csak a szlovák, lengyel magyar, bolgár, és román parasztság összefogása építhetné újjá és egyben pacifikálhatná Közép-Európát” – fogalmaz a szerző.⁴⁶

Összegzés

Milan Hodža személyének, politikájának, gondolatainak említése viszonylag gyakori volt a második világháború alatti Magyarországon. A vizsgált három kategória (a szlovák politikus személyének megítélése, utolsó nagy művének visszhangja és a haláláról adott híradások hangneme) alapján megállapítható, hogy bár Hodža nem a tartozott kifejezetten pozitív megítélésű személyek közé, a magyarországi politikusok és publicisták eltérően ítélték meg őt, mint Edvard Beneš. Ez főleg akkor derül ki, amikor éppen a csehszlovák emigráció vezetőjével egy kontextusban jelenik meg a neve. Hodža ilyenkor ellenpólusként, illetve ellenfélként jelenik meg, aki józanabb eszméket követ, mint Csehszlovákia korábbi elnöke (Borsody István ezt szavá is tette, amikor Hodža könyvéről írt).

A magyar sajtó ezért gyakran hozta szóba a két politikus viszonyának végleges megromlását, amelyben – ha lehet így fogalmazni – inkább Hodža pártját fogták. Ez a kép természetesen nem volt makulátlan: a parlament alsóházában többször kritizálták Hodžát, mivel földművelésügyi miniszterként támogatta cseh és szlovák nemzetiségűek letelepítését magyar többségű területen, a *Szövetség Közép-Európában* kapcsán pedig a publicisták arról írtak, hogy semmilyen új gondolat nem szerepel a műben, amelyben ezenfelül még az elképzelt konföderáció működése sincs maradéktalanul kifejtve, és a történelemszemlélete is szembemegy a magyar vélekedéssel.

A parlamentben és lapokban Hodža kapcsán megszólalókról elmondható, hogy közöttük főleg felvidéki politikusok, publicisták vannak, akik emlékeiket a csehszlová-

⁴⁴ *Keleti Magyar Ujság*, 1944. július 5. 6. p.

⁴⁵ Mikó Imre életéről lásd: Bottoni 2014.

⁴⁶ *Ellenzék*, 1944. július 22. 4. p.

kiai köz- és politikai életből hozták. Őket sem lehet ugyanakkor egy kalap alá venni: Jócsik Lajos inkább a bal-, Jaross Andor pedig idővel a szélsőjobboldalhoz kötődött, míg Borsody István talán az egyedüli, aki bár valamelyest távolságot tartva, de megértően írt Hodžáról és gondolatairól.

A Milan Hodža haláláról hírt adó lapok két csoportra oszthatók: egyik esetben csak a tény közlését tartották fontosnak a szerkesztők, míg a másodikban a politikus elhunytához néhány gondolatot is fűztek. Ezek jellemzője, hogy Hodža mint egy eltűnő politikai korszak szimbólumaként került bemutatásra, akinek már a német vezetésű Új Európában nem lenne helye. A rövid nekrológok másik jellemzője ugyanakkor, hogy elismerik az elhunyt korábbi, igaz, sikertelen kimenetelű törekvését arra nézve, hogy megpróbálta egy platformra hozni a régió népeit.

A szlovák politikus haláláról szóló híradások, nekrológok és kommentárok is gyakran megemlítik Edvard Benešsel való konfliktusát. Ez esetben ismét Hodža jött ki nagyobb sikerrel az összehasonlításból. Sőt, az MTI azt is fontosnak tartotta a protektorátusi lapok nyomán magyarul hírül adni, hogy nem Hodža az első Beneš ellenfelei közül, aki hirtelen vesztí életét, így burkoltan utaltak arra, hogy a szlovák politikus halála lehet, hogy nem a véletlen műve volt. Bár az információáramlás lassú volta miatt még lehet arra gondolni, hogy ez nem szándékos csúsztatás, azonban a cél ezúttal is az lehetett, hogy a csehszlovák emigráció elnökét még jobban dehonesztálják – ehhez pedig Hodža halálának híre (akár csak korábban eltérő gondolatai a régió belüli együttműködésről) szintén jó eszköz volt.

Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Külügyminisztérium általános irata (K 63)

Korabeli sajtó

Ellenzék (Kolozsvár) 1944
Esti Ujság (Budapest) 1940
Keleti Magyar Ujság (Kolozsvár) 1944
Magyar Nemzet (Budapest) 1943
Magyarság (Budapest) 1943
MTI Napi hírek (Budapest) 1940, 1944
Orosházi Friss Ujság (Orosháza)
Pesti Hírlap (Budapest) 1941, 1943
Pester Lloyd (Budapest) 1944
Somogyi Újság (Kaposvár) 1944
Székely Nép (Sepsiszentgyörgy) 1944
Székely Szó (Marosvásárhely) 1944
Új Nemzedék (Budapest) 1944
Zalai Magyar Élet (Zalaegerszeg) 1944

Szakirodalom

- Borsody István 1943. Középeurópai agrárdemokrácia – Hodža Milán könyve. *Magyar Csillag*, 3. évf. 20. sz. 484–487. p.
- Borsody István 1978. Milan Hodža a közép-európai politikus. *Új Látóhatár*, 29. évf. 3. sz. 191–208. p.
- Borsody István 1991. *Európai évek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bottoni, Stefano 2014. Népszolgálat, túlélés, kollaboráció. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971. In Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat: A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony, Kalligram, 187–231. p.
- Brod, Toman–Čejka, Edvard 1963. *Na západních frontě*. Praha, Svaz protifašistických bojovníků.
- Gulyás László 2008. *Edvard Beneš, Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor.
- Gulyás László–Tóth István 2006. Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. *Aetas*, 21. évf. 1. sz. 109–119. p.
- Haraszti György (szerk.) 2007. *Vallomások a holtak házából*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Hodža, Milan 2004. *Szövetség Közép-Európában*. Pozsony, Kalligram.
- Jobbágy István 2005. Etnikai (kisebbségi) pártok a két világháború közötti Csehszlovákiában a parlament választások eredményeinek tükrében. In Egry Gábor–Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Jócsik Lajos 1944. Demokrácia és nemzetiségek. *Magyar élet*, 9. évf. 1. sz. 2–5. p.
- Juhász Gyula 1978. *Magyar-brit titkok tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Kuklík, Jan–Němeček, Jan 1999: *Hodža versus Beneš*. Praha, Nakladatelství Karolinum.
- Němeček, Jan–Kuklík, Jan–Nováčková, Helena–Šťovíček, Ivan 2002. *Dokumenty československých zahraniční politiky B/1. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939-1940*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů Univerzita Karlova v Praze–Karolinum–Historický ústav Akademie věd ČR.
- Otáhalová, Libuše–Červinková, Milada (ed.) 1966. *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*. 1. svazek: Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československá emigrace na západě. Praha, Academia (Nakladatelství Československé Akademie Věd).
- Paál László 1997. Somogy megye sajtója 1914–1944 (Harmadik közlemény). *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 28. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 241–266. p.
- Simon Attila 2007. *Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szentkirályi József 1942. Emigráns szlovák elképzelés a háború utáni Középeurópáról. *Külügyi Szemle*, 19. évf. 6. sz. 440–444. p.
- Vörös Vince 1982. Magyar parasztszövetség 1941–1944. *Történelmi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 245–275. p.

DÁNIEL MIKLÓS

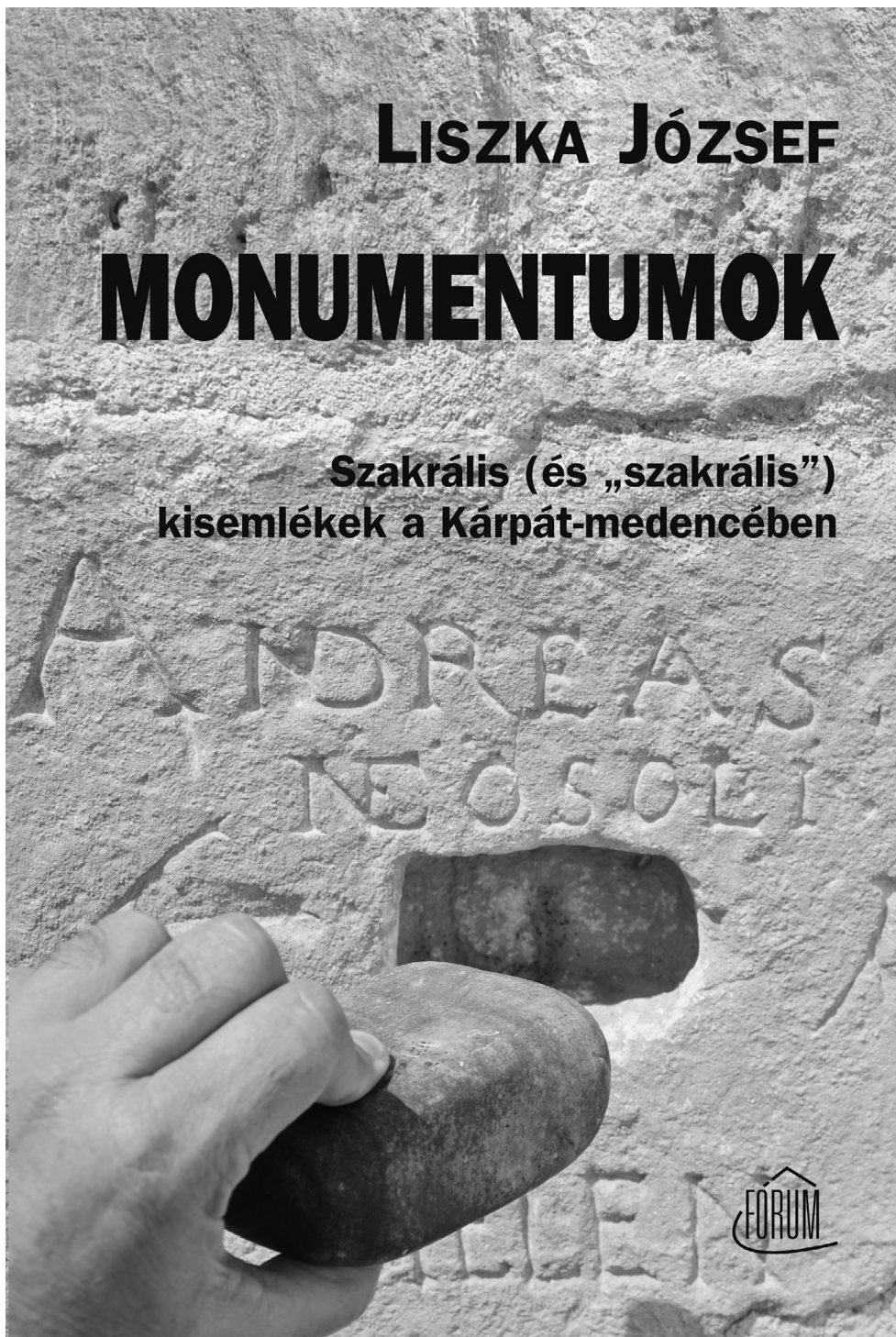
THE PERCEPTION OF MILAN HODŽA DURING THE SECOND WORLD WAR IN HUNGARY

Milan Hodža was a prominent figure in Czechoslovak emigration during the Second World War, having previously served as a member of the Hungarian Chamber of Deputies from 1905 to 1910 and as the first ethnic Slovak prime minister of Czechoslovakia from 1935 to 1938. In the Hungarian public discourse, the personality, ideas, and activities of this Slovak politician have remained a topic of discussion to this day. The aim of this essay is to outline the opinions of individual Hungarian politicians, publicists, and journalists on Milan Hodža in various journals. The paper is divided into three sections (the perception of Hodža's personality, the evaluation of his book *Federation in Central Europe*, and the reactions to the politician's death) and aims to shed light on the image of Milan Hodža in Hungary during the Second World War, which often sought to act as a counterpoint to the perception of Edvard Beneš.

LISZKA JÓZSEF

MONUMENTUMOK

Szakrális (és „szakrális”)
kisémlékek a Kárpát-medencében

A nyugati külföldi közösség kialakulása Japánban

ROMAN KODET

The Emergence of the Western Foreign Community in Japan

Keywords: Japan; minorities; United Kingdom; UK; United States (US); business; politics; Yokohama

A japánok sok esetben homogén nemzetként tekintenek magukra, egységes és nagymértékben zárt népcsoportként, mely a külső hasonlóságon túl nézeteiben és életvitelében is azonos. (Murphy-Shigematsu 1993, 65. p.) Ez a vélemény a modern japán állam létrejöttékor született: akkor alakult ki az etnikai nacionalizmus – jobban mondva a kokkasugisa (államelvű) nacionalizmus (Doak 1996, 1, 79. p.) –, mely tagadta a nemzeti kisebbségek létezését, melyeket erőszakosan igyekezett a japán nemzetbe tagozódni. Ez a nézet a második világháború után sem változott, amikor is Japán elvesztette az eltérő etnikumú gyarmatait. A maradék kisebbségeket aztán a többségi nemzet általában ignorálta, vagy – mint a koreaiak estében – Japánban élő külföldi telepesként tekintett rájuk. (Okano 2006, 4, 476–477. p.) A Japán mint nemzetállam eszméje, melyben lényegében nincsenek nagyobb nemzetiségi különbségek, sem kisebbségek, a kormány hivatalos állásfoglalása szerint, valamint a japánok önfelfogása révén mélyen gyökeret eresztett a köztudatban, s ez a mítosz a szakirodalomban is gyakran ismétlődik. (McClain 2002, xv. p.) Az ország etnikai összetételének közelebbi vizsgálata azonban több típusú nemzeti kisebbség létezésére is rávilágít, melyek, bár számban nem jelentősek, fontos alkotóelemei a japán szigetország lakosságának.

Általánosan három nagyobb kategóriát különböztethetünk meg: 1. őshonos kisebbségek (a Hokkaidó szigetén élő ainuk, a Rjúkjú szigetén élő okinavaik és az ún. burakuminok – a feudális Japán lakóinak utódai, akiket a származásuk vagy a táplálkozási módjuk miatt bélyegeztek meg); (Hane 2015, 210. p.) 2. koreaiak és utódaik, akik a második világháború előtt emigráltak Japánba; külföldi közösségek, melyeket most elsősorban ázsiaiak és latin-amerikaiak alkotnak, akik megélhetési okokból érkeztek Japánba. (Howell 1996, 172. p.) S éppen ez a harmadikként említett csoport a maga 2,2 milliós létszámával (2009-es adat) képezi kétségtelül a legnagyobb s egyúttal a legtarkább kisebbséget a mai Japán területén. (Sugimoto 2010, 212. p.) S bár a külföldiek többségét bémunkások alkotják (elsősorban Kínából, Tajvanból,

Koreából, Thaiföldről és más ázsiai országokból), viszonylag jelentős százalékkukat alkotják a nyugati kultúrkörből származók: 2014-ben Japánban mintegy 61 000 európai és 51 000 amerikai élt. (Menju 2015, 26. p.) Noha ez a csoport csak kis százalékát alkotja a Japánban tartósan tartózkodó külföldieknek, az ország történelmében viszonylag határozott szerepet játszott. Ennek a japán szigetcsoportokon élő kisebbség létének az eredete ugyanis a modern Japán kialakulásának idejére esik, tehát a 19. század derekára. Japán ugyanis egészen addig több mint kétszáz évig jelentős mértékben (de nem teljesen) el volt zárva a külföldi, főleg a nyugati hatás elől. (Jansen 2002, 91. p.) Csak az ország nyugati nyitása, Matthew Perry kapitány missziójának sikerét követően alakult ki az országban egy valóban dinamikus külföldi közösség, mely jelentős hatással volt a japán történelem alakulásra.

Japán már 1543-ban kapcsolatba lépett a Nyugattal, amikor is portugál tengerészek kötöttek ki partjain. Az árunak és a fegyvereknek köszönhetően, amiket ezek az első európaiak a japánok földjére hoztak, viszonylag szíves fogadtatásban részesültek, s az ország, ellentétben a szomszédaival, viszonylag könnyen és gyorsan megnyílt a nyugati befolyás előtt. (Sansom 1984, 106. p.) Japánban így a 16. század folyamán kialakult egy erős, a hittérítők és a kereskedők köré szerveződő nyugati közösség, központjában Nagaszaki kikötőjével, a város portugál fennhatóság alatt kezdett kiépülni s bizonyos ideig működni is. (Elisonas 2008, 63. p.) A Kínával való kereskedelem közvetítésének köszönhetően – Kína ugyanis 1557-ben a japán kalózok támadásaira való válaszként elzárta part menti kikötőit a japán hajók elől (Totman 1995, 73–74. p.) – a portugálok befolyása a japán szigeteken folyamatosan nőtt. 1587-ig a jezsuita misszionáriusoknak több mint 200 000 konvertitát sikerült szerezniük. (Boxer 1951, 153. p.) A katolikus papok derűlátó jelentései arról szóltak, hogy „a világ minden népe közül a japánok mutatják a legnagyobb hajlandóságot hitünk elfogadására. Előrelátóak és az ész irányítja őket, akárcsak a spanyolokat, de még ezeken is túltesznek”. (Cooper 1981, 40. p.) Sokan közülük abban bizakodtak, hogy rövid idő alatt az egész országot kereszténnyé teszik. (Sansom 1984, 127. p.) Ez a gyors siker azonban a portugálok befolyásának hirtelen megszakadását eredményezte Japánban. 1587-ben Tojotomi Hidejosi, a felkelő nap országa fölötti uralomért harcoló feudális vezérek leghatalmasabbika leigázta Kjúsú szigetét, ahol a jezsuita befolyás a legnagyobb volt. Rögtön tisztában volt a portugál kereskedelmi dominanciából eredő veszélyekkel: a kereszténység terjedésével és a jezsuitáknak a japán belpolitikába való beavatkozásával. Ennek eredményeként ediktumban (rendeletben) tiltotta meg a hittérítést, és korlátozta a portugálok befolyását Nagaszakiban. (Berry 1982, 91–92. p.)

Dacára annak, hogy a rendelet megtartását nem igazán vették szigorúan, és az európai papok tovább ténykedhettek az országban, ez volt az első jele annak, hogy az idegenek a japánok számára új és gyakran érthetetlen vallásukkal nemkívánatosak. (Elison 1988, 132. p.) Sokkal komolyabb helyzetbe kerültek a keresztények Tokugava Iejaszu szekigaharai győzelmét követően és a tokugavai sógunátus megalakulása után. Az új rezsim, mely lényegében egyesítette egész Japánt (valójában arra kényszerítette az összes többi feudális hadurat, a daimjókat, hogy fogadják el önálló hatalmát), fennállásának első évtizedeiben az ország stabilizációját szorgalmazta s benne a maga

pozícióját. Megalapítója tudatában volt annak, hogy a tokugavai sógunátus (bakufu) helyzete belső kompromisszumtól függ, azaz egyfelől a politikai hatalomnak a sógunok kezében való összpontosítástól, másfelől az egyes feudális uralmak belső autonómiájától. (Cullen 2003, 7–8. p.) Tokugava politikai célkitűzése egy olyan politikai rendszer felállítása volt, amely lehetővé tette volna a rezsím számára a potenciálisan ellenálló daimjók pacifikálását s elhárította volna a tekintélyét aláásó mindennemű veszélyt. Az egyik ilyen veszélyforrásként éppen a kereszténységet nevezte meg. A sógunátus véleményét erről a kérdéstről azzal a memorandummal lehet illusztrálni, melyet a tokugavai bölcselek egyik legfontosabbika, Hajasi Razan dolgozott ki: „A keresztény banda nemcsak azért jött Japánba, hogy ide küldhesse kereskedelmi hajóit és árut cseréljen, hanem az ördögi törvény terjesztéséért is, mely az igazi doktrínát hivatott megdönteni, hogy lecserélhessék ennek az országnak a kormányát és megszerezhessék tulajdonát. Ez egy nagy veszély csírája, melyet el kell taposnunk.” (Boxer 1951, 318. p.) A portugálokat és a jezsuitákat kezdték az ország belső biztonságát veszélyeztető közösségnek tartani, olyan potenciális bomlasztóelemnek, melyet ki kell irtani, ezzel megakadályozandó a beavatkozásukat és a kereskedelmi helyzetükkel való visszaélést.

Ennek eredményeként született lejaszu 1614-es rendelete, mely tiltotta a kereszténység terjesztését és vallását. (Laver 2011, 6. p.; Hagemann 1942, 153. p.) Ez a dokumentum jelenti a portugálok és a más európaiak többsége Japánban való jelenléte végének eszmei kezdetét. A portugál dominancia alkonya a kapán külkereskedelemben ráadásul előrevetítette a többi európai ország konkurenciájának növekedését. A japán partokat már 1600-ban elérte a Liefde nevű holland hajó, a következő években pedig újabbak követték. (Clulow 2014, 39–41. p.) A hollandok 1609-ben megalapították kereskedelmi kirendeltségüket Hiraduban, nem messze Nagaszakitól, s négy évvel később ugyanezt a lépést megtették az angolok is, bár az ő jelenlétük Japánban a csekély kereskedelmi haszon miatt mindössze tizenegy évig tartott. (Laver 2011, 9–10. p.) A hollandok, akik fokozatosan kiszorították a délkelet-ázsiai piacokról a portugálokat, s szilárdan megvetették lábukat a jávai Batáviában, (Clulow 2014, 62. p.) meggyengítették a japánok függőségét a portugálok közvetítő szerepétől a Kínával való kereskedelemben. Azzal, hogy kifejezetten csak a kereskedelmi érdekekre összpontosítottak – amit nem kötöttek össze misszionáriusok tevékenységével az országban –, és nyíltan ellenségesek voltak a katolikusokkal szemben, abban az időszakban, amikor a keresztényeket Japán belső stabilitásának veszélyforrásának tartották, jelentős konkurenci előnyre tettek szert. (Totman 1995, 78. p.)

A portugálokkal és spanyolokkal való külkapcsolatok több évtizedes korlátozása és a hazai keresztények nyílt üldözése után a sógunátusi kormány a külföldiekhez való viszony kérdésének végleges megoldásához látott. A 16. század 30-as éveitől fogva Tokugava Iemitsu sógun három alapvető külpolitikai célt követett: „1. eltávolítani a felforgató római katolikus ideológiát; 2. monopolizálni a külkereskedelmi hasznot a bakufu kezébe; 3. megakadályozni a japánok külföldre távozását.” (Toby 1977, 325. p.) Ennek a politikának a megvalósításához adtak ki több rendeletet 1635-ben, 1639-ben és 1641-ben, melyek tiltották a nagyobb tengerjáró hajók építését; halálbüntetés terhe mellett elhagyni az országot; ismételten tiltották a kereszténység felvételét és terjesztését; mindenekelőtt azonban

lezárták az összes japán kikötőt a nyugati hajók elől, ami alól csak a hollandok nagaszaki jelenléte kapott kivételt. (Kočvar 2006, 37–39. p.) Ám az ő tevékenységüket is szigorúan korlátozták, annak ellenére, hogy a sógunátus tekintélyei a Japánba behozandó áru mennyiségének növelésére biztatták őket, hogy ezzel is pótolják a portugálok kiűzésével támadt hiányt. (Kazui 1982, 293. p.) Az 1641-es rendelet a hollandokat a Nagaszaki kikötője melletti Dedzsima szigetére száműzte s arra kényszerítette őket, hogy hagyják el virágzó hiruadi kirendeltségüket, mely nem állt teljes mértékben a sógunátus ellenőrzése alatt. (Jansen 2002, 80. p.) Kezdetét vette az ún. bezárkózás időszaka, a szakoku.

A viszonylagos szabadság korszaka után, melyet a nyugati közösség a 16. században s a 17. sz. elején élvezett Japánban, az európaiak (lényegében a hollandok) jelenléte rendkívül szűk területre korlátozódott: a nagaszakai kikötőben mesterségesen kialakított Dedzsima-szigetre. A hozzáférhető források szerint ez a nyugati közösség mintegy 13 100 m (1,31 ha) területen élt, s itt is egy sor korlátozásnak volt kitéve. (Laver 2014, 171. p.) Elsőként említhető a magán a szigeten való ténykedésük ellenőrzése: a hollandoknak a Dedzsimán való mozgását szigorúan ellenőrizték, s kivételes esetektől eltekintve nem hagyhatták el a szigetet. Az itteni telepések számára ezzel együtt megakadályozták a helyi lakossággal való kapcsolatot: egyetlen hivatalos érintkezési lehetőséghez csak a hivatalos tolmácsok vagy kiemelt kereskedők jutottak. Rajtuk kívül a szigetet csak prostituáltak látogathatták a Murajama szórakozónegyedben, mivel a hollandoknak nem tették lehetővé, hogy Dedzsimán a feleségükkel vagy a családjukkal éljenek (az első nő, akinek engedélyezték a szigetre lépést, az itteni kormányzó felesége, Titia Cock Blomhoff volt, aki 1817-ben érkezett ide). (Kshetry 2008, 79. p.) Így az európaiak közösségi élete erősen korlátozott és irányított volt. Lényegében azt lehet mondani, hogy a kirendeltség egyáltalán nem nagyszámú (néhány tíz személy) alkalmazottja de facto annak azoknak a rendeleteknek volt a foglya, melyek mindennapi életüket szabályozták. Az egyetlen fényűzés, amit a dedzsimaiak megengedhettek maguknak, az európai öltözék, bútor és európai élelmiszerek gazdag tárháza volt, melyek iránt Japánban nagy volt a kereslet (elsősorban a bor és az édesség iránt). Máskülönb a szigeten való tartózkodás unalmas rutin volt, melyet legfeljebb a bakufu tisztségviselőinek viszonylag gyakori látogatásai színesítettek, akik így múlatták az idejüket a Batáviából évente egyszer érkező kereskedelmi hajó érkezéséig. (Laver 2014, 168–170. p.) Az itteni élet egyik legszigorúbban megkövetelt tilalma az egyházi szertartásokra vonatkozott. Különösen szigorú ellenőrzés alatt tartották a könyvbehozatalt, ezeket Dedzsimán helyi cenzorok vizsgálták. A vallásra (a kereszténységre) tett bárminemű megjegyzés vagy az ezzel kapcsolatos kérdések azonnal a gyanúsnak nyilvánítottak sorsára juttatta a könyvet, melyet elkoboztak és megsemmisítettek. (Sansom 1984, 200. p.) A Japánban tartózkodó idegenek iránti türelemnek tehát világosan megszabott határai voltak. Aktivitásuk eszményi esetben üzleti tevékenységükre csökkent. Egyébiránt az ország belső stabilitására nézve veszélyforrásnak tartották, ezért elszigetelték és szigorúan figyelték őket.

Dedzsima állandó lakóin kívül szigorúan ellenőrizték a tengerészeket is, akik kereskedelmi hajókon érkeztek (Japánban általában évente egy hajó kötött ki). A helyi rendeletek értelmében a tengerészek az alatt az idő alatt, amíg a hajó a kikötőben

vesztegelt (általában két-három hónapig), csak kis csoportokban léphettek a száraz földre, és „megfelelő” viselkedésüket a felettesük szavatalta. A parton személyes ellenőrzésnek vetették őket alá, a célból, nehogy árut csempésszenek vagy vallási tárgyakat, irodalmat. (Kaempfer 1999, 190. p.) Korlátozott volt a belföldi helyzetről való információk mennyisége is, amit a hollandokkal közöltek. Ebből kifolyólag az európaiaknak a felkelő nap országáról való ismereteik viszonylag gyérek voltak. (Keene 1969, 9. p.) Ez a helyzet a 18. század során sem változott, amikor is az európai könyvbehozatalra és az általuk terjesztett ismeretekre vonatkozó tilalmat részben feloldották, aminek köszönhetően létrejött a rangaku, a „holland tudásanyag”. (Sansom 1984, 204. p.) Az idegenek Japánban való mozgására vonatkozó minden korlátozás alóli egyetlen kivételt csak a dedzsimai kirendeltség holland kormányzójának évente rendszeresített látogatása jelentette Eduba, ezek azonban szigorú protokoll szerint zajlottak, s maguk a hollandok is úgy kezelték őket, mint a Japánban való gazdasági érdekeikkel összefüggő szükséges diplomáciai lépéseket. (Hellyer 2009, 44–45. p.) De így is meg volt kötve a kezük az éber sógunátusok által, melyek igyekeztek a külfölddel folytatott kereskedelmet kordában tartani. A japán ezüstműanyag fokozatos kimerülésével, melyek a 16. században még a világ termelésének egyharmadát hozták, (Cullen 2003, 20. p.) a rezsim igyekezett megakadályozni ennek a nemesfémnek a kivitelét. 1668-ban ezért betiltotta az ezüstkivitel, amit ugyan a valóságban nem lehetett keresztülvinni, mégis, a japán külkereskedelemben jelentősen csökkent az ezüst részesedése. Ezt a hiányt a hollandok legalább részben rézvásárlással ellensúlyozták, a réz így vált jelentős kiviteli cikké Japánban. (Kazui 1982, 295. p.) Általánosságban azonban leszögezhető, hogy a hollandok kereskedésének jelentősége Japánnal fokozatosan csökkent, és a 18. század közepétől a Holland Kelet-indiai Társaság számára veszteségesse vált, amire a dedzsimai kirendeltség is felhívta a figyelmet. (Cullen 2003, 46. p.; Screech 2006, 189. p.)

Ekként Japánban a nyugati külföldiek jelenléte több mint kétszáz éven át lényegében marginális és nagyon korlátozott volt.¹ Ez a helyzet ugyanakkor a 19. század derekán hirtelen és drámaian megváltozott, amikor Perry missziója rákényszerítette a bakufut addigi, az ország elszigeteltségét eredményező politikája átértelmezésére. Kétségtelenül az is figyelemre méltó tény, hogy a japánok viszonya az idegenekhez (kivéve a „holland tudásanyag”-ot képviselő csekély számú tudóst), így a központi kormány képviselőié is a szakoku teljes idejére változatlan volt. Ráadásul azt követően, hogy Japán partjain egyre nagyobb mértékben kezdtek felbukkanni külföldi hajók, miközben némely állam, elsősorban Oroszország vezetői a japán kikötők megnyitását követelték, a sógunátus az addigi politikáját tovább szigorította. 1825-ben jelent meg az Ikokuzsen ucsiharai nevű rendelet, mely arra utasította a part menti hercegségeket, hogy a japán partokhoz közeledő hajókat erővel űzze el. (Wakabayashi 1986, 101–102. p.) Az ennyire határozott lépés oka változatlan volt: bár a kereszténységnek még

1 A hollandokon kívül a külföldiek közül egyedül a kínaiak tartózkodhattak hivatalosan Japánban, ők is a nekik kiszabott, izolált negyedben Nagaszakiban. (McOmie 2006, 3. p.)

a csíráját is kiirtották az országban, éppen a vallás kérdése volt az, amely az idegenekkel szembeni japán aggályokat motiválta. A kor egyik elismert tudósa és a japánok fölérendeltségének propagálója, Aizava Szeiszai ezzel összefüggésben 1825-ben ezt írta: „Már csaknem háromszáz éve, hogy a nyugati barbárok a nyílt tengereken ügködnek. Hogyan lehetséges, hogy képesek területeiket növelni s minden vágyukat elérni? [...] Sikerük egyetlen kulcsa a kereszténység. Ez valójában rosszindulatú és egyszerű vallás, mely aligha érdemel figyelmet. Doktrínái azonban jól felállítottak és könnyen érthetőek, ezért az ostoba együgyűeket könnyen becsaphatják. [...] Valahányszor uralmuk alá akarnak hajtani egy országot, ugyanazt a módszert alkalmazzák. Az illető néppel való kereskedelem útján megismerik a földrajzát és a védelmét. Ha védelmük gyenge, kiküldik katonáikat, hogy a kiszemelt népet legyőzzék, ha pedig erős, akkor a kereszténységet terjesztik, belülről bomlasztva fel az országot.” (Vaporis 2014, 120–121. p.) Elszigeteltségük dacára a művelt japánok jól értesültek voltak a világban zajló eseményekről, és tudtak a kiterjedt tengerentúli impériumok fokozatos kialakulásáról. Az idegeneket ezért agresszív szándékúaknak tartották, amit úgy mond a kereszténység terjesztésével értek el, a maguk oldalára állítva a helyi lakosságot. (Wakabayashi 1986, 89. p.) A japán kormány és az értelmiség nagy része épp ezért tartotta magát ahhoz, hogy az ország maradjon izolálva az európaiak pusztító befolyásától.

Másfelől ez a politika az idegenek növekvő nyomása miatt tarthatatlannak bizonyult. A bakufura gyakorolt további, a japán kikötők megnyitását célzó külföldi nyomás a Perry-misszió sikerében csúcsondott ki 1853 és 1854 között. A kanagavai egyezmény megkötésével (1854. március 31.), mely megnyitotta Simoda és Hakodate kikötőket az amerikai hajók előtt, a sógunátus kénytelen volt hasonló egyezményeket kötni más hatalmakkal (Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország és Hollandia) is. (Fox 1969, 10–13. p.) A külföldiek mozgásának és életének feltételeit a nyugati hatalmakkal megkötött első egyezmények a japán fél követelményei alapján szabták meg. Az érkező hajókat és legénységüket szigorúan a japán törvények megtartására kötelezték és a helyi hivatalnokoknak voltak alárendelve. Az esetlegesen gyakrabban előforduló rendelet- és szabályszegés esetén a japánok ismét lezárhatták kikötőiket az illető ország hajói előtt. A nyugati hajók legénysége részéről tapasztalt kisebb vétségei ügyében ugyanakkor az illető hajók kapitányai járhattak el. (Beasley 1995, 206. p.) Korlátozták az idegeneknek az engedélyezett kikötőkön kívül mozgását is. (Barr 2011, 38–39. p.) Japán nyitását tehát szigorúan szabályozottnak tekintették, és a sógunátus szemében nem szabadott volna, hogy az országban külföldi közösség jöjjön létre. Valójában azonban a bakufu képviselőinek tanácsa abban reménykedett, hogy az egyezmények megkötése csak ideiglenes intézkedés lesz, amely a rezsimnek időt biztosít ahhoz, hogy kellő védelmet építsen ki s visszaáll az idegenekkel való viszonyok status quója. (Akamatsu 2011, 92–102. p.) Annál nagyobb volt a japánok meglepetése, amikor 1856 augusztusában egy amerikai hadihajó kötött ki Simodában, a tapasztalt Townsend Harris missziójával, aki az amerikai–japán szerződés 5. cikkelyének értelmében amerikai konzulátus megnyitását követelte Japánban. A japánok ezt a cikkelyt úgy értelmezték, hogy konzul esetleg akkor érkezik az országba, ha erre feltétlen szükség lesz, s ha ezzel mindkét fél egyet fog érteni. Harrisnek az Edo-öbölben bemutatott tengerészeti demonstrációját látva azonban a sógunátus tárgyalói végül kény-

telenek voltak elfogadni az amerikai követeléseket, s felajánlani Harrisnek egy hivatalos rezidenciát Kakizaki település kolostorában, Simoda közelében. (Tamarin 1970, 181–183. p.) E lépés megvetette az idegenek Nagaszakin kívüli tartózkodásának alapját, s közvetve külföldi közösség létrejöttét jelentette Japánban.

Harris missziójának mindenestre sokkal fontosabb céljai voltak, mint pusztán az amerikai konzulátus felállítása Japánban. Az volt a célja, hogy tartós kapcsolat létesítsen a két ország közt. Ugyanebben az időben Japán ki volt téve a többi nagyhatalom (elsősorban Nagy-Britannia) nyomásának is, melyek az Egyesült Államokhoz hasonlóan el szeretnék volna érni formális jóváhagyását az országban való jelenlétüknek, reguláris kereskedelmi kapcsolatokat létesíteni, s hasonló előjogokat kivívni maguknak, mint amilyeneknek más ázsiai országokban örvendhettek. (Beasley 1995, 168–182. p.) Ennek eredményeként 1858-ban egy sor egyezmény kötöttet, melyek Barátsági és kereskedelmi szerződésként vonultak be a történetírásba. (Auslin 2006, 46–47. p.) S épp ezek a szerződések teremtették meg az alapját annak, hogy Japánban viszonylag gyorsan létrejött egy jelentős külföldi kisebbség. Jellegükből adódóan s figyelembe véve, hogy jelentős mértékben nagyhatalmi katonai fenyegetés kényszerére írták alá őket, ezek úgy rögzültek a köztudatban, mint „nem egyenrangú szerződések”. Ezek 1859-től a külföldiek előtt megnyitották a már hozzáférhető Simoda és Hakodate kikötőkön kívül Kanagava és Nagaszaki kikötőjét is. A következő években aztán Hjógo (Kóbe) és Niigata következett volna.² Az alapvető kereskedelmi kérdéseken – mint amilyen a behozatali adó, a hazai fizetőeszközök váltása külföldiekért s magának a gazdaságcserének a módja – túl az összes, külföldiekkel kötött szerződés szövege elsősorban a külföldiek japán földön való tartózkodásának feltételeit rögzítette. E tekintetben a nyugati utazóknak és képviselőknak korábban nem látott szabadságot biztosítottak. A bakufu köteles volt a külföldiek szabad mozgását biztosítani tíz ri (azaz kb. 40 km) körzetben a kikötők körül, s itt az állandó lakhely jogát is megkapták. Fontos lépés volt az extraterritoriális jog, tehát az a gyakorlat, hogy a külföldiek által elkövetett szabálysértéseket az adott ország törvényei szerint kezelték a konzuláris bíróságokon. Ezzel a Japánban élő külföldieket lényegében kiemelték a helyi jogi rendszerből. A bakufu részéről hozott alighanem legnagyobb engedmény – legalábbis az előzményekhez képest – a külföldieknek az a joga volt, hogy szabadon gyakorolhassák vallásukat, mi több, saját imaházuk vagy kolostoruk lehetett, ezzel együtt azonban nem szabadott a helyi vallási ceremóniákba beavatkozniuk. (Beasley 1967, 186–187. p.) A nem egyenrangú szerződéseknek ezek a cikkelyei egészen a 19. század végéig biztosították a Japánban élő külföldi közösség alapilléreit.

A külföldiek jelenlétének központjává az országban hamarosan Jokohama kikötője vált, ahol a 60-as évek során jött létre a legjelentősebb nyugati közösség. (Kshetry 2008, 94. p.) A modern japán gazdaság e kulcsközpontja létrejöttét paradox módon a bakfunak az az igyekezete gyorsította fel, hogy az idegeneket legalább részben izolálja. Maga Kanagava városa, mely a megkötött szerződések értelmében megnyílt volna

2 Szerződés az Egyesült Államok és Japán közt, 1858. július 29. (Beasley 1967, 184. p.)

a külföldiek előtt, Japán legfontosabb útvonalán, a Tokkaidón feküdt, mely a sógunok székhelyét kötötte össze Kjótóval. A belföld legfontosabb közlekedési ütőeréről volt szó, melyet nemcsak kereskedők és civilek ezrei használtak, hanem és elsősorban erre vonultak a daimjók menetei is az Edo-öbölbe (és onnan vissza), ahol kötelezően költséges rezidenciákat voltak kénytelenek fenntartani. A külföldiek jelenléte egy ilyen érzékeny közlekedőúton épp ezért nagyon nemkívánatos volt. (Fox 1969, 61. p.) Azzal az ürüggyel, hogy Kanagava már úgysis túlnépesedett, a bakufu tárgyalófelei Jokohamába utasították a külföldieket azzal, hogy ott állítsák fel rezidenciáikat. Ezt némely külföldi képviselő részéről nemtetszés s tiltakozás fogadta, majd azt követelték, hogy a szerződésben megnevezett kikötő legyen nyitott és hozzáférhető diplomáciai missziók számára.³ Ezzel szemben a japánok azzal érvelhettek, hogy Jokohama Kanagava járásban található, azaz nem lehet szó szerződészegésről. Ugyanakkor rámutattak a tényre, hogy az eredeti, az 1854-ben Perry által aláírt kanagavai egyezmény is valójában Jokohamában kötött, noha Perry – ismeretlen okokból – a szerződés aláírásának helyéül Kanagavát jelölte meg. (Auslin 2006, 43. p.) A nagyhatalmak képviselői végül megbékéltek Jokohama megnyitásával (Kanagava helyett), mindenekeelőtt üzleti érdekeiket tartva szem előtt. Míg a kanagavai kikötő sekély és szűk volt, a jokohamai ideális volt a nagy tengerjáró hajók számára. (Fox 1969, 61. p.) Maga Jokohama azonban eredetileg nem tűnt túlságosan csábító helynek egy tartós külföldi telep létesítésére. A települést számos lapály vette körül, és az éghajlata sem volt kedvező. (Barr 2011, 85. p.) A japánok ráadásul egy csatornával kötötték össze a tengerbe folyó helyi patakot, miáltal nyugat–kelet irányban nagyjából egy 1,5 km széles, észak–dél irányban pedig egy 2 km széles terület jött létre. A külföldieket tehát erre a barátságtalan területre kívánták szorítani, a csatornán pedig csak két híd vezetett át, azaz úgy elszigetelték őket, mint annak idején a hollandokat Dedzsimában. (Fox 1969, 61–62. p.)

Tekintettel azonban a szerződésnek arra a kiegészítésére, mely a külföldieknek szabad mozgást biztosított a nyitott kikötőkön kívül is, a bakufunak ezt az elszigetelő szándékát nem lehetett teljes mértékben megvalósítani. Ráadásul maga Jokohama kisvártatva a Japánban megtelepedett nyugati kisebbség székhelyévé vált. Ideális kikötőként ugyanis a várost előnyben részesítették a külföldi kereskedők, akik Jokohamában gyorsan menedékre találtak. (Alcock 1863, 143. p.) Az első kereskedők már 1859 júliusában letelepedtek, bár sokuk panaszkodott a helyi viszonyokra és a helyi tisztviselők kelletlenségére, akik nem igazodtak a külföldiek igényeihez (nézeteltérés támadt például a helyi pénz nem külföldire váltása körül).⁴ Ugyanebben az időben jött létre Nagaszakiban egy külföldi telepesekből álló kisebb közösség, melyet elsősorban kereskedők és diplomaták alkottak.⁵ S bár Nagaszaki hosszú időn keresztül Japán behozatalának is kivitelének egyetlen kapuja

3 The National Archives (a továbbiakban: TNA), London, Foreign Office (a továbbiakban: FO) 46/3, Alcock Malmesburynek, 1859. július 13.

4 TNA, FO 46/3, Alcock Malmesburynek, 1859. augusztus 6.

5 TNA, FO 46/3, Alcock Malmesburynek, 1859. július 14.

volt, a tény, hogy Jokohama a sűgunok edui központjához közel esett és a bakufu támogatta a helyi kereskedőket, hogy az árucserét a külföldiekkel épp itt és az ő ellenőrzésük alatt bonyolítsák le, ez a kikötő Japán nemzetközi árucseré-forgalmának fő központjává vált. S dacára annak, hogy eleinte meglehetősen fejletlen vidék volt, gyorsan két, egymástól elkülönülő „város” nőtt ki rajta. A kijelölt terület mintegy egyharmadát átadták az idegeneknek, akik itt kihasználhatták a már álló épületeket, a lakásokat és raktárakat, miközben egyhamar maguk is viszonylag kiterjedt építkezésekbe fogtak. A maradék területet az idegenekkel kereskedő helyiek „japán város”-a foglalta el, csatornával elválasztva az idegenektől. (Auslin 2006, 54. p.) Néhány rövid év alatt így egy teljesen új város keletkezett, mely a Japánban élő nyugati kisebbség kulcsfontosságú központjává vált. A 19. század 70-es éveinek derekán már több mint 64 000 lakosa volt. (*Le Japon* 1878, 17. p.) Maga a külföldi közösség ugyan csak viszonylag kis részét alkotta ennek (mintegy 5–10%-át), a 19. század 80-as éveinek végén már nem elhanyagolható 5000 állandó lakost számlált. (Smith 1986, 354. p.)

Jokohama gyors növekedésének megvoltak a hátulütői is. Amikor Ernest Mason Satow brit diplomata és tolmács 1862-ben megérkezett a városba, utak és épületek összevisszaságát találta, mindenféle várostervezési rend híján. Ezt a tényt az okozta, hogy a külföldi közösség meglétének első éveiben a földet az idegeneknek lakásuk és hivatalaik (ezek közül alighanem a vámhivatal volt a legjelentősebb) építésére ingyen bocsátották rendelkezésükre. Csak azt követően, hogy a nyugati „város” terjeszkedni kezdett, kezdték a helyi képviselők megkövetelni, hogy az újonnan megszerzett telkekért rendesen fizessenek. A belföld felé az idegen enklávé terjeszkedését a mocsaras terep és más természeti akadályok gátolták. A város peremén nagyon gyorsan kiépült a Josivara „szórakoztatónegyed”, a helyeik megfogalmazásában „fiatal lányok művelődésének vállalata”. (Satow 1921, 9–10. p.) Jokohama sok lakója nagyon gyorsan elfelejtette az európai prűd felfogásokat, s rendszeresen látogatta ezt a negyedet, s ez volt az egyik oka annak, amiért honfitársaik „Európa aljának” tartották őket. (Satow 1921, 10. p.) Ezzel együtt Jokohamában gyorsan nőttek a sokkal praktikusabb vagy szent helyek. Nem sokkal az idegen telep kialakulása után két templom is felépült itt (protestáns és katolikus), valamint egy temető, és viszonylag fényűző székhelyeiket felépítették a távolkeleti kereskedelembe érintett külföldi cégek is. Ezek közül a legjelentősebbek a következők voltak: Jardine, Matheson & Company, Fletcher & Company, melyek a kínai kereskedelembe is fontos szerepet játszottak. (Satow 1921, 10–12. p.)

Noha a gyorsan növekvő cserekereskedelem fontos ösztönzője volt a város és a külföldi közösség rohamos fejlődésének, a Japánban élő nyugatiakat naponta érték kellemetlenségek. Ezek egyike volt az európai élelmiszer-tartalékok korlátozott mértéke, s tekintettel arra, hogy a hazai konyha jelentős mértékben különbözött a külfölditől, a megfelelő pótlékok fellelése is körülményes volt. 1878-ban Isabella Bird brit utazó arra panaszkodott, hogy „a kenyér, a vaj, a tej, a baromfi, a kávé, a bor és a sör hozzáférhetetlen [...], az utazónak magával kell hoznia az élelmet, mivel azt a halból vagy zöldségből álló szörnyűséget, amely »japán étel«-nek számít, csak kevesen képesek lenyelni és megemészteni, azok is csak hosszas gyakorlattal”. (Denney 2011, 38. p.) Mivel a hús, a tej és a vaj hiány-

zott az akkori japán étlapról, a kortárs szemlélők azt tapasztalhatták, hogy „a japán ételek aligha csillapítják az európai étvágyat”. (Chamberlain 1905, 192. p.) Épp ez okból alakult meg Jokohamában az első nyugati étkezdék. 1862 decemberében jött létre a Golden Gate Restaurant, a következő évben pedig a francia Au Trois Frères Provencaux. Nagy étteremmé vált az első helyi szálloda (Yokohama Hotel) mellett működő is, mely az ideiglenes látogatók fészkeinek számított. (Denney 2011, 40. p.) 1861 óta a városban rendszeresen megjelent egy nyugati újság, a Japan Herald, (Barr 2011, 144. p.) a szabadidő eltöltéséhez és a helyi szórakozáshoz pedig egy lóversenypálya meg egy krikettpálya szolgált. A nem éppen eszményi fekvése s a korlátozott területe meg a helyi gondok dacára így jött létre Japánban egy valóban „nyugati” város, mely otthona lett egy jelentős külföldi kisebbségnek, amelynek meg kellett küzdenie a helyi specifikus feltételekkel.

A nyugati közösségre leselkedő legnagyobb veszélyt az erősen xenofób szonndzói mozgalom megerősödése jelentette. Már a nagyhatalmakkal való nem egyenrangú szerződéses körüli egyeztetések idején volt az országban egy erős tendencia a japán területeken való idegenek jelenléte ellen. Azok is, akik támogatták a nyitást a külföldi kereskedelem előtt, tudatában voltak a közvélemény európaiakkal és amerikaiakkal szembeni erősödő ellenszenvnek. Sokan attól is tartottak, hogy Japán is ugyanarra a sorsra jut, mint Kína az ún. ópiumháborút követően.⁶ A tény, hogy a bakufu végül egyetértett Harris feltételeivel, számos japán értelmiségiben erős ellenérzést váltott ki a sógunátus politikájával és a külföldiek további beszivárgásával szemben. Az olyan hazafiak, mint Josida Sóin, azt állították, hogy „a sógun csak a császár helyettese általi császári megbízott, aki védi az országot az ellenséges megszállással szemben. De azzal, hogy a sógun elszomorította a császárt, mert nem volt képes kitoloncolni a barbárokat, nincs többé joga hivatalt viselni”. (Hillsborough 2014, 94. p.) Az ő felfogásuk szerint Japánt kitétek „a külső barbárok látogatása általi bepiszkolásnak”, ezért tartósan ki kellene őket tiltani az ország területéről. (Beasley 1972, 119. p.) Ezek az eszmék legmélyebben az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó szamurájok közt vertek gyökeret, akik a kései Edo-korszakban egyre aggasztóbb pénzügyi helyzetbe jutottak, amikor is az infláció által elértéktelenített bevételük gyakran nem fedezte életszükségleteiket. (Jansen 2002, 109. p.) A külföldiekkel való nyílt gazdasági kapcsolatok tovább mélyítették gondjaikat. Az idegenek kezdetben nagyon ügyesen kihasználták a japán nemzetközi piacon az arany és az ezüst eltérő arányú értékét (Japánban az arany volt olcsóbb), ami a nemesfémnek az országból való kiáramlásához vezetett. A behozott termékek is az infláció masszív növekedését eredményezte, s ennek következményeit főként azok érezték meg, akik már az előző korszakban is leginkább nélkülöztek. (Lehmann 1982, 145–146. p.)

Mindezek következménye egy támadássorozat volt az idegenek ellen, elsősorban a jokohamai külföldi közösség ellen. 1859 augusztusában a nyílt utcán gyilkoltak meg két orosz tengerészt. (Lensen 1959, 381–382. p.; Alcock 1863, 240. p.) Ez azonban csak a

6 Macudaira Keiei rójú, 1858. január 10. (Beasley 1967, 184. p.)

kezdete volt az aljas gyilkosságoknak: „végzetes támadás vetett véget a francia nagykövetség szolgája életének, egy holland hajóskapitányénak, a brit nagykövetségnek dolgozó japán tolmácsénak, januárban pedig Harris titkáráénak, Henry Heuskennek.” (Tamarin 1970, 232. p.) A támadások némelyike alapos diplomáciai krízist okozott a nagyhatalmak és a bakufu viszonyában. 1861 júliusában és 1862 júniusában felfegyverzett samurájok (ún. sisik, magasabb beosztású férfiak) magát a brit konzulátus épületét támadták meg.⁷ A legnagyobb incidensre végül 1862. szeptember 14-én került sor, amikor is fényes nappal Jokohama mellett megölték Charles Lennox Richardson brit üzletembert.⁸ Hasonló incidensek a 60-as években viszonylag gyakori példává váltak az ellenszenvnek, mellyel a japán lakosság egy része viseltetett a számukra idegen elemmel szemben. Európába való visszatérése után Satow úgy emlékezett, hogy a fenyegető veszéllyel szemben, amelynek külföldi telepesei ki voltak téve, az idegenek rendszerint felfegyverezve mutatkoztak a nyilvános helyen. Ő maga egészen 1869-ig viselt revolvert, amikor is a város utcáinak veszélyessége alábbhagyott. (Satow 1921, 35. p.) Averióval az idegenek gyakran szembesültek a hazai lakossággal való átlagos kapcsolataik során is. A Kornijlov orosz tengerész azt jegyezte fel 1859-ben a naplójába, hogy Edo meglátogatásakor (ahová Nyikolaj Muravjev orosz követet kísérte) a látogatókat helyi hivatalos vezetők voltak kénytelen kísérgetni, máskülönben azt kockáztatták volna, hogy a város nagyon bizalmatlan lakói sértegették volna őket. (Wells 2004, 118. p.) Más tanúvallomások azonban nem osztják Kornijlov tapasztalatait. Alcock brit követ például barátságosnak ítélte meg az egyszerű nép viselkedését az idegenekkel. Idegengyűlöletet főként a samuráj réteg és az olyan helyi tisztségviselők részéről tapasztalt, akik a szonno dzsói mozgalommal álltak kapcsolatban: „Japánban az idegenekkel való bármilyen ellenségeskedés felülről táplálkozik, nem alulról. Az idegenek valódi ellenségei nem a néptömegek, hanem a daimjók és az ő fegyveres követői, akik uraiknak szolgálai eszközei.”⁹ Akárhogy is, Japán a külföldi közösségek kialakulásának kezdeteiben az idegenek számára nem jelentett biztonságos és barátságos országot.

Erre a tényre reagáltak a nagyhatalmak képviselői is, akik a maguk kormányánál rendszeresen nagyobb támogatást szorgalmaztak a szerződéses kikötők védelmének ügyében, s a sógunátus kormányra való esetleges nyomást.¹⁰ Ennek eredményeként Jokohamában állandó katonai helyőrséget hoztak létre. Az első kis állandó egység Japánban a britek által jött létre, az 1861-es idegenellenes támadássorozat nyomán. A katonákat ideiglenesen a helyi épületekben szállásolták el a rendes kaszárnyák létre-

7 TNA, FO 46/12, Alcock Russelnek, 1861. július 7.; TNA, FO 46/23, Neale Russelnek, 1862. július 3.

8 Fletcher 2019, 4–5.; A gyilkosság körülményeit részletesen leírta Edward Neale kapitány, brit követ. TNA, FO 46/24, Jegyzőkönyv C. L. Richardson meggyilkolásának tanúságáról, 1862. szeptember 15.

9 TNA, FO 46/12, Alcock Russelnek, 1861. július 7.

10 TNA, FO 46/37, Alcock Russelnek, 1863. november 5.

hozásáig. Étkezésüket a brit konzulátus fedezte, hiszen épp ennek védelmére lettek ide-
rendelve.¹¹ Az ország politikai helyzete ennek ellenére a következő években sem válto-
zott alapvetően. Richardson meggyilkolása jókora diplomáciai incidenssé vált, mely a
Sakuma hercegség elleni brit tengerészeti csapásba torkolt, (l. bővebben: Denney 2011,
166–202. p.) s ugyanekkor a bakufu alávetette magát a xenofób szárny által uralt csá-
szári udvar nyomásának azt illetően, hogy a szerződéses kikötőket be kívánja zárni.¹²
Annak szemléltetésére, hogy teljes mértékben támogatja a külföldieknek az országból
való kiutasítását, a Csósú hercegség lőni kezdte a kulcsfontosságú simonoszeki szoros-
nál tartózkodó külföldi hajókat.¹³ Ezek a viharos események egy további komoly konfliktus-
hoz vezettek a nagyhatalmak és Japán között. 1864 augusztusában a nagyhatalmak
egyesült tengerészete Simonoszekiben megsemmisítette a japán alakulatot, és az erős
diplomáciai nyomás hatására a sógunátus kifizetett hárommillió dollár kártérítést.¹⁴ A
következő évben aztán a „barbárok” azonnali kiutasítását követelő klikk kénytelen volt
megbékélni a helyzettel. A kikötők elzárását előíró rendeletet visszavonták, s a császári
udvarnak bele kellett egyeznie az 1858-ban megkötött szerződések végleges ratifikálá-
sába. (Treat 1918, 531–549. p.) A Japánban tartózkodó külföldi közösség potenciális
veszélyeztetettsége és Jokohama újbóli megtámadásának lehetősége jelentős erősítést
eredményezett, melynek az enklávét külföldijeit kellett védelmezniük. 1864. január 22-
én így Hongkongból Jokohamába érkezett a HMS Vulcan nevű brit hajó, fedélzetén a 20.
gyalogezred egy részével, mely a város állandó helyőrségét alkotta.¹⁵ Noha ez az intézke-
dés sem akadályozta meg az újabb gyilkos támadásokat,¹⁶ mindenesetre az idegenek
nyílt demonstrációja volt arra nézvést, hogy maradnak az országban. Valamint elég elret-
tentő eszköze és formája volt a bakufura gyakorolt nyomásnak, mely nagyon is tudatá-
ban volt a külföldiek katonai erőfölényének.¹⁷

A gyakori diplomáciai konfliktusok ellenére Japánban a külföldi közösség viszonylag
gyorsan terebélyesedett. Csak 1863-ban 170 hajó látogatta meg Jokohamát (100 brit,
40 amerikai, 13 holland, 8 német, 7 francia és 2 orosz).¹⁸ A Japánnal való kereskedelem
prosperitását nagyon reményteljesnek ítélték.¹⁹ Így tehát Jokohama néhány rövid eszten-
dő alatt a japán nemzetközi kereskedelem központjává vált, és az ország egyik legjobb-

11 TNA, FO 46/15, Alcock Russelnek, 1861. november 13.

12 Ogasawara Nagamichi bakufu, 1863. július 27. (Beasley 1967, 256. p.; Keene 2002, 74. p.)

13 Yokohama Archives of History, Yokohama, General Records of the Department of State
(R.G.59)-Diplomatic Despatches Japan (N.A.M.133), Ca4 01.4 19, Pruyin Sewardnak, 1863.
július 24.

14 TNA, FO 46/46, Alcock Russelnek, 1864. október 28.; (Fox 1969, 143. p.; Hillsborough
2014, 298. p.)

15 TNA, FO 46/43, Neale Russelnek, 1864. január 30.

16 A 20. ezred két tisztjét 1864. november 24-én gyilkolták meg Kamakurában. (Fox 1969, 147. p.)

17 Iemocsi sógun Komeio császárnak, 1865. november 18. (Beasley 1967, 297–299. p.)

18 TNA, FO 46/43, Neale Russelnek, 1864. március 14.

19 Uo.

ban fejlődő városává. Egy évvel az alapítása után Jokohama forgalma a nemzetközi árucere-kereskedelemben meghaladta Nagaszakiét. Még Kóbe 1867-es megnyitása a külföldi hajók számára megtartotta az ország importjában és exportjában a 70%-os részesedését. Jokohama közelségéből a sógunok szélhelye, Edo is profitált (illetőleg, a Meidzsi-restaurációt követően Tokió), mely mint az ország fő igazgatási és gazdasági központja a jokohamai sikereknek is köszönhetően növelte szerepét. (Smith 1986, 353–354. p.) De a többi szerződésbeli kikötő külföldi közösségének jelentőségét sem szabad semmiképp alulbecsülni. Az idegenek ugyanis tömegesen telepedtek le Japán más városaiban (először Nagaszakiban és Hakodatében, 1867 után Kóbeban), ahol kiépítették a maguk negyedeit, melyekben Jokohamához hasonlóan élvezték a nem egyenrangú szerződések nyújtotta védelmet. Némely szerző ezeket a központokat „csaknem független köztársaságok”-nak nevezi, mert itt az idegeneknek saját önkormányzatuk volt, nem képezték a japán jogrend részét, és a japán kormánynak nem volt a nemzetközi „kolóniák” felett semmiféle joggyakorlása. (Lehmann 1982, 290. p.)

A szerződéses kikötők léte ugyanakkor Japán számára eléggé alapvető előnyökkel járt. A gazdasági előnyökön kívül, melyeket az ország bekapcsolása a nemzetközi kereskedelemben jelentett, Jokohama és Nagaszaki is jelentős központokká váltak, melyeken keresztül az országba a nyugati eszmék és technológiák áramlottak, s ezzel alapvetően hozzájárultak az ország modernizációjához. Nagaszaki kikötőjének már csaknem három évszázados tapasztalata volt a nyugattal való kapcsolatok terén, és már a szakoku korszakában vonzotta azokat a japán értelmiségieket, akiknek imponáltak a „holland tudományok”, és saját „külföldi” tapasztalatokra vágytak. (Jansen 1984, 544. p.) A hollandokkal már meglevő együttműködésnek köszönhetően a városban 1855-ben tengerészeti akadémiát nyitottak, melynek célja a fiatal samurájok tengerészeti képzése volt, de tanultak hajóépítést, nyugati matematikát, tűzértséget s egyéb műszaki tudományokat. (Hillsborough 2014, 73. p.) Az akadémiát több tehetséges férfi végezte el (például Kacu Kaisú vagy Enomoto Takeaki), akiknek nagy érdemük volt a Meidzsi-restaurációban is. S bár Nagaszaki jelentősége fokozatosan csökkent, a 60-as években a város fontos gazdasági központ volt. E tekintetben a fegyverkereskedelem volt kulcsfontosságú, ebben Nagaszaki jelentősen megelőzte Jokohamát.²⁰ Épp itt tevékenykedtek a fontos külföldi kereskedők, amilyen Thomas Blake Glover is volt, akinek a Japánban folytatott üzemei gyakran a nemzetközi jog határán billegtek. A külföldi kereskedők asszisztálása mindenesetre jelentősen hozzájárult a Szakuma és a Csósú hercegség felfegyverzéséhez, ami végül a tokugavai sógunátus 1868-as megdöntéséhez vezetett. (McKay 1997, 64–74. p.) Jokohamában pedig francia katonai misszió ténykedett, melynek a bakufu fegyveres erőinek modernizálása volt a célja. (Medzini 1971, 131. p.) Jokohama – mint a Japánba áramló innovációk beszüremlésének kapuja – jelentőségét az adta, hogy épp innen indult ki az ország első vasútja, mely a kikötőt a fővárossal, Tokióval összekötötte. (Free 2008, 63. p.) A külföldi közösség létének így

20 TNA, FO 46/37, Neale Russelnek, 1863. szeptember 29.

nemcsak gazdasági és politikai jelentősége volt, hanem nagymértékben hozzájárult az ország westernizálásához is. (Osterhammel 2014, 290. p.)

A terebélyesedő kereskedelem, a diplomáciai nézeteltérések fokozatos enyhülése, a külföldiek bekapcsolása Japán modernizálásába és a radikális szamurájok elhajlása attól a nézettől, hogy az idegeneket ki kell űzni, (Craig 2000, 235. p.) fokozatosan a külföldi közösségnek az ország mindennapjaiba való integrálását eredményezték. A „nyugati barbárok” eleinte kelletlen fogadtatásban részesültek, s felettébb nagy gyanakvással. Érkezésük erős xenofób reakciót váltott ki, amit a külföldi közösség elleni támadások sorozata is demonstrál. Ezt nemcsak a Japán szent földjét megbecstelenítő „barbárok” iránti gyűlölet okozta, hanem a tény is, hogy a japán társadalomnak a több évszázados elszigeteltségét követően először kellett szembenéznie azzal, hogy az országban vannak nemzeti kisebbségek. A dolgozat elején említett kisebbségek ugyanis csak azt követően alakultak ki, amikor a külföldi közösségek Japánban már szilárdan megvetették lábukat. A Rjúkjú-szigetcsoport két és fél évszázados dupla vazallusságából – Japánnal és Kynával szemben – csak 1879-ben szabadult, Japánhoz való csatolásával. (Keene 2002, 221. p.) Hokkaidót a maga ainu lakosságával lényegében csak a 19. század 70-es éveiben kolonizálták. (McClain 2002, 285–288. p.) A Japánban élő koreai diaszpóra pedig csak a félsziget 1910. évi japán annexiójával keletkezett. (Min 1992, 9–10. p.) Egészen addig úgy lehetett Japánról beszélni mint monoetnikus országról, annak ellenére, hogy volt itt egy jelentős kitagadott kisebbség, melyet a burakumin kaszt képviselői alkottak, ők azonban a japánoktól sem etnikailag, sem nyelvükben nem különböztek. (Sugimoto 2010, 197. p.) Így tehát az európaiak és az amerikaiak jelenléte japán területen és az országaikkal való kereskedelmi kapcsolatok felvétele volt a japánok számára az első valóban lényegi tapasztalat az olyan nemzetiségekkel való együttélésről, melyek életmódjukkal merőben különböztek a japánokétól.

Ez a tény a Japánban élő nyugati közösség kialakulása megértéséhez rendkívül fontos. Megérthető belőle egy sor probléma, melyekkel az idegeneknek a felkelő nap országában meg kellett küzdeniük. Az egyik legfontosabb szempont a hosszan tartó előítéletek voltak, melyekkel a japánok általában az idegenekkel szemben viseltettek, s amiben nagy része volt a hazai értelmiségi elit magatartásának is. A kereszténység megbélyegzésén túl elsősorban a nyugatnak a japán szigetországra vonatkozó szándékaitól tartottak. A „barbárokat” agresszív és terjeszkedő nemzetek képviselőnek tartották, akik az egész világot uralmuk alá akarják hajtani, beleértve Japánt is. (Wakabayashi 1986, 209. p.) Az ország kényszerű megnyitása, a nagyhatalmak nyomása az egyenlőtlen szerződések aláírására, valamint az ázsiai kontinensen való ténykedésük csak megerősítették ebbéli aggályaikat. A japánokat ezért az idegenekkel szemben a kezdettől fogva nagymértékű bizalmatlanság jellemezte, s – látva a problémákat, melyek az országban kiépülő külföldi közösségekkel jártak – nyílt ellenszenv. Másfelől a nagyhatalmak fölérendelt álláspontja, szemmel látható gazdasági és katonai fölényük sok japánban kisebbségi érzést keltettek. Nem csoda, hogy a Meidzsi-restauráció nyomán létrejött új kormány célja Japánnak a Nyugattal kötött korábbi szerződéseinek revideálása volt. (Ravina 2017, 137. p.) Az új rezsim ezért hamar politikai irányvonalának tűzte ki a fukoku kjóhei szlogent (gazdagítsátok az országot, erősítsétek a hadsereget), azzal a szándékkal, hogy Japán egyenrangú

partnere legyen a Nyugatnak. (Wilson 1983, 423. p.) A japán partokon és a szerződéses kikötőkben élő idegenek ekként jelentős ösztönzői voltak a modern japán történelem kialakulásának. S bár a Meidzsi-korszak kormányának sok képviselője kezdetben a jői (kiűzni az idegeneket) gondolat vallója volt, miután az ezt a politikát támogató hercegség katonai vereséget szenvedett, véleményét a külpolitikáról teljesen átértékelték.

Ez a megváltozott hozzáállás természetesen kedvező hatással volt az országban élő külföldi közösség fejlődésére. Noha időnként még előfordultak idegenekkel szembeni támadások, amit pl. az ún. bizeni affér is jelez, amikor is az azonos nevű támaszpont katonái 1868 februárjában Kóbe közelében tűz alá vették külföldiek egy csoportját,²¹ a helyzet fokozatosan megnyugodott. A Meidzsi császár rezsimjének fellépésével a nyugati szakértők és tanácsadók – az eddigi gyakorlattal szemben – a modernné és a nyugati nagyhatalmakkal egyenlővé válást szorgalmazó reformok végrehajtásának szívesen látott segítői lettek. Következésképp számos külföldi misszióra került sor, melyek jelentősen kibővítették a Japánban élő nemzetközi közösségeket, és alapvetően hozzájárultak a reformok sikeréhez. Végül az ország teljes megnyitása az idegenek előtt fontos szerepet játszott Tokió diplomáciai stratégiájában, mely a nem egyenrangú szerződések revízióját szorgalmazta. (Lehmann 1982, 293. p.) Ennek köszönhetően a Japánban élő külföldi kisebbség fokozatosan felvirágozott, s az idegenek az ország állandó lakóivá váltak. Bár a nyugati közösség Japán összlakosságához mérten elhanyagolható nagyságú volt, bel- és külpolitikai befolyása a Meidzsi-korszakban jelentős volt. Japán bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelembe ráadásul alapjaiban befolyásolta az ország gazdasági szerkezetét, s a belföldi termelés feudális rendszere gyorsan alkalmazkodott az új időkhöz, s képes volt kihasználni a kedvező exportkörülményeket. (Howe 1996, 91–94. p.) A külföldi befolyás előtt megnyíló Japán történelme tehát világos bizonyítéka annak, hogy egy kisebbség is képes alapvetően befolyásolni egy sokkal nagyobb és népesebb társadalom történetét.

Irodalom

Le Japon. L'Exposition Universelle de 1878. 1878, Paris.

Akamatsu, Paul 2011. *Meiji 1868. Revolution and Counter-Revolution in Japan.* London, New York.

Alcock, Rutherford 1863. *The Capital of the Tycoon. A Narrative of a Three Years Residence in Japan.* London.

Auslin, Michael R. 2006. *Negotiating with Imperialism. The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy,* Cambridge, London.

Barr, Pat 2011. *The Coming of the Barbarians. A Story of Western Settlement in Japan, 1853–1870.* London.

21 TNA, FO 46/91, Parkes Stanley-nek, 1868. február 13.

- Beasley, William G. (ed.) 1967. *Select Documents on Japanese Foreign Policy, 1853–1868*. London, New York, Toronto.
- Beasley, William G. 1972. *The Meiji Restoration*. Stanford.
- Beasley, William G. 1995. *Great Britain and the Opening of Japan, 1834–1858*. Folkestone.
- Berry, Mary Elisabeth 1982. *Hideyoshi*. Cambridge, London.
- Boxer, Charles R. 1951. *The Christian Century in Japan, 1549–1650*. Cambridge.
- Brockey, Liam Matthew (ed.) 2008. *Portuguese Colonial Cities in the Early Modern World*. Franham.
- Caballero-Anthony, Mely–Menju, Toshihiro (eds.) 2015. *Asia on the Move. Regional Migration and the Role of Civil Society*. Washington.
- Chamberlain, Basil Hall 1905. *Things Japanese. Being Notes on Various Subjects Connected with Japan*. London
- Clulow, Adam 2014. *The Company and the Shogun. The Dutch Encounter with Tokugawa Japan*. New York.
- Cooper, Michael (ed.) 1981. *They Came to Japan. An Anthology of European Reports on Japan, 1543–1640*. Berkeley, Los Angeles, London.
- Craig, Albert M. 2000. *Chōshū in the Meiji Restoration*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford.
- Cullen, Louis, M. 2003. *A History of Japan, 1582–1941. Internal and External Worlds*. Cambridge.
- Denney, John 2011. *Respect and Consideration. Britain in Japan 1853–1868 and Beyond*. Leicester.
- Doak, Kevin M. 1996. Ethnic Nationalism and Romanticism in Early Twentieth-Century Japan. *The Journal of Japanese Studies* 22, 1.
- Elison, George 1988. *Deus Destroyed. The Image of Christianity in Early Modern Japan*. Cambridge, London.
- Elisonas, J. S. A. 2008. Nagasaki: The Early Years of an Early Modern Japanese City. In Brockey, Liam Matthew (ed.): *Portuguese Colonial Cities in the Early Modern World*. Franham.
- Fletcher, Robert S. G. 2019. *The Ghost of Namamugi. Charles Lenox Richardson and the Anglo-Satsuma War*, Folkestone.
- Fox, Grace 1969. *Britain and Japan 1858–1883*. Oxford.
- Free, Dan 2008. *Early Japanese Railways, 1853–1914. Engineering Triumphs, That Transformed Meiji-era Japan*. Tokyo, Rutland, Singapore.
- Hagemann, Edward 1942. The Persecution of the Christians in Japan in the Middle of the Seventeenth Century. *Pacific Historical Review* 11, 2.
- Hane, Mikiso, Perez, Louis G. 2015. *Premodern Japan*. Philadelphia.
- Hellyer, Robert I. 2009. *Defining Engagement. Japan and Global Contexts, 1640–1868*. Cambridge, London.
- Hillsborough, Romulus 2014. *Samurai Revolution. The Dawn of Modern Japan Seen Through the Eyes of the Shogun's Last Samurai*. Tokyo, Rutland, Singapore.
- Howe, Christopher 1996. *The Origins of Japanese Trade Supremacy*. Chicago.
- Howell, David L. 1996. Ethnicity and Culture in Contemporary Japan. *Journal of Contemporary History* 31, 1.
- Jansen, Marius B. 1984. Rangaku and Westernization. *Modern Asian Studies* 18, 4.
- Jansen, Marius B. 2002. *The Making of Modern Japan*. Cambridge, London.
- Kaempfer, Engelbert 1999. *Kaempfer's Kapan. Tokugawa Culture Observed*. Honolulu.

- Kazui, Tashihiro–Downing Videen, Susan 1982. Foreign Relations during the Edo Period: Sakoku Reexamined. *The Journal of Japanese Studies* 8, 2.
- Keene, Donald 1969. *The Japanese Discovery of Europe, 1720–1830*. Stanford.
- Keene, Donald 2002. *Emperor of Japan. Meiji and His World, 1852–1912*. New York.
- Kočvar, Jan 2006. Ať není žádný křesťan tak odvážný. *Cesta Japonska do izolace. Dějiny a současnost* 28, 7.
- Kshetry, Gopal 2008. *Foreigners in Japan. A Historical Perspective*. Bloomington.
- Laver, Michael S. 2011. *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa Hegemony*. Amherst.
- Lehmann, Jean-Pierre 1982. *The Roots of Modern Japan*. London.
- Lensen, George A. 1959. *The Russian Push Toward Japan. Russo-Japanese Relations, 1697–1875*. Princeton.
- McClain, James L. 2002. *Japan. A Modern History*. New York, London.
- McKay, Alexander 1997. *Scottish Samurai. Thomas Blake Glover 1838–1911*. Edinburgh.
- McOmie, William 2006. *The Opening of Japan, 1853–1855. A Comparative Study of the American, British, Dutch and Russian Naval Expeditions to Compel the Tokugawa Shogunate to Conclude Treaties and Open Ports to Their Ships*. Folkestone.
- Medzini, Meron 1971. *French Policy in Japan During the Closing Years of the Tokugawa Regime*. Cambridge.
- Menju, Toshihiro 2015. Immigrants in Japan and the Role of Civil Society. In Caballero-Anthony, Mely, Menju, Toshihiro (eds.): *Asia on the Move. Regional Migration and the Role of Civil Society*. Washington.
- Min, Pyong Gap 1992. A Comparison of Korean Minorities in China and Japan. *The International Migration Review* 26, 1.
- Murphy-Shigematsu, Stephen 1993. Multiethnic Japan and the Monoethnic Myth. *Melus* 18, 4.
- Okano, Kaori H. 2006. The Global-Local Interface in Multicultural Education Policies in Japan. *Comparative Education* 42, 4.
- Osterhammel, Jürgen 2014. *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton, Oxford.
- Ravina, Mark 2017. *To Stand with the Nations of the World. Japan's Meiji Restoration in World History*. Oxford.
- Sansom, George B. 1984. *The Western World and Japan. A Study in the Interaction of European and Asiatic Cultures*. Tokyo.
- Satow, Ernest Mason 1921. *A Diplomat in Japan. The Inner History of the Critical Years in the Evolution in Japan When the Ports Were Opened and the Monarchy Restored*. London.
- Screech, Timon (ed.) 2006. *Secret Memoirs of the Shoguns. Isaac Titsingh and Japan, 1779–1822*. London, New York.
- Smith, Henry D. 1986. The Edo-Tokyo Transition: In Search of Common Ground. In Jansen, Marius B.–Rozman, Gilbert (eds.): *Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji*. Princeton.
- Sugimoto, Yoshio 2010. *An Introduction to Japanese Society*. Cambridge.
- Tamarin, Alfred 1970. *Japan and the United States. Early Encounters, 1791–1860*. New York, Toronto.
- Toby, Ronald P. 1977. Reopening the Question of Sakoku: Diplomacy in Legitimation of the Tokugawa Bakufu. *Journal of Japanese Studies* 3, 2.
- Totman, Conrad 1995. *Early Modern Japan*. Berkeley, Los Angeles, London.
- The National Archives, London, Foreign Office*

- Treat, Payson J. 1918. The Mikado's Ratification of Foreign Treaties. *The American Historical Review* 23, 3.
- Yokohama Archives of History, Yokohama, General Records of the Department of State (R.G.59)-Diplomatic Despatches Japan
- Vaporis, Constantine Nomikos 2014. *Voices of Early Modern Japan. Contemporary Accounts of Daily Life During the Age of the Shoguns*. Santa Barbara.
- Wakabayashi, Bob Tadashi 1986. *Anti-Foreignism and Western Learning in the Early-Modern Japan. The New Theses of 1825*. Harvard.
- Wells, David N. (ed.) 2004. *Russian Views of Japan, 1792–1913. An Anthology of Travel Writing*. London, New York.
- Wilson, George M. 1983. Plots and Motives in Japan's Meiji Restoration. *Comparative Studies in Society and History* 25, 3.

(Csanda Gábor fordítása)

ROMAN KODET

THE EMERGENCE OF THE WESTERN FOREIGN COMMUNITY IN JAPAN

For many centuries, Japan had little experience of coexistence with foreign nationals or major national minorities. In the 16th century, however, it established fairly intensive contacts with some European states, which led to relatively strong links with international trade and the mass spread of Christianity within the country. However, it was the success of the new religion that led the central authorities in the country to gradually close Japan to foreigners in the first half of the 17th century. The small Dutch community was strictly confined to the small island of Dejima in Nagasaki, and its life in Japan was tightly regulated. It was not until Perry's mission and the forcing of the establishment of official relations between Japan and the Western powers that the conditions were set for the emergence of a wider foreign community in Japan. This was concentrated primarily in the newly established port of Yokohama, which became an important seat of the foreign enclave in Japan. While on the one hand foreigners enjoyed considerable privileges in the country due to the existence of unequal treaties, on the other hand they had to face considerable problems, especially xenophobia on the part of part of the Japanese population. Despite this, they became a permanent part of the economic, political, and cultural scene here, and their influence on the development of Japan in the Meiji era is undeniable.

FÜLÖP LÁSZLÓ

Czobor Erzsébet nádorné családi leveleiről 1621–1626

Thurzó György nádor felesége, Czobor Erzsébet kivételes és tehetséges úrasszony volt. Férje, majd egyetlen fia halála után következetesen és hozzáértéssel vezette, irányította a család hatalmas birtokait. Nem ment újra férjhez, szeretettel nevelte édes- és mostohagyermekait, gondoskodott a már felnőtt lányokról, kiházasította őket, imádta a kis unokáit. Ez utóbbi szerteágazó tevékenység volt, hisz a gyermekek között igen nagy volt a korkülönbség. A férje első házasságából születettek már családot alapítottak, már szültek, ugyanakkor még neki kicsi gyermekei is voltak. Ráadásul mind a Thurzó,¹ mind a Czobor² család roppant népes volt, a sok lány férjhezmenetelével rengeteg magyar főúri családdal kerültek atyafiságba, akikkel az újabb és újabb rokonsági kapcsolatot kellett ápolnia – s mindezt meg is tette. Családfáikon szinte nem tudjuk követni ezt a szerteágazó, bonyolult hálózatot, amely egyre csak bővült az évek folyamán. Fennmaradt, saját kézzel írt levelei révén bekerült a magyar irodalomtörténet episztolográfiai (levéltani) fejezetébe.³ A majd később említettek közül kiemelkedik a 6. levél, egy tizenegy pontból álló instrukció (útbaigazítás, rendelkezés), amelyet szinte Kölcsey Parainesiséhez hasonlíthatunk. A 21. sorszámú levele pedig kimondottan szépirodalmi értékű búcsúzás, s egyben kérelem a missilis (valóságos levél) címzettjéhez.⁴

Hogy ki is volt ez a címzett? Az elhunyt nádor régi, meghitt embere, kelecsényi Fejérpataky György,⁵ Letava⁶ várának kapitánya, várnagya. Ez utóbbi családjának levéltárát a Liptó vármegyei Kelecsényben őrizték, ebben maradt fenn a Czobor Erzsébet és

-
- 1 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, XI. Pest, 1865, 199–210. p.
 - 2 Nagy I.: i. m. III. Pest, 1858, 205–210. p.
 - 3 Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei. Budapest, MTA, 1879. és Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, II. Budapest, 1893.
 - 4 Ehhez hasonló irodalmi stílusú és értékű Liszti Anna Rozina 1624-ben Semptén (Šintava) írt levele, amelyben gratulál Thurzó Annának, Szunyogh János házastársának a gyermekük születéséhez.
 - 5 X – Y.: A Fejérpataky család leveles ládájából. Történelmi Tár. Budapest, 1900, 489–512. p.
 - 6 Magyarul: Letava (szlovák: Lietava) később Zsolnalitva. Helység Zsolnától délnyugatra.

rokonai által írt levelek egy része, mégpedig húsz darab. Maga a levéltár körülbelül ezer írást (oklevelek, levelek, iratok stb.) tartalmazott, amelyek 1891-ben a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerültek. A név nélküli átíró az említett levelekből huszonnégyet közölt folyóiratban, azonban ezek közül négyet nem a családtagok írtak, nem is a várnagynak szóltak, csupán véletlenül kerültek be a levéltárba (ezeket a későbbiekben itt nem ismertetjük, csak részben érintjük).

A levelek – mint minden magánlevél – bizalmasak, témáik szerteágazóak. S mivel az abban említett személyek akkor és ott mindenkinek ismerősek voltak, pontosításuk utólag nagyon nehéz, hisz az Erzsicske, öcsémasszony, szerelmetes lányom stb. föloldása ennyi év távlatából külön nyomozás tárgya volt jelen közlemény írójának. Hogy a későbbiekben megkönnyítsük az olvasónak e családtagok azonosítását, a levelek ismertetése előtt szólnunk kell a két család tagjairól, a rokonsági kapcsolatokról, születésük és haláluk helyéről, körülményeiről. Ezen adatok természetesen néhol hiányosak, kiderítésük ugyanis utólag már nagyon nehézkes, sőt, néhány esetben lehetetlen. Elsőként a címben szereplő nagymasszony, a feleség családját ismertetjük röviden:

Coborszentmihályi **Czobor Erzsébet** (*1572 Szomolány †1626. május 31. Biccse~Nagybiccse). Apja báró Czobor Imre, aki 1572-től Magyarország alnádora volt. Háromszor nősült meg. Első felesége Bakich Angelika volt, akitől egy fia, Márton született. A második zlunyi Frangepán Kata, kitől nem lett utóda. Végül a harmadik Perényi Bora (†1619 Nagyida, Abaúj-Torda vármegye), kitől két gyermeke maradt: Mihály és Erzse, aki 1592-ben Thurzó Györgyhez ment feleségül. Erzsébet halálának napját mindenütt március 31-ének olvashatjuk. Ez azonban elírás lehet, hisz az utolsó levelét május 13-án írta a várnagyhoz. Az igaz, hogy a március 23-i levelében azt írja Fejérpatakynak a már fent említett, irodalmi értékű levelében (melynek második mondata egy 15 soros, barokk körmondat), hogy nagybeteg, s az élete már csak Isten kezében van. Viszont ez nem jelenti azt, hogy utána hamarosan meg is halt. Ezt a tévedést valaki egyszer leírta, és azóta minden hivatkozó változatlanul átveszi. Ugyanígy azt is, hogy Szomolány várában hunyt el.

Nézzük ezek után a férj, bethlenfalvi **Thurzó (V.) György** családját. György *1567 Lietava †1616 Biccse. Először Árva megyei főispán, majd 1609-től az ország nádora volt. Apja, Ferenc, szintén Árva vármegye főispánja volt haláláig, 1576-ig. Első felesége halála után újra nősült, elvette Zrínyi Miklós szigetvári hős 14 éves leányát. Hét gyermekük született (egy gyermekkorban meghalt), egyikük volt az említett György, akinek tehát Zrínyi Katalin volt az édesanyja.

A családból még meg kell említenünk György egyik nagybátyját, (III.) Szaniszlót, aki az ország nádora volt, 1625-ben hunyt el. (Keresztnevét a korabeli levelekben mindig „Stanislo”-ként írták le.) Az ő neje Liszti (másképp Listhius) Anna Rozina volt, akinek – mint majd említeni fogjuk – két levelét is megőrizték a családi levéltárban. Magának a férjnek a szerepéről is alább lesz szó.

Thurzó György első neje ghimesi Forgách Zsófia volt, aki 1590-ben születésben meghalt. Ebből a házasságból egy korán elhunyt fia és két leánya született, Zsuzsanna és Judit. Zsuzsannának négy férje is volt (köztük a második Czobor [!] Mihály). A későbbi-

ekben róluk nem tesznek a családi följegyzések említést. A másik leánya Judit, akit 1607-ben vezetett oltár elé báró orbovai Jakusith András (†1623). Házasságukból kilenc gyermek született, kik közül Miklós korán elhalt, a többi fiú és lány mind megérte a felnőttkort. E három fiú és öt leány mind Czobor Erzsébet mostohaunokája volt, s mint már említettük, róluk is gondoskodott. Jakusith hozta a Thurzó családba apja halála után Oroszlánkő és Pruszká helységekben levő birtokait.

Mint már korábban utaltunk rá, Thurzó György első felesége halála után két évvel, 1592-ben vette feleségül Czobor Erzsét. Házasságuk szintén nagyon termékeny volt, nyolc gyermekük született. Egyes genealógiák tudni vélnek egy kilencedikről is, egy **Zsófia** nevű leányról, aki „pártában halt el.” Első fiúk, **János** korán meghalt, így (nem számítva a bizonytalan kilencediket) hét gyermeket neveltek föl. Sajnos közülük csak egy fiú vitte (volna) tovább a család nevét, mivel a többi mind leány volt. Először e hat lányt mutatjuk be nagyon hiányos adatainkkal, amelyek miatt az időrendi sorrendet sem tudjuk megtartani. És a végére hagyjuk az egyetlen fiút, Imrét, akinek a rövid élete szinte különálló kis történet.

Borbála első férje gróf monyorókeréki Erdődy Kristóf⁷ volt (†1620). Öt gyermekük született, a levelekben azonban csupán kettőről történik említés (Marianka és Imruska~Imriskó), a többiről nem. Második férje gróf trakostyáni Draskovich János (†1648) nádor, kitől még további öt gyermek született.

Ilona (†1648 ?) férje gróf Illyésházy Gáspár Trencsén és Liptó vármegyei főispán, kitől négy élő gyermeke maradt. Említés nem történik róluk a levelezésben. Ilona viszont két levelében is ír egy Hajdu Gábor nevű „fiamról”, akit ő neveltetett Letaván. Pontos kapcsolatuk indítéka nem derül ki.

Mária ⚭ 1618 †1662. március 20. Férje báró ujfalusi Vízkelethy Mihály nádori ítélőmester (1650-ben már nem élt). Gyermekeikről nem szólnak a nemzedékrendi táblák.

Katalin (Kata) ⚭ 1620, báró késmárki Thököly István királyi táblai ülnök, II. Ferdinánd híve (*1581 †1651). Katalin a második felesége volt. Az elsőtől, Hoffmann Zsófiától négy, Katától nyolc gyermeke született.

Anna ⚭ 1622, báró jeszenicei és budetini Szunyogh János (†1641) második felesége volt. Hat gyermeket neveltek, de nem ismerjük pontosan, hogy ők melyik házasságból születtek.

Erzsébet (Erzse) Annyit tudunk róla, hogy 1625-ben még élt. Nagy Iván szerint nem ment férjhez.⁸

Imre (*1598 Nagybicse † 1621. október 19-én Nikolsburg) Róla, az egyetlen élő fiukról tudunk legtöbbet. 1615-től Wittenbergben tanult az egyetemen. Apja halála után megszakította a tanulmányait, hazajött Magyarországra. Ifjú kora ellenére Árva vármegye főispánja, majd egyben királyi táblabíró lett. Nagyon tehetséges, több nyelvet

7 Nagy I.: i. m. IV. Pest, 1858, 62. p.

8 Mások szerint idősb Petróczy István neje volt. Ezt az állítást azonban semmi sem igazolja.

beszélő (mint minden Thurzó!) fiatalember lehetett. Korán nősült, húszévesen, 1618-ban elvette feleségül gróf bedegi Nyáry Krisztinát. Első gyermekük, Erzsébet (*1621 †1642), gróf Eszterházy István felesége huszonegy évesen elhalálozott. Második leányuk, Krisztina (posthuma *1622 †1632) tízévesen hunyt el. Fiúgyermekük nem volt. Imre tehetségét és tudását bizonyítja az, hogy ő volt az egyik magyar tárgyaló fél a nikolsburgi békebeli tárgyaláson, amely II Ferdinánd és Bethlen Gábor közt zajlott le 1621. október 11-től. Ezen az eseményen október 19-én váratlanul meghalt. A további tárgyalások levezető elnöki szerepét a már korábban említett nagybátyja, Thurzó Szaniszló nádor vette át.

A huszonhárom éves, nagy tudású fiatalember családjának életét tehát háromszoros tragédia zárta le. Második kislánya már az ő halála után született – ezért tettük zárójelbe a posthuma jelzőt –, fia nem lévén, elhunytával egyben kihalt a Thurzók ezen ága. Holttestét 1622. január 16-án helyezték örök nyugalomra egy őnból készült koporsóban Árva várának családi kápolnijában.

Itt kezdődik írásunk második része a címben jelölt családi levelezésről. Ezekből tízet írt maga Czobor Erzsébet, hatot Ilona nevű lánya, kettőt Szaniszló felesége, Liszti Anna Rozina,⁹ egyet-egyét Judit nevű mostohalánya, valamint a vő, Thököly István. Négy dokumentum – bár valamennyire a családdal kapcsolatos – nem tartozik szorosan a témánkhoz.

A családi levélköteg első misszilise, azaz valóságos, elküldött levele 1621. november 24-én kelt Trencsén várában. Írója, az anya, Czobor Erzsébet, aki egyetlen fia temetését intézi. Csak két témával foglalkozik. Az egyik, hogy olyan fehér ölmot szerezzen a porkoláb a fia koporsójához – ha kell, akkor Zsolnáról –, mint amilyenben eltemették az öt éve elhunyt férjét. A korabeli okiratokban feltűnik, hogy a gazdag nemesi családoknál ez a szokás divatban volt, szeretteiket nem fakoporsókban helyezték a kriptáikba. Ha kellett, hosszabb időt is vártak annak elkészültéig, jelen esetben is több mint egy hónapot. A másik témája az, hogy Fejérpataky küldje oda a képíró, azaz festőt. Ugyan ezt nem írja, csupán feltételezésünk, hogy a fiáról készített utólag egy festményt. Nincs róla tudomásunk, hogy ez elkészült-e, fennmaradt-e. Viszont azt tudjuk, hogy az előkelő nemesi családok elhunyt családtagjainak a képét az impozáns lépcsőfeljárókban és a legnagyobb termeikben kifüggesztették a falakra.

A következő közölt levél jóval későbbben, csak öt év múltán íródott, természetesen már teljesen másról szól. Innentől fogva nem időrendben, hanem témakörönként közöljük a tartalmukat. Az írók nevét, a keletkezésük időpontját és helyét csak abban az esetben említjük, ha az valamiért fontos a megértéshez. Legtöbbjüket Trencsénben, Szomolyában (Szomolány) vagy Biccseán írták, ugyanis ez a három település volt a család tagjainak kedvelt tartózkodási helye. Konkrét adatok híján csupán feltételezzük,

9 Ő az, aki később hírhedtté vált gonosz cselekedeteiről, cselédei kínzásáról, esetleges halálukról. Részletesen olvasható: Komáromi András: Listius Anna Rozina bűnpöréhez (1637–1638). Történelmi Tár. 1897, 626–652. p.

hogy Trencsén városában a legelőkelőbb helyen és nagyméretű házban (kastélyban?) lakhattak, amely be tudta fogadni, ellátni a népes család odalátogató tagjait. Érdemes előzetesen megemlíteni azt is, hogy a kisebb gyermekeiket és az unokákat maguknál tartották, a „nagyobbakat” viszont Letava várában Fejérpataky várnagy felügyelete alatt dajkák nevelték. Taníttatásukról nem esik szó. Bár feltűnő számunkra, hogy minden levelüket még a nők is saját kezűleg írták (nem tartottak ehhez írődeákot!). Valószínűleg nem tanultak latinul, hisz leveleikben latin szó csak akkor fordul elő, ha annak akkor nem volt magyar megfelelője. A férfiak több nyelven beszéltek: magyar, német, latin, egyesek még lengyelül is. (A szlovák nyelvet pedig a környezetük, szolgálók, cselédek miatt valamelyest el kellett sajátítaniuk. Ez a feltevésünk bizonytalan, hisz a dokumentumokban erre való utalás csupán pár helyen történik, szlovák nevek pedig nem fordulnak elő bennük.)

Bevezetőnkben említettük, hogy Czobor Erzsébet (és minden lánya is) kiváló gazdaasszony volt, aki nagy hozzáértéssel vezette a birtokok mindennapi ügyeit. Letaván tartózkodva 12 pontban foglalja össze utasításait, hogy milyen munkákat végeztesse el a várnagy még augusztusban. Hívassa a „fazokasokat”, hogy a kályhákat javítsák ki mind a „palotában”, mind a „kisurak házaiban”, azaz a lakrészben és a hálószobákban. Különbséget tesz a fűtésre való kályha és a szenes házba (konyha) való kemencék között. A kis urak emeleti szobáit takarítsák ki, és Zsolnáról hozott kőművessel „megfehéríttessék”, azaz meszeljék ki. De az ablakokat szedjék le, hogy azok gyorsan száradjanak. Csinálják meg a grádicsot (itt lépcsőt jelent), azt fedessék le, és ahol szükséges, ott zsindelyezzenek. A vár alatti és a fönny levő istállókat tapasszák meg, az aljukat jól megveressék, hogy arra gabonafélét is lehessen rátölteni. (Feltehetően agyaggal kellett őket ledöngölni.) A várat naponta háromszor füstöltessék, és rendszeresen takarítsák. A füstölés abban a korban egyfajta fertőtlenítést jelentett a különböző járványok elkerülése érdekében.

A tárház nagyon fontos helyisége volt a várnak. Ez egy elkülönített helyiség volt, itt őrizték külön ládákban a családi levéltárat, az ékszereket, a pénzt, az értékes ruhákat és holmijaikat. Szokás volt, hogy a környékbeli nemes családok is, akiknek nem volt biztonságos helyük (például vár, várkastély), ide vitték föl szintén ládákban elkülönítve a hasonló értékeiket. A tárházról a vár úrnője külön rendelkezett. Azt lepecsételtette, és csak az ő engedélyével vehettek ki a családok holmikat a saját ládáikból. Például: „Akay István uram elviheti a marháját, ha akarja...” Erről listát kellett készíteni, azt tanúkkal aláíratni, hogy elejét vegyék a későbbi vitáknak. Így tett még a veje is, Thököly István, aki 1626. február 6-án vett ki értékes darabokat a saját ládjából. Kulcsa csak egyedül a porkolábnak, azaz a várnagynak volt ehhez a helyiséghez, amit mindig magánál kellett tartania. Idézzük a rendelkezés e mondatának egy részét: „...kitől isten oltalmazzon, hogy ha valami mennyütőkő jönne be a várban...”, akkor azonnal föl lehessen a tárházat nyitni, és a ládákat kimenekíteni. Hogy ez a mennyütőkő elnevezés a mennykő/ménkű/villámcsapás szó helyett abban a korban általános volt-e, vagy maga Erzsébet szóalkotása, nem sikerült kideríteni. (Ebből a tárházból kér 1625-ben Liszti Anna Rozina a férje, Thurzó Szaniszló temetésére kölcsönbe egy aranyozott fegyverde-

rekat és egy aranyos sisakot rokonától, Erzsébettől. A fegyverderék mellvas, másképp derékra való páncéltöltöny.)

Több helyütt olvashatunk az ételekről és italokról. Magában a várban volt egy kút, a vize azonban embernek nem volt iható.¹⁰ Csak tisztálkodásra, mosásra, mosogatásra, állatitásra stb. használhatták. Emiatt többször is leírják, hogy küldtek egy (!) üveg ivóvizet, de az üres üveget (mint egy nagy kincset) visszavárják, hogy újabb adagot küldhessenek. Ezt a vizet (forrásvíz?) főként a gyerekek itták, elképzelhetően kis mennyiségben. Ugyanis a felnőttek, félve mindenféle fertőzéstől, betegségtől, szinte csak bort és sört fogyasztottak. A bor gyakori téma levelezésükben: hogy honnan és mekkora mennyiséget hozzanak, például (Nyitra)Pásztórol, ahova egyik alkalommal nyolc szekeket is küldtek borért, valamint az, hogy hol tárolják majd. Étkezésükben fontos szerepet tölthetett be a hal, mert ebből is nagy mennyiséget emlegetnek a levelek. Elkülönítik a kisebb és nagyobb (öreg) méretűeket, feltehetően más-más ételfélét készítettek belőlük. Néhány halfajtát meg is említenek, így: a pontyot, a csukát és a pisztrángot, amelyeket valószínűleg a Vág folyóban, esetleg a Biccsén levő tóban foghattak. Ezeket sohasem darabszámra írják le, hanem egy különleges mértékegységben adják meg a mennyiséget: kepe. Egyes magyarázatok szerint ez egy hazai alkotású térfogatmérték, talán egyenlő a kupac jelentésű szavunkkal. Viszont a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában¹¹ megtaláljuk a pontos leírását. Szláv, valószínűleg szlovén jövevényszó. A szlovén kôpa, mint mértékegység jelentése öt tucat, azaz hatvan darab. A szlovák nyelvbéli megfelelése is hasonló: rakás, csomó, kupac, boglya. Nyelvjárási szinten csak a magyar nyelvterület nyugati részén használták. 1625 februárjában fölháborodva írja az úrnő, hogy ami heringet kapott, nincs beecetezve, pedig most nincs aratás és „egyéb szorgalmatos dolog”, csak a tollfosztás. Ettől függetlenül még egy tonna (!) heringet kér és fűszerszámokat. A fűszereket többször is említik, sajnos konkrétan nem nevezik meg ilyenkor a fajtáikat. Azonban az kiderül, hogy hordóban tartották őket (persze lehettek kis méretű hordócskák), és azoknak a helyéül mindig a „bótot”, azaz a pincét említették az írások. Azt biztosan tudjuk, hogy sokféle fűszert használtak a főzéshez nyersen és szárítottan ugyanúgy, mint a 20. században élt falusi asszonyok, akik ezekkel az ízekkel tették változatosabbá egyszerűbb ételeiket, de főként a húsféléket. Ilyenek: a sütéshez-főzéshez elengedhetetlen só, bors, „édes fa”, amely vélhetően fahéjat jelentett, és a petrezselyem. A gyümölcsfélék közül kevés olvasható, mivel csak általában nevezik meg azokat összefoglalóan, de többször előfordul a szilva, amelyet gyógyításra is használtak, az eper és a mogoró. A főzelékfélék közül is csak a lencséről

10 Jedlicska Pál: Szomolány vára és uradalmának történetéhez. Történelmi Tár. Budapest, 1879, 262–284. p. Szomolány várában is volt hasonló kút, amelynek mélysége 27 öl, azaz körülbelül 50 méter mély volt.

11 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984, 448–449. p.

írnak. Nagy mennyiségű cipót és húst ettek. Csupán felsoroljuk az említett háziállatokat: tyúk, lúd, ökör, tehén, borjú és bárány.

A továbbiakban tekintsük át, hogy milyen ruhafélékről esik szó a levelekben. Ezek szinte mind csak a gyermekekkel, unokákkal kapcsolatban kerültek a szövegbe. Az alapanyagokat részben Krakkóból szerezték be, részben a szolgálók állították elő. Ezek: a posztó, a varráshoz kellő selyemfonál; a len- és a kendervászon. A szörmékből a süvegre való nyestet („valami leszen az ára... megiszolgálom”), és általában a gereznát olvashatjuk. A gerezna kisebb állat – róka, nyúl, mókus – szörmévé feldolgozott szőrös bőre, prém. Folyamatosan gondoskodnak arról, hogy az „urfiaknak” minden évszakra megfelelő ruháik legyenek. Ezek: a dolmány, mente (ehhez külön gombokat küldenek), „zubbonka”, ingváll, előkötő, és a szalavárdi (másképp: salavári) varratása fordul elő. Ez az utóbbi perzsa eredetű szó, a bugyogóhoz hasonló, térdig érő (lovagló)nadrágot, keleti nadrágot jelent. Érdekes módon a leányaik ruháiról ritkán történik említés, bár a mentét, dolmányt ők is viselték abban a korban, legfőlegb kissé eltérő szabással és díszítéssel. Thurzó Ilona küld Trencsénből a kisfiának egy pár „deli”, azaz remek, pompás csizmát (még a viselését is leírja, nehogy törje a lábát), valamint ebbe való kötött kapcát.

A gyermekek nevelésével kapcsolatosan szinte minden levélben találkozunk. Mint már említettük, a családokban sok gyerek született. Ezek közül vélhetően a kicsit nagyobbakat neveltették dajkával a várban, a kisebbek pedig az édesanyjukkal voltak („Szerelmes urammal és az itt való gyermekeimmel jó egészségben vagyok”). Ennek kissé ellentmond Thurzó Ilona egyik levele, amelyben azt írja, hogy a dajka a gyermeket el ne válassza, szoptassa tovább. Állandóan kéri, hogy a várnagy mindennap látogassa meg őket: „mind a kissebbeket s mind az öregbeket”, és állapotukról negyednaponként, de hetente legalább kétszer írjon értesítést. Szintén az ő feladata volt arra ügyelni, hogy senki embert (idegent) a várba be ne engedjen, hogy „valami dögletség be ne hoztassék”. 1624-ben még Biccseről sem mehetett az elszigetelten nevelt gyermekek közé senki sem, „a hol egészségtelen ég volna”, azaz valamilyen járvány lehetett. Ez alól csak a családtagok (lányaik, vőik) voltak a kivételek, akik látogathatták a kicsiket. Egy időben a menyé, Imre felesége is a várban élt, feltehetően beteg volt, „mert most nehéz útra nem viheti”, írja levelében az úrnő. S kéri a porkolábot, hogy „tisztességes asztala legyen az unokáimmal együtt”, azaz, külön asztalnál étkezzenek. Néha szinte még meg is fenyegetik Katus asszonyt, a dajkát, idézem: „az gyermeket úgy őrizze mint a két szemét” és „a széltől is őrizzék a gyermeket”. Szintén Ilona asszony még játékszert is küldött a saját gyermekeinek és Hajdu Gábornak, mégpedig „fazecskákat”, kéri, hogy osszák el nekik, „üstököt ne vonjanak rajta”, azaz nehogy veszekedjenek miatta; valamint egy-egy citromot és pomagránátot (gránátalmát) a gyerekeknek. Vélhetően mindkettő ritkaságszámba mehetett akkor, ha csak egyetlen darabot küldött nekik. 1625-ben az édesanyja szappant kért tőle a vár szükségleteire. Ebből egy mázsányi (!) mennyiséget vitetett ingyen Letavára, bizonyára a család tisztálkodása és a mosás szükségletére.

Ehhez a fejezethez kapcsolódik az, hogy bizony a gyerekek sokszor voltak betegek. Ilyenkor nagy aggodalommal gondoskodtak róluk, gyakoribb levélváltást kértek, jó

tanácsaikkal és az akkor feltehetően szokásban levő házi praktikáikkal próbálták gyógyítani őket. Mindemellett tanult emberek segítségét is igénybe vették, ezek a doktor, a borbély (felcser) és a patikárius. Az orvost még a kisgyerek felgyógyulása után is oda-kérették, hogy nézze meg. A gyógyszerésztől olyan orvosságot (port) kérnek, mint amelyet Erdődy Marianának már készített, de ha szükséges, akkor hozasson szert Zsolnáról is. A házi gyógymódokból idézünk rövidítve néhányat, hogy bemutassuk az olvasónak, micsoda elképesztő, néha pedig ma is használatos alapanyagú „orvosságo-kat” javasoltak a dajkáknak elkészíteni, és hogy azokat hogyan kellett alkalmazniuk. Az egyik beteg Thurzó Erzsicske (Erzsike, Örsik) volt 1625, majd 1626 telén, mindkétszer januárban. Mint írják, „nagy hűség betegségben fekszik”, azaz magas láza van. Attól tartanak, hogy himlős lett, ahogy írják „csak meg ne himlőzzék”. Az anyja javaslatára azonnal elkülönítették a többi gyerektől, és csak Katus asszony, a dada volt mellette, de doktort is küldöttek hozzá. A házi javaslat a gyógyulására a következő: bort, borsos és sós ételeket ne adjanak neki. Forraljanak föl lencsét vízben, abba tegyenek édes fát és néhány répaszemet, csak azt igyék. Étkezéskor az első ételébe (fogás), „mindenkor az vén asszony szilvát főzzön”, azt egye ebédre-vacsorára, hogy „a hasa meg ne keményedjék”. Második alkalommal szintén nagy „hűség” volt rajta. A már özvegy Thurzó Judit írta, hogy az anyja valamikor küldött „azféle vizet”, amelyből naponta egy-egy kanállal kell innia. Kéri Katus asszonyt, hogy „ketezzék”, azaz borogassák, és bort (újra előjön ez a téma) ne adjanak neki. Ha himlője lenne, írják meg azonnal, mert tud ellene küldeni orvosságot. Ha pedig „gliszta” bántja, akkor tehén epéjébe mártsanak gyapotot, és azt tegyék a köldökére. A hasát pedig ürömolajjal¹² kenjék meg. (Mint írja, most nem tudja meglátogatni, mert épp a fiát készíti az útjához, aki kedden vagy szerdán indul Wittenbergbe tanulni. Ez a fiú koránál fogva csakis Imre lehetett). A másik beteg, akiről ír Czobor Erzsébet egy évszám nélküli levélben, unokája, Borbála nevű lányának a fia, „Erdeődj Imriskó”. A betegségét pontosan nem nevezi meg, csak azt, hogy nyavalyája van. Mondja, hogy a patikárius csináljon neki olyan port, mint amelyet Erdődy Marianának, és azt „eper vízbe adjanak innya” neki. Ezenkívül készítsenek petrezse-lyem és eper vizet (főzetet?), s azokat hasonló mértékben itassák vele. Ugyanígy sze-rezzenek borkót,¹³ amelynek tótul bohlau¹⁴ a neve, s azt valamely gyermek vizeleté-ben párolják meg, és langyos állapotban kössék az ágyékára. (Sajnos sem a magyar, sem a szlovák szótárakban nem sikerült ezt a szót pontosan és biztosan azonosítani.)

12 Üröm (fehér üröm) molyhos, szagos gyógynövény. Béléferegűző hatását már akkor is ismer-ték, kivonatát egyben lázcsillapításra is alkalmazták.

13 Valószínűleg elírás vagy téves olvasat lehet ennek a gyógynövénynek a neve. Csupán a szer-ző feltételezése, hogy esetleg a borkó a magyar borkóca~barkóca, barkócafa, másképp ber-kenye (latin sorbus vagy sorbum torminale) szót takarhatja. Ugyanis a leveléből főzött teáját gazdag cersavtartalma miatt bél- és gyomorbántalmakra szokták alkalmazni.

14 A szlovák „bohlav” szó a foltos bürök (conium maculatum) megfelelője, erősen mérgező növény, de borogatásra nyilván alkalmas volt. (A szerk. megj.)

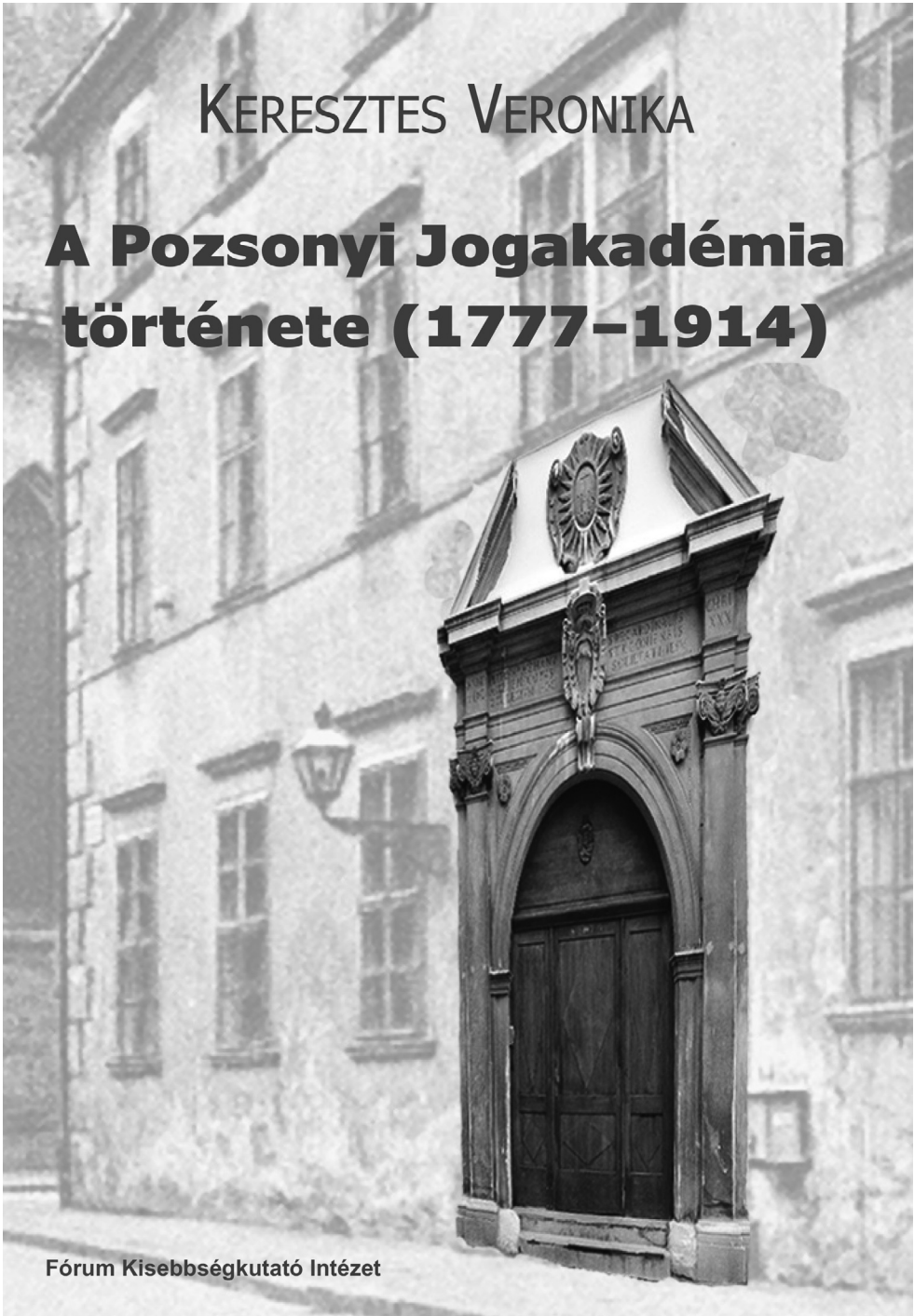
A családi levelezés a Történelmi Tárban megjelent közlésben egy 1626. július 20-án Trencsénben kelt, Illyésházyné Thurzó Ilona levelével zárul, amelyet Fejérpataky várnagynak írt. Ebben már úgy emlékezik meg az anyjáról, hogy „szegény üdvözült asszonyom anyám”, tehát már el is temették.

Minden családtörténeti leírás úgy említi a Thurzó-házat, hogy az kihalt, történelmi magyar család. Azonban meg kell jegyeznem, hogy ez a család valójában kétszer halt ki. Genealógiai szempontból 1621-ben Imre nevű fiuk nikolsburgi váratlan és hirtelen halálával, hisz Erzsébet lánya már nem vitte tovább a nevet, több fiúutód pedig már nem volt a famíliában. A második pedig az anya, Czobor Erzsébet 1626 tavaszán történt elhunytával történt. Elment a családból az az asszony, aki nagyon szerette, sőt, imádta mind az édes-, mind a mostohagyermekait, azok unokáit. Aki határozottságával, ügyes szervezőképességének köszönhetően össze tudta volna fogni, tartani a nagy gazdaságot és ezt a népes rokonsággal bíró ősi dinasztiát.¹⁵

15 *Megjegyzés: itt köszönöm meg Huszárné Szabó Máriának, a Kaposvári Egyetem szaktájékoztató könyvtárosának a több mint egy évtizedes hozzáértő, szakmai segítségét, amelyet eddigi, a Fórum Társadalomtudományi Szemlében megjelent ismertető írásaimhoz kaptam tőle.*

KERESZTES VERONIKA

A Pozsonyi Jogakadémia története (1777–1914)

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Ragaszkodjunk a sajátunkhoz*

Hodossy Gyulával a beszélgetést megpróbáljuk ott folytatni, ahol 1996-ban vagy '97-ben Jarábik Balázzsal befejezte.¹ Régi ismeretségünkre való tekintettel tegeződni fogunk. Nos, azóta eltelt majdnem 20 év. Mi minden változott ez alatt a 20 év alatt az életedben? A beszélgetés nagyjából azzal fejeződött be, hogy megalapítottad a cserkészszövetséget, fölfejlesztetted... és lemondta. Aztán hogyan alakult az életed? Közben megalakult a Liliium Aurum, a könyvkiadó.

Igen. A cserkészszövetséget, mikor '90-ben megalapítottuk, akkor én a külföldi magyar cserkészszövetséggel voltam szoros kapcsolatban, és tőlük azt tanultam, hogy a cserkészszövetségnek önellátónak kell lennie. Tehát az, hogy vannak támogatások, innen-onnan lehet szerezni, az ideig-óráig működik, de a cserkészlet hosszú távon működő szövetség, amely nem olcsó történet, tehát sok pénzt igényel. Egyenruhák miatt, táborozások miatt, a tábori felszerelések miatt, a jelvények miatt. Ez mind-mind rengeteg pénz, és mindenhol a világon úgy van, hogy megpróbálnak vagy ők létrehozni különböző vállalatokat, cégeket, vállalkozásokat, vagy örökölnék. Sok szervezet örökölt már, vagy régi cserkész ráhagyta a cserkészszövetségre gyárát, ezt-azt. Vannak pozitív példák, és ennek a jövedelméből vagy abból a nyereségből tudják ezt évről évre fenntartani. Vannak helyek, ahol benne van az alapszabályukban, hogy állami támogatást nem kérhetnek. De szponzoroktól kaphatnak. Éppen ezért létrehoztuk a Liliium Aurumot. Gondolkodtam, hogy mit lehetne tenni, átgondoltam, hogy a könyvkiadáshoz valamelyest értek, vagy legalább is sejtésem van, hogy ez miről is szólhatna. A cserkészszövetség égíse alatt, tehát a kiadó 100 százalékban a cserkészszövetség tulajdonában volt. Létrehoztunk egy nyomdát. '95-ben több amerikai magyar vállalkozó hazaköltözött Magyarországra, és ezeket a vállalkozókat a külföldi magyar cserkészszövetség megszólította azzal, hogy ha hazamennek Magyarországra, akkor vállaltok föl valamelyik cserkészszövetségnek a támogatását. Akkor már megalakult a kárpátaljai, a vajdasági, romániai...

Magyarországi is?

Magyarországi cserkészszövetség is működött. De az egy más dolog volt. Ők úgy gondolták, hogy elsősorban a határon túli magyar szövetséget fogják támogatni ilyen módon. És akkor elmentem Budapestre ahhoz a vállalkozóhoz, akinek az volt a felada-

* Hodossy Gyula (1960) József Attila-díjas költővel, kultúraszervezővel, a Szlovákiai Magyar Írók Társasága (SZMÍT) elnökével Nagy Ildikó beszélgetett 2018-ban

1 Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok (1989–1992)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009, 235–256. p. /Elbeszélte történelem, 1./

ta, hogy minket támogasson, és beszélgettem vele, hogy hogyan. Ő azt mondta, hogy pénzt nem ad ilyen formában, ugye Amerikában ez nem divat, hanem dolgozzunk meg érte. Készítsünk el egy olyan vállalkozói tervet, amit ő el tud fogadni, és ami aztán hosszú távon fogja termelni a pénzt a cserkészszövetségnek. Szerdahelyen volt egy városi nyomda, még a régi időkben, ami akkor még működött is, és viszonylag jól fel volt szerelve. Azt gondoltam, hogy azt meg lehetne vásárolni, föl lehetne fejleszteni. És arra dolgoztunk ki egy vállalkozói tervet, ami akkor gyakorlatilag a Nyugat-szlovákiai területben a legfejlettebb nyomda lehetett volna, azzal a gépparkkal, amit abba bele kellett volna rakni. Ezt megcsináltuk. Már nem is tudom, 14–18 millió korona körüli történet volt. Megkerestem a pesti úriembert, elvittem neki ezeket a terveket. Megnézte, és aztán jelentkezett, hogy rendben van, elfogadja, ezt ő meg tudja támogatni, de olyan feltétellel, hogy 50 százalékát adja, és 50 százalékát pedig más forrásból biztosítsuk. Amennyiben ezt tudjuk, akkor ez fog működni. És akkor megkerestem itt a takarékpénztár igazgatóját, az szokott minket támogatni, mint cserkészszövetséget. Maga a cserkészépület ott volt a szomszédban. Megkerestem őt, és azt mondta, hogy természetesen ad kölcsönt. Megcsináltuk ezt a kölcsönszerződést. Ha 50 százalékát valaki egyben odaadja, akkor az egy sikeres történet lehetett volna. Le is kötöttem a nyomdakapacitást... szerződéseket kellett kötni, előszerződéseket különböző kiadókkal, újságokkal, akiknek a termékeit aztán nyomtuk volna. Így minden nagyon szuperül működött. Úgy gondoltam. Úgy látszott, hogy fog működni. Az országos cserkésztanács elé vittem az ügyet, hogy akkor ez lesz. Ők meg azt mondták: nem merik ezt jóváhagyni, mert hát azért ez kölcsön, és hát mostan én kölcsönbe akarom kergetni a cserkészszövetséget, és hogy most ebből mi lesz, hogy hívjunk össze közgyűlést, és majd a közgyűlés döntsön erről a dologról. Így is volt. Csak én az öregcserkészekkel nem voltam olyan igen nagyon jóban, és a cserkészközgyűlésen pedig a szavazati joggal, akik rendelkeztek, azok általában ezek az öregcserkészek voltak. A cserkészszövetség struktúrája miatt, ugye nem a gyerekek szavaztak ott, meg nem a fiatalok. És nagyon keményen elkezdtek... szervezkedni ellenem. Hogy azt tudják-e, hogy itt semmi se a cserkészszövetségé, itt minden a Gyuláé, és csak a Gyulának lesz ez a nyomda is, meg az egész. Úgyhogy ment ez a híresztelés, én erről nem tudtam, nem szoktam ilyenekkel törődni, vagy úgy nincs erre fülem talán, de azóta sincs meg, előtte sem volt sohasem. Szóval én végzem a dolgomat, jól vagy rosszul, de lehetőleg odateszem magam minden ügghöz, amit fővállalok. Na mindegy. Annyira megszervezték ezt, meg aztán ugye volt itt egy ellentét amiatt, hogy én református volta... Voltam? Vagyok. És volt egy ilyen nagyon erős katolikus irányzat is. Ez is beleszólt ebbe a történetbe. Az is beleszólt, hogy az FMK-t² alapítottam, és akkor most ez egy liberális pasas. Akik nem szerettek, hogy itt az idő, és akkor a Gyulától most meg lehet biztos szabadulni, de ez csak így utólag jött elő. Közgyűlés elé terjesztettem a dolgot. Mészáros Lajos alkotmánybíró barátunk, ő volt a jogászunk, ő mondta, hogy ha nem szavazzák meg, akkor lemondasz, mert

akkor nincs értelme ennek. És akkor biztos meg fogják szavazni, mert nélküled nem tud működni. Jó. Ezt a nyitóbeszédemben elmondtam, így fejeztem be, hogy jól van, rendben van, amennyiben ez a terv nem megy át. Ez a fejlesztés. Mert ez biztosította volna, most nem tudom a számokat, de az éves költségvetésnek a 80-90 százalékát biztosította volna az a forgalom, amit a cserkészszövetség igényelt volna, függetlenül attól, hogy fizettük volna a kölcsönt nem tudom, hány évig. Amellett is már biztosította volna. Amennyiben kifizettük volna a kölcsönt, már 100%-os vagy már kis nyereséggel is dolgozhatott volna a cserkészszövetség. Fejlesztésekre nyílt volna lehetőség. Úgyhogy biztos voltam benne, hogy ez át kell, hogy menjen, de nem ment át. Nem szavazták meg, és akkor mondtam, hogy jó. Ha nem, akkor köszönöm szépen, ez ennyi volt, ti akkor keressetek valakit, aki meg tudja csinálni. Utána aztán mondta a Lajos meg a többiek is, hogy vond vissza. Mert ők is kérték, hogy vonjam vissza. Senki nem akarta, hogy elmenjek. Mondjuk, ez túlzás, hogy senki nem akarta, de a többség nem akarta volna azért ilyen módon. De akkor azt mondtam, hogy nem, és akkor kértem szavazást arra, hogy a Liliium Aurummal mi legyen. Mert a Liliium Aurumot is igazgattam, és ott 100 százalékban megszavazták. Mert hát mindenki azt mondta, hogy a Gyula pénzhez ért, azt hagyjuk ott. Úgyhogy az 100 százalékban átment, hogy a Liliium Aurumban ott legyek. Még egy évig tartott ez a történet, és aztán egy év után elkezdték árusítani a Liliium Aurumot, az utcán hallottam meg, hogy keresnek vevőt rá. Megkerestem az akkori elnököt, és megegyeztem vele, így megvettük akkor heten. Igen, nekem nem volt akkor annyi pénzem, úgyhogy a 30 százalékot kifizettem én, és 10-10 százalékot mások. Hunčík, Barak, Mészáros Lajos... A baráti körből. Tóth Karcsi.

Nem merték vállalni azt a rizikót a cserkészszövetségben, hogy belemennek egy ilyen pénzügyi konstrukcióba? Vagy nem voltak eléggé progresszívek, eléggé modernek, mert ez mindig egy bizonyosfajta rizikó, de hát ez a jövő, tehát ez kellett volna, hogy jól felfuttassák a szövetséget.

Igen, csak az volt itt a gond, hogy amikor nyolcvanéves bácsik ülnek ott, akik, mit tudom én, 10 fillért, 20 fillért, 30 fillért adogattak így össze, azoknak mikor beszámolót tartok, hogy 4 millió ide, 3 millió oda, szóval ez igen gyanús volt nekik. Tehát ezt nem merték felvállalni, érthető is volt. Lélektanilag. Anyámnak is, ha meséltem volna: jól van, fiam, én ebbe nem látok bele. Esetleg azt mondta volna: megbízok benned. De itt még az a bizalom sem volt meg. Félték attól, hogy tönkreteszem az egészséget. Mindaz, ami felépült 5 év alatt, az most egy pillanat alatt tönkre fog menni e történések miatt.

És azóta van valamilyen kapcsolatot még a cserkészszövetséggel?

Á, nem nagyon. Látok mindenhonnan, ahol látom. Akkor én kiszálltam. De sajnos egy olyan... na, most már nem is tudom a nevét a bácsinak. Te biztos fogod tudni, mert jobb az agyad. Az MKDM-nek³ volt országgyűlési képviselője Prágában. Voltak 4-

³ Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom

en, aztán az MKDM-ből ki lettek zárva. A Szócs Ferenc... meg... Magyar Ferenc, igen. Mert az MKDM mindenképpen azt szerette volna, ha ifjúsági szervezete lett volna. Én ezt sokszor vissza kellett utasítsam, ilyen szempontból sem volt jó a kapcsolatunk. És ez a Magyar Ferenc mint kassai öregcserkész akkor lépett, akkor volt ez a történet, hogy kiléptek, vagy kizárták őket, itt, a Duna Szállóban volt a közgyűlése az MKDM-nek, ahol kizárták ezt a négy embert. Nem is tudom, miért. És ő úgy gondolta, hogy most akkor elmegy a cserkészszövetségbe elnöknek, és a többi öregcserkészt meggyőzte arról, hogy ő lesz a legjobb ember, noha nagyon rosszindulatú ember volt. Nem velem szemben. Mindennel. Az égvilágon semmit nem csinált, csak puntyicskálkodott, meg följelentéseket írt. Göncz Árpádnak, Havelnak, mindenkinek írta a leveleket, meg hogy mi szörnyűségek vannak itt a cserkészszövetség háza táján. Itt minden el van lopva. Szegény Mészáros Lajos is ellopott 30 centi telket, mert őneki a háza ott van, ott volt a cserkészszövetség mögött. Én azt a várostól kaptam, a cserkészszövetség kapta a várostól. Ugye azt még Öllösné elintézte, akkori polgármesterné, hogy egy koronáért kapjuk. Ez régi óvoda volt, és már nem üzemelt. Hogy kapjuk meg. És akkor újjáépítjük, és megcsináltuk, a Jávorka Tamás, kiváló építész, tervező megtervezte, gyönyörűségepen megcsinálta a terveket, és annak alapján 4 millió koronás hitelt vettünk fel, és abból elkezdtük építeni, átépíteni úgy, hogy a cserkészszövetség kívánalmai szerint is jó legyen, meg a helyi cserkészcsapatnak is legyen egy székháza, otthona. Úgyhogy így ez megvalósult. Hát akkor, amikor azt átadtuk... egyébként a Tom Lantos is itt volt az avatónapokon Amerikából. Ő is mint a külföldi magyar cserkészszövetség tisztje jött, de akkor szenátor volt. És akkor az a legszebb épület volt Szerdahelyen, az biztos. Tehát én ezekre mindig így iparkodtam, és ez sokaknak soha nem tetszett, hogy miért kell ezt ilyen flancosan, nem lehet szerényebben. De ha gyerekeket nevelünk, a gyerekeket arra kell nevelni, a szépre, a jóra, a kényelmesre, hogy tanulják meg...

Hogy ezeket az értékeket vigyék aztán tovább.

Így van, hogy ez működjön az ő agyukban is. Meg tudtam szerezni hozzá a pénzt, és nem volt ez gusztustalanul hivalkodó vagy hogy mondjam. De nem dohos irodákat akartam, hanem az legyen szellős, az legyen modern, legyen olyan, amilyen. Amilyen van Nyugaton. Akkor hála isten sikerült azért kimennem Nyugatra, kivettek a cserkészek. Láttam, mi van ott, azért én megpróbáltam úgy azt ellesni, hogy mit is lehetne itteni körülmények, itteni adottságok között csinálni.

És ott vannak a mai napig?

Ott vannak. Hát az épület, az katasztrófális állapotban van. Ha arra megyek, sírni volna kedvem, nem törődik azzal az égvilágon senki. Kiadták a helyiségeket irodáknak, üzleteknek, mit tudom én... szóval egy ilyen, na...

És mi van a szervezettel? Nincs szükségük székházra?

Hát nincs. Kiadták, hogy legyen pénzük. Hogy abból van bevétel. A Lilium Aurumot eladták, ugye, tehát az a bevételi forrás, ami 5 éven keresztül működött a

Lilium Aurum révén a cserkészszövetség számára, az megszűnt, és újat nem hoztak létre, semmit. Hanem mondom, itt ezt próbálták kiadni. Meg hát ugye nemzeti jelentőségű intézmény, Magyarországról kap működési, költségi támogatást, úgyhogy gyakorlatilag így megvannak. De rengeteg minden leépült. Elsősorban, amit leépítettek, azok a külföldi kapcsolatok. Márciusban volt ez a történet, áprilisban volt ez a közgyűlés, ahol véget ért az én pályafutásom ott. És áprilisban vagy májusban lett volna a világszervezetnek kongresszusa, ahol fölvettek volna minket a cserkészmozgalom világszövetségébe. Ez genfi központtal működik. Ott az volt a gond, azért kellett 5 évig húzódni, mert meg kellett egyeznünk a szlovákokkal. Mert rögtön az első pillanatban, ahogy létrehoztuk, felvettük velük a kapcsolatot, ők jöttek, dicsértek minket... hogy jobban dolgozunk, mint a nem tudom én 20 éve dolgozó vagy 40 éve vagy 80 éve működő német vagy holland vagy akármelyik cserkészszövetség. De ők nemzetiségi ügyekbe nem akartak belemenni, hogy most akkor minden országban egy szövetség van, és nekünk érdekünk volt az, hogy a szlovák szövetség is minél gyorsabban létrejöjjön. És találtunk is egy öregcserkészt, egy, egy Turi... Turi György talán, vagy, vagy László, Turi László... Turi Lászlónak hívták, nyitrai. Akivel fölvettem a kapcsolatot, hogy valahogyan megsürgessük, hogy szlovák is alakuljon, és valahogy aztán a két szövetség kössön valamilyen együttműködést, valamilyen csúcsszervet, és akkor ez a csúcsszerv vetesse föl magát oda, a világszövetségbe, és akkor ilyen módon ott leszünk. Sokat dolgoztam ezen is, hogy ez a vágány működjön, de amint én kikerültem, ez rögtön nem tetszett: nekünk semmi közünk a szlovákokhoz, ez nekünk nem kell, és nekünk nem kell a Genf, aki ilyen liberális cserkészeket akar nekünk, egy erős, hithű katolikus cserkészszövetség kell. És ezt mind felszámolták. Ezeket nagyon sajnáltam, mert vannak ilyen dzsamborik, táborok, a világ minden részén. És ebben egyébként elég sok pénz van. A nyugati országokban nagyon jól tudják, hogy ez a nevelési forma nagyon jó hatással van a... Amerikában, azt mondják, hogy aki valamire viszi akár a közéletben, politikában, kultúrában, gazdaságban, az biztos, hogy cserkész volt. Ez egy olyan alapot tud adni, amit nagy valószínűséggel felnőttkorban tudja kamatoztatni, és ez gyakorlatilag az egész világon így van.

Meg aztán kapcsolatokat, ugye?

Hát hogye. És ebből aztán van pénz, és ebből a pénzből tudják ezeket a dzsamborikat támogatni. És ezekbe kvóta alapján lehet bejelentkezni. Az azt jelentette, már nyáron lehetett volna 200-300 gyerek a világ különböző részén, teljesen ingyen. De ezek egy ilyen 1 hónapos táborok Új-Zélandba, Amerikába, bárhova. Azt gondoltam, hogy ha évente elmegy 300-400 gyerek innen, kimegy külföldre, egy hónapot ott tölt, és ez így folyamatosan megy, akkor a mi gyerekeinknek egy olyan szemléletváltást fog eredményezni, hogy... kinyílik a világ előttük. És az ottani vállalkozásokban ez az a kapcsolati tőke, hogy egy sátorban ott van egy amerikaival, egy izraelivel, egy némettel meg egy japánnal, és ez folyamatosan van. Egy olyan lehetőség a mi gyerekeink előtt, amit nem szabad elmulasztani. Ez így nagyon bennem volt. De hát...

Erről lemaradt ezek szerint az itteni cserkészszövetség.

Erről lemaradt. A külföldi magyar cserkészszövetség révén ide-oda el tudtak, meg most is el tudnak menni, egy-két gyerek, de ez a fajta nyitás a világra, a kitekintés, az elmaradt.

És ez most már helyrehozhatatlan?

Hát... Semmi se helyrehozhatatlan. Ezt nem tudom, most a cserkészszövetség, egyáltalán a cserkészmozgalom világszövetsége hogy áll... az itteni szlovák cserkészszövetség hogy áll, nem tudom.

Nem sokat hallani róluk, azért ez tény.

Ezt össze kéne rakni valahogy. Na, mindegy. Akkor ebből kiszálltam, és akkor szólított meg a Karcsi azzal, hogy menjek az FMK-ba, vagy akkor már MPP volt, központi-iroda-vezetőnek vagy valaminek.

Tehát akkor visszamentél a politikában egy kicsit.

Kicsit. Egy évig ott voltam, de aztán én onnan gyorsan eljöttem, mert, megint csak rájöttem, hogy ez nem az én világom.

És aztán akkor teljes erővel belevetted magad a könyvkiadásba.

A könyvkiadás, az írószervezet: akkor már a választmányban elejétől fogva ott voltam. Meg hát ugye megalapítottam a Katedra Alapítványt, ahol is egyre több munka volt, aztán a Vámbéry Polgári Társulást. Templomot építettünk Szerdahelyen. Volt itt rengeteg olyan feladat, olyan szép feladat, ami lekötött.

Egyébként valószínűleg nem baj az, hogy nem mindenki marad a politikában, mert valakinek van hozzá érzéke, tehetsége, akarja csinálni, és van, aki meg egész más akar csinálni és máshol tud hasznosulni, és ez éppen, azt hiszem, a te eseted, mert sok egyéb hasznos dolgot csináltál vagy csinálsz azóta is.

Az a gond velem, hogy én igazából... építkezni szeretek. Én rengeteg... A Fórum Intézettől kezdve mindennek az alapításában ott voltam. Vagy ötletadóként vagy elsőszámú társként, vagy nem tudom én, hogy. Tehát ott voltam végig. Én arra, hogy úgy mondjam, nyitott vagyok, vagy az, hogy valamit kitaláljak, hogy ez meg ez hiányzik. A szlovákiai magyar létben, vagy itt, Szlovákiában, egyáltalán ebben a környezetben, hogy mi az, ami hiányzik. Mi az, aminek lenni kellene, és akkor ezt úgy meg kéne oldani.

De most a Katedra Alapítványnak az ötlete hogyan jött? Hiszen te nem vagy pedagógus. Az iskolához legfeljebb annyi közöd van, hogy a gyerekeid jártak iskolába. Vagy a baráti körből jöttek az ötletek, hogy kellene egy alapítvány, kellene egy új pedagóguslap?

Ez is a cserkészszövetségből eredt. A cserkészpedagógijával szemben egy nagyon nagy ellenszenv volt az iskolák részéről. Úgy gondolták, már éppen jó, hogy vége ennek a pionírszervezetnek, s nem tukmálnak ránk mindenféle plusz feladatokat, mármint a

pedagógusokra. És akkor most jönnek a cserkészek, és most meg ezeknek fogunk ugrálni, tehát hogy ugyanaz a dolog. Egyáltalán nem erről volt ott akkor szó. De nagyon ellene voltak, ráadásul ugye az akkori pedagógusok elsősorban volt kommunista gyökerekkel rendelkeztek. Tehát önekik ez mindenféle szempontból új volt, vagy ellenszenves volt.

Bocsánat, most ugye a '90-es évek közepéről beszélünk nagyjából.

Igen, a '90-es évek elejéről beszélünk. Éppen ezért '93-ban már létrehoztam egy Katedra nevű újságot, amiben a cserkészpedagógiát próbáltam pedagógusok számára népszerűsíteni. Olyan írásokat, külföldi, nyugati pedagógusok szövegeit fordítottuk meg közöltük, hogy amiben, ha elolvassák, akkor rájönnek ők is, hogy ez nem ellenükre van. És ez működött egy-két évig, addig, ameddig meg nem szűnt a Nevelés. Mert volt a volt Szocialista Nevelés mint a pedagógusok magyar nyelvű lapja. Államilag kiadott, minisztérium által finanszírozott lap. Aztán ez átment magánkézbe, és működött egy évig, és aztán pénz híján ez megszűnt, és akkor, abban a pillanatban nem volt lap. És akkor volt egy ilyen hangulat a magyar iskolák ellen, ugye, ez mečiari ügy. Slavkovská és a többiek. Komáromban készülődött a nagygyűlés, és akkor a Kulcsár Ferivel, hogy hozzuk képbe őt is, megbeszéltük, hogy hát csináljunk ebből a Katedrából... Mert ezt meg akkor éppen a cserkészszövetség szüntette meg. Mikor én onnan eljöttem, az első intézkedés az volt, hogy ez nem kell. És akkor a Ferivel megbeszéltük, hogy csinálunk belőle igazi pedagóguslapot, ha nincs. Többen megkerestek egyébként ezzel... A Nevelés akkori szerkesztője, Kósa Karola is megkeresett, hogy nem vállalnám-e át. Lehetetlenség, hogy a pedagógusoknak ne legyen lapjuk. És innen jött ez az ötlet, hogy csináljuk meg. És megcsináltuk. Erre a nagygyűlésre csináltunk egy mintaszámot, azt oda elvittük 5000 példányban, és ott szétadtuk. És az ötezer példány után valami 4600 megrendelés érkezett a kiadóba. És akkor azt mondtuk, hogy ez egy jó alap lehet arra, hogy ezt a lapot ténylegesen alapítsuk meg. Ez volt valamikor májusban, és szeptemberre már kész volt az igazi.

Ez havilap volt.

Havilap, mint ahogy most is. Ezt sikerült addigra összerakni. Létrehoztuk akkor a Katedra Alapítványt, hogy valami pénzügyi hátteret is tudjunk az újságnak teremteni, de létrehoztuk a Katedra Társaságot is, hogy legyenek... mert ugye, se a Feri, se én nem voltunk pedagógusok. Tehát ha azt mondjuk, hogy szakmai lap, ki hiszi el, hogy a két költő itten összedugja a fejét, és akkor fognak egy szakmai lapot csinálni. Létrehoztuk a Katedra Társaságot, amibe gyakorlatilag minden szervezet, ami akkor létezett, annak az oktatási vezetőjét ide csábítottuk, akkor is sok magyar pártban s mindenhol volt egy oktatási felelős kisiparos is. Tehát azokat is. A pedagógusszövetség, a szülők szövetsége, nem tudom én, még ki mindenki, aki létezett. Ifjúsági szervezetek vezetői vagy a delegáltjai. Úgyhogy így összejött, és az volt a szakmai háttere a lapnak. Gyűjtöttek cikkeket, beleszóltak, értékelték a lapot.

Ez országos hatáskörű volt természetesen. Most tapasztaltatok valami olyasmit, hogy esetleg Kelet-Szlovákiában vagy Közép-Szlovákiában nagyobb volt az igény iránta, mint itt, vagy nem volt ilyesmi? Mert ugye általában a legtöbb dolog azért innen indult ki. Vagy Pozsonyból, Komáromból, Dunaszerdahelyről, tehát Nyugat-Szlovákiából, törvénytörően, mert hát itt él a legtöbb szlovákiai magyar. De ugyanakkor az igény megvolt máshol is. Legfeljebb a kezdeményezés nem onnan indult. Tehát hogyan fogadták ezt az ország többi területén?

Én azt gondolom, pozitívan. De volt elég képviselője mindenhol a szerkesztőbizottságban a lapnak. Erre is figyeltünk, hogy Királyhelmece is meg legyen szólítva. Úgyhogy voltak onnan is tudósítók. Kiépítettük az egészet, és működött. És minden iskolában, minden óvodában ott volt a lap.

Azt akarom kérdezni, hogy miért beszélsz múlt időkben?

Azért, mert most már ez nem igaz. Akkor én jártam az iskolákat.

Nagy volt az éhség iránta?

Nem csak az... Éhség a szakma iránt, lehet, hogy nem volt olyan erős, de akkor sokan úgy fogták fel, hogy egy magyar lap, annak itt a helye. A miénk. Most már előszeretettel veszik inkább a magyarországi lapokat, merthogy... nem tudom, miért. Ma már ez úgy szétesett, ez a fajta kötődés a mi kultúránkkal, sajátunkkal, a mi gyerekünkkel. Ezek úgy elhalványultak, ezek a fajta értékek, amiket én ugye azóta is hajtok és mondok mindenkinek. Mert ez mindenre igaz, tehát ez a globalizációnak vagy minek köszönhető, hogy semmi se fontos. De van egyfajta törekvés, és lehet, hogy ez erősödik, és lehet, hogy majd egy 20 év múlva ez nagyon erős lesz, hogy ragaszkodjunk a sajátunkhoz. Mert megvesszük a kínai krumplit is az üzletben. Szóval...

Valószínűleg az az igazság, hogy ha nem fogjuk fenntartani azt, ami a miénk, meg segíteni, támogatni, és nem lesz igényünk iránta, akkor az azért el fog halványulni vagy meg fog szűnni. És ez egyformán vonatkozik, azt hiszem, a színházakra, a könyvkiadásra vagy sajtótermékre vagy bármire.

Engem, mikor ezekről beszélek, a lokálpatriotizmusról, vagy egyáltalán, hogy szeresd önmagad vagy a környezetet, akkor mindig sokan vádolnak azzal, hogy minőségellenes vagyok. A régi időkben volt az például, hogy az irodalom csehszlovák. Akkor mindegy volt, hogy milyen volt, mert ki kellett adni, mert volt... ukáz, hogy évente 20 könyvet meg kell jelentetni, ha volt kézirat, ha nem. Tehát hogy én ugyanehhez szeretnék visszatérni. Még véletlenül se így van, énbennem ez nem így jelenik meg. Hanem úgy, hogy nem a 20-hoz kell ragaszkodni, a 20 könyvhöz, hanem a lehetőséghez kell ragaszkodni, hogy a lehetőség meglegyen. Ha van valamiféle. Például itt már egy kis közösségben félmillió ember együtt él, akkor azokat a lehetőségeket kell megteremteni, hogy mindenki azon a pályán, azon a területen, ahol él és mozog, ha éppenséggel egy mezőgazdász, akkor abból tudjon megélni. Ráadásul azzal, hogy ha ő megél, az a kisgazda, akkor én is egészségesebb leszek. Mert biztos vagyok benne, hogy önmagun-

kat nem akarjuk pusztítani. Tehát ha megcsinálja a nem tudom én, ki a házi kolbászát, akkor sokkal nagyobb bizalommal vagyok iránta, mint amit megveszek az üzletben. És ezt akarom elhitéteni az embertársaimmal, hogy ez biztos, hogy így van. És nekem is fontos, hogy a szomszédom az ne legyen szegény. Amikor elmentem Balázsfára lakni 14 évvel ezelőtt... Ugyanazt, ahogy ezt csináltam Szerdahelyen is. Ha én bármit akarok venni, akkor először körülnézek, hogy itt Balázsfán ezt meg lehet-e vásárolni, hozzá lehet-e ehhez jutni.

Helyi terméként, ugye?

Ha nem, akkor meg kell nézmem, hogy nem lehet-e itt, a környező falvakban. Ha nem lehet, akkor a járásban. Ha nem lehet, akkor... De ez a fajta gondolkodás ez Nyugaton egyébként nagyon erősen működik. Ezeket... mind a kilencvenes évekből hoztam magammal, mert korábban ugye nem lehettem kint. Nem voltam, és én ilyen nem tapasztaltam meg. Voltam '91-ben Bochumban. Kaptunk egy autót, egy Fiat Tipót a cserkészszövetségtől, mert a Bodnár Gábor itt volt Amerikából egy alkalommal, és a... Göncz Árpád fogadta, meg hát ő is szenátor volt Amerikában. Aztán mint diplomata, védettséget is élvezett. És hát jött a komáromi határra, még működtek a határok. Ugye lejött a négy Mercedes vagy nem tudom én, fekete autók. Én meg mentem az öreg Škodával, a 120-as sárga színű Škodámmal, amit úgy kellett benyomni, hogy beinduljon, mert már olyan állapotban volt, és akkor jött a Bodnár Gábor. Rádadásul ugye nekem itt el kellett volna intézmem, be kellett volna jelentkezmem, de nem tudtam... Szóltak Pestről, hogy mit kellett volna intézmem, de én nem tudtam, úgyhogy nem intéztem semmit se. Odamentem, hogy én vigyázok rá. Hát abból olyan procedúra lett ott a határon, mert a magyarok nem akarták átengedni.

Ki fogadja őt hivatalosan, és ki garantálja a biztonságát...

Száz papírt ott aláírtam, meg a Bodnár is... minden. Na mindegy, valahogy átjött. Még itt a Bihari Szálló működött, itt volt megszállva. És jött, és akkor Škoda, beszáll, és egyre begyulladt. Beült. Nem szólt semmit, egy ideig mentünk, mentünk. És akkor azt mondja, hogy: Gyula, én szeretem azokat az embereket, akik ragaszkodnak a múlthoz meg ilyen retróban utaznak. Hogy ilyen hobbid van, hogy ilyen öreg kocsival ezt úgy élvezed, az egy dolog, de amikor neked hivatalos vendéged van, és te a cserkészszövetség ügyeit intézed, akkor ilyen kocsival nem mehatsz, akkor ülj be a rendes autóba. Hát, mondtam, az rendben van, de ez a rendes autó. Na szóval, körülbelül itt voltunk, és hát az hol lett volna, és Fiat Tipo '91-ben. Áthoztam. Cigánygyerekek futkároztak az autó után, még nem láttak ilyen nyugati autót. Na és miért akartam ezt mesélni?

Talán ő segített hozzá az autóhoz?

Ő segített hozzá. Ja és hogy kimentem Bochumba. Hát valami egy ilyen... a... Milyen kocsit van ottan? Nem Audi-gyár, hanem Volvo-gyárnak a fejlesztő mit tudom én, milyen professzora. Ezerfajta címe volt, kastélyban lakott, mert hát jól keresett, és őnála laktam, ő fogadott. És bevitt a belvárosba ott valamit megmutatni, és volt egy kis

butik, benne kis autócskák, ilyen kis Matchbox-autók. Hát veszek a két gyereknek. Kicsikék voltak, 4 éves, 5 éves. Veszek nekik, és akkor azt mondta, hogy mit szeretne? Hogy ezt, csak beszaladok, ezt gyorsan megveszem ajándékba a két gyereknek, üres kézzel ne menjek haza, és mondta, hogy ne, ne, hogy ne menjen. De csak ezt. De nem. Hogy ne itt. Mert ugye Bochum az kerületekre van felosztva. Kerületek külön adóznak. És ezt a multimilliomos professzor úr elmeséli nekem, hogy kerületekre van osztva, és minden kerület a saját kerület... és majd ha hazamegyünk, akkor ott elviszlek egy boltba, és ott vedd meg, mert az az üzlet oda adózik, a mi kerületünknek, és akkor az lesz... De csak két márka volt. Azt mondta, mindegy, hogy mennyi, ez elv. Ez majd nálatok is így lesz, azt mondta. De hát azóta eltelt 30 év, és ennek a gondolkodásnak a hírehamva sincs.

Még nem alakult ki.

Hát még nem alakult ki, 30 év alatt. De én is hiszem, hogy ki kéne alakulni, és itt vedd meg. Nem lesz szegény az az ember, mert fog működni a vállalkozása, és én nem akarok szegények mellett lakni. Fontos szempont. Fontos szempont, hogy azt a nyereségadóját oda fizeti be, aki abból a nyereségadóból csinálja itt az utat, meg építi az óvodát meg a játszóteret meg a nem tudom én, mit. Valahogy így kéne ebben a dologban gondolkodni. Én azt gondolom.

Engedd meg hogy ehhez hozzáfűzzek egy nagyon rövidke kis egyéni történetet. Azt hiszem, 1990-ben vagy '91-ben volt itt egyszer Pozsonyban, tehát rögtön a rendszerváltás után a csehszlovák, a magyar és a lengyel köztársasági elnöki találkozó. Itt, Pozsonyban, a várban. Havel volt itt, Göncz Árpád és sajnos nem tudom, hogy ki volt még a harmadik. De emlékszem, hogy itt volt még Esterházy Péter. És mi, újságírók, akkor borzasztó lelkesen mikrofonnal ott szaladgáltunk, és én Esterházy Péterrel készítettem egy nagyon rövid kis interjút, és mondtam neki nagyon boldogan és büszkén, hogy milyen komoly változások történtek már nálunk, a régi rendszer már megszűnik, minden új és minden másképp lesz. És akkor ő azt mondta, hogy a politikai rendszert egy két-három napos forradalommal meg lehet dönteni, a gazdasági az már lassabban fog menni, az évtizedekbe fog telni, és az emberek gondolkodása az egy-két generáció, amíg megváltozik. És sokszor eszembe jut neki ez a nagyon okos gondolata, hogy mennyire igaza volt, és mennyire ott tartunk mi most tulajdonképpen, hogy hát '89 óta nagyjából az első vagy a második generáció kezd felnőni, és talán most kezd a gondolkodásuk egy kicsit megváltozni. Tehát ez pont az, amit te mondasz, hogy támogassuk a hazait és adózzunk haza és a két százalékunkkal, amit adhatunk haza, fizethetünk az adóalapunkból, abból támogassuk a hazait, civil szférát, kórházat meg bárkit. Tehát, hogy mi ezzel járulhatunk hozzá ahhoz, hogy javítsuk azt, ami itthon van. De hogy ez nagyon... valóban ez generációk kérdése. Gyula, térjünk akkor vissza a te életpályádhoz. Tehát aztán lett a Katedra Alapítvány, a Katedra újság, amelyik a mai napig él és működik. Ahogy mondd, talán nem annyira népszerű már, mint a kezdet kezdetén volt. De hát aztán jött még mindenféle egyéb a te életedben, az írószövegség és nem

utolsósorban a Vámbéry Társulás, a Vámbéry-program, amiről szeretném, hogy ha részletesen beszélne, mert ennek valóban te voltál a kezdeményezője. És ez egy teljesen egyedi és különleges dolog a szlovákiai magyarok kultúrtörténetében, nevezzük így. Tehát akkor még kicsit talán az írószövetségről, illetve a te szerepedről ebben.

Egy kicsit visszamegyek, de röviden. A Iródiát, amikor betiltották, '86-ban, akkor aztán rá egy fél évre tettek ajánlatot, hogy föl lehetne újítani. Elég sok tiltakozás volt akkor körülötte, és jött egy olyan ajánlat a csehszlovák írószövetség részéről, meg hát a párt központi bizottsága részéről, hogy lehetne a magyar tagozat mellett valamilyen ifjúsági irodalmi társulást létrehozni. Gyakorlatilag azt, amit az Iródia csinált, azt csinálhatná. Ilyen keretek között lenne rá pénz, meg mit tudom én, mi lenne. Két feltételhez kötötték ezt a dolgot. Az egyik az volt, hogy Grendel Lajos nem lehet a magyar tagozat és a fiatal írók között a kapcsolattartó. Mert ez már az Iródia alatt is így volt, hogy akkor a Grendelt bízták meg ilyen kapcsolattartással, és gyakorlatilag ő felelt talán a magyar tagozaton belül, hogy itten valami igen rossz dolog nem lesz, valami ilyesmi volt ennek a háttere...

Lajos a Madáchnak volt az alkalmazottja.

Igen, igen. De hát meg a magyar tagozat tagja volt. Gondolom, vezetőségi tag volt már akkor is, és akkor ezért bízták meg őt ezzel a feladattal. De azt kikötötte a pártközpont, hogy létre lehet hozni ezt a fiatal írók körét. Nem a Grendel lesz az összekötő kapocs, és hogy a Gyula, Hodossy nem lehet tagja ennek a FÍK-nek. A többi minden működhet úgy, ahogy eddig is működött.

Szálka voltál nagyon a szemükben.

És akkor összejöttünk. Volt az Iródiának egy vezérkara. Mert ott volt több mint 300 fiatal, akik rendszeresen jöttek és hozták a kézírataikat. És volt ennek már mindenféle szekciója: néprajzi, műfordítói, ...képzőművészeti. És az a vezérkar összejött a Rokkónak a lakásán, hogy most mi legyen. Aztán szavazásra került a sor, arról kellett szavazni, hogy ezeket a feltételeket elfogadja-e. Mert ha elfogadja, akkor megalakulhat a FÍK, és akkor megjelenhetnek a kötetek.

A FÍK az a Fiatal Írók Köre?

Igen. És volt akkor már 3-4 könyv elkészítve a Madáchban, ami megjelenés előtt állt, csak félre volt téve emiatt, hogy minden iródiást kiiktattak. Ugye a Próbaút nevű antológiát kinyomták Iródia címen, az is ott volt, de aztán szét kellett szedni és újra kellett csinálni, mert az Iródiát le kellett venni róla. És akkor annyit sikerült a Lajoséknak elintézni, hogy már a belívek nem lettek újra... mert mindenhol ki akarták venni a Hodossyt, de aztán azt sikerült valahogy elintézni. Úgyhogy az Iródia nem lett megemlítve, Iródia címe lett volna az antológiának, úgy volt kinyomva, hogy új borítót tettek hozzá meg lapokat, és akkor így jelent meg Próbaút címmel. Na tehát hogy akkor megjelenhetnek ezek a kiadványok, könyvek. Így minden mehet, és akkor szinte ezt egyhangúlag mindenki megszavazta, hogy rendben van, ne a Grendel, meg Hodossy ne legyen

a tagja. Lajos is ott volt, meg én is, persze, mi nem szavaztunk. És egyedül a Tóth Karcsi szavazott ellene, aki azt mondta, hogy nem csak siker van, vannak morális kérdések is, amikre nem lehet. Na de ez a többieket nem nagyon zavarta. És működött ez olyan fél évig. Ezek a könyvek megjelentek, és aztán hát dolgoztak rajta. Főleg a Lajos sokat dolgozott azon, hogy ez igazságtalan helyzet, hogy a Gyulát be kell oda venni, és aztán meg-
enyhültek, és megengedték, hogy tagja lehetek a FÍK-nek, aztán Lajost is visszaengedték. Úgyhogy így átalakult. Addig a Hizsnyai irányította, és aztán a Hizsnyaitól átvettem. De ez már '88, a rendszerváltás előtti pillanatok. Úgyhogy azt irányítottam a rendszerváltásig, és '90-ben, amikor a magyar tagozatból kiváltak a magyar írók, és megcsináltuk a Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságát, akkor már engem a választmányba beválasztottak, meg a Hizsnyait. Ez is a Lajosnak volt a külön kérése, hogy ez így legyen. Az öregek nagyon ellene voltak, főleg a Fónod. Az nagyon nem akarta, hogy ezek a taknyos gyerekek mit akarnak itten, még az kell, hogy ők bármibe is belebeszéljenek. Na, körülbelül így kezdődött ez a karrier ottan. És aztán minden közgyűlés, akkor évente voltak a közgyűlések. Tehát minden közgyűlésen beválasztottak a választmányba.

És együtt lehetett működni? Vagy szót lehetett érteni az elődökkel? Tehát ezzel az idősebb generációval, akik nyilván ragaszkodtak azért a székhöz meg a hatalmukhoz meg a beleszólási jogukhoz.

Az volt a gond, hogy igazából nem láttam, hogy mit csinál, választmányi tagként sem, az író társaság. Szerintem semmit nem csinált. Volt egy-két rendezvény, egy-két mit tudom én, köszöntő, meg egy-két könyvbemutató. Aztán ezzel úgy gyakorlatilag bezárult ez... Mi volt az akkor? Hát ahol voltam... az Asszociáció⁴ székháza. Ez a szlovákiai írószervezetek társulásának székháza. Ahol volt a Slovenský spisovateľnak a könyvesboltja, lent. De ez az épület ennek a tulajdonában volt. Néhány évvel ezelőttig. És hát ott voltak főt ilyen... volt egy poros könyvtár, valami ilyesmi, és akkor ott volt valami könyvbemutató. Akkor elmentünk. Voltunk négyen-öten. Egy üdítő soha nem volt. Szóval semmi se volt, merthogy nincs rá pénz. És akkor nem volt ugye bankszámlaszáma, semmije sem volt a társulásnak. Évente volt ez a közgyűlés, és mindig elmondtam, hogy ez nem így működik, egy civil szervezet, egy érdekvédelmi szervezet meg pláne nem így működik. Meg morogtam ezen. Aztán volt egyik éven, hogy már sokan morogtak, hogy ottan semmilyen tevékenység nincs. A Csemadok-székházban volt a közgyűlés, és akkor a Dusza István javaslatot tett, hogy oszlassuk fel ezt a szervezetet, mert ez gittegylet, semmilyen értelme nincsen. És ezt az követte, hogy az Irodalmi Szemle élén, ott mindig az író társaság választott főszerkesztőt, merthogy ez az író társaság lapja volt, megválasztottuk a Grendelt, mire a Dobos bejelentette, hogy engem nem érdekel, hogy ti kit választottatok meg, akkor is a Fónod lesz a főszerkesztő. És mond-

4 Aszociácia organizácií slovenských spisovateľov (AOSS) – a szlovákiai író társaságok ernyőszervezete

tuk, hogy de hát nem lehet, megválasztottuk. Azt mondta, nem az íróársaság lapja, hanem az enyém, mármint a Madáché. Hát de az van beleírva. De az kit érdekel, az az én lapom. De időközben a Fónod volt a titkár a magyar tagozatban, meg aztán ő volt az elnök, és ők elrendezték, hogy a Madách legyen a kiadó, tehát átadta. Merthogy ő tudott rá pályázni, meg pénzt szerezni.

Elsősorban Magyarországról.

Igen. Formailag volt csak úgy, de azzal nem számolt a Dobos, hogy az valakinek nem tetszik, az ő javaslata, és nem megy át a közgyűlésen. És utána volt ez, hogy akkor szűnjön meg, akkor ennek semmi értelme nincsen. És akkor szünetet rendelték el, és sikerült a Tözsért megbeszélni, a Tözsérrel, hogy ő az egyetlen ember, aki itt még életet tudna lehelni ebbe. Őt ugye elfogadja az összes tábor, aki itten hangoskodik. De ő mondta, hogy nem ért ilyen ügyek intézéséhez, meg nem tudom én, ő nem akar ilyenbe belemenni. De hát te vagy a legnagyobb tekintély. Na, és azzal a feltétellel vállalta el, ha én elvállalom az ügyek intézését.

Ő nevédt adja hozzá, te meg dolgozni fogsz, vagy szervezni.

Igen, igen. Tehát, hogy legyen egy ilyen poszt kialakítva, hogy ügyvezető elnök. És akkor, hogy ügyvezető elnök legyen Hodossy, és akkor intézzen mindent, és ő majd reprezentál. Na, ez úgy át is ment a közgyűlésen, sikerült ezt megszavazni. Első dolgom az volt, hogy akkor megnézem, mi az, amiről nem tudok. 6-7 év alatt, hiába járok ide, én semmiről nem... tudom, hogy működik ez az egész. Próbáltam kifaggatni a Fónodot. A Fónod irtózatosan elhatárolódott, és nem akart velem kommunikálni semmi értelmes dologról, ami engem érdekelt. Fogtam magam, bementem a székházba, és kerestem a gondnokot, vagy aki ott volt a főnök, hogy szeretnék érdeklődni, hogy is vannak itt a pénzügyek. Belenéznek a papírokba mint tulajdonos, hogy hogy állnak itt a dolgok. Ő meg hallgatott, azán kirúgott, és mondta, hogy ez nem így megy. Főlhívta a Fónodot, a Fónod főlhívta a Tözsért, a Tözsér főlhívott engem, hogy azonnali hatállyal lemondok az elnöki posztról, mert igen nagyon megfenyegettek, igen nagyon ez történt, az történt, és ő nem így vállalta, hogy őt így bántani fogják emiatt, hogy miért kellett nekem egyáltalán oda bemenni, és hogy gondold. Hát de, mondom, nekem az a dolgom. Nekem rendezvényeket kellene szerveznem, valami programot kell összeállítanom a működésre. Tudnom kell, hogyan működik. Hát, hogy onnan van a pénz. De milyen pénz van onnan? Honnan van az a pénz? Az egy ötödrészt a mi tulajdonunk ez az épület. Annak mennyi a nyeresége? Hogy működik ennek a haszna, vagy egyáltalán milyen felelősség hárul ránk? Mit tudom én... És aztán közgyűlés lett, ugye, a Tözsér lemondott, én is. Akkor lett talán a Balázs F. Attila megválasztva elnöknek, aztán egy évig volt a Koncsol elnök. Én kiszálltam ebben az időszakban, kiszálltam ebből a történetből. Mert hát nincs ennek semmi értelme, tényleg. De nagyon sokan megszólítottak ez alatt a két év alatt. Hogy ezt rendbe kéne tenni, ebben van lehetőség, meg fontos lenne. És akkor kidolgoztam egy új alapszabályt, egy új struktúrát. Azt mondtam, ha ezt átveritek a köz-

gyűlésen, hogy ezt elfogadja, akkor vállalom. De másképpen semmiképp sem. És a közgyűlés ezt nagy többséggel megszavazta.

Akkor te itt megint alapoztál és kezdtél építkezni.

Igen, igen, akkor jóváhagyták azt a struktúrát, alapszabályt, és akkor ennek alapján elkezdtem csinálni. Nem azt mondom, hogy mindenkinek tetszett. Nagyon sok bánatás érkezett. Mert ott voltunk Pozsonyban, én egyrészt asszociációs ügyeket próbáltam rendbe tenni, hogy ott a pénzügyek hogy vannak, hogy nincsenek. Nyitottunk bankszámlát. Szerdahelyen a Tatra Bankba bementen. Mindenki írta a leveleket, vagy sokan írtak leveleket, hogy a Gyula már leopta Szerdahelyre az íróársaságot. Ki engedte ezt neki meg? Úgyhogy ezt is hosszas időbe telt elmagyarázni nekik, hogy az mindegy, hol nyílt, Kassán vagy Szerdahelyen, az lényegtelen. Pozsonyban is van Tatra Bank. Na úgyhogy sok minden ilyen apróság volt, de azóta is gyakorlatilag azon az alapelven működik, ahogy akkor azt ott megfogalmaztuk.

De azóta már végbement egy komoly nemzedékváltás. Mert hát az idősebb nemzedék több tagja sajnos meghalt. Tehát most már a ti nemzedéketek, amely az élvonalban van, és jönnek a fiatalok. Jönnek a fiatalok?

Jönnek, de még mielőtt válaszolok, még ezt az Asszociáció, csak annyi maradjon meg... ebből, hogy jött az Ozsvald Árpi úr utánam, hogy Gyula, én tudod, hogy szeretlek, meg terád szavaztam mindig is, de azért az az 500 korona, bevallom, hiányzik. Mondom, Árpi bácsi, milyen 500 korona? Hát, tudod, amióta te vagy az elnök, azóta nem kapjuk azt az 500 koronát. Mondom, jó, ezt értem, de honnan kaptátok, vagy mi volt ez az 500? Hát az úgy volt, hogy szokott szólni a Zoli, bementünk az Asszociációba, és mindig jött az Iván vagy hogy hívták ezt a gondnokot, és mindenki zsebibe dobott egy 500-ast, és az úgy jól jött nyugdíj mellett.

És ez milyen gyakorisággal volt vajon? Havonta, félévente?

Havonta. Olyan 4-5 ember bement, meg volt beszélve, és minden hónapban megkapták az 500 koronájuk. Ingyen ebéd, meg ilyenek. És Fonód... meg nem tudom, Török Elemér, mit tudom én... Dobos, Duba. Tehát úgy működött ez a dolog. És annak néztem akkor utána, hogy mi is volt ez. Hát képzeld el, hogy voltak olyan évek, hogy egy olyan 16–18 millió korona tiszta hasznót termelt ki az épület, és minden éven ugye az a tiszta haszon volt elosztva a meglévő szervezetek között. Na most a Slovenský spisovateľ vagy mi a fene... szervezet, a szlovák országos szervezet, annak az épületnek a fele az övéké, az épület fele az Asszociációé. De az Asszociáció vállalta a gondnokságot, hogy karbantartja az épületet. Tehát a tiszta nyereség, ha volt 16 millió, akkor 8 millió ment a Slovenský spisovateľnak, a maradék 8 millió meg el lett osztva a meglévő hat szervezet között. Tehát az azt jelenti, hogy 1 millió, másfél millió korona tiszta haszon illette volna a Szlovákiai Magyar Írók Társaságát. De ezt a Fónódék nem is tudták. Soha nem merítették ki ezt a pénzt. Ez utólag, amikor már így száz év után vizsgálódik az ember a dolgokban, kiderül. Ők erről nem voltak tájékoztatva, vagy ők nem merték megkér-

dezni. Vagy fene tudja, hogy működött ez a dolog. Én jártam asszociációs gyűlésekre, ott soha az életben pénzről nem volt szó. Tehát mikor az SZMÍT részéről ott voltam küldött. Soha. S mikor rákérdeztem, akkor mindig így néztek rám, hogy ez most mit akar itten, honnan gyűtt. Tehát nem volt ott ez téma, és én mindig le voltam hurrogva az én öregjeim részéről, hogy hogyan merek ilyeneket kérdezni, ez nem ide tartozik.

Nem illett. Nem illett pénzről beszélni.

Örülünk, hogy ennyit is kapunk. S közben nem ez volt a helyzet. Közben onnan 1 milliő koronákat... Ilyenek voltak, hogy ha valaki meghal, akkor adtak onnan. Elmentek a bácsi után, és a bácsi, persze, adok én. Meg volt közgyűlés, persze nyugodtan rendelkeztek virslit, vagy szendvicshenyeret. Majd kifizetjük... persze hogy átfizetem neked. Volt egyszer a közgyűlésnek valamiféle költsége, meg volt egyszer az a tájékoztató füzet, amit kiadtak, annak is volt valami költsége, meg mit tudom. Voltak valami ilyen típusú, de ezeket, ha összeadjuk az éves viszonylatban az 500 koronákat is beleértve, ez maximum egy 40-50 ezer korona, amit az SZMÍT-re kifizettek, közben lehetett volna egymilliót is. Én már amikor belekeveredtem ebbe a dologba jobban, akkor az épület veszteséges volt. Tehát nem volt... ezt két éve, három éve eladtuk, eladták... nem szavaztuk meg, de eladták. Aztán akik eladták, azt az összes pénzt eltüntették. 3 évig harcoltunk, hogy ez a pénz visszajöjjön. Aztán sikerült annak egy részét visszakapunk. Időközben ki is tiltottak minket, aztán visszamentünk. Három szervezetet kitiltottak: az Obec spisovateľov na Slovensku meg minket, meg a PEN klubot. Aztán sikerült visszamásznunk, aztán sikerült egy kis pénzt vissza, millió jogászt fizettünk.

Hercehurca? Rengeteg hercehurca.

Aztán még most is létezik ez az Asszociáció. A mi javaslatunk az, hogy szűnjön meg, mert ennek ilyen... van ott még valami 400-500 ezer euró. Az el fog fogyni. Van ott egy alkalmazott, addig míg veszi föl a fizetését, addig tart, aztán meg fog szűnni. De most, ha szét lenne osztva a szervezetek között, akkor azok a szervezetek legalább saját működésükre vagy tevékenységükre, az irodalom javára fel tudnák használni. Legalábbis én így gondolom. De nem vagyunk elegenden, mert nincs 4 szavazatom, maximum csak 3-at tudtam eddig összeszedni. Na de visszatérve erre, ez egy, hogy mondjam... hogy a Dobos, aki a leginkább értett volna vagy kellett, hogy értsen a pénzügyekhez, hogy őt is ennyire át tudták verni, hogy ebben egy akkora lehetőség lett volna, de mondom, amikor én odakerültem, akkor már az épület veszteséges volt, mert olyan rossz állapotban van, hogy kiköltöztek volna... meg olcsók voltak... meg le kellett vinni a lakbéréket, nem lehet tartani... Aztán ezért is kellett eladni, mert a saját rezsijét nem tudta az Asszociáció abból a pénzből fizetni, ami bevételként összejött.

De ez nagyon érdekes, amit mondasz, valóban, hogy ennyire nem működött az érdekvédelem. Mondjuk, az írói körökben, hát ami jár, az jár, ugye. Hát ne legyünk túl szerények, hanem hát, ami jár nekünk, arra figyeljünk oda, és kérjük.

De ez a... hogy mondjam? Valahol ez a múlt rendszerből ered, hogy amit kapunk, el kell fogadni, és örülni kell neki, az, hogy mennyit kellene, arról ugye nem volt információja senkinek semmilyen formában. Tehát ezt ők a múlt rendszerben se tudták, hogy a magyar tagozat hogy működik. Ugyanígy működött a magyar tagozat is, hogy szóltak a bácsinak, és a bácsi adott valami pénzt. Ez úgy működött. Nem tudták, hogy mi jár. Mert akkor ugye tényleg nem járt, vagy fene tudja, hogy volt ez akkor. De amint ez az Asszociáció létrejött, és ez más struktúra, abban a pillanatban ott már járt volna. És ott akármekkora pénzeket, ha megnézzük a többi szervezetek, akármekkora... a Klub nezávislých spisovateľov meg a... Szóval ezek a szervezetek milliókat vittek el. Azt is, persze, amit az SZMÍT otthagyt. Otthagyta. Nem kellett neki. De ezt nem tudta senki. És azt mind a mai napig nem sikerült kinyomozni, hogy igazából ki volt ennek a szellemi atyja ott bent, az Asszociációban, a szlovákok részéről. Ki volt az, aki ezt így mesteri módon megoldotta. Énszerintem az ukránok ugyanúgy át voltak verve. Őnekik vettek egy lakást, hogy ha jönnek keletről, akkor legyen hol aludni, és azt bármikor tudták használni, és ők evvel teljes mértékben megelégedtek, hogy ez marhajó, mert ők akkor jönnek, amikor akarnak. Útiköltséget mindig, ha magánügyben is jöttek, bementek, a bácsi odaadta az útiköltséget, s mentek aludni.

Igazad van, hogy ez a múltból maradt meg, hogy elégedjünk meg azzal, amit kapunk. Fogjuk be a szájunkat és ne követeljünk.

Mert ha igen hangosak leszünk, vagy elkezdünk kekeckedni, akkor még ez se lesz, és akkor inkább maradjunk ennyiben. Csak mondom, így utólag nézve ezeket a jegyzőkönyveket meg a papírokat körülötte, abból siralmas dolgok... Ha úgy végiggondolja az ember, hogy ott 20 év alatt mennyi pénz veszett el ilyen módon, ami mehetett volna a magyar irodalomra. Mennyi könyvet ki lehetett volna adni, vagy mennyi író lehetett volna támogatni. Én nem tudom... [...]

De kié volt ez a pénz?

Nem tudni. És ezek a szlovák írók, ezek jártak, össze-vissza. A Leikert volt az elnök. A Leikert valami 24 nyelven kiadta a verseit. Mindenhol. A világot bejárta, mindenhol jelentek meg könyvei. Azt mind az Asszociáció finanszírozta. Tehát hogy?

Jó, zárjuk le ezt a fejezetet, mert tényleg nehéz ezt megemészteni, hogy mit nem kapott meg a szlovákiai magyar irodalom abban az időben, amit megkaphatott volna.

Hát... más vonalak is. Az, hogy mit nem kapott meg, az tele van ilyen fájdalommal. Vagy nem is fájdalommal, ilyen történésekkel inkább. Egyrészt ott volt az Illyés Alapítvány. Minden tartalékpénz ment a Csemadokra. Csemadok-székházat kellett venni, Csemadok-székházat kellett felújítani. Nem tudom, mit kellett vele csinálni. A Madáchot kellett felújítani. Nyomdát kellett venni. A vett nyomda is egy jó sztori volt. Valami 7 millió koronás nyomdagép. Azt félrespóroltuk, mi, magyarok. Mert az nekünk kell, a szlovákiai magyar könyvkiadásnak. Dobos ezt kitalálta, ezt a történetet. Megjött a pénz. Megvásároltuk a nyomdát. Elmentünk a nagykövetségre. Kiadóvezetőt, min-

denkit meghívtak, átadták papíron. Mindenki happy volt. Odavitték a komáromi nyomdába. Dobos megegyezett a Meszlényivel, hogy akkor ott fog nyomni. És akkor hogy fog nekünk ez nyomni? Mindent meg fogtok tudni, mondta a Dobos. Minden rendben lesz. De nem tudtunk meg semmit. Aztán fogtam magam a Barakkal, elmentünk a Meszlényi után. Mondom, mesélj, hát van nekünk itt nálad egy nyomdánk, egy gépünk, erre spóroltunk itt 5 évig. Mostan akkor idehozom a könyvet, hogy lesz az nyomva? Mondta a Meszlényi, hát én honnét tudjam? Hát értesz a géphez? Hát én nem, teneked van nyomdád. Na látod, ha idejössz, nyugodtan nyomhatod, azt csinálsz vele, amit akarsz.

Akkor az a gép csak úgy félre volt állítva?

Nem, ő dolgozott vele, persze saját magának. Semmi haszna. Mondom, akkor legalább az van, hogy 20 százalékkal olcsóbban nyomsz, vagy valami? Én, miért? Hát mi közöm nekem. Ha nem tetszik, vigyétek el.

Kapott ajándékba egy nyomdát?

Így van. És erre utólag döbbsent rá a Dobos, hogy amit kiharcolt a parlamentben, meg mindenki meg lett mentve, az gyakorlatilag csak azt jelentette, hogy a Meszlényi ingyen kapott egy nyomdagépet.

Ennyire naivak voltak?

Igen. Ennyire. Hát az egész Madách megvásárlása is egy ilyen volt. A Madách-könyvhálózat megvásárlása egy ilyen volt. Hát gondolj bele, hogy elmegy a magyar parlamentbe, felszólal, hogy a Slovenská kniha állami cég, azt magánosítják, és mindenféle szlovákok fogják megvásárolni ezeket a könyvesboltokat, ami azt fogja eredményezni, hogy Szlovákiában nem fog lehetni magyar könyvet venni, és ezt meg kell akadályozni, tűzőn-vízen át, mert magyar könyvnek lenni kell a boltban. És ezeket meg kell venni. Összeállított egy listát. Itt van húsz bolt. Ezt meg kell vásárolni. A magyar parlament jóváhagyott nem tudom én, egymilliárd forintot, hogy mindet meg kell venni. Megkapta a Madách a pénzt, és a Madách szépen, Madách-Posonium vagy mi volt a neve, megvásárolta a könyvesboltokat. Eltelt fél év, és fél év után döbbsent rá a Dobos arra, hogy ő nem vett semmit.

Mert?

Hát mert épületet nem vett. Ő megvette a boltot. A Slovenská kniha boltját megvette. Az azt jelentette, hogy a tulajdonos, az épület tulajdonosa a Madáchba küldte a számlát, hogy most már te fizeted a lakbért. Azok a Slovenská knihának meg kifizették a világ összes pénzét. És gyakorlatilag annak az értéke a név volt, a Slovenská kniha, amit ugye letöröltek, és kiírták, hogy Madách-Posonium. Meg a polcok, meg a könyvek. A könyvek 90 százaléka, az ment a srótba, mert hát ugye Lenin összes műveit már nem lehetett árusítani. Nem volt annyira divatos. És erre csak fél év után döbbsent rá, hogy a világ összes pénzét elköltötte a semmire. Azért szűntek meg ezek a boltok. Ott van Pozsonyban... Hát az nem az övé volt. Az csak utána döbbsent rá, hogy az nem az övé.

Hát akkor ezek nagyon rossz üzletek voltak. Rossz biznisz, hogy idegen szót használják. Tehát rossz üzletet kötöttek.

Ezt nem is tudom, minek nevezzem. A Dobos, hogy mondjam, ő egy...

Nem volt jó üzletember, de hát mért nem bízott meg valakit?

Annyira nem értett ehhez, hogy mi van. Ő avval megnyugodott, hogy most az összes bolt őhöz kért, és most már lesznek ott magyar könyvek, viheti oda. Csak aztán küldték a számlákat, bérleti díjra, vízre, villanyra, mindenre. Aztán már nem tudták fizetni. És akkor miért kell? Kiderült, hogy az nem is az enyém. Meg kirakták őket. És az egész gyakorlatilag... és ő... nem volt... Nem akart rosszat. Csak egyrészt naivak voltak az emberek, meg tudatlanok, ezekben a dolgokban. Úgy igazából ezt... Mert annyi pénzből lehetett volna építeni épületeket. És abban lehetett volna könyvesboltot nyitni. Egy részéből könyvesbolt, kiadni másoknak, és abból a bérletből ingyen fönt van a könyvesbolt. És akkor hosszú távon ma is működne 12 Madách-könyvesbolt. De ezek... Mondjuk, a magyar könyveshelyzet... ez egy irtózatosan rossz történet. A másik rossz történet ugye a Panta Rhei-ügy. Tehát ezek mind ilyen... hogy nincs úgy végiggondolva. Vagy lehet, hogy végig van, csak engemet vernek át, mert azt mondják, hogy végig van.

Gyula ez nagyon érdekes volt, amit elmondtál, mert a nyilvánosságban ez a Madách-könyvesbolthálózat valóban úgy maradt meg, hogy a Dobos megvette ezeket a könyvesboltokat, és ezek a boltok lassan tönkrementek, de ő ebbe nem ment tönkre. Mert egy komoly félreértés volt, és talán nyilvánosságra kellett volna hozni, hogy kérem szépen, a Slovenská kniha engem átvert. Vagy minket átvert. Vagy a büszkesége nem engedte. Vagy ő nem így élte meg?

Nem így élte meg... meg a Slovenská kniha nem biztos, hogy át akarta verni. Tehát ez se biztos, hogy igaz, hát ő azt adta el, ami volt, a boltokat. A boltokat kérték.

A helyiségeket adta el tulajdonképpen.

Éppen, hogy nem a helyiségeket.

A használati jogot?

Igen, a használni a jogot. A nevet. Tehát ha én, itt alul van egy cipőbolt, a cipőbolt tulajdonosával megegyezek, hogy átveszem a cipőboltot, akkor én itten kifizetem a cipőket és átveszem a dolgot. Kírirom, hogy Hodossy cipőbolt. De attól még az épület nem az enyém. Én fogok árusítani, én fogok üzletet csinálni abban. Tehát maga a könyvesbolt, az nem egy nagy üzlet. Ottan igazából nem az kellett volna, s abból a pénzből, amekkora pénz volt. Ez olyan, mint hogy én... nem is tudom, hogy mihez hasonlítsam. Ő megvette, kiszámolták a könyvelési értékét annak a boltnak. Ugye abban van, polcok... az ér 20 ezer koronát, ott van egy kasszagép, az 10 ezer korona, nem tudom én... lábtörő, 5 ezer korona. És akkor kijön egy összeg. Ők ezt eladták, és ezt megvette a Madách. Ami, ott kint vannak könyvek, az mind el van adva. Átvették az alkalmazotta-

kat, ugye ez volt a feltétel, hogy átvegyék az alkalmazottakat. Mindent átvettek. De abban nem gondolkodtak, hogy nem ez a biznisz hosszú távon. Mert ez rövid távon is semmi. Meg abból a pénzből, amit a könyvekre fizettek, amiket vittek aztán a sróba, mert elajándékozni sem lehetett. Azokat nem kellett volna megvenni, meg azokat a polcokat se, mert mindenhol ki lettek cserélve egyébként a polcok. Nem kellett volna semmit se venni. Azért mondom, hogy nem azokhoz kellett volna ragaszkodni, hanem eleve kitalálni egy struktúrát, hogy fog működni és minden egyes városba építeni vagy kivenni albérletbe egy helyiséget, de akkor tisztán. Sokkal olcsóbban meg lehetett volna oldani. Mert most az öreget ki kellett dobni, oda kellett egy újat venni. Tehát akkor már egy tiszta helyiségbe egyszerűbb, vagy egy újat venni. Tehát jóval olcsóbban meg lehetett volna oldani. Ez ugyanaz, mint a nyomdagép. Mert segíteni kell a szlovákiai magyar kiadókat. Senki nem lett segítve, a Madách se. Ő is rádöbrent arra, hogy ez nem működik.

Szomorú történetek ezek mind.

Aztán intézett egy nyomdagépet, amit ottan a Madáchban használtak, nyomtattak belőle.

Gyula, néhány mondattal még mondd el, hogy te pillanatnyilag hogy látod a szlovákiai magyar könyvkiadás helyzetét. Tudjuk, hogy vannak ilyen-olyan könyvkiadók. De ezek mind magánkönyvkiadók. A megjelenő könyvek példányszáma viszonylag alacsony. Hogyan lehet egyáltalán ezeket a könyveket árusítani? Vagy hogy lehet hozzájuk jutni? Nagyon gyakran előfordul, hogy azt mondja az olvasó, jó, hát én most meg is venném az egyik-másik könyvet, mert a Vasárnapban olvasok róluk, de hogy tudok hozzájutni? Nem Szerdahely a tipikus példa, mert itt azért van, itt sincs... hát van azért valamilyen könyvesbolt. De van, ahol egyáltalán semmi nincs.

Hát ez egy összetett kérdés. Szerintem szlovákiai magyar kiadó a Lilium Aurumot leszámítva nincs. Már mindjárt elmondom, miért nincs. A könyvterjesztés. Az sincs. Tehát előbb említettem ezt a Panta Rhei-ügyet, hogy ugye a szlovákiai magyar értelmiségiekből is jó páran nagyon nagy üdvrivalgással ujjongtak a Panta Rhei megjelenésének, hogy végre egy kulturált környezetben lesznek a könyvek árusítva és végre húú... Az egész struktúra, ahogy fölépült, abban a pillanatban lehetett látni, hogy ez a szlovákiai magyar könyvkiadásnak vagy a szlovákiai magyar irodalomnak a koporsójába az utolsó előtti szög. És ma ez már teljesen így van. Bödők Laci beindította ezt a hálózatot. Azt értük el vele, hogy a szlovákiai magyar szerző nem tudta elvinni magyar könyvesboltba a könyveit. A Panta Rhei kötött szerződést az Ikaral, aki vitte a szlovák nyelvű könyveket, és kötött szerződést az Alexandra könyvkereskedéssel, aki vitte a magyar könyveket ebbe a hálózatba. Ami azt eredményezte, hogy Dunaszerdahelyről kiadtam egy albumot, nekem el kellett mennem Pécsre a Matyi Dezső után, hogy engedje meg, hogy néhányat ide, a dunaszerdahelyi boltba betegyek, mert hát lehetetlenség, hogy Szerdahelyen a Szerdahelyről szóló albumot nem lehetett kapni. Tegyen már egy kivételt, mert az Alexandra az nem volt hajlandó terjeszteni, mert neki egy könyvesbolt, az nem biznisz. Amiből nem tudnak eladni 100-at, az nincs. Tehát ez üzletpolitika is. És

ezért mondom, hogy így nem lehet. Nem lehet. Ha Szerdahelyen megjelenik XY verses-kötete, akkor nem lehet bevinni. Ha megjelenik Komáromban, akkor nem lehet bevinni. Ez nem könyvterjesztés. Hosszas évek után sikerült elérni azt, hogy kötöttünk egy egyezséget a Bödők Lacival, hogy bizonyos könyvcímeket vihetünk az egyes boltokba. Valamennyit. Mit tudom én: a komáromiba lehet vinni 30 címet. Pozsonyba a Posta utcaiba tízet. A nem tudom én, az Avionba nem tudom, mennyit, és így tovább. A szerdahelyibe mennyit és a somorjaiba mennyit. Ezeket a könyveket már akkor is... Gondolj bele, hogy volt olyan év, hogy 200, 300 könyvcím kapott állami támogatást. A Panta Rheibe vihettem 10-et vagy 20-at, vagy 30-at. Akkor nekem el kellett döntenem, hogy abból a 200-ból melyik 30-at fogom elvinni. Abszurd. Melyik 30 az a könyv, amit... választam ki abból a 200-ból, amiről úgy gondolom, hogy megérdemli, hogy ott legyen a boltban. Eleve, hogy ilyenre rákényszerítenek valakit, hogy ilyen hülyeségben gondolkodjon. Aztán a könyvesboltok maguk. A Liszka Jóska szokott engem hívogatni Komáromból, mert a könyvei soha nem voltak kaphatók, hogy már valamit csináljak, mert ott voltak a könyvek, de a könyvesbolt végén, a szekrény aljába bezárva, ott tartották a szlovákiai magyar könyveket. Mert ha nagyon akarja az illető, akkor csak elővesszük majd onnan, és majd odaadjuk, megmutatjuk. Szóval irtózatosan rosszat tett a szlovákiai magyar irodalomnak ez a helyzet, és azt mondták erre, hogy a minőség mindig majd felüti a fejét, és életre kel, és a sok dilettáns így legalább nem kap helyet. Ilyeneket is hallottam. De ez végképp nem így van. Az irodalom pályafutásának egy nagyon rossz időszaka kezdődött azzal, amit a Panta Rhei kialakított.

Ez volt valamikor a 2000-es évek elején?

Igen. És most már gyakorlatilag az van ezekben a boltokban, hogy még rosszabb a helyzet. Nem javult. A pozsonyi boltokkal megvan az a szerződés, beszélünk velük... igen, tudjuk, tudjuk, de akkor se kell. Most már egyetlen bolt fogad el Pozsonyban könyveket. Kettő-három címet egy évben. Nem annyit, ami egyezés, hogy húsz. Mondjuk kettő, három, többel ne szekáljuk őket... A többi bolt is körülbelül így néz ki. Leszállítjuk a könyveket a szerződés szerint, mit tudom én, Szencre vagy valahova. Aztán a másik héten már kapjuk vissza a csomagot.

Hogy nem fogy, hogy nincs érdeklődés?

Hát, hogy nincs... De két hét alatt eldöntik, hogy nincs érdeklődés. De mondom, meg se mutatják a komáromi boltban, vagy a megyeriben...

Akkor egyáltalán hogyan lehet terjeszteni könyveket? Úgy, hogy berakod az autóba, és aztán elindulsz?

Úgy. Ez az egyetlen módja maradt. Még van néhány, vagy tucat magánkönyvesbolt, akik elfogadják a kiadványainkat, és hajlandók kitenni a polcra. Még azt a minimális tiszteletet sem adjuk meg annak a műnek, hogy legalább ott legyen a boltban, s ha bemegy valaki véletlenül, akkor esetleg rálel, és esetleg megnézi. Nincs ez a lehetőség. Ahogyan terjednek a könyvek, az különböző író-olvasó találkozók, szerzői estek. Ez az

egyik módja. A másik módja, amit én csinállok, hogy ezen túl még járom a polgármestereket meg a vállalkozókat, meg mindenkit szekálok, hogy vegyen könyvet, és ennek annak adja. Ezt gyakorlatilag senki nem csinálja rajtam kívül, és így gyakorlatilag a rendszerváltás óta művelem ezt a csodát.

De ebbe nagyon bele lehet fáradni egy idő után. Tehát elveszi az ember minden illúzióját.

Persze. Elég sok vállalkozót sikerült eddig meggyőzni, hogy vegyen könyvet óvodának, iskolának, öregotthonnak, vagy polgármestert, hogy legalább egy száz euróért vegyen könyvet a könyvtárba.

Bírod, győződ még csinálni?

Hát, egyre nehezebben. Az gond, hogy ezzel a történettel úgy igazából senki nem foglalkozik. Azt mondtam, hogy a Lilium Aurumon kívül nincs még egy kiadó az országban. Egyrészt megszűntek. Megszűnt a Madách, a Kalligram. Balázs F. Attila elment Magyarországra. Én a könyvkiadást nem abban látom, vagy amit már könyvkiadónak lehet nevezni, az nem azt csinálja, hogy haveri körből bekap néhány kéziratot, azzal pályáznak valamiféle állami pénzre, aztán ha megkapja, akkor kiadja, leadja a szerzőnek, és ezzel befejeződött a kiadó élete. Én a kiadót nem így képzelem el, és soha nem így képzeltem el. És ezért mondom, hogy nincs ilyen... Ha hiszed, ha nem, minden héten érkezik ide egy kézirat. Biztos. Vagy kettő, vagy több. Én minden kézirattal foglalkozom. Minden kéziratot kiadunk szakembernek, nézze át, véleményeztetem. Utána a szerzővel ezt közlöm, megegyezek vele valamiben. Vagy abban, hogy dolgozzon még vele, vagy pedig próbáljuk keresni a kiadásnak a lehetőségét, hogy hogyan jelenhetne meg, honnan lehetne pénzt szerezni. Hogyan, miképp rá, vagy előtte még mit csináljunk. Ez az egyik része a dolognak. Másik része: szerintem egy kiadónak gondolkodnia kell abban is, hogy mi jelenjen meg. Tehát nem csak abból él, hogy mit hoznak be, hanem hogy mi jelenjen meg. Feltérképezi, hogy mi van a piacon. Mi nincs a piacon. Vagy mi jelenjen meg. Mit kéne írni. Mi maradjon meg az utókornak. Mit kéne dokumentálni. Mit kell megőrizni, és így tovább és így tovább. És ez, ami most jelen pillanatban van, az, hogy megöltünk egy szakmát, mert ugye nincs egy főállású könyvszerkesztő se. A könyvszerkesztés, az egy szakma. Van még két emberünk, aki tud könyvet szerkeszteni. Az a kettő is meg fog halni. Abban a pillanatban meghalt a szakma. A kutyát nem érdekli. Ezt elmondhatom a pártelvtársaknak. Jobbról-balról mindenkinek, mindenki: hogy nos akkor mi van? Semmi sincs. Az égvilágon semmi sincs. Ha azt a misszionáriusunkát, amit én itt csinállok ezekkel a szerzőkkel, abbahagyom, abban a pillanatban semmi sincs. Abban a pillanatban megír valaki valamit. Keres majd egy nyomdát. A nyomda ki fogja nyomtatni. Az meg majd fogja vinni a vállán a könyvet, és valahogy majd eladja vagy nem adja el, vagy elosztogatja, vagy örül neki, vagy fene tudja. Ennyi. Vagy elviszi Magyarországra, és megpróbál egy magyarországi utat bejárni. Ez azt jelenti, hogy nincs, aki a kezdőkkel törődjön, nincs, aki fölnevelje ezeket a fiatalokat, arra, hogy ő aztán tényleg egy profi író lehessen, ami a szépirodalmat illeti. És nincs

olyan helytörténeti munka, ami kicsit úgy más. Tehát irodalmon kívüli irodalom, aminek meg kell, hogy jelenjen. És azok nem fognak megjelenni, vagy megjelennek szlovákul, vagy fene tudja, hogy lesz. És ennek egyetlenegy lehetősége van, ennek a megoldására, az, hogy arra kell állami támogatást kapni-szerezni, hogy egy kiadó működjön. Hogy ott fel lehessen venni embereket, hogy ott legyen grafikus, művészeti vezető, mit tudom én. Nem a régi Madáchot sírom vissza, de mégis arra gondolok, hogy egy olyan kiadó kell, ami egy teljes felépítettségű kiadó. Ami ezt a munkát ezt a szervizt tudja vállalni. Amikor Magyarországról, látjuk, hogy azért rengeteg pénz jön ide, és ott sem sikerült eddig még keresztülvinni, hogy ha már mindenféle szervezetek nemzeti jelentőségűek legyenek, akkor egy kiadó miért ne lehetne az. Úgyanúgy szolgálja. Hiszen erre van példa. Erdélyben a Kritérium Kiadó hosszú évek óta nemzeti jelentőségű intézményként működik. Évi apanázt kap arra, hogy működjön. Tartanak főállásos struktúrát. És úgy tud működni, hogy ki tudják szolgálni az írókat. Mert az, hogy nekem ezeket a lektori véleményeket megíratom ezekkel az emberekkel, vagy véleményeztetem ezeket a kéziratokat, ez mind baráti alapon történik. Tehát valakit megkérek ingyért, hogy légy-szi, no.

Dehát valószínűleg valakit is csak egyszer lehet megkérni.

Hát mindegy.

De nem rendszeresen.

De állandóan spekulálok, hogy kinek nem adtam még idén. Már jövőre. Erre csak tavaly volt, az már egy éve volt, nyugodtan elolvashat egy kéziratot nekem. Meg van, aki vállalja, az elolvashat többet. Úgyhogy megy ez a játék. De ezt azért mondom, hogy ha én ezt nem csinálnám, senki nem csinálná. Senki nem fog könyörögni mások sikere miatt. De én, úgy látszik, hogy az egész életemet így állítottam be, hogy én mindig mások életéért kellett, hogy könyörögjek, vagy mások sikeréért kellett, hogy dolgozzak. Mert miközben azért látjuk, hogy... Vagy azok az emberek, akik a környezetemben voltak a rendszerváltáskor, vagy ugyanazt csináltuk, azért látjuk az anyagi lehetőségeiket. Tehát én, amennyi pénz a kezemben megfordult, ez alatt a húsz-akárhány év alatt, hát milliárdosnak kéne lennem. De hát nem.

Gyula, de azért a te életednek is sok sikertörténete volt. És hát most akkor érintsük az utolsó témánkat, a Vámbéry Társulást, ami azért egy komoly sikertörténet, mert megint egy olyasmibe vágta bele, amibe eddig senki, és ugye azért az indulástól eljutottál egészen odáig, hogy nemzetközi konferenciákat tartotok itt. Itt, Szerdahelyen. Beszélgessük kicsit erről, honnan indult az egész. Onnan, hogy Vámbéry Ármin dunaszerdahelyi származású? Jól tudom?

Nem. Vámbéryvel az a jó, hogy Vámbéryvel semmi sem igaz. Dunaszerdahelyi születésűnek mondta magát, de Szentgyörgyön született. De itt élt. Ő azt írja, hogy Szerdahely volt az a város, ahol megalapozta azt az életpályát, amit ő aztán befutott. Tehát ő nagyon hálás Szerdahelynek, az akkori tanítóinak, hogy segítették elindulni

ezen a pályán. Ő egy beteg gyerek volt, de nagyon jófejű gyerek, meg valószínű szerették a tanárai, és biztatták, de úgy igazából senki nem gondolta, hogy őbelőle bármi is lesz.

Mikor élt ő? Helyezzük el egy kicsit a történelemben.

A 19. század elején. Az édesapja meghalt 3 éves korában, és az édesanyjával éltek szegénységben, de akkor megismerkedett egy szerdahelyi zsidóval. Az is szegény volt. Leköltöztek ide, és itt volt aztán 15 éves koráig. De '48-at már úgy élte meg, hogy fiatalon, 16 évesen vagy 17 évesen a Kossuth, mikor szónokolt Vásárúton, az nagyon tetszett neki, és akkor elindult azon az úton, hogy a magyarság eredetét meg kell találni. És ezt ő fogja kutatni. Még a régi... mi volt akkor, 1987? Amikor adták át... Lebontották a templom körüli részt, ami volt, ugye kálvária, és felépítették ezeket a blokkokat. A dombról a templom lekerült a lukba, mert hát ugye, ahogy föl, magosra építették, odahánytak valami földet, vagy hogy lett ez megoldva. A lényeg, hogy eltűnt ez a templom, ez ilyen kommunista akarat volt biztos. Körbeépítették azokkal a csúnya épületekkel. És akkor kerestek annak a térnek valami nevet, és azon a téren volt egy ház. Egyébként most Nagy Attila nyomoz utána, és lehet, hogy nem is igaz, de akkor úgy tudtuk, hogy ott volt az a ház, ahol ő élt. És akkor próbáltam az akkori elvtársakkal, ugye, én nem voltam a szívük csücske sohasem, de próbáltam valahogy meggyőzni őket, mindenféle kapcsolatokat latba vetni, hogy az a tér legyen elnevezve Vámbéryről, mert ő egy igazi szerdahelyi volt, sok mindent lehet róla tudni. És sikerült őket meggyőzni, egy tábla ki is lett téve, hogy ezen a helyen állt a világhírű tudós, Vámbéry Ármin szülőháza. Csak aztán jött '89, és megszerveztük az FMK-t. A szerdahelyi szervezés első sorban az én hatásköröm volt. Itten az első, egyik első feladatunk volt a régi utcanevek törlése, ez ugye végigsöpört az egész országon. És akkor énnekem Pozsonyba kellett menni, nem tudom, mi volt akkor FMK-ilag. Nem voltam ott a képviselői ülésen, és megbeszéltem velük, hogy min kell átmenni, és hogy milyen nevek jöhetnek szóba, kiről mit kéne elnevezni. Na, úgyhogy az első dolguk az új képviselőknek, az én barátaimnak az volt, hogy a Vámbéryt azt rögtön levették. Másnap nézem a listát, hogy Vámbéry helyett nem tudom én, Ady. Mi a ménköves történet? Hívtam őket, hogy hát gyerekek, mi van? Hát te mondtad, hogy az összes kommunistát likvidáljuk. S hogy ki volt az, valami orosz tábornok, vagy szovjet tábornok. Nem volt szovjet tábornok. Jaj, istenem. Úgyhogy akkor következőnek azt elsőnek vissza kellett rakni. És akkor eldöntöttem, hogy ezzel foglalkozni kéne. Az emberek irtózatosan tudatlanok ebben az ügyben is, úgyhogy egy kicsit meg kellene ismertetni az emberekkel, hogy ki is volt Vámbéry. Hogy ne fordulhasson ez elő. És akkor próbáltam felkutatni róla, amit lehetett, és akkor a Csallóközben publikáltam sok cikket, Vámbéryről meg Vámbérytől. Idézeteket. Tehát ez volt az eredete. És aztán a '90-es évek végén megfogalmazódott, hogy ez így kevés. Akkor ugye csináltuk ezt a Vámbéry Irodalmi Kávéházat. Amellé létrehoztuk ezt a Vámbéry Polgári Társulást, hogy akkor évente Vámbéry-napokat rendezünk. Készítettünk a Lipcsey Gyurival egy mellszobrot, ami ott van a Vámbéry téren, amit azóta is minden évben megkoszorúznak.

Meg itt, az irodádban is van egy.

Igen. Ez az eredetije. Meg elkezdünk egy életművet is felkutatni. És aztán megjelentettünk egy könyvet vagy meg akartunk jelentetni, vagy dolgoztunk a Kulcsár Ferivel egy könyvön, a Közép-ázsiai utazás című könyvén. Dervisruhában Közép-Ázsián át vagy mi is volt pontosan a címe. És akkor kerestem egy szakértőt, és Ivanics Máriához juttam el. Szegeden professzor az egyetemen. Kelet-kutató. Neki is sok publikációja jelent meg Vámbéryről, többek között neki is. Megkerestem, hogy kellene szakmai segítség ehhez a dologhoz, ő pedig a Dobrovits Mihályt ajánlotta, aki eljött Pestről, és ővele leültünk. Ő akkor ott tanított az egyetemen, meg a Tudományos Akadémián voltak különböző Kelet-kutatói programok és azokat vezette vagy készítette elő. Egy nagyon jó barátság szövődött köztünk, és megegyeztünk abban, hogy ezt a tudományos életet itt, Szerdahelyen megerősítjük. És beindítottuk ezt a Vámbéry tudományos kollégiumot. Vámbéry tudományos konferencia sorozatot. És azóta működik.

És sikeresen bekapcsoltátok az iskolákat is ebbe.

Bekapcsoltuk. És vannak... Vámbéry-verseny, ez földrajzverseny. Mert Vámbéry a Magyar Földrajzi Társaság alapítója volt, tehát ilyen módon kapcsolódik ehhez is. És akkor már lehet Vámbéryről beszélni meg Keletről beszélni.

Kiadtátok, ahogy látom, a teljes életművét. Majdnem?

Majdnem a teljeset. Vámbéry rengeteget írt. Tehát azt a teljeset nem lehet kiadni. Meg vannak művei, amik nem jelentek meg mind a mai napig magyarul, és jó lenne, csak ahhoz több pénzt kellene szerezni, tehát lefordítani nyelvekből. Ő állítólag 26 nyelven írt, olvasott, publikált. Úgyhogy azért nehéz a Vámbéry-kutatás, mert rengeteg régi nyelvet használt. A perzsának meg a töröknek különböző válfajait, nyelvjárásait. Azokat a nyelvjárásokat, mondjuk, úgy kell elképzelni, hogy olyan távol van az egyik nyelvjárás a másiktól, mint magyar a kínaitól, tehát az teljesen más nyelv. Pl. Angliában évente jelenik meg Vámbéry-könyv, az biztos.

Most Vámbéry a magyarok eredetét kutatta, vagy a magyar és más népek közötti rokonságot?

Nem.

Vagy egyáltalán Kelet-kutató volt.

Igen. Fiatalon azzal ment neki a dolognak, hogy az Eötvös bárót megkereste, adjon neki valami kis apanázst arra, hogy elmehessen Keletre. Sikerült tőle elnyerni ezt a támogatást, hogy tényleg nekiindulhasson. Magyarságkutatásra gondolt, de aztán ebből sokkal-sokkal több lett. Ő az első európai ember, aki el tudott olyan helyekre jutni, ahova még senkisésem, és egy nagyon alapos, pontos leírást adott arról a világról.

Ez Közép-Ázsia volt?

Ez Közép-Ázsia. Irán meg Törökország. Körülbelül ezek a területek, ahol a legizgalmasabb mai szemmel nézve is, meg ahol a legkevésbé ismerjük ezeket a mozgásokat, és ő ugye ezen a selyemúton végig tudott menni. Selyemútnak nevezték azt, ahol a kereskedőkaravánok haladtak. Azért nevezték selyemútnak, mert rengeteg selymet hordtak, meg fűszert. Ez volt az a két legfontosabb dolog, amit onnan hordtak ide, Európába. És ő kiment oda úgy, hogy megtanult a helyiektől helyi nyelven beszélni. Senki nem vette észre, hogy nem odavalósi. Ha tudták volna, akkor nem élte volna túl, biztos. Tehát ez nem volt egy kívánatos dolog.

Többször is járt ott?

Három útja volt. Három jellegzetes útja. Ezeket leírta ezekben a különböző könyvekben. Ő írta az első török-német német-török szótárt. Az Ezeregyéjszaka meséit... mármint megtalálta ezt a mesegyűjtést. Ugye az Ezeregyéjszaka meséi valahogy az 1000-es évek, 1200 tájékról származnak, és ő megtalálta azt az ősi mesegyűjtést, amit a 400-as években gyűjtöttek össze. Sokkal-sokkal izgalmasabb. Mi abból kiadtunk részeket. Sokkal izgalmasabb, mint az Ezeregyéjszaka. Elhozta és lefordított néhány mesét, de éppen akkor jelent meg az Ezeregyéjszaka franciául, németül, angolul. Ő akkor mondogatta, hogy nem ez az eredeti, és van egy sokkal régebbi, és meg is írta és szemléltette. Fordított is ezekből a mesékből. De a világ ezt nem kapta fel. Úgyhogy azóta sem jelent meg ez. Mi voltunk az elsők, akik az eredeti nyelvről lefordítottuk és kiadtuk. Tehát az eredeti perzsa nyelvből fordítottuk. Van valami három ember a világon, aki még ezt a nyelvet bírja. Az egyikkel sikerült megegyezünk. Soós Tamásnak hívják. Lefordította nekünk. Csodálatos mesék. És ezt Vámbéry találta meg, valami piacon vette. Hozta magával, és most a Magyar Tudományos Akadémiában őrzik.

Vámbéry egész életét ennek szentelte, ennek a munkának. Hosszú életű volt?

Hosszú. Hát ő aztán az angol tudományos akadémia rendes tagja volt. Ő volt az egyedüli nem brit, akinek rendes bejárása volt az uralkodóhoz. Nem kellett bejelentkeznie. Mondják ugye, hogy kém volt. Hát biztos. Jelentéseket írt. De ő rengeteg írt. Mindenkinek írt. Volt egy idő, mikor kapott apanázt a brit uralkodótól. Tehát kaphatta azért is, mert írt, azért is, mert szerette őt, meg akarta is, hogy csinálja, amit csinál. A Magyar Tudományos Akadémia tagja később lett, mert ugye akkor nagyon dívott ez a finnugor kapcsolat, és hát ő azt mondja, hogy ennek semmilyen létjogosultsága nincsen...

Kérdéses legalább.

Kérdéses. Tehát ő állította, és több művében leírta és bizonyította, egyértelmű, hogy török eredete kell, hogy legyen a magyarnak. No és hát nem volt szimpatikus. Ráadásul öneki nem voltak iskolái. Még a gimnáziumot sem fejezte be.

Gyula, ezek szerint egy olyan hatalmas életmű, hogy ez még munkát ad nektek évekre. Tehát minden konferencián tudtok azért valami újat mondani minden évben. Róla. A munkásságáról. Vagy újat kínálni az érdeklődőknek.

Igen, de ezek a konferenciák egyébként nem róla szólnak. Vagy nem csak róla szólnak. Többségében nem róla szólnak. Én kötelezővé tenném minden politikusnak, hogy üljön be és hallgassa végig ezeket a konferenciákat. Meg minden diplomatának, meg minden történelemtanárnak. Mindennel foglalkozik ez a konferencia. Vannak nyelvészeti, vannak vallástörténeti... néprajzi előadások. Amik érintik azt a tematikát, amelyet Vámbéry valaha is művelt vagy csinált. Neki az az irtózatosan sokszínű életműve, az lehetőséget ad arra, hogy gyakorlatilag mindent, amit... ha eljárnának, akkor mindent, akár a migránskérdést, akár mást, teljesen másként néznének az emberek. Meg most hogy van az iszlámmal. És nem ülnek be. Van azért. Mindig van egy 5-6 ember, aki valahonnan a Holdról odajön, és végig akarja hallgatni, és mindegyik úgy megy el, hogy fantasztikus, húha, ide mindig el fogok jönni.

Lehet, hogy egy kicsit többet kéne ezt propagálni, hirdetni. Nem rábízni az emberekre, hogy ha megtudják, akkor jöjjenek el.

Hát... erőszakkal?

Úgy érzem, lassan elérkezünk a beszélgetésünk végéhez, és meg akarom kérdezni, hogy valami fontosat nem felejtettünk el az életeredről, munkásságodról.

Az egy nagy gondom, most 58 éves leszek, ha a Jóisten is így akarja. Hogy egyre nehezebben szívelem ezt az értéktelen világot körülöttem. Nincsenek kapaszkodópontok, hogy most mi az érték, és mi nem. Sokan azt mondják, hogy ez így természetes, ez mindig is így volt a világtörténet folyamán. Lehet, hogy van ebben is valami igazság. De azért én elvárom azoktól a közéleti személyektől, politikusoktól, és közéletben bárki, aki dolgozik, hogy ő tudjon különbséget tenni. És amikor azt látom, hogy nem tud, akkor az dühít és nagyon felháborít. Mert azt, hogy a Julis néni és a Feri bácsi nem tud különbséget tenni valamilyen oknál fogva, akkor azt valahogy könnyebben megértem és fogadom. De azt gondolom, hogy aki valamilyen közösségben vezetői feladatot vállal, annak kutya kötelessége elsősorban arra odafigyelni, hogy mi az érték, és mi nem.

Csalódott is vagy? Csalódtál is az elmúlt 25 évben?

Természetesen sokat. Számomra... mindenen, még most is, meg tudok lepődni, hogy még mindig van lejjebb. Hogy amikor egy Kelemen Anna életéről szóló könyv 3 millió példányban el tud kelni a magyar piacon, miközben egy minőségesebb... Kihez tudnám hasonlítani? Már az is rossz, ha hasonlítom valakihez is. Tehát, hogy egy ilyen típusú könyv el tud kelni, akkor az számomra gondot jelent. Gondot jelentett az, hogy úgy igazából a politikusainkkal ezt megértetni, hogy miért ez az ő felelőségük, hogy ez így van. Mert sokszor hivatkoznak, hogy ez a demokrácia. Mindenki azt vesz, amit akar, mindenki azt olvas, amit akar. Ez mind rendben van. De mondok egy példát. Az RTL Klub tévé, ugye beindította a Big Brother műsorát. Volt neki olyan 3-4 százalékos

nézettsége. Végigvitte egész Európán. 3-4-5 százalékos nézettségük volt az egyes országokban. Svédországban 15 százalékos nézettségük volt. Ugye, ez egy nagyon olcsó műsor, nem kerül sokba a csatornának, tehát nagyon sokat lehet nyerni. Úgyhogy 2 százalék, 3 százalék fölött már simán nyereséges műsor. Ha afölött van, akkor aztán meg pláne. A svédeknek meg 15 százalékos nézettségük volt. Úgyhogy akkor a svéd parlament rendkívüli ülésen tárgyalta ezt a dolgot, hogy mi történt a svédekkel. Hogy valami gond van az országgal. Ha Svédország lakosságának 15 százaléka van ezen az értelmi szinten, ahol ezt a gagyit akarják, akkor itt valami probléma van az oktatással, probléma van a kultúrával. Sok mindennel probléma van. És akkor rengeteg pénzt szabadítottak fel programokra, hogy ez még egyszer ne ismétlődhessen meg. Magyarországon megvolt az első műsor, és 80 százalékos nézettsége volt. És akkor én hiába mondtam a magyarországi meg itteni magyar politikusoknak, mert az a szlovákiai magyarokra ugyanúgy jellemző volt. Ha valaki visszaemlékszik arra az időszakra, akkor a buszban, a kocsmában, mindenhol csak a Big Brother volt. Ki kívül, hogyan mit csinált. És akkor nekem mindenki azt mondta, hogy nekünk semmi közünk ehhez. Én nem azt gondoltam, hogy be kell tiltani a műsort. A műsor az menjen, az semmi, gazdasági vállalkozás, működjön. De ha ez a 80 százalékát az embereknek érdeklí, és ezt nézi órákon keresztül, akkor lesz gond. És akkor viszont le kell ültetni a szakembereket, és mondják meg, hogy mit kell csinálni szerintük. És akkor erre kell helyezni a hangsúlyt. Mert mindig azt mondták, hogy most nem az a fontos, mert most a gazdaság a fontos, most a gazdaságot kell rendbe rakni, majd arra is sor kerül. És jelen pillanatban az RTL-nek ez a sorozata sehol Európában nem megy, csak Magyarországon. Tehát Magyarországon még mindig működnek az ilyen típusú műsorok. Sőt, azóta nemhogy ez, hanem jóval több, már négy-öt ilyen típusú műsor is fut különböző csatornákon. De mondom, nem egy magyarországi példát akarok a szlovákiaival szemben felhozni, hanem azt gondolom, hogy ez a szlovákiai magyaroknak az érdeklődési körét is teljesen lefedi. Bármilyen felmérés születik, az ránk is ugyanúgy vonatkozik, nem vagyunk mi ennél jobbak. Tehát hogy nem csinálunk ezekkel a dolgokkal... nem foglalkozunk annyit, amennyit kellene. Ez az egész helyzet vezethet oda, hogy gyakorlatilag megszűnik a magas kultúrának a képviselője.

Meg az igény iránta.

Az igény iránta, az is megszűnik. Vagy azt sem tudom lenyelni, hogy vannak ezek az állami támogatások. Ha megnézi az ember ezeket a szerződéseket, hogy hova mennek, hát ezt sem tudom lenyelni. Azt, hogy van a nemzetiségi kultúra támogatására megítélve egy összeg, akkor azt gondolja az ember, hogy az a nemzetiségi kultúra támogatására megy, ez is egy természetes gondolat, gondolom. De nem arra megy, mert ha megnézed a szerződéseket, ez is csak... a többsége ezeknek a pénzeknek nem újrapiítésre, nem egy intézményteremtésre, nem egy hosszú távú gondolkodásra mutat. Hanem küldjük el kolbászfesztiválra, böllérfesztiválra, mindenféleire küldjük szét, ami a '90-es években elképzelhetetlen lett volna, hogy állami pénzből ilyenre küldtek volna pénzt. Mert ez akkor azok, akik ott ültek ezekben a bizottságokban, azt gondolták, hogy

nem ezt kell csinálni. Hanem könyveket kell kiadni, lapokat kell kiadni, létre kell hozni olyan intézményeket, olyan szervezeteket, olyan közösségeket, hálózatokat, amik gyakorlatilag a szlovákiai magyarság megmaradását szolgálják. Ezek a fesztiválok nem azt szolgálják. Ezek a fesztiválok ezek... Az, hogy Magyarországról átjönnek, olyan előadókat hívnak meg... Majdnem kimondtam, hogy előadóművészeket, ami irtózatossá lett volna. Olyan szörnyű alpári, én nem tudom, milyen művészeknek titulált embereket hoznak ebből a pénzből ide. Ami gyakorlatilag azt az örökséget, amit az elődeink ránk hagytak, azt a kulturális örökséget, azt így viszik lejjebb és lejjebb. És ehhez asszisztálunk. Tehát azok a közéleti személyek, vagy azok az eszközökkel rendelkező politikusok, polgármesterek, akárkik, akik a közéletben állnak fel. Mindehhez asszisztálnak azzal, hogy azokat a forrásokat, ami van, vagy azt mondják, hogy egyenlő módon, vagy nem adunk senkinek, vagy valamiféle alibizmus van körülötte, és nem merjük azt mondani, hogy neked nem adunk, mert az nem jó. Ami jó, azt fogjuk támogatni.

De hátha eljutunk odáig, hogy egyszer csak kimondjuk, hogy valóban, van, amit jó támogatni, és van, amit nem szabad támogatni. Idáig. Gyula, köszönöm szépen a beszélgetést, és sok sikert kívánok neked a könyvkiadáshoz is, a Vámbéry Társulás munkájához is, és mindenhez, amit vállaltál, amit a válladon cipelsz és még bírsz csinálni.

JADWIGA MYCIELSKA-STACHURA

Húszéves koromig éltem Újlakon¹

Számomra Újlak mindenekeelőtt az édesanyámhoz kapcsolódik, mivel én ott születtem. Igen, nagy botrány volt, amikor születnem kellett, mert a szüleim azt gondolták, hogy fiú fog születni. Az anyám és a nagybátyám között, aki akkor már a Gulagon raboskodott, volt egy telepátia, mert ő is azt gondolta, hogy fiú születik. És csak fiúneveket választottak számomra. Anyám azt mondta, hogy tulajdonképpen veszekedtek apámmal. Anyám azt akarta, hogy Jan legyek, apám pedig, hogy Włodzimierz, én meg fügét mutattam, és lánynak születtem, és akkor édesanyám úgy döntött, hogy legyek Jadwiga. Ezt a nevet anyám nagynénje, nagymamám testvére után kaptam, Jadzia Czartoryska néném után, akit anyám nagyon szeretett, és innen a Jadwiga név. Mert a mi családjunkban, a Tarnowski családjában ez nem volt gyakori név. Ráadásul Csehszlovákiában úgy volt, hogy ha gyerek született, akkor az anyja már a kórházban adott neki nevet. Tehát apámnak nem volt semmi beleszólása abba, hogy mi lesz a lánya neve.

Nagybátyám Szibériában, a Gulagon is megérezte az én születésemet. Úgy gondolom, valamilyen telepatikus kapcsolat lehetett köztük, anyám és a nagybátyám között, mert másképp ezt nem lehet megmagyarázni. Azonkívül, ami kiderült, az ő személyisége rendelkezett egy nagyon erős, természetfeletti spiritualitással, így biztos, hogy többet megérezett, mint egy átlagember. Többet megérezett és többet tudott. Ahogy növekedtem, természetesen volt egy szűk környezet, voltak emberek, akik körülöttünk laktak, de csak két-három olyan ember volt, akik iránt bizalommal voltunk, a többiek től távol tartottuk magunkat. És ők is erősen távol tartották magukat tőlünk. Hogy miért, azt természetesen tudjuk. Édesanyám neve, az Esterházy név nem volt szívesen látott név akkoriban. De mint gyerekeknek természetesen nagyon kedves és szép emlékeim is maradtak Újlakról. Amikor ötven év múlva visszatértem oda, akkor az első benyomásom az volt, hogy minden borzasztó kicsi. A házunkkal szemben levő épület az emlékeimben egy felhőkarcoló volt. És ötven év után kiderült, hogy ez egy egyemeletes épület, egyáltalán nem olyan magas. És sok mást is így láttam, amikor visszatértem.

1 Jadwiga-Mycielska Stachura, Esterházy-Mycielska Mária legkisebb leányának életrajzi vallomása az Esterházy János életét feldolgozó Triptichon című dokumentumfilm részére készült a Molnár Imrével és Zsigmond Dezsővel folytatott beszélgetés alapján.

Az emlékek

Az emlékek valójában kétértelműek. Nem lehet azt mondani, hogy a mindennapokban valamiféle traumában éltünk volna. Természetesen voltak nagyon nehéz pillanatok, nagyon szomorú pillanatok. Volt, amikor nem volt mit enni, amikor édesanyám azon gondolkodott, hogy egy cipő kenyeret vagy egy csomag cigarettát vegyen-e inkább, ami nélkül nem volt képes funkcionálni. Vannak emlékek, amelyek megmaradnak, édesanyám elküldött cseresznyéért, biciklivel mentem a cseresznyéért, amit egy Komárom melletti magyar családtól kaptunk. Édesanyám az asztalra borította a cseresznyét, öten voltunk gyerekek, és egyenként rakta a cseresznyéket öt kis kupacba, hogy mindenkinek igazságosan jusson. De csak ötfelé osztotta. Neki magának már nem jutott. Túl kicsi voltam ahhoz, hogy megértsem, miért. Ugyanez volt a helyzet, amikor a házunkkal szembeni húsboltba ment. Egy nagyon rendes ember lakott ott, és vezette a húsboltot. Édesanyám mindig kérte, hogy nagyon vékonyra szeletelje a kolbászt. Mindig nevetünk, hogyha felemeltünk egy szelet kolbászt, azon keresztül Újlaktól egész Krakkóig lehetett látni, olyan vékonyra volt szeletelve. De ezt is, amikor édesanyám meghozta, öt részre osztotta. Újlaki emlékem másik része már nem Újlakhoz, hanem a kórházhoz kötődik. Azok miatt a körülmények miatt, ahogy éltünk, én gyakorlatilag minden évben kórházban kötöttem ki, majd a végén különböző szanatóriumokban. Volt egy időszak, amikor cseh szanatóriumban is voltam, és amikor visszajöttem a szanatóriumból, szlovák helyett már csehül beszéltem. Ez persze nem sokáig tartott, a szlovák rögtön visszatért, de így volt. Tehát ez az a két emlék, amelyek a személyes emlékeim. És hát az édesanyám, ő volt a legfontosabb. És hogy gyakran nem volt velünk, mert ment azokba a börtönökbe, ahol a nagybátyánk volt. És ezt mi természetesen megértettük, elfogadtuk, és tudtuk, hogy ezt kell tennie. Nemcsak akarja, de ezt kell tennie a nagybátyám érdekében. Voltak csomagok is, amelyek a nagymamámtól érkeztek, gyógyszeres csomagok Franciaországból és Lulu nénénktől. Képzeld el, hogy én nyolc-, kilenc-, tízéves gyerek voltam, de mostanáig, a mai napig emlékszem, hogy a gyógyszernek, ami jött, Rimifon volt a neve. Ez volt a feltétele annak, hogy a nagybátyám egyáltalán élni tudjon. Vannak emlékek, az én emlékeim, hiszen a nagybátyámról van szó, hogy meglátogatjuk a börtönben. Kétszer jártam ott, amikor először voltam, akkor olyan kicsi voltam, hogy nem emlékszem rá. De emlékszem édesanyám elbeszéléseiből. Ahogy mentünk a börtönbe, anyám vett nekem egy csomag cukrot. A cukrokat a tenyeremben tartottam, és feltétlen oda akartam adni a nagybátyámnak. De még nem tudtam beszélni. Volt egy saját gyereknyelvem. Nagyon későn tanultam meg egyébként beszélni, édesanyám aggódott, hogy valami nincs velem rendben, de megvolt a saját nyelvem, amit anyám értett. A börtönben megpróbáltam odaadni a cukrot a nagybátyámnak, de az őt ez nem engedte. Rám szólt. Ekkor én is ránéztem az őre, és azt mondtam: be hau hau, vagyis „te csúnya harapós kutya”. Édesanyám borzasztóan megijedt, hogy fog erre reagálni az őt, de az szerencsére nem reagált sehogy. Vagy nem hallotta, vagy nem értette. Tehát ezt az első látogatást édesanyám elbeszéléseiből ismerem. De a második látoga-

tásra nagyon jól emlékszem. Azt hiszem, hat-hétéves lehettem, és máig a szemeim előtt van a nagybátyám. Ez egy villanás, édesanyámmal a székeken ültünk, volt egy átlátszó, elfüggönyözött pult, mintha drótháló lett volna. És a nagybátyám a jobb oldalunk felől érkezett. Nagyon egyenesen jött, és ahogy így egyenesen jött, észrevettem, hogy édesanyám elmosolyodott. Mintha meg lett volna elégedve, hogy János jó formában van. Úgy gondolom, édesanyám előre megbeszélte ezt a nagybátyámmal, hogy mivel ő jó formában van, akkor engem is magával vihet. De emlékszem erre. Emlékszem az arcára, ahogy ültünk egymással szemben, nekem valószínűleg állnom kellett, mert kicsi voltam, de anyám ült, ő is ült, és nagyon mosolyogva nézték egymást, és a nagybátyám mosolyogva nézett rám is. Ez minden, amire emlékszem a közvetlen találkozáshoz a nagybátyámmal. De természetesen rengeteg dolgot tudok édesanyám elbeszéléséből. Mert a nagybátyám elejétől a végéig jelen volt az életünkben, még a halála után is. Mert mindig beszéltünk róla, anyám mindig beszélt róla. Szüntelenül téma volt.

Lengyelország

Én már a háború után születtem Újlakon, úgyhogy csak elbeszélésekből ismerem a Węgierkából Újlakra való menekülés történetét. Azt hiszem, a nővérem pontosabban tud beszélni róla. Természetesen Lengyelország mindig nagyon közel volt hozzánk. Édesanyám lengyelként nevelt minket. És otthon is lengyelül beszéltünk. Amikor nekem is gyerekeim voltak, csak akkor értettem meg, hogy milyen hatalmas türelme és determinációja volt édesanyámnak, hogy lengyelnek neveljen minket. Például, amikor szlovákul fordultunk hozzá, akkor anyám teljes nyugalommal azt mondta: nem értem. És olyan sokáig ismételtette ezt, hogy nem értem, amíg nem lengyelül mondtuk. Az idősebb testvérek természetesen Lengyelországban születtek, lengyelül beszéltek, így sokkal kevesebb szlovák kifejezést használtak, mint én, aki Szlovákiában születtem és szlovák közegben éltem születésemtől fogva. El kell mondjam, hogy néha, azután visszatérve Lengyelországba, előfordultak nálam olyan tükörfordítások, amelyek aztán nagyon viccesen hangzottak lengyelül. Amikor megpróbáltam a szlovák jelentést lengyelül mondani, nagyon vicces dolgok jöttek ki belőle, mert tükörfordítások voltak, ahogy ezt mondjuk. De természetesen, Węgierka itt volt velünk a fényképen, mindig édesanyám ágya felett volt, az egy olyan ház volt, aminek volt egy fából készült ráépítése. Egy körbekerített udvarház volt, ott laktak a szüleim az esküvő után, és ahogy elkezdtek szülni a gyerekek, apám ráépített fából egy emeletet. Miután visszajöttünk Lengyelországba, s persze a családi házunkat elvették, édesanyám már nem akart oda visszamenni, és soha nem is volt ott, én viszont voltam ott néhányszor, így láttam, milyen volt. Az udvarban többen laktak, így az egész nagyon gondozatlan volt. Rögtön azután voltam, hogy visszajöttünk Lengyelországba, tizenéves voltam, és utána még egyszer voltam. Még egyszer elmentem, mert meg akartam mutatni a férjemnek és a gyerekeknek, és persze nagyon rossz állapotban volt a ház, ezért többször már én sem

mentem oda. De természetesen, a ház megvolt. Valójában két régi házunk volt. Węgiełka és Újlak. Az a régi Újlak, és az az Újlak, ahol később kellett laknunk.

Csalódott voltam, amikor ötven év után visszamentem Újlakra, és már nem volt meg az a kis ház sem, amiben laktunk, lerombolták. Építettek oda valami emeletes házat, és a régi, amelyben mi laktunk, már nem kellett senkinek.

A kastély után egy szobában

Átélttem, hogy a kastély először iskola volt a politikai tiszteknek, ez még nehezebb volt, nekem nem, mert nekem természetesen közömbös volt, még kisgyerek voltam, de az édesanyámnak egy trauma volt, hogy épp ebben a házban, az ő szülőházában van a kommunista politikai tisztek iskolája. És ezt biztosan nagyon nehéz volt átélnie. Mert a kórházat, a pszichiátriai kórházat csak később hozták ott létre, amikor likvidálták ezt a politikai iskolát.

Igen, rögtön a háború után a szüleink velünk együtt még a régi birtokon laktak, ez a ház valamikor az intézőkhöz tartozott. Valaha ott irodák és lakások voltak. És ebbe a házba költöztünk mi, amikor el kellett hagynunk a kastélyt és még két család lakott ott, rögtön a háború után. Valóban nehéz körülmények voltak. Nem volt villanyvilágítás, nem volt víz, a kútra kellett járni, kályhában fűteni. Petróleumlámpa volt. Emlékszem, amikor első osztályba jártam, még a petróleumlámpánál csináltam a leckéimet. És azután kidobtak minket ebből a házból is, és ez egy nagyon nehéz pillanat volt. Amikor jöttek értünk, részeg férfiak szekerekkel. Csak én voltam otthon a testvéremmel, Klementinával, Klimával. Édesanyánk nem volt odahaza, épp akkor jött haza a nagybátyámtól. Még nem volt otthon, amikor jöttek értünk, mert az délután volt. A lakásunkból az udvarra lehetett menni, üvegajtók voltak, mint a teraszon, de voltak még kampóval záródó spaletták is. És akkor Klima, aki hét évvel volt idősebb nálam, tehát tizenhárom éves volt, amikor meglátta, hogy jönnek a szekerek értünk, akkor gyorsan bezárta kampókkal a spalettákat, és rám parancsolt, hogy üljek le az ablak alá, a párkány alá. Arra az esetre, hogyha kövekkel betörik az ablakot, akkor ne találjanak el. Tizenhárom éves gyerek volt! És ő maga fogott egy fejszét, beállt az ajtóba, és azt mondta, megöl mindenkit, aki ezen az ajtón átlép. És ezek a részeg férfiak kint megálltak. Mert nem nagyon tudták, hogy mit csináljanak egy gyerekkel, aki azzal fenyegetőzik, hogy megöli őket fejszével. És mielőtt még támadtak volna, mert bizonyára támadtak volna, megérkezett az édesanyám. És nyugodt hangon azt mondta Klimának, emlékszem, nyugodt hangon annyit mondott Klimának: Klimcsu, nyisd ki! Nyisd ki, nyugodj meg, itt vagyok. Emlékszem, ahogy Klima kinyitja az ajtót, de utána már csak abban a kunyhóban levő szobára emlékszem, ahová elvittek minket. Ez a pillanat, nem tudom, hogy történt, azt hiszem, anyám elvitt otthonról, hogy ne is lássam. Mert itt mintha filmszakadás lenne. Klima kinyitja az ajtót, és utána már abban az egyszobás kunyhóban vagyunk. Hatéves gyerek voltam. És anyám biztos borzasztó dühös volt, amikor én lelkesen észrevettem, hogy ott villany van a szobában. El voltam ragadtatva, hogy egy olyan házba vittek, ahol

villanyfény van. Ez volt a gyermek reakciója. El tudom képzelni anyám dühét, aki ezt természetesen nem mutatta, mert még egy olyan fegyelmezett embert nem ismertem, és most már biztos nem is fogok megismerni, mint amilyen ő volt. Elképzelhetetlen módon uralkodott az érzelmein. Azt hiszem, ennek is volt köszönhető, hogy valahogy túlélte ezt a szörnyű időszakot.

Ez volt az a második ház, ahova elvittek minket ebből az első, a kastélyhoz tartozó házból. Egy olyan kunyhó volt, aminek csak egy szobája volt, közvetlen kijáráttal az udvarra, mindenféle veranda nélkül. Iszonyú nedvesség volt, innen erednek a betegségeim, végigbetegeskedtem az egész gyerekkoromat. Nagyon kicsi szobánk volt. Volt benne két fémvázás sodronyos ágy matracokkal. A mindennapokban anyám, Klima és én laktunk ott, mert az idősebb testvérek már inkább elköltöztek otthonról. Úgy volt, hogy az egyik matracon édesanyám, a másikon Klima aludt, s a középen volt egy kis matrac, azon aludtam én. Amikor jöttek a testvéreim, akkor Klima átköltözött egy régi kanapéra, amit úgy hívtunk, a Duna hullámai, olyan volt, és Klima azon aludt. Az én matracom az asztal alá került, s én akkor az asztal alatt aludtam, Etusia és Zoška az egyik matracon aludtak együtt, édesanyám a másikon, a harmadik matracon pedig az ajtó mellett aludt Piotr. És télen, ők valójában csak karácsonyra jöttek haza, és kicsit hosszabb időre nyáron. De amikor eljöttek karácsonyra, édesanyám reggel felkelt, és a plafonról egyszerűen letörölte a nedvességet. Vízcseppek voltak ott, mivel mindannyian lélegeztünk, be kellett csukni az ajtót, ami nem is volt végig fa, hanem közepéig fa, azután üveg, tehát különböző hőmérsékletű volt, ezért amikor bezártuk az ajtót és mindannyian lélegeztünk, még ha ki is volt nyitva az ablak, összegyűlt a pára és a nedvesség. Anyámnak reggel ronggyal le kellett törölnie a plafonról a nedvességet. Nem csoda, hogy akkor végig betegeskedtem. Nyáron valamivel jobb volt, mert ki lehetett nyitni az ajtót, ha meleg volt. De emlékszem, egyszer egy egész csapat gyöngytyúk masírozott be a szobába, egyenesen Piotrra, aki szinte az ajtóban aludt. Úgyhogy ilyen dolgok is történtek. De valóban nagyon-nagyon nehéz körülmények közt éltünk. Nagyon-nagyon nehéz volt.

Ez a szoba úgy nézett ki, hogy az udvarról bejövet volt ott egy üveges szekrény, amiben a könyvek voltak, a szekrény mögött volt egy kosár, abban volt a szén és a fa, majd egy kis fémtűzhely, mellette egy fotel, utána a két sodrony, azután még egy fotel a másik oldalon, aztán két ablak, és azon a falon volt a kanapé, a dunai hullámokkal, és ennél a kanapénál állt az asztal. Ez volt minden. Talán 12 négyzetméter volt. Tényleg kicsi volt, ha én is úgy emlékszem, hogy kicsi volt, akkor nagyon kicsinek kellett lennie.

A változás

Úgy gondolom, hogy az édesanyám nemzedéke a neveltetésüknek köszönhetően tudta elviselni ezt a hatalmas életmódbeli változást. Olyan emberek voltak, akiket nagyon keményen neveltek. Ellentétben azzal, amit feltételeztünk rólunk, hogy az arisztokrácia gyerekei el vannak kényeztetve, hogy mindenük megvan, és dúskálnak a gazdagságban, de ez csak mese. Édesanyám, aki elmesélte, hogy volt nevelve, akkor azt kell monda-

nom, hogy én üvegházban nevelkedtem ahhoz képest, amilyen körülmények között ő. Kemény nevelést kapott, felkészítést a legnehezebb életre, a nehéz körülményekre, felelősségre, mindenre, ami jöhet, s amihez később alkalmazkodniuk kellett. Valamiféle előérzete volt az idősebb nemzedéknek, hogy ezeket a fiatal embereket tényleg keményen kell nevelni. Édesanyám elmesélte, hogy hétköznapiakra a nővérével két ruhájuk volt, amiben felváltva jártak. Az egyik a mosásban, a másikat hordták. És egy ünneplőjük. Nem voltak ruhákkal teli szekrények. Angol nevelőnőjük volt. Édesanyám a haláláig minden reggel hideg vízben mosakodott, tetőtől talpig. Meleg vízzel este. Reggel hideg vízben. Haláláig így volt. Feltételezem, hogy Lulu nénénk is haláláig így csinálta. Azt hiszem, János nagybátyánk a háború alatt s a háború után átélt időszakban egész a haláláig ennek köszönhetően tudott mosakodni, higiéniát tartani. Meg kellett tanulniuk főzni. Nagymamám ügyelt rá, hogy menjenek a konyhába, és ott tanultak főzni. Sajnos anyám, aki nagyon szerette a szakácsokat, akik a konyhában voltak, inkább szóval tartotta őket és beszélgetett velük, tehát a szakácsok főztek, anyám meg inkább nézte őket. Ennek aztán súlyos következményei lettek, mert 42 évesen kellett megtanulnia főzni. Meg kellett tanulnia befűteni a kályhába. Például édesanyám azt mondta, hogy begyújtani a kályhába – már abban a házban a háború után –, a szomszédunk fia tanította meg, aki akkor, nem tudom, tizenkét éves volt. És ő tanította meg, hogyan kell begyújtani a kályhába. Mert ő nem tudta, egyszerűen nem tudta. És édesanyám akkor azt mondta, hogy hiba volt nem hallgatni az édesanyjára, és nem tanulni meg mindazt, amit megtanulhatott volna. Aztán az élet rákényszerítette, hogy mégis meg kellett tanulnia. Ha a vagyon, a javak elvesztéséről van szó, azt természetesen szörnyű volt átélni a szüleim egész generációjának. De édesanyám ehhez is nagyon nyugodtan viszonyult. És mindig azt magyarázta nekünk, hogy nem szabad kötődni az evilági javakhoz. Emlékszem, már Lengyelországban voltunk, már nem emlékszem, talán a kubai válság tört ki, amikor mindenki elkezdte felhalmozni a készleteket. Cukrot, lisztet, kását s ilyen dolgokat kell venni, anyám pedig nyugodtan ült, és azt mondta, nem fogok semmit sem vásárolni. Én meg mondtam, hogy nem tudom, de azért talán vegyünk néhány kiló cukrot, vagy legalább sót, hogy legyen otthon. Édesanyám megpaskolta a vállamat, és azt mondta: gyermekem, háromszor halmoztam fel készleteket az életemben, és mindháromszor valaki más ette meg azokat. Soha többet. Nos hát igen. Talán egy kis anekdota, hogy amikor már visszatértünk Lengyelországba s elmentünk Krakkóba, részletekben jöttünk vissza. Elsőként Zosia nővérem, azután egy évvel később az édesanyám Klimával és velem, a végén pedig a legidősebb nővérem, Elżbieta, és Piotr fivérem. Katowicén keresztül jöttünk vonattal Krakkóba, és természetesen Krakkóban édesanyámnak rengeteg unokatestvére volt, csak káprázott a szemem, annyi nagynéni, nagybácsi volt, hogy Klimával ki sem tudtunk rajtuk igazodni. De természetesen sorba mentünk látogatóba. Június volt, és nagy hőség volt Krakkóban, amely egy medencében fekszik, ahol fűledt meleg volt a levegő. Épp látogatóban voltunk az egyik unokatestvérénél, aki egy villában lakott, persze az is fel volt osztva. Neki egy kis lakása volt ott terasszal. Mindannyian a teraszon voltunk, a nők kávéit ittak, csupa nagynéni volt, csupa nő. Klimával és az unokatestvéreinkkel oldalt ültünk, és epret ettünk, a nők kávéit ittak és cigarettáztak. És hirtelen jött egy felhő, látszott, hogy közeleg a vihar. Akkor mindenki

bement a szobába, leültünk s kitértük az ablakokat, és megjött a vihar, elkezdett esni az eső, valóban zuhogott, ahogy az egy nyári viharban szokott. Édesanyám ült nyugodtan, nézte az esőt, és azt mondta: nézzétek, milyen jó, hogy mindenünket elvették. A nagynénik egy kicsit izgatottak lettek, mire anyám: nézzétek, június van, ömlik az eső, elázik a széna, és ez engem már egyáltalán nem érdekel.

Börtöncsomag és pogácsa

A börtöncsomagok küldése a nagybátyánk részére a magyarok és a magyar zsidók segítségével történt. Újlak közel van Nyitrához, ahol lakott a Kotrusz család. Pékségük volt. Nagyon segítettek édesanyámnak összeállítani ezt a csomagot a nagybátyámnak. Adtak lisztet, zsírt. Édesanyám, aki nem tudott főzni, a sütésről már nem is szólva, megtanult pogácsát sütni. És pogácsát sütött a nagybátyámnak a börtönbe, a többi dolgot Kotruszék és a magyarok adták össze. Annyit adtak, hogy anyám össze tudja állítani a csomagot. De emlékszem a pogácsasütésre Újlakon. És mi, akik tényleg mindig enni akartunk, s mint gyerekek mindent megettünk, amit csak láttunk, mert éhesek voltunk. De ez egy szent dolog volt, az soha eszünkbe sem jutott, hogy ezt a pogácsát meg lehetne enni. Ez a nagybácsié volt, és kész. De édesanyám a végére a maradék tésztából készített ilyen kicsi, két ilyen kicsi pogácsát. Az egyiket nekem, a másikat Klimának. A maradék tésztából. És ezeknek a pogácsáknak az íze, illata a mai napig a számban van. 1976-ban a férjemmel és a gyerekekkel szabadságra mentünk Magyarországra. Nyíregyháza környékén voltunk. A városon kívül volt valami üdülő, valami lengyel-magyar megállapodás keretében voltunk ott ebben az üdülőben. Csupa lengyel volt ott, s ezért a konyha megpróbált a lengyeleknek lengyelesen főzni. Ezért néhány nap után elmentem a falusi üzletbe vásárolni. Akkorra egy kicsit visszajött a magyar nyelv is, alapdolgozokban meg tudtam értetni magam. Beléptem a boltba, beleszipantottam a levegőbe, és megéreztem a pogácsa illatát. És kiszakadt belőlem: pogácsa. A boltos, aki egy nagyon idős férfi volt, gondolom, valamiféle értelmiségi lehetett, mert az arcáról úgy tűnt, biztos száműzték falura, rám nézett, és azt mondta: maga lengyel, és beszél magyarul és tudja, mi a pogácsa? Megleptem a magyar tudásommal, és azt mondtam, tudom, hogy mi a pogácsa, és nagyon szeretem a pogácsát. Elcsodálkozott, és elkezdett lassan beszélni hozzám. Megkérdezte, hogy hol született? Mondtam, hogy Szlovákiában, Nyitrán születtem, de Újlakon éltem. Ekkor rám nézett, és azt kérdezte, Újlakon? Mondtam igen, Újlakon. Mire ő: tudja, hogy kié volt Újlak? Tudom, a nagybátyámé, mondtam. Ekkor rám nézett, és azt mondta: az én apám pedig az ön nagybátyja pártjában volt. Ettől kezdve mindig a legszebb gyümölcsöket és a legjobb pogácsákat kaptam, ami a boltban volt.

Édesanyámnak nagyon közeli kapcsolata volt a saját anyjával, már a háború idején és a háború után is, ő szervezte meg a segítséget anyámnak, küldte a gyógyszereket, küldte a gypajút, amiből anyám pulóvereket kötött, így ennek nagyon erős összekötő élménynek kellett lenni mind anyám, mind a nagybátyám számára.

Arra nem emlékszem, hogy anyám a nagybátyámnak készített volna pulóvert. De megrendelésre csinált, és látom, hogy csodálkozom, mit csinál ott a fotelben a kályha mellett, nagyon gyorsan kötött, és az ujjain olyan kis mélyedések voltak a fonaltól, még nagyon sokáig, aztán persze elmúltak. Az elkészült pulóvert eladta, s ennek árából utazott a börtönlátogatásokra, s ebből jutott a háztartásunkra is egy kevés. Anyám másfél nap alatt meg tudott kötni egy pulóvert. Emlékszem, ahogy vasalta, varrta ezeket a pulóvereket. Nagyon jól emlékszem, természetesen. Azután úgy belejött ebbe a kötésbe, hogy ha nem volt valami különleges minta a pulóverben, akkor egyszerre kötött és olvasott. A térdén volt a könyv és kötés közben olvasott. De miután visszamentünk Lengyelországba, soha többet nem kötött. Torkig lehetett vele.

Meg akarták ölni, ezért meg kell menteni

Számunkra nyilvánvaló volt, hogy édesanyánk azt teszi, amit tennie kell. Ehhez semmi kétség sem fért. Egyáltalán nem gondolkoztunk ezen, hogy neki ezt kell vagy nem kell, ez egyáltalán fel sem merült. Természetes, hogy kellett. Igen, természetesen édesanyánk nagyon fáradtan jött vissza a látogatásokból. De az ő kemény neveltetésének része volt az is, hogy kimerültségét soha nem mutatta. Pedig valóban nagyon fáradtan kellett visszajönnie, de visszajött, és egyszerűen itt volt, örültünk, hogy újra velünk van. Nem mindig mesélt, nem mindig akart arról beszélni, mi volt az, amit ott átélt. Azt hiszem, ezt előbb valahogy fel kellett dolgoznia magában, és csak később. Sohasem erőltettük, hogy rögtön mondja el, mi hogy volt. Nem, nem. Édesanyám mindig akkor beszélt, amikor beszélni akart. Nagyon keveset beszélt, különösen ha én is ott voltam. Mert félt, hogy valamit kigyogok mint gyerek, bár biztos meg volt róla győződve, hogy ezt nem teszem, de inkább nem kockáztatott. Sok dologról egyszerűen nem beszélt a jelenlétemben.

Egyedül voltunk otthon Klimával. Azt hiszem, valamit készített anyánk. Kenyeret legtöbbször, mert az idősebb testvérek már nem laktak otthon, úgyhogy legtöbbször mi voltunk Klimával. Kenyeret ettünk és hozzá valamit, és kész. Nem volt probléma. Legtöbbször ez természetesen margarinos kenyér volt.

Emlékszem, édesanyám kapott egy kocka margarint. Mert volt ez a szoba, amiben laktunk, valójában kunyhó, nem szoba, és amikor kimentünk az udvarra, mert ez egy hosszú ház volt. Az első volt a mi szobánk, a második a konyha, ahol régen az állatoknak főztek, azután volt egy borospince, és utána az istálló. Tehát ez egy hosszú épület volt. Biztos nagyobbnak tűnik nekem, mint amekkora valójában volt. De a nyári konyhában, ami nem igazi konyha volt – főleg krumplit pároltak ott a disznóknak –, anyánk ott tartotta a margarint. Oda kellett bemenni. Emlékszem, a szemeim előtt ma is látom, hogy ez egy hatalmas margarinkocka volt, de valójában biztos nem akkora volt, mint amire emlékszem. Ebből kentük meg a kenyeret legtöbbször.

Az idősebb testvérek velem ellentétben ismerték a nagybátyámat még a háború előttről, mert ő járt Węgierkába, a szülei birtokára. Még a háború idején is eljött, így az ottaniak nagyon jól ismerték, nagyon szerették, nagyon jó kapcsolata volt a gyere-

keikkel. A háború után tudni lehetett, hogy a kommunisták, a rezsim, meg karja őt ölni, és kész. Nem volt arra szükség, hogy okot keressenek erre. A történelem egyszerűen úgy alakult, hogy a szovjetek győztek, a szovjetek lecsukták őt, a kommunisták pedig meg akarták ölni, ezért meg kellett menteni. Ez egyáltalán nem volt probléma, erről nem beszéltek. Így van, és kész. Ez nekem sem volt probléma, s gondolom, hogy az idősebb testvéreimnek sem, ezért itt nem volt mit magyarázni. Egyszerűen a világ így fordult, ez igazságtalanság és szörnyűség, de a nagybácsit meg kell menteni, úgy, ahogy lehet, és kész. Anyám erre tette fel az életét. Hogy milyen módon változott meg ez a rendszer, amikor Újlakon éltünk, láttuk a kastélyt, láttuk, hogy mi történt, az idősebb testvérek látták, hogy átment a front, hogy bejönnek a szovjetek Újlakra, azután ott vagyunk Verona Moravčikovánál, aki gyakorlatilag megmentette az egész családot. Tehát attól kezdve, ahogy ide bejöttek az oroszok, itt nem volt mit magyarázni. Így volt, és kész. Küzdeni kellett a nagybácsink életéért.

Van egy ezzel kapcsolatos, szinte anekdotikus élményem. Ez egyike volt annak a kevés pillanatnak, amikor Újlakon voltam iskolában. Jött az iskolaigazgató, és azt mondta, meghalt Gottwald, az elnök. És akkor én elsírtam magam. És olyan hisztériába estem, hogy a tanárnő, nagyon rendes ember volt, hazaküldött, mert sehogy nem tudott megnyugtatni. Ezen persze nagyon csodálkozott a tanárnő. Sírva értem haza, és édesanyám kérdezte, mi történt? Én pedig zokogva mondtam, hogy meghalt Gottwald. Anyám kicsit csodálkozva kérdezte, hogy na és akkor? De hát Gottwald meghalt. Mire anyám: gyerek, nyugodj már meg, mi bajod van? Hát az, hogy most, hogy meghalt, felakasztják a nagybátyámat.

Mert tudtam, hogy Gottwald írta alá a nagybátyám halálra ítélésével kapcsolatos kegyelmi kérvényét, én mint kisgyerek ezt úgy értelmeztem, hogy most ezt az ítéletet automatikusan végrehajtják, és többé nem tudjuk őt megvédeni. És akkor anyám elmagyarázta, hogy nem, ez a halála után is érvényes, és lassan megnyugtatott. Azt hiszem, én voltam a világon az egyetlen ember, aki akkor ilyen őszintén elsíratta Gottwaldot.

Távirat a haláláról

Emlékszem, hogy lázasán készültünk arra, hogy az egyik amnesztia alkalmával végre hazaengedik őt a börtönből. Ez örületes öröm volt és hatalmas várákozás, anyám gyakorlatilag sosem volt otthon, s mi tudtuk, hogy ezt elő kellett készíteni, Pozsonyban intézkedett a kórházban, Prizenderékkal és természetesen azokkal, akik ebben elkötelezettek voltak. Volt köztük egy nyitrai ügyvéd is. Ők voltak anyám legközelebbi társai ebben az előkészületben. Mindnyájan teljesen ebben éltek, s a készülődés kiterjedt mindenre, amit csak elő kellett készíteni. És hihetetlen boldogsággal készültek. Én is emlékszem, hogy örültünk odahaza, Újlakon. Az a várákozás maga volt a remény, hogy végre valami beteljesedik, hogy újra jó lesz. És azután jött a csalódás, ami szörnyű volt.

Együtt töltötte az éjszakát azokkal a foglyokkal, akiknek ki kellett szabadulniuk, és azután egyedül őt nem engedték ki. Hát ez...

Szörnyű volt. Édesanyám nagyon szomorú volt. Ő előttünk sohasem sírt, soha. De nagyon-nagyon szomorú volt, és nagyon csüggedt. Talán az egyetlen pillanat, amikor megengedte, hogy folyjanak a könnyei, akkor volt, amikor templomba mentem vele, ő mindig a kóruspadon ült, ma már nincs meg ez a pad, mert átépítették a templomot. Anyám tehát a padban ült, ahogy kellett, az oltár felé fordulva, a jobb oldalon, én meg mellette ültem. Amikor az úrfelmutatás volt, akkor anyám mindig eltakarta a kezével az arcát, és azt hiszem, akkor sírt egy kicsit. Emlékszem, mint egész kicsi gyerek, mert később ezt már nem csináltam, hogy így elhúztam a kezét, mert mindig attól féltem, hogy sír.

Pontosan emlékszem, amikor megjött a távirat a nagybátyám haláláról. Mert én vettem át ezt a táviratot. Édesanyám épp vásárolni volt a szemközti húsboltban, az pedig mindig sokáig tartott, mert a boltos vékony szeletekre vágott mindent, amit szeletelni lehetett, amit anyám vásárolt. És akkor jött a postás és hozta a táviratot. Természetesen kinyitottam, és emlékszem, hogy az ágyon, a matracon ültem, Klima matracán, ami így a bejárati ajtóval szemben volt, fogtam ezt a táviratot, és arra gondoltam, hogy adjam majd oda ezt a táviratot édesanyámnak. És ebben a pillanatban belépett az ajtón, emlékszem, ez egy nagyon erős élmény volt, mert arra gondoltam, hogy ezt a táviratot a párna alá rejtem. És ebben a pillanatban, a kezemben tartottam ezt a táviratot, anyám bejött, rám nézett, kivette a kezemből, elolvasta és leroskadt.

Ahogy megjött a távirat a haláláról, akkor Klima elszaladt a postára, hogy megrendelje a telefonbeszélgetést, mert akkor másképp nem lehetett telefonálni, s tájékoztassa Bécsben a nagybátyánkat, akit Esterházy Didi bácsinak hívtak, aki szintén igyekezett segíteni édesanyámnak. Klima mindenkinek telefonált, például Prizenderéknek és másoknak. Táviratokat is küldött. Emlékszem, hogy az első beszélgetésnél Didi bácsival meg kellett mondani, milyen nyelven fognak beszélni, mert azt természetesen lehallgatták. Klima azt mondta, hogy németül, de mire létre kellett jönni a beszélgetésnek, akkor anyám helyett Piotr ment el a postára, aki magyarul kezdett el beszélni Didi bácsihoz, erre azonnal megszakították a beszélgetést. Aki lehallgatta, biztos nem tudott magyarul, csak németül. És akkor már csak egy táviratot küldött anyám Bécsbe. Pozsonyból eljött két barátnője anyámnak. Nyitráról eljött Irena Kotrusz, Újklárol Verona Moravčíkova, eljött a szomszédunk, aki tanárnő volt, és később őt is kirúgták a munkahelyéről, a férje közjegyző volt, és őt is kirúgták, a lányuk velem járt iskolába, eljött a szomszédasszony, és imádkoztak. Érte imádkoztak, de talán Verona mondta, hogy nem érte kell imádkoznunk, hanem hozzá.

Újklakon, nem ugyanazon a napon, talán a második vagy harmadik napon volt a gyászmise, de már nem emlékszem rá pontosan, melyik napon volt. De a templom tényleg tele volt, és eljöttek az emberek és részvétet nyilvánítottak édesanyámnak. Mert ezt kétségkívül nagyon mélyen átéltük, de anyám számára ez nem jelentette a befejezést, mert ő szüntelenül, a haláláig gyakorlatilag azért küzdött, hogy eltemessék a bátyját. Amit ő még életében megígért neki, hogy a szülőföldjén lesz eltemetve.

Én a falu ezt követő reagálására különösen nem emlékszem, mert valószínűleg mint gyerek nem is figyeltem erre. Fontosabb volt számomra az, hogy édesanyám nagyon szomorú volt és nagyon mélyen átélte János távozását. És ez mindannyiunkra

mély hatással volt, mindannyian nagyon szomorúak voltunk a történetektől és attól, ahogy ezt az anyám átélte. Akkor már tudni lehetett, hogyha így van, ahogy van, akkor nincs miért itt maradnunk, vissza kell térnünk Lengyelországba.

Anyám, miután megtudta, hogy az urnát, nagybátyám hamvaival nem adják ki, titokban elment Olmützbe, ahol ezt az urnát a krematórium vezetője megmutatta neki. Anyám a kezébe vehette és odaerősített az urnához egy kis földet Újlakról, és hozzátette azt a kis keresztet, amit én az elsőáldozásomra kaptam. Emlékszem, ahogy anyám előtte megkérdezte tőlem, hogy elviheti-e, azt mondtam, hogy természetesen igen.

Visszatérés Lengyelországba

A Lengyelországba való visszatérés lehetőségét megkönnyebbüléssel fogadtuk. Megkönnyebbüléssel, mert Újlak mégis a nagybátyám kálváriájához és egyben édesanyám kálváriájához kötődött. És a Lengyelországba való visszatéréskor úgy gondoltuk, hogy talán elkezdődik egy más, könnyebb, nyugodtabb élet a számunkra. Nem anyagi értelemben, merthogy anyagi értelemben nem lesz jobb, azt mindannyian tudtuk. De lelki, pszichés értelemben nyugodtabbak leszünk, mert Lengyelország már túl volt az 1956-os eseményeken, így ez is reményt adott, hogy talán politikailag is nyugodtabb országban fogunk élni, mint amilyenben éltünk. Tehát a fiatalabb nemzedék reményekkel telve ment Lengyelországba, anyám pedig inkább a lendület erejével. Ő fáradt volt, igen, fáradt és meggyötört volt, s valószínűleg el akart menekülni minden ottani körülménytől, és csak az övéi között akart lenni. Mert Újlakon neki senki nem volt a családtagja. Lengyelországban pedig egy nagy család várta. Biztos könnyebb, ha van valaki az ember mellett a családból, mint ha nincs senkije.

A mindennapi életünk tehát itt folytatódott, amit mindegyikünk valamilyen módon berendezett magának, így vagy úgy. Hol ostobábban, hol bölcsebben, hol rosszabbul, hol jobban, de Újlak és a nagybátyám története, az ott maradt bennünk. A mai napig mélyen bennünk van. Ettől nem lehet megszabadulni, ezt nem lehet elfelejteni. Nem lehet kitörölni, mert belénk ivódott. Azonkívül mindannyian tudtuk, hogy édesanyánk folyamatosan, innen, Lengyelországból is állandóan próbál tenni még valamit. Hiszen még a halála előtt is írt a csehszlovák hivatalokba, próbálta a hamvakat megszerezni. Számára tehát haláláig nem szűnt meg ez a probléma, mindig ott élt benne, hogy megígérte a nagybátyámnak, hogy eltemeti őt Újlakon. És nem tartotta be ezt az ígérését. De azért nem tartotta be, mert nem tudta. De haláláig megpróbált mindent, hogy teljesítse ezt az ígérést. Természetesen nem beszéltünk mindennap a nagybátyámról, legyünk realisták, mindegyikünk élte a saját életét, elkezdtünk egyetemre járni, családot alapítani, gyermekeink lettek, küzdöttünk a mindennapi élettel, nem az volt, hogy mindennap a nagybátyámra gondoltunk. De ő ott volt bennünk, és az ő története is bennünk élt, és mi, akiknek gyerekeink voltak, természetesen beszéltünk erről a gyermekeinknek, tudnak róla, tehát ez a történet nem halt el a családban, ez a történet él, és nemzedékről nemzedékre adjuk tovább, ez biztos.

A családon kívül természetesen nem beszéltünk a nagybátyámról. Ha a naplókról van szó, nem tudtunk róluk, az előszóban ez le is van írva. A nővérem halála után, aki édesanyámmal lakott, a férje súlyos beteg lett, és a bátyám felhívott, azt mondta, ellenőrizni kéne, nem maradtak-e valamilyen papírok az édesanyánk után. Azt mondta, hívd fel Adamot, a sógorunkat, és kérdezd meg. Felhívtam, beszéltünk, s a sógorom azt mondta, van valami bőrönd, amibe soha nem nézett bele a nővérem, s ez a bőrönd anyánk halála után maradt, és menjünk el, nézzük meg. Elmentünk, és megtaláltuk ezeket a naplókat. És azután a bátyám, Péter foglalkozott velük. Az anyám által írt naplók tartalma csak megerősítése volt annak, amit átéltünk. Számomra ez nem a magammal, hanem az édesanyámmal való találkozás volt, és az sokkal fontosabb volt.

Aki imádkozott Sztálinért

Édesanyám a háború utáni éveket teljesen a nagybátyámnak szentelte. Emlékszem, egyszer valaki megkérdezte tőlünk, hogy nem haragudtunk-e édesanyánkra, hogy csak a nagybátyám ügyeivel foglalkozik, és nem velünk. Épp ellenkezőleg, épp ellenkezőleg. Még jobban szerettük anyánkat azért, amit tett. Szó nem lehetett arról, hogy ezt sajnáltuk volna, vagy szemrehányás lett volna bennünk azért, mert nem foglalkozik velünk eleget. Velem nagyon sokat foglalkozott, többet, mint a többiekkel, mert ahogy mondom, sokkal fiatalabb voltam náluk, ez az állandó betegeskedés is megtette a magáét, és valójában én voltam az egyetlen gyerek, akit édesanyám a születése óta nevelt. Mert korábban nevelőnők voltak a birtokokon, és a szülők nem foglalkoztak annyit a gyermekeikkel, ahogy ma az anyák foglalkoznak velük. Így én voltam az első ilyen gyerek, akivel édesanyámnak születésétől kezdve neki magának kellett foglalkoznia. És ez is biztos teremtett egy további kapcsolatot. Így az én kapcsolatom az édesanyámmal nagyon-nagyon erős volt. De soha egyikünkben sem, az idősebb testvérek közül sem volt még csak árnyéka sem a szemrehányásnak azért, hogy anyánk olyan sok időt szentel a nagybátyánknak. Egy dolgon töprengek, hogy anyám azt mondta, hogy Bunia, vagyis az anyja,² imádkozott Sztálinért is. Én sohasem mertem megkérdezni anyámat természetesen erről, de azt hiszem, anyám nem volt képes azokért imádkozni, akik bezárva tartották és nem engedték ki a nagybátyámat. Nem tudom, sohasem kérdeztem. Én nem lennék rá képes. Lehet, hogy ő képes volt rá? Erre nagyon gyakran gondolok, mert természetesen sohasem volt bátorságom őt erről megkérdezni. De én nem lennék képes. De lehet, hogy ő igen. Mert azt gondolom, csodálatos, hogy János nagybátyám boldoggá avatási eljárása el tud kezdődni. De azt gondolom, hogy ugyanennyire édesanyám is rászolgált erre. Bár én magam azt gondolom, hogy ő már szent. Eljárással vagy anélkül, de egy szent.

2 Elżbieta Tarnowska

Lengyel–magyar Antigoné

Igen, ő a lengyel–magyar Antigoné, pontosan ez a megnevezés illik rá. Azzal, hogy kevés ilyen példáról tudok, mint amilyen az övé volt. Mert itt nemcsak arról volt szó, hogy a testvér milyen elszántsággal harcolt a bátyja kiszabadításáért, de arról is, hogy mindezt milyen szellemben tette. Az, hogy mindketten milyen mélyen és bölcsen hittek. Mert anyám nagyon mélyen hívő volt, ami a nagybátyám hitét érinti, ahhoz semmi kétség sem fér. De, ahogy mondtam, anyám bölcsen volt hívő. Semmi köze sem volt az ilyen lengyel formális katolicizmushoz. Mert anyám mindig azt gondolta, hogy katolikusnak választásból, nem megszokásból kell lenni. Hogy katolikusnak az evangélium szellemében, nem annak ellenében kell lenni, és azt meg kell érteni és befogadni. És ehhez gondolkodni kell, nem csak utánozni a gesztusokat. Ami ma nagyon gyakran előfordul.

Az nyilvánvaló volt, hogy a nagybátyám sokat imádkozik, és hogy mélyen hívő ember, de valahogy erről nem beszéltünk, a lelkiségről beszélni amúgy is olyan intim dolog, hogy nem tudom elképzelni, hogy anyám beszélt volna erről. Voltak dolgok, amikről nem beszéltek. És a lelkiség, a belső élet, az a szféra volt, amiről nemigen lehet beszélni.

Azt hiszem, hogy édesanyám és nagybátyám egy mély lelki kapcsolatban álltak egymással. Biztos, hogy mindkettő nagy hatással volt a másikra, plusz még az édesanyjuk, aki, mint mondtam, akkor is tudott Sztálinért imádkozni, amikor az imádott fia Sztálinnak köszönhetően Szibériában volt, hát azt kell mondanom, ehhez is nagy állhatatosság kell, és ez az igazi keresztényi, vagy inkább az evangéliumi lélek ismérve. De azt hiszem, anyámnak kellett, hogy legyenek olyan pillanatai is, amikor kétségbeesett, s azt gondolta, hogy ezt már nem lehet elviselni, hogy ennyi elkövetett gonoszságot már nem lehet megbocsátani. Mert egy ponton az embernek fel kell tennie a kérdést: mennyit lehet, kell még megbocsátani? De azt gondolom, anyám végül megbocsátott. Megbocsátott, de nem felejtett. Hiszen ez két külön dolog. Megbocsátani, de nem felejtetni. Lehet megbocsátani, és megpróbálni elfelejteni. Lehet megpróbálni megbocsátani. Azt hiszem, anyám ezt tette.

Hogyha nem egy wikipédia-jegyzetet kellene elmondanom Esterházy Jánosról, akkor azt mondanám, hogy a nagybátyám nagyon melegszívű, jó ember volt, aki sok jót tett a környezetében. Ezért a jóért sokat kellett szenvednie. E miatt a szenvedés miatt anyám is vele szenvedett, és e szenvedés miatt, mindkettejük törhetetlen jelleme miatt nemcsak Esterházy János, de Maria Mycielska is a menyben van. És reméljük, hogy onnan őriznek minket.

(Éles Márta fordítása)

TEGDES EGYHÁZI DÓRA

Serény szlovákiai magyar könyvtárosok –
beszámoló a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok
Egyesületének tevékenységéről

Intenzív évet tudhat maga mögött a több mint két évtizede tevékenykedő Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete (SZMKE). A kilencvenes évek legvégén létrejött egyesület a szlovákiai könyvtárakban dolgozó magyar könyvtárosokat, az önkormányzatoknál kulturális funkciókat betöltő alkalmazottakat és a magyar iskolák könyvtárosaiként tevékenykedő pedagógusokat fogja össze, szakmai képzéseiket szervezi és tapasztalatcseréiket segíti elő. A felnőttkort elért szervezet az utóbbi években színvonalas képzéseinek egyre több hazai könyvtáros szakmai továbbképzését segítette elő, ami nem kis háttérmunkával járt, jár.

A tavalyi évben ért véget az előző elnökség mandátuma, ezért 2021 márciusában tisztújító közgyűlést tartottak, majd március 31-én megszavazták az új elnökség tisztségeit. Az elnöki széket Kecskés Ildikótól Tegdes Egyházi Dóra vette át, alelnöki pozícióba Reicher Erikát választották, Roncz Melinda maradt az egyesület titkára, Fabó Máriaának a gazdasági felelős tisztségét szavazták meg. Az elnökség a korábbi négy főről hétfőre bővült, így további elnökségi tagok lettek: Pethő Andrea, Smidt Veronika és Szeghy András. Az új elnökség elsődleges célja az volt, hogy a meglévő rendezvényeket, kapcsolatokat, együttműködésekkel továbbra is fenntartsa, de néhány új feladatot is stratégiájuk részévé tettek.

A járványhelyzet sem akadályozta munkájukat, s az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan a budapesti székhelyű Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézetének támogatásával és társszervezésével a tavalyi év tavaszán két képzést is rendeztek. 2021. április 27-én Dancs Szabolcs (Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Szabványosítási Iroda, irodavezető, Budapest) *Szerzői jog a gyakorlatban* címmel tartott online képzést az érdeklődő szlovákiai magyar könyvtárosoknak. 2021. május 18-án szintén nagyon aktuális témában, *Álhírek, webbiztonság, internetes zaklatás – Mit tehet a könyvtáros?* címmel valósult meg szakmai képzés, amely előadói Márfföldi István (Médiatár vezető – Mórincz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza) és Zsigri Mária (gyermekkönyvtáros – Berzsényi Dániel Könyvtár, Szombathely) voltak. A képzéseken összesen 47 hazai könyvtáros vett részt.

Az SZMKE szoros kapcsolatokat ápol a magyarországi könyvtáros szakmai szervezetekkel is, és tagjai rendszeresen részt vesznek magyarországi konferenciákon. 2021. július 8–9-én online formában került megrendezésre a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 52. Vándorgyűlése, amelyre az egyesület egy összefoglaló videót készített.¹ A fiatal olvasókat megszólítva, az olvasást és a könyvtárakat népszerűsítve, 2021. július 14-én a Gombaszögi Nyári Táborban egy, az egyesület tagjainak könyvtárait bemutató kiállítást szerveztek, ami az Irodalmi Sátorban kapott helyett. Másnap Tegdes Egyházi Dóra (SZMKE elnök), Smidt Veronika (községi könyvtáros, Szőgyén, SZMKE elnökségi tag) és Herczeg Rita (Matej Hrebenda Könyvtár, Rimaszombat – igazgató) a szlovákiai könyvtárügyről és a könyvtárszakmáról tartottak kerekasztal-beszélgetést a tábor helyszínén.

Az utóbbi években az Egyesület többször is eredményesen pályázott, hogy tevékenységét biztosítani, illetve bővíteni tudja. A 2021-es évben négy sikeres pályázatot is magáénak tudhatott az Egyesület, így tevékenységüket tovább szélesíthették. A Kisebbségi Kulturális Alap (KKA) támogatásából egy országos rendezvénysorozatot valósíthattak meg *Olvasás 21* címmel. A projekt keretében összesen 56 alkalommal valósult meg biblioterápiás csoportfoglalkozás országszerte a szlovákiai magyar közösség részére. Az egyes alkalmak általános iskolai, középiskolai és egyetemista diákok, valamint könyvtárosok, pedagógusok, érdeklődő felnőttek és nyugdíjasok részvételével zajlottak. Az irodalom- és olvasás-népszerűsítést megcélzó programok 17 településen kerültek megszervezésre: Pozsony, Somorja, Hodos, Dunaszerdahely, Bodak, Komárom, Dunaradvány, Érsekújvár, Nyitra, Ipolyság, Rimaszombat, Gombaszög, Rozsnyó, Várhosszúrét, Kassa, Nagykapos és Királyhelmec. A biblioterápiás csoportfoglalkozások lényege, hogy az irodalomterápia módszerével a mindennapi élet kihívásaihoz lelki erőforrást nyújtson a résztvevőknek. A foglalkozások három szakmai lektor vezetésével zajlottak: Bolemant Lilla (szerkesztő, nőjogi szakértő, irodalomkutató, irodalomterapeuta, Phoenix Polgári Társulás – elnök, Womanpress Kiadó – ügyvezető), Tegdes Egyházi Dóra (SZMKE elnök, Gömöri Művelődési Központ, Rozsnyó), Kiss Tímea (The Grund, ifjúságsegítő, magyar–angol szakos tanár, Komárom).

Egy másik, a KKA-nál támogatást nyert projekt keretében a weblapjukat fejlesztették, amelynek eredménye egy könyvtári módszertani anyagokat gyűjtő adatbázis. A *Könyvtári foglalkozások gyűjteménye* jelenleg 12 foglalkozástervet tartalmaz, de hosszú távú céljuk az, hogy tovább bővüljön a szlovákiai magyar könyvtárosok jó gyakorlataival. Az adatbázis nem mellékesen azt a célt is szolgálja, hogy inspirációt, motivációt nyújtson az egymástól távolabb tevékenykedő szakembereknek. Az egyes foglalkozástervek letölthetőek és szabadon felhasználhatóak, adaptálhatóak.

1 Megtekinthető az Egyesület YouTube csatornáján: https://www.youtube.com/watch?v=EHGa4ITF_2k&ab_channel=SZMKE

A Bethlen Gábor Alap (BGA) támogatásával egy szakmai kiadvány is elkészült, amely a *Közös úton* címet viseli, s amely az egyesület elmúlt 22 évének tevékenységét foglalja össze. A kiadvány elektronikus formában megtekinthető és letölthető az Egyesület weboldaláról.²

A BGA által támogatott másik projekt keretében két szakmai műhelynap valósulhat meg. Az első műhelynap 2022. április 22-én online formában került megrendezésre, célcsoportját az iskolai könyvtárosok és pedagógusok alkották. A szakmai programot Tegdes Egyházi Dóra (SZMKE elnök, Gömői Művelődési Központ, Rozsnyó – kisebbségi kulturális menedzser) és Fülöp Éva (iskolai könyvtáros, hitoktató – Márai Sándor Alapiskola és Gimnázium, Kassa) biztosították. Az aktív tudás- és tapasztalatcserét megcélzó műhelyfoglalkozáson 14-en vettek részt az ország különböző pontjairól.

A második szakmai műhelynap június 23-án, Muzslán a Községi Könyvtárban kerül megrendezésre jelenléti formában, amelyre a községi könyvtárosok jelentkezését várják. A foglalkozásokat és az előadásokat az Egyesülete elnöke, Tegdes Egyházi Dóra és Kecskés Ildikó (az SZMKE volt elnöke, jelenlegi tagja) tartják majd.

Ezek mellett az idén két online képzés is megrendezésre kerül a tavaszi-nyári időszakban az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézetének támogatásával és társ-szervezésével. Május 5-én a képzés fókuszába az olvasásfejlesztés került. Az *Ötletek, módszerek a könyvtári olvasásfejlesztéshez* című képzési napon közel kéttucat könyvtáros vett részt. Szó volt az olvasóvá nevelésről, az olvasási szokásokról és a szöveg nélküli képkönyvek (silent book) módszertanáról is. A képzési nap szakelőadói a budapesti Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum munkatársai voltak: Péterfi Rita (főigazgató) és Goda Beatrix (könyvtáros). Június 13-án a képzés keretében a speciális olvasói csoportokkal foglalkoznak majd a résztvevők.

Az OSZK Könyvtári Intézetének jóvoltából a képzések ősszel is folytatódnak. Az egyik témaköre a könyvtári digitalizálás lesz, a másik képzésen pedig a könyvtári marketinggel ismerkednek meg a könyvtárosok. Az Egyesület szeptember 22-én Komáromban a Szinnyei József Könyvtárban szervezi meg szakmai napját, amelynek keretében előadásokkal és workshopokkal is készülnek. A programokról az Egyesület weboldalán és közösségi oldalán lehet majd információt kapni. A kör tehát bezárul, illetve az élet folyik tovább, ahogy az Egyesület lelkes tagjai is fáradhatatlanul dolgoznak tovább a szlovákiai magyar olvasókért, közösségért, kultúráért.

Fried István: „Addig repülni, hol csak fény lakik”. Egy Kazinczy-pályakép vázlata. (Kováts Dániel szerk. és utószó) Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium Az Iskoláért és az Anyanyelvért Alapítványa, 2020, 208 p.

Fried István, a Szegedi Tudományegyetem emeritus professzora 2020-ban a hatodik olyan kötetét jelentette meg, amelyben a Kazinczy Ferenc életével és munkásságával foglalkozó tanulmányait adta közre, szokás szerint gazdagon illusztrálva. A kiadványnak ezúttal az alcíméből érdemes kiindulnunk ahhoz, hogy megfelelő értelmezési keretet találhassunk az itt közölt tanulmányokhoz. Egy Kazinczy-pályakép vázlata: hirdeti ez az alcím, amely jól mutatja azt – a történezt, irodalomtörténezt stb. egyébként gúzsba kötő – eredendő tehetetelt, hogy egy teljességre törekvő Kazinczy-életrajzot megírni szinte lehetetlenség, s nem is feltétlenül egyszemélyes vállalkozás keretein belül képzelhető el. Az író, költő, műfordító, nyelvújító, közéleti személyiség felmérhetetlenül gazdag életműve számtalan nézőpontból s szempontrendszer szerint vizsgálható, és ez a termékeny életpálya a Kazinczyról eddig megjelent könyvtárnyi irodalom ellenére is kimeríthetetlen tematikai tekintetben. Így óhatatlanul is „csak” annyi marad a Kazinczyval foglalkozó tudós számára, hogy ezt a hatalmas életművet töredékesen megismerhesse és megismertethesse. Talán szét is feszítené a monografikus kereteket ennek az életrajznak a megírása, de az sem elképzelhetetlen, hogy a „Kazinczy-jelenség” a maga teljességében megragadható és/vagy leírható.

Fried professzor a maga szerénységével „csupán” egy vázlatot kínál e kötetében, amelyben hét tanulmányt (ezek közül három már korábban megjelent) tár az olvasóközönség elé. Azonban ez a „vázlat” önmagában is felér egy életrajzzal, hiszen a professzor úr a korábbi munkáihoz hasonlóan ebben a munkájában is fontos kérdések felvetésével s azok megvála-

szolásával gazdagítja a Kazinczy Ferencről szóló eddigi tudásunkat. Az első tanulmány a Kazinczy-életrajz megírásának problémáit vizsgálja, s arra keresi a választ, miért nem született meg eddig egy ilyen biográfia. A második írás azt ecseteli, milyen úttörő szerepet játszott a széphalmi mester a magyar irodalomnak a külfölddel való megismertetése terén.

A következő közleményben *A sajka* című szonett kapcsán elmélkedik Fried István arról, hogy bár Kazinczy a költészet terén kevés jelentős művet alkotott, nem szabad elfelejtenünk „a műfaji tónusok rendszerbe szervezésére történő igyekezetet”. (71. p.) Olvashatunk a kötetben arról is, hogy tévútra vitte-e Kazinczy irodalom- és nemzetszemlélete az országot (itt a szerző Kelet-Közép-Európa népeinek hasonló „nyelvújítási” törekvéseivel veti egybe a Magyarországon lezajlott változásokat), vagy hogy miként változott az évtizedek során Kazinczynek a művész feladatáról vallott felfogása. Szó esik továbbá Kazinczy utolsó éveiről, arról, hogy az akkoriban lezajlott nemzedékváltás új irodalmi rend és új nemzetfelfogás megteremtését is maga után vonta. A kötetet záró tanulmány a széphalmi mester időszerűségével foglalkozik; Fried István itt rámutat arra, hogy új források bukkantak fel, kritikai kiadások születtek Kazinczy munkáiból, új szempontok is felmerültek a pálya értelmezése kapcsán, de Kazinczy szerepe máig megkerülhetetlen.

Az utóbb megfogalmazott gondolatokból is következik az, hogy a mester személye és életműve továbbra is bőségesen szolgáltat kutatható témákat. Fried István is többféle nézőpontból közelít ehhez a kimeríthetetlen kincsesbányához, ám írásainak közös nevezője az, hogy azt az embert ábrázolják, aki korántsem volt tökéletes, de aki hitt a saját igazában, közben pedig egy kicsit jobban megismerhetjük a Kazinczyt körülvevő világot is. A kötet tanulmányai nem csupán az önmagával vívódó és a kortársaival is gyakorta polémiákba bocsátkozó író és magánembert mutatják be, hanem Kazinczy

művészi felfogását, szerepvállalásait is, ám mindegyik közleményben hangsúlyos az, hogy a széphalmi alkotó éltető kölcsönhatásban működött a környezetével. Fried István mélyfúrásokban ábrázolja azt, hogyan befolyásolta Kazinczyt az őt körülvevő szűkebb vagy tágabb világ, de azt is, hogyan hatott ő és az általa megteremtett életmű a világra. S nem csupán a saját korára sugárzott ki az ő szellemisége, mert a mai napig hat. E kiadvány egyértelművé teszi: Kazinczy ugyan sokat tett az irodalomért (írt, fordított, szerkesztett, kapcsolatot teremtett a külfölddel, esztétikai nézeteket fogalmazott meg, csiszolta az olvasóközönség ízlését stb.), mégsem tekinthetjük őt csupán irodalmárnak. Fried professzor úr az általa felhalmozott tudás birtokában e könyvében is biztos kézzel vezérli az olvasót a bonyolult problémák labirintusában, és remélhetőleg még számos újabb munkával fogja gyarapítani az ismereteinket. Hatodik Kazinczy-kötetét is bátran ajánlhatjuk mindenkinek, aki érdeklődik a széphalmi mester és munkássága iránt.

Bodnár Krisztián

Ballabás Dániel – Pap József (szerk.): Parlamentarizmustörténeti tanulmányok. Eger, Líceum Kiadó, 2020, 380 p. /Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon I./ /Az Eszterházy Károly Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának kiadványai/

Az egri Eszterházy Károly Egyetem (2021 nyarától-őszétől viselt nevén Eszterházy Károly Katolikus Egyetem) gondozásában megjelent tanulmánykötetről elmondhatjuk, hogy hatalmas kutatómunka eredménye. Egy 2015 és 2020 között lezajlott projekt során az együttműködésben részt vevők összeállították a dualizmus idején országgyűlési képviselői vagy főrendiházi tagságot vállaló személyek archontológiáját – amit e kiadványsorozat önálló köteteként publikáltak –, jelen kötetben pedig a témához kapcsolódó (részben korábban már kiadott) tanulmányokat gyűjtötték össze. Az elvégzett

munka súlyát az is jól mutatja, hogy három monográfia s több disszertáció és tanulmány is megszületett a vállalkozás eredményeként.

A szóban forgó kötetben hét szerzőtől 13 tanulmányt olvashatunk. A kiadvány elején Pap József három írása szerepel. Az elsőben a képviselő-választási eredmények regionális elemzését olvashatjuk; a másodikban a szerző arra keresi a választ, hogy a hivatalos felekezeti semlegesség időszakában léteztek-e felekezeti alapú szerveződések Magyarországon; a harmadik a városi képviselet jogi szabályozásának folyamatát tekintti át, mélyenszántó társadalomtörténeti elemzéssel egybekötve.

Gerhard Péter a Pest-Budán s Budapesten 1861 és 1918 között lezajlott választásokat elemzi, s a megválasztott képviselők vallását, társadalmi státuszát, foglalkozását kutatja. A vizsgálat végeredménye szerint a megválasztottak között sok volt a jogvégzett személy, és nagy részük az 1848–49-es eseményekben is tevékenyen részt vett. Szendrei Ákos a partiumi városok képviselőinek társadalomtörténeti áttekintésére vállalkozott, és hangsúlyozottan az elemzés lehetőségeire, valamint módszertani kérdéseire összpontosított. A Pál Judit – Vlad Popovici szerzőpáros az 1848–49-ben képviselői megbízatást vállaló erdélyi politikusok prozopográfiai elemzését végezte el, feltérképezve későbbi pályafutásukat is, s rámutatnak arra, hogy a képviselői intézmények szempontjából mintegy két évtizedes átmenetről lehet beszélni, amelynek végpontja a modern parlamentarizmus lett.

A következő egységben Ballabás Dániel írásai szerepelnek, szám szerint három. Az elsőben egy eddig alig kutatott témát, a dualizmus kori magyar főnemesség társadalomtörténetét veszi górcső alá. Szekfű Gyula *Három nemzedék* című munkájától kezdve áttekinti a vonatkozó irodalmat, s arra keresi a választ, hogy az egyes időszakokban kiket tekintettek főnemeseknek. A második tanulmány hasonló témát érint: ennek megállapításai szerint a főrendiház 1885. évi reformja sem hozott létre egy zárt főnemesei társadalmi réteget, abból ki-, de abba

bekerülni is lehetett. A harmadik írás az örökös jogon főrendiházzá taggá vált személyek vizsgálatát nyújtja.

Ezt követően Tóth-Barbalics Veronika szintén három közleményét olvashatja az érdeklődő. Ezek ugyancsak a főrendiház működésébe engednek bepillantást, széles körű társadalomtörténeti áttekintést is nyújtva. Az indigenák (azaz a honfiúsított személyek), az élethosszigan kinevezett és az élethosszigan választott felsőházi tagok „kollektív életrajza” révén mutatja be a szerző a korabeli országgyűlések egy-egy jelentős csoportját. A kötetet Ballabás Dániel írása zárja; a szerző szintén az 1885. évi változásokat alapul véve mutatja be, hogy a főrendiházi reformot követően már a földadó is feltételévé vált az örökös főrendiházi tagságnak.

Habár a fenti áttekintés meglehetősen vázlatos, talán láthatóvá válik belőle az, hogy a dualizmus korának parlamentarizmustörténete számos új eredménnyel szolgálhat. A téma az elmúlt évtizedekben sok kutató érdeklődését felkeltette már, ám jelen kötet is bizonyítékot szolgáltat arra, hogy bőven akadnak megválaszolatlan kérdések, valamint hogy eddig kevesebb figyelemre méltott források bevonásával és új vizsgálati szempontok alkalmazásával mind a kutatható témák, mind az elért eredmények köre jelentős mértékben bővíthető. A szóban forgó kiadvány néhány elméleti jellegű tanulmány mellett főként társadalomtörténeti kutatásokon alapuló írásokat tartalmaz, s több kisebb-nagyobb csoport (budapesti képviselők, főrendi házi tagok) „kollektív életrajzát” is megismerhetjük. Az érdekes kérdéseket boncolgató tanulmányok azonban vélhetően nehezebb olvasmányok lesznek a nem szakemberek számára, hiszen a szövegeket számos táblázat és grafikon gazdagítja. Ennek ellenére is azt mondhatjuk, hogy a fentebb ismertetett kötet sok új eredménnyel gazdagítja a történetírást, hiszen csak kevés olyan történeti munkával találkozhatunk, amelyek mélyfűrészekkel vizsgálják a dualizmus korának magyarországi parlamentarizmusát. Mindehhez természetesen olyan

módszertani újítások is szükségeltettek, amelyek a régebbi korok történetírói számára még nem voltak adottak. És remélhetőleg e folyamat nem áll meg ezen a ponton, hanem még számos hasonló kiadvány fogja részleteiben is elemezni a parlamentarizmus kérdéseit.

Bodnár Krisztián

H. Nagy Péter: A képzelet tudománya. Praeológiai bevezetés. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2019, 110 p.

A képzelet tudománya címet viselő munka megírását annak a hiátusnak a felismerése ösztönözte, amit a szerzőn kívül a téma kapcsán értekező más szakírók – többek közt Kulcsár Szabó Ernő – is visszaigazoltak, nevezetesen, hogy egyetemeink bölcsészképzésében igen jelentős mértékben háttérbe szorult a kapcsolatkeresés az úgynevezett kemény tudományok, tehát a természettudományok irányába. Eme tudományterületi zártság jelentős veszteségekkel jár önmagunk, a környezetünk, a kultúra, s főként e három összefonódásának szemrevételezésekor, hiszen amíg a bölcsészet mindent az ember felől vizsgál, addig a természettudományok elhagyják e fókuszot, konstatálva, hogy „az »igazságra« vonatkozó kérdés nem minden esetben optimális, ha pusztán az *emberi* van a középpontjában [...]”. Bölcsészet és természettudomány reflektált összekapcsolása ezért akkor lehet gyümölcsöző, ha az egyik a másiktól nem *saját* álláspontjának visszaigazolását várja, s nem zárja ki, hogy a partner esetleg valami olyasmivel is előrukkolhat, ami alapján módosítható az előzetes elméleti keret, a kimondatlan előfeltevések hálójája. Nagyon sok példát lehetne hozni az ilyen típusú kapcsolatra, főként azokról a tudományterületekről, melyeken felvetődik a *science* és a *fiction* közti határvonal kérdése” (12. p.). *A képzelet tudománya* gondolatmeneteit mindenekelőtt e két fogalom által meghatározott bipoláris rendszer pólusainak összekapcsolása határozza meg, azzal a tanulsággal (is) járva, hogy a *science* fic-

tion művek értelmezésekor a kemény tudományok legalább olyan produktív szempontrendszereket kínálnak az alakzat- és metaforafelismeréshez, mint a kultúratudományok.

A könyv fejezetei és alfejezetei egy-egy természettudományi jelenséget, kérdést, problémát állítanak előtérbe, melyet úgy írnak le a tudomány-népszerűsítő irodalom egyszerre igényes, a bonyolult kérdéseket sem bagatellizáló, s közben mégis olvasmányos nyelvén, hogy azok megjelenését, módozatait, narratívaszervező erejét is vizsgálják különböző irodalmi és filmes alkotásokban. H. Nagy munkája ilyenformán az ún. „harmadik kultúra” felfogásmódjába illeszkedik, hiszen párhuzamosan említi a természet- és humán tudományok eredményeit, és alkalmazza vizsgálati módszereiket. A fejezetek építkezése mindezen túl hálózatszerű is, a folyamatos belső összekapcsolásokon túl a taglalt jelenségek rokonszisztémái és az elemzett művek más alkotások felé nyíló kapcsolatai is terítékre kerülnek, a továbbolvasás és a továbbírás potenciális irányait is kijelölve e sokszínű mozaik által.

A *képzelt tudománya* anyaga nem előzmény nélküli, hiszen annak alapjai már az Erdélyi Margit által szerkesztett *Az irodalomoktatás új kihívásai* című kötetben, s H. Nagy monográfiájának, az *Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszereinek* a hasábjain is megjelentek már, egyaránt a *Mire jó a popkultúra, avagy hogyan oktatható a tudományos gondolkodás bölcsészeknek* címen. Ezek a dolgozatok, különösen az itt tárgyalt kötet viszonylatában azonban korántsem autentikusak, ami jól jelzi, hogy H. Nagy nem tekinti lezártnak a munkáit. Amiként az általa oly nagyra becsült természettudományok művelői, maga is a legújabb felismerések, tapasztalatok szerint újra és továbbírja azokat, hogy mindenkor naprakészek legyenek, és (ne is csak) az irodalomtudomány legaktuálisabb eredményeiről tájékoztassanak.

A könyv kérdés- majd próbafelvetéssel nyit, mely utóbbi szakasz a *The Science of...* típusú könyvekre fókuszál, azok hatalmas repertoárját

sorakoztatva fel. Olyan kötetekről esik itt szó, mint a fizikus James Kakalios *The Physics of Superheroes*, Lawrence M. Krauss *A Star Trek fizikája*, Jeanne Cavelos *The Science of X-Files*ja, vagy ugyancsak tőle *A csillagok útján*, melynek eredeti címe a *The Science of Star Wars* volt. Ezek az alkotások mind *A képzelet tudományának* kvázi inspirálóiaként is felfoghatóak, hiszen tudományos igényességgel állítják fókuszba az egyes spekulatív fikciós univerzumokat, és az azokban kiépült világ jelenségeit releváns természettudományi eredmények fényében értékelik s magyarázzák. Az űrutazás kivitelezése például a *Star Trek*ben térhajtóművek, a *Star Wars*ban pedig (magnífúziós reaktorok táplálta hiperhajtóművek segítségével megy végbe, melyek lehetőségeit és gátjait az imént említett köteteken túl H. Nagy is szemrevételezi *Az űropera és a fizika* című alfejezetében. A *The Science of...* könyvek egyenes átvezetést biztosítanak a tudomány-népszerűsítő munkák felé – e két típus szerzői sok esetben ugyanazok –, melyekről a kötet első fejezete éppúgy mélyrehatóan értekezik, a magyarul is olvasható angolszász alkotók impozáns bázisának említésén túl hazai példákat is kiemelve, többek közt Jékely Gáspár *Mester, ébren vagy? Regényes párbeszéd a genetikáról, az egyedfejlődésről és az evolúcióról* című munkáját, de itt említhető Barabási Albert-László *Behálózva* című, eredetileg angol nyelven megjelent bestsellere is a hálózatzelméletéről.

Az *Avatar és a tudomány* címet viselő fejezet végig James Cameron kardinális alkotását hagyja fókuszban – hasonlóan Stephen Baxter *The Science of Avatar* című könyvéhez –, az abban kibontakozó, zavarba ejtő aprólékossággal kidolgozott Pandora bolygó ugyanis számos izgalmas tudományos kérdés körüljárásához biztosít támpontokat. Az egyes alfejezeteket tudományterületek, úgymint a biológia, a fizika és a kémia, valamint az agykutatás, ezen belül pedig a tudat kérdése szervezik. A Pandora biológiája kapcsán J. E. Lovelock Gaia-szemlélete kerül előtérbe, melynek alapvetése az, hogy „a Föld a bioszféra hordozójaként számos olyan

tulajdonsággal rendelkezik, melytől elválaszthatatlan egy másik, rá épülő vagy tőle függő jelenségcsoport. Innen nézve a bolygó egy *biokibernetikus, komplex hálózatrendszer*, melynek olyan elemei is vannak, amiket a részei önmagukban nem tartalmaznak. Ez nem egy központi tudat eredménye, hanem az élet és a különböző hálózatok sajátossága (vö. konnektográfia)” (28. p.). A Pandora élővilágát összekötő bolygó méretű hálózat azonban egy olyan szubsztanciaként lepleződik le – a helyi őslakosok, a na'vik Eywának nevezik –, aminek van saját akarata, az élet védelme pedig alapvető törekvése. Azon túl, hogy az *Avatar* felkínálja a kolonizációs emberi szemponttól való eltávolodást, az idegennel való azonosulás irányába mozdulva el, az Eywa mellett felsorakozó hősök látenszen a Gaia melletti határozottabb szerepvállalásra is ösztönöznek. Mivel a Pandora élővilága neuronhálózatként is értékelhető – melyre, mint amolyan központi hálózatra minden részét képező élőlény fel tud kapcsolódni –, H. Nagy a tudat kérdésének tárgyalását is előtérbe állítja, míg a fizikai jelenségek közül a szupravezetésről, tehát a veszteség nélküli energiátovábbításról esik szó. A Pandorán fellelhető unobtanium ugyanis szobahőmérsékleten is szupravezetőnek számít, ami gazdasági szempontból ösztönzője az idegen világ kolonizációjának, hiszen egy újabb technikai forradalom esélyével kecsegtet. A biolumineszcencia, azaz a hideg fény kibocsátása általános jellemzője a Pandora élővilágának – melynek tagjai így karneváli színekavalkáddá változtatják az ottani éjszakát –, de a földi élőlények közt is találni hasonló képességgel bírót, gondoljunk csak a szentjánosbogárra vagy a lámpáshalakra, melyek révén így evolúciós és biológiai szempontok szerint is analógiákat állíthatunk az *Avatar* és saját világunk között, túl az olyan problémákon, mint az imént tárgyalt globális katasztrófaveszély – környezetszennyezés –, vagy az energiaválság.

A munka következő nagyfejezete a párhuzamos valóságok témakörére koncentrál. Az első szakasz az időutazásos regények megoldásait

ütközteti, ezek jelentőségét pedig mindenképp a fizika törvényeinek fényében határozza meg. „Az időparadoxonok felvonultatása közkedvelt írói eljárás (a feloldásukról később lesz szó), de a század közepe óta megkerülhetetlen, hogy minden olyan konstrukció bukik, amely figyelmen kívül hagyja a kvantummechanikát” (49. p.). Utóbbi egyik legimpozánsabb értelmezése a sokvilág-elmélet, melyet Hugh Everett amerikai fizikus tett közzé 1956-ban. Az elmélet szerint egy multiverzumban – amely számos, párhuzamosan egymás mellett létező, de egymástól független univerzumból áll (melyek egyike a mi univerzumunk) – együtt jelenik meg a kvantummechanika által megengedett összes lehetőség. „Eszert ha az univerzum egy kvantumszintű döntésre kényszerül, megduplázódik [...] [A]z időutazás által előidézett változtatások új alternatív világokat eredményeznek (paradoxonok feloldva), s ezek között a kommunikáció vagy átjárási lehetőség akkor szakad meg, amikor meghozzák a jövőt befolyásoló döntéseket” (50. p.). A H. Nagy által sokat emlegetett tudományos szakíró, John Gribbin *A multiverzum nyomában* című kötetének egy példája bravúrosan és közérthetően oldja fel a kvantumemesemények nehezen felfogható mozzanatait. Gribbin az osztódással szaporodó amőbák esetét említi, s gondolatmenete szerint, amennyiben létezne egy remek emlékezőtehetséggel megáldott amőba, úgy az vissza tudna emlékezni egészen az osztódás előtti állapotra, amikor még egy egyed volt. Az osztódás pillanatában azonban – bár a létrejövő két amőba még azonos emlékekkel rendelkezne – már más és más, egymástól független utat járnának be. A hangsúly a függetlenségen van, az egymástól elvált amőbák – univerzumok! – további léte ugyanis egymástól teljesen elszigetelten történik, és kommunikáció sem lehetséges közöttük. A taglalt fejezet Wells *Az időgép* című műve és továbbírásai, valamint olyan filmes alkotások, mint a *Forráskód*, a *Donnie Darko* és a *Mr. Nobody* apropóján taglalja a párhuzamos valóságok elméleteit. Utóbbi divergens történetmesélést működtet, melyben az egyes életvariánsok a

linearitás és a kronológia szabályait felrúgva bontakoznak ki, az egyes verziók pedig újabb (kvantummechanikai) döntéshelyzetekhez jutva tovább hasadnak, példát szolgáltatva az entrópia jelenségére is. Hiszen „minél nagyobb az entrópia, a rendszer annál kevésbé rendezett, illetve annál inkább random jellegű [...]”. [Mindez pedig] azt is jelenti, hogy a múlt rendezettebb volt, mint a jelen. Ezért mondhatjuk azt, hogy az entrópia-törvény irányt szab az időnek” (63–64. p.).

A kötetben belül a *Science fiction* és a tudományos aktualitás alfejezetei a leginkább szétartóak. Közöttük kapott helyet a fentebb már említett, az űrutazás spekulatív fikciós kivitelezéseit értékelő szakasz, de Greg Bear *A vér zenéjének* elemzése is, melynek fókuszában az értelmes sejt kitenyésztése áll. A regény méret-tartományi módosításban gondolja újra az inváziós sci-fik hagyományát, amennyiben a mester-ségesen kitenyésztett noociták egyfajta belső, intelligens vírusként támadják meg az embert, s alakítják át, fejlesztik fel képességeit. H. Nagy a regény kapcsán a ráksejtek működésével, a szimbiota kapcsolatok mibenlétével, a poszt-humán kérdés bizonyos olvasataival éppúgy megismerteti a befogadót. „A noociták által nyitott »kapu« ugyanis evolúciós lépésként is felfogható, mely átvezeti az emberiséget egy újabb távlatokat nyitó szimbiózisba. Az individualitás eltörlődése, az »egyén« millió másolatban való továbbbegisztálása ebben az esetben nem feltétlenül veszélyként funkcionál, hanem pozitívumként, mely előfeltétele mindenfajta utópikusságtól mentes kollektivitásnak” (78. p.). A *vér zenéje* számos olyan, a közoktatásban is viták alapjává tehető, megosztó kérdéssel és megoldással operál, ahogy teszi azt Paolo Bacigalupi *A felhúzhatós lány* című műve az energiaválság, a globális felmelegedés és annak következményei, a fajkihalás, valamint a genetikai hadviselés és génebesztet, Cory Doctorow *Kís Testvére* pedig a kortárs technológiák által lehetségessé vált globális megfigyelés, illetve ennek tükrében az emberi szabadságjogok és a magánélet kapcsán. A vitára és a

kritikai gondolkodásra való ösztönzés végig alapvetése H. Nagy legújabb munkájának (a teljes kötet a következő linken szabadon hozzáférhető: http://pf.ujs.sk/documents/books/00_HNagy_Akepzelet_PRESS.pdf), ami alcíme szerint is – *Praxeológiai bevezetés* – arra vállalkozik, hogy példaként szolgáljon a nyitottságra és a kapcsolatépítés mikéntjére az egyes kérdéskörök és tudományterületek között, a „harmadik kultúra” szemléletmódjának irányadó hazai képviselőjeként. A szerző kötetzáró sorait idézve: „Gumbrecht szerint a jó tudományos tanítás a komplexitást viszi színre, s ezzel egyetértve, fel kell vállalnunk a bölcsészhallgatók látókörének szélesítésére irányuló törekvéseket. Ehhez részben – ahogy láttuk – a popkultúrán keresztül vezet(het) az út. Ha elindulunk ezen az úton, a megfelelő oktatástechnikával olyan innovációs hullámot gerjeszthetünk, amely alkalmazhatóvá teszi intézményeinkben a képzelet tudományát” (93–94. p.).

Baka L. Patrik

Peres Imre: A halál fullánkja. Eszkatológiai reménység vagy emberi reménytelenség a halál küszöbén. Debrecen, Patmosz, 2021, 144 p. /Patmosz Könyvtár, 11./

A halállal és a túlvilággal kapcsolatos általános emberi gondolkodásról, elképzelésekről szól Peres Imre professzor legújabb kötete, melyhez az alapot az *Új Szó* és a *Vasárnap* hasábjain megjelent gyászhirdetések (-hírek, -évfordulók, temetést követő köszönetnyilvánítások stb.) szolgáltatták; a merítés egyéves időbeli szakaszra vonatkozik, konkrétan az e lapokban 2020. március és 2021. március között megjelentekre. A szerző által összegyűjtött mintegy 500 gyászjelentésből a kötetbe nagyjából 200 került. Ezek a napi- és hetilapban megjelent, a vershez hasonló, rímelő értesítők és emlékeztetők jobbára laikus szövegek, azaz, mint ez a könyvből is kiderül, nem igazán merül fel bennük a feltámadás örömhíre, egyfelől, másfelől a

leggyakrabban nem szépirodalmi igényű alkotások, inkább versbe szedett állítások, s ilyen voltukban sem egyediek, hanem többnyire egymás variánsai. Nem szorul külön bizonyításra, hogy e nép ajkán termelt szövegecskék jelentése, üzenete, felépítése és formavilága sablonszerű, s egy-egy újabb gyászjelentés nyilván úgy születik, hogy a hozzátartozók kiválasztják a valaha már megjelentek közül a nekik legjobban tetszőt vagy az ő érzéseikhez vagy akár az elhunyt-hoz legjobban illőt. Álljon itt illusztrálásra a könyv utolsó idézete; egy fiatal pár tragikus halálának tizedik évfordulóján jelent meg a *Vasárnap* tavaly február 16-i számában: „Nyugodjál békében, legyen édes álmod, / Örökké emlékezni fog rád szerető családod.” A kötetben – mint mindegyik idézethez tartozóan – lábjegyzetben szerepel az elhunyt neve is, hiszen a gyászjelentés részeként ez is megjelent az újságban (s ezzel maguk az emlékezők tették publikussá a szöveget). Látható, hogy a kétsoros első része lényegében az elhunytnak szóló jókívánság, a második pedig fogadalom: a család magával a fizetett hirdetéssel is kifejezi azt, hogy emléket kíván megőrizni és állítani, így az idézett vers részben – természetesen – önreprezentáció is.

Peres Imre több szempontból vizsgálja és dokumentálva elemzi ezeket a külön műfajt is alkotó sajtószövegeket. Az egyik ilyen szempont a célközönség. A szerző itt rámutat a társadalom szekularizációjára, pontosabban arra, hogy megrázó helyzetben (s a haláleset, ugye, feltétlen az) még a hívők is világiasodnak, nem reménnyel telten gondolkodnak és éreznek, mert „a halál közelében ugyanúgy kétségbe esnek, keseregnek, láznak, vagy olyan szövegeket közölnek, amelyek reménytelenek és már-már materialisztikusan hatnak”. A példák közül álljon itt egy részlet egy középkorú férfi halála tizedik évfordulójára a családja által közölt versből: „Mondánánk, de nincs kinek. / Elvesztettük már a hitet.” A szerző a későbbiekben is vizsgálja, hogy a közölt jelentéseknek van-e egyházi (vallási, hitbéli) jellegük, avagy részben vagy teljesen világi jelentéseket hor-

doznak, vagy ahogy ő írja, a szöveg „teljesen emberi síkon mozog, és az embereken kívül más dimenzióval nem is számol”. Fontos ez, hiszen az elemző – tanszékvezető egyetemi tanár – református lelkész, tehát az ő szemszövege közvetíti számunkra az információkat, s ezek értelmezésekor ez az elsődleges szempont. (Egy néprajzos vagy egy irodalmár nyilván teljesen más szemszögből tekintene a vizsgált anyagra. Vagy legalábbis részben más szemszögből, mert a szerző maga is sokféle szempontot érvényesít.)

A következő fejezet a gyászjelentési szövegek forrásait mutatja be. Sok rímes gyászír vagy emlékezés saját termék, s ezeknél csak az a fontos, hogy szépek és meghatóak legyenek. Más szövegek költőktől átvett sorok, hiszen verset faragni nem mindenki tud. A szerző szerint még nem kutatott kérdés, hogy a klasszikus idézetek (klasszikus költőink idézése) csak az értelmiségi gyászolókra vall-e, avagy általában bárkire. Kosztolányit, írja, elég gyakran idézik, de Juhász Gyulát is, Petőfit, Tóth Árpádot, Márait, Adyt... a sor nyilván hosszan folytatható, visszafelé menve a korokban, egészen az antik szövegtöredékekig. Nem ritka, hogy egy hatásvos versidézetet átvesznek egymástól a gyászolók, azaz sok az újraközlés, a folklorizálódott mintaanyag, mint ahogy gyakorta olyan idézeteket választanak költőinktől, melyek nemcsak hogy nem gyászemlékezésre készültek, hanem – „szepulkláris kontextusban”, azaz halotti, síri szövegek környezetben – kiábrándítóak. A sok idézet közül lássunk két ilyen, tehát kiragadott Petőfi-sort: „Csak annyi az élet, mint futó felhőnek / Árnya a folyón, mint tükrön a lehelet.” Nem Márai-szöveg, hanem könyvének címe emelődik bele a gyászszövegbe: „A gyertyák csonkig égnek... / De emléked itt marad.” – ami jól mutatja, hogy ezek a gondosan megválogatott és kiemelten fontosnak tartott (hiszen a nagyközönségnek szánt, tehát reprezentatív célú) szövegek nemritkán klisékből építkeznek s közhelyek halmozásai. Ami természetesen nem értékítélet akar lenni, hanem megállapítás. Van ellenkező példa is, természetesen, ami-

kor a kiválasztott szemelvény minden tekintetben (egyháziban is) megállja a helyét, íme egy Ady-részlet: „...mikor a lelke roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az isten.” Egy helyt Peres Imre rámutat arra, hogy a versek megidézése mellett gyakoriak a dal-szövegekből vett idézetek is.

A szerző vizsgálja azt is, mennyiben otthonról hozott s mennyiben szerkesztő által jobbitott, csiszolt a gyászír, amikor is a hozzátartozók által küldött „nyers” szövegen a hírt leközlő újság szerkesztője igazít egyet, ha megkéri vagy ahol ennek szükségét érzi, de általában nem ez a jellemző, hanem az, hogy a majdani hirdetés szövege otthon fogalmazódik: „Ez sokszor különböző (iskolai, gyermekkori) versemlékekből tevődik össze, amelyek magának a családnak vagy a halottnak lehettek kedvesek.” Gyakori, hogy a szöveg egy korábbiak módosított változata, „javított” vagy aktualizált, testre szabott variánsa, vagy több előzőből van összeállítva, azaz kompiláció. A megjelent szövegek, mint említettem, nem esztétikai célokat követnek, hanem, mint a szerző is állítja: „mély emberi érzelmekből fakadnak, ezért többnyire nem az a törekvés érvényesül bennük, hogy minél csodálatosabb szöveget közöljön a gyászoló család, hanem a fájdalomról adjon hírt [...] Ezért a szabad alkotás, szövegkorrekció vagy annak aktuális kiegészítése, átköltése respektálandó, mivel a szöveg elsősorban a gyászüzenet hordozása végett született.”

Külön fejezet foglalkozik a gyászjelentések reprodukciójával, azaz hogy a gyászjelentések eredeti (vagy talán inkább: eredetinek látszó) szövege sorozatosan ismétlődik. Peres Imre figyelme kiterjed a versszöveg alatti formulákra („fájó szívvel emlékeznek” stb.); a temetés után közölt köszönésekre; arra, amikor az elhunytak a társadalomért vagy a köz érdekében kifejtett munkássága is megemlíthető stb. A köszönetnyilvánítások is szólhatnak valamely közösségnek, társadalmi szervezetnek, a szerző ezekre is talál példákat: „a méhérszövetség köre, az önkormányzat, a kulturális csoport, a Csemadok érdekszövetség tagjai, vagy éppen a

citerazenekar csoportja.” „Eléggé gyakoriak az olyan jellegű megemlékezések – említi ennek kapcsán –, amelyek a temetés után eléggé részletes köszönetnyilvánításba torkollnak [...] Ez egyúttal azt is akarja kifejezni, hogy a halott milyen közkedvelt volt és hol volt a helye a szűkebb vagy szélesebb környezetében.”

Az emlék és az emlékezés fejezet azt járja körül, hogy nemcsak a haldoklónak fontos a tudat, hogy ne feledjék el, hanem a hozzátartozóknak is, még évtizedek múltán is megemlékeznek a születésnapjáról vagy az elhunyt napjáról. Ezért fontosak az újságban megjelenő évfordulós szövegek. Ezek az emlékezést, a nem felejtést, a fájdalmat, a hiányt tematizáló sorok „belekerülnek a gyászszövegekbe, és ott őrződnek sokáig”. Külön fejezet szól a gyászjelentések és megemlékezések leggyakoribb motívumairól: az örök elmenetel, a hátramaradt úr, az odaveszett remény, az elveszett boldogság, de például az emlékközlő ígéret is. Mindenesetre, állapítja meg a szerző, még a „könnyű álom” is gyakoribb, mint az „Isten szeretetében bízza”: a „hit alapján való szembenézés a halállal” egy-két kivételes esetre redukálódik. A halálidő komponensei tárgykörében Peres Imre aszerint osztályozza példáit, hogy (az egyébként csaknem mindig) hirtelen bekövetkezett halál okozta gyász miként fogalmazódik meg ezekben a versekben-szövegekben (a halál korán érkezik, vagy hirtelen, többnyire váratlanul stb.) „A halálidő mindig különböző és mindig egyedi” – vonja le a tanulságot. Amiről már volt szó, tehát hogy a gyászjelentéseknek csak egészen kis töredéke reflektál a vallásra és a hitre, azt a szerző a beszédes című, Bibliikus ignoráció fejezetben is taglalja: „szinte minimális az utalás [...] a bibliai motívumokra, könyvekre”, és ha mégis, az is inkább „csak vallásos vagy istenes hangulatú versformák szintjén marad”. E tényből posztulálja következtetését, mely „egyúttal erős üzenet a teológiának”: „fájdalmas felismerés az, hogy a halál által sújtott emberek az élet legkritikusabb pillanataiban magukra maradnak”, valamint a következő összegzést: „A gyászjelentések elemzése, amit

e könyv első részében végeztünk, óriási mementót jelent az egyháznak, illetve az egyház teológusainak, lelkipásztorainak, tanítóinak és minden hívő embernek [...] a gyászszövegekben alig találunk keresztyén vagy bibliai motívumokat.” Meglehet – teszem hozzá laikusként –, a gyászolók figyelme, közvetlen a temetés előtt vagy után, automatikusan inkább az elhunyra, mint a hitükre irányul, s valószínű, hogy a friss és minden bizonnyal mélységes fájdalom is az elhunytat helyezi előtérbe, emeli piedesztálra, ideiglenesen tehát Isten elé is. Talán épp az ilyen gyásztól magukba roskadt hozzátartozókra vonatkozik az ismert bibliai rész is, mely a hitet és a krisztusi út követését mondja fontosabbnak: „Kövess engem, és hagyd a halottakra, hogy eltemessék a halottaikat!” (Mt 8,22) A „halottak” alatt itt alighanem azokra kell gondolni, akiket a gyász csak a temetésre tesz alkalmassá, minden egyébbe megbénít.

A temetői vagy gyászpoézis értékszintje c. fejezet előbb megállapítja, hogy a szövegek alapján elmondható: a temetések zöme polgári jellegű volt. Sőt, feltételezhetően „az egyházi temetést igénylők is sok esetben egyáltalán nem ápolnak kapcsolatot az egyházzal”. A szociál-etikai és familiáris elemek c. fejezet egyenként számba veszi az elhunyt családja gyász-munkájának ismérveit-jellemzőit: családsirató eszkatológia, a halott visszavárása (a róla való álmódással akár), hiány-eszkatológia (az idő nem gyógyítja a megsebzett szívet), a megszépí-

tő emlékezés (megszépített eszkatológia), az elhunythoz való ragaszkodás (elengedés nélküli eszkatológia), a felejtés nehézsége (felejtés nélküli eszkatológia), az elmaradt elbúcsúzás feletti bánat, az emlékezés, bánatörzés, a hitevesztett eszkatológia stb.

A szepulkáris-antropológiai elemek fejezetben arról van szó, hogy a halállal, a temetéssel a hozzátartozók felől „a hangsúly főleg a testre, nem pedig a lélekre esik”, vagyis „az itt közölt számtalan halálhírből és gyászmelegemlékezésből az tűnik ki erőteljesen, hogy íróik és vallóik leginkább csupán emberi síkon mozognak, ezért a halál tényét zömében csak antropológiai oldalról szemlélik és értelmezik”. Ilyen értelemben tehát ezek a szövegek azt is tükrözik, hogy a gyászolók hívők-e, s ha igen, mennyire mélyen és aktívan.

Peres Imre könyvében egy saját gyászverset is közöl (Vers epilógus gyanánt: Gyermekként félttem a temetőtől. Bíró Dezső madi gondnok emlékére), mintegy autentikus ellenpéldájaként a munka fő részét kitevő melegemlékezésversek döntő többségének. A bőséges szakirodalom után csaknem félszáz oldalnyi szemelvénygyűjtemény zárja a kötetet, konkrét és adatolt, a két nevezett lapban megjelent gyászversekből. Kiváló szakmunka, mely bizton számíthat a laikus olvasóközönség érdeklődésére is. S nem lepne meg, ha majdani gyászversek forrásként is szolgálna.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Baka L. Patrik (1991)
író, kritikus, adjunktus (Selye János
Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar
Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén
Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi
Fióklevéltár, Sátoraljaújhely,
Magyarország)

Cserniczkó István (1973)
nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola és Pannon Egyetem,
Beregszász; Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont Ukrajna)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár,
Magyarország)

Gazdag Vilmos (1984)
nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, Magyar Tanszéki
Csoport, Beregszász, Ukrajna)

Horbulák Zsolt (1972)
történész, közgazdász (a Pozsonyi
Közgazdasági Egyetem Nemzetgazdasági
Karának adjunktusa, Pozsony, Szlovákia)

Kodet, Roman (1981)
történész (Nyugat-Csehországi Egyetem,
Plzeň, Csehország)

Miklós Dániel (1989)
történész, levéltáros (Magyar Nemzeti
Levéltár, Budapest, Magyarország)

Molnár Imre (1956)
történész, nyugalmazott diplomata
(Budapest, Magyarország)

Nagy Ildikó (1952)
újságíró, szerkesztő (Pozsony, Szlovákia)

Tegdes Egyházi Dóra (1988)
könyvtáros, a Szlovákiai Magyar
Könyvtárosok Egyesületének elnöke,
Gömöri Művelődési Központ, kisebbségi
kulturális menedzser (Rozsnyó,
Szlovákia)

Varga Krisztina (1994)
doktorandusz (Selye János Egyetem,
Történelem Tanszék, Komárom,
Szlovákia)

Zsigmond Dezső (1956)
filmrendező (Budapest, Magyarország)